

342(498)

P 28

ȘERBAN PAPACOSTEA

GENEZA STATULUI ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC

Studii critice

326.180

Coperta de ADRIANA ANDREI

EDITURA DACIA
CLUJ-NAPOCA, 1988

GENEZA STATULUI IN EVUL MEDIU ROMAN

Cuvînt înainte	6
Geneza statelor românești: schiță istoriografică și istorică	8
Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești	33
O întregire documentară la istoria întemeierii Moldovei	66
Intemeierea Țării Românești și a Moldovei și românii din Transilvania: un nou izvor	76
La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut	97
Domni români și regi angevini: înfruntarea finală (1370—1382)	113
Statul românesc în secolele XIV—XVI. Rolul său în consolidarea entității poporului român	131
Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV—XVI). Drum și stat	
Intregiri la cunoașterea vieții bisericești a românilor în evul mediu (secolul XIV)	205
Conștiința romanității la români în evul mediu	222
Romania, Țara Românească, Valahia: un nume de țară	231
Relațiile internaționale în răsăritul și sud-estul Europei în secolele XIV—XV	236

Editura Dacia a avut bunăvoința de a face loc între publicațiile ei istorice unei culegeri din contribuțiile mele de istorie românească. Le-am ales pe cele referitoare la constituirea statelor românești, temă la care s-au fixat mai de mult, cu precădere, preocupările mele în domeniul trecutului național. Am socotit că o astfel de culegere poate fi utilă specialiștilor și, în același timp, nu lipsită de interes pentru un public mai larg de cititori, doritor să-și extindă cunoștințele cu privire la una din etapele cele mai de seamă ale trecutului nostru a cărei cunoaștere e încă mult prea lacunară.

Cercetarea genezei statului în evoluția societății românești medievale se lovește de o dublă dificultate: complexitatea proceselor din înmănunchierea cărora a rezultat statul de sine stătător și fragilitatea documentației pe care se reazemă reconstituirea lor.

Complexitatea proceselor în primul rând. Astăzi, după mai bine de un secol de cercetare de către istoriografia română modernă, constituirea Țării Românești și a Moldovei apare ca rezultat al împletirii unor factori din domeniile cele mai variate: politic, economic, social, spiritual-cultural, bisericesc. Inițiativa politică sau faptul militar de care era legată în chip tradițional „întemeierea” celor două state au devenit, în viața mai recentă, doar momentele culminante ale unor tensiuni generate de valurile adânci ale istoriei. Cercetarea acestora în varietatea și întrepătrunderea lor a lărgit considerabil orizontul istoriografic în problema genezei statelor românești; ea impune însă, totodată, investigații laborioase și complexe, pe măsura complexității materiei cercetate.

Cu cât mai larg e perceput procesul constituirii statelor în istoria noastră, cu atât mai greu sînt resimțite lipsurile documentației disponibile. Rămîne una din sarcinile cele mai de seamă ale medievisticii noastre să recupereze din bibliotecile și arhivele europene știrile încă necunoscute referitoare la îndelungatul răstimp al gestației și formării statelor românești. Apariția unor noi documente însemnate în deceniile din urmă cu privire la vremea întemeierii e dovada cea mai sigură că izvoarele reinnoirilor documentare nu e secătuit.

Pionierii istoriografiei în limba română au resimțit puternic și au exprimat corespunzător imperativul investigațiilor înnoitoare și i s-au

conformat: Miron Costin, care a înțeles cât de primejdios este pentru o colectivitate să-și lase cufundat trecutul în „întunecul neștiinței”, Constantin Cantacuzino, care s-a identificat cu efortul de a scoate acest trecut din „prăpastia uitării”, Dimitrie Cantemir, care a pus în acțiune toate resursele erudiției vremii sale pentru a risipi „ceata imensă” (ingens caligo) care îl învăluia. La vremea lor, citorii istoriografiei române au smuls informației erudite tot ce se putea ști cu privire la trecutul mai îndepărtat al poporului român și la întemeierea statelor sale. E un exemplu pe care istoriografia contemporană nu ar trebui să-l dea uitării.

Pe lângă reinnoirea documentară, înțelegerea mai cuprinzătoare a realităților românești din vremea întemeierii vine din cercetarea lor în conexiunile de istorie generală cărora le aparțin și din desprinderea corelațiilor între destinele diverselor fragmente politice ale poporului român în procesul constituirii Țării Românești și Moldovei. M-am străduit să urmez ambele direcții avînd în față exemplul celor mai iluștri predecesori în acest domeniu de cercetare.

Ca și trecutul pe care îl cercetează, știința istorică e o permanentă devenire; orice nouă descoperire, orice adaus documentar impune reinterpretarea faptelor, iar aceasta, la rîndul ei, atrage reinnoirea interpretărilor. Constatarea explică deosebiri de interpretare sau nuanțările diferite de la un studiu la altul în unele aspecte speciale. Armonizarea lor se va realiza, sper, într-o lucrare de ansamblu consacrată chestiunii înscrise în titlul lucrării de față.

Studiile cuprinse în acest volum se referă cu precădere la faza avansată a procesului de constituire a statelor românești și anume la a doua jumătate a secolului XIV, cînd se definitivează limitele lor teritoriale istorice și cînd existența lor de sine stătătoare a fost consacrată prin instituțiile politice și bisericești corespunzătoare. Cîteva studii urmăresc, în dezvoltarea lor istorică, unele dintre realitățile politice, economice și culturale consolidate în vremea constituirii statelor. Un alt studiu schițează cadrul de istorie generală al istoriei românești în secolele XIV și XV. În sfîrșit, un studiu inedit înfățișează succint procesul însuși al genezei statelor românești și marile etape ale interpretării sale de către gîndirea istorică românească.

Am îndreptat tacit erorile și omisiunile constatate în unele din studiile reeditate: cele proprii și cele care au survenit spontan sau prin intervenție în diversele etape ale procesului editorial.

Un gînd de mulțumire se îndreaptă, în încheiere, către prietenii care m-au ajutat, în diverse chipuri, la definitivarea acestui volum.

SERBAN PAPACOSTEA
București, 23 septembrie 1986.

GENEZA STATELOR ROMÂNEȘTI: SCHIȚĂ ISTORIOGRAFICĂ ȘI ISTORICĂ*

Intemeierea unor state proprii de către români în evul mediu, printr-un excepțional efort de despresurare de sub dominațiile străine, a fost faptul decisiv al istoriei naționale, care a salvat însăși existența poporului român. Însemnătatea istorică a procesului explică și atracția pe care a exercitat-o asupra unora din reprezentanții cei mai de seamă ai istoriografiei române moderne. Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru D. Xenopol, Dimitre Onciul, Nicolae Iorga, Gheorghe I. Brătianu sînt doar numele cele mai ilustre dintr-o pleiadă de istorici care, în ultimele decenii ale secolului trecut și în cursul secolului nostru, și-au închinat eforturile încercării anevoioase de a așeza pe baze cît mai solide înțelegerea genezei statului în istoria românească, în dubla sa întruchipare: Țara Românească și Moldova. Datorită cercetărilor lor laborioase, interpretarea acestei complicate chestiuni a istoriei românești a trecut din sfera înțelesurilor medievale în cea a științei moderne.

Istoriografia română modernă nu a făcut însă în această privință decît să dezvolte interesul puternic manifestat pentru geneza statelor românești de scrisul istoric românesc din a doua jumătate a secolului XVII și din primele decenii ale secolului XVIII. Avîntul istoriografic românesc din această vreme, purtat de puternica aspirație spre emancipare națională de sub dominația otomană, s-a îndreptat firesc spre problema începuturilor, cele ale neamului și cele ale statului, cu convingerea că, pe temelia sigură a trecutului, restaurat în demnitatea sa, se va putea rezema viitorul de libertate al neamului. Din această idee călăuzitoare s-a inspirat întregul curent istoriografic național boieresc. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino și Dimitrie

* Studiul de față prezintă, foarte succint, unele din rezultatele cercetărilor proprii cu privire la istoria românească în secolele XIII și XIV, care vor fi cuprinse în două lucrări de mai mare întindere: cea dintîi, consacrată premizelor constituirii statelor în secolul XIII, cea de a doua desăvîrșirii procesului însuși.

Am restrîns în paginile care urmează la strictul necesar trimiterile bibliografice. Bibliografia de bază referitoare la istoria românească în vremea gestației și constituirii statelor românești va figura în lucrările amintite.

Cantemir au fost reprezentanții de frunte ai acestei direcții istoriografice pe care avea să o sugrume regimul fanariot o dată cu aspirația din care s-a alimentat.

Oricît de însemnată însă pentru dezbaterea originilor statului, contribuția scrisului istoric românesc din epoca numită a cronicarilor nu a fost, la rîndul ei, decît rodul dezvoltării unor rădăcini mai vechi, din vremea chiar a constituirii Țării Românești și Moldovei în secolul XIV și a afirmării lor în secolele XV și XVI. În însăși contemporaneitatea alcătuirii Țării Românești și Moldovei și în cursul secolului următor s-a întrupat și tradiția cu privire la apariția celor două state, viziunea istorică primă asupra genezei lor, care avea să constituie materia de bază a dezbaterii istoriografice pînă în zilele noastre.

Evoluția înțelegerii constituirii statelor românești medievale a parcurs, esențial, trei etape: cea a tradiției medievale, care a pus în centrul „intemeierii” tema *descălecatalui*; cea a școlii pozitiviste, care a redus considerabil rolul descălecatalui, fără a-l nega cu totul, deplasînd centrul de greutate al cercetării de la eveniment la *procesul istoric*; în sfîrșit, cea a *sintezelor* dintre cele două tendințe, care a *integrat descălecatalul în evoluția anterioară a societății românești*, descoperind sensul adînc al tradiției medievale.

Prima etapă, a tradiției, care coincide cu îndelungatul interval al apariției Țării Românești și a Moldovei și al existenței lor ca state separate, a cunoscut două stadii: cea a gîndirii istorice exprimate în veșmînt slavon — vremea slavonismului cultural — pînă în secolul XVII — și cea a scrisului istoric în limba română, în secolele XVII și XVIII. Cea dintîi, cea mai puțin explorată, e și cea mai greu de reconstituit, dat fiind caracterul lacunar și vag al informației pe care ne-a transmis-o; viziunea epocii slavonismului cultural trebuie reconstituită din elemente puține și totodată foarte disparate.

Așadar, cum au înțeles contemporanii și generațiile din următoarele două secole „intemeierea” Țării Românești și a Moldovei?

Pentru membrii restrînsei elite intelectuale a societății românești din epoca slavonismului cultural, intemeierea statelor nu era decît un element al unui complex de idei istorico-politice și anume un element derivat. Oricît de însemnat s-a reflectat în mintea lor, statul-„țară” era înțeles ca produs al unui popor, anume al poporului român. Problema primordială în gîndirea vremii, în concordanță cu întreaga mentalitate arhaico-medievală, era cea a entității etnice aflate la temelia statului și anume cea a originii ei („origo gentis”). Formată într-un sistem de idei teoretice din care, firește, cea de evoluție lipsea, gîndirea istorică medievală atribuia originii rolul decisiv în destinul colectivităților ca și al indivizilor. Pentru românii norddunăreni, ca de altfel și pentru reprezentanții suddunăreni ai romanității, ideea istorică fundamentală a fost, din această primă etapă culturală identificabilă, cea a originii romane, explicată prin cucerirea și colonizarea romană.

✱ În trecerea sa prin Tîrgoviște în 1532, italianul Francesco della Valle a aflat de la interlocutorii săi români că veniseră din vremuri străvechi de la Roma, pentru a se așeza în această țară. Adăugînd o referință crono-logică la această afirmație, călugării ortodocși de la mănăstirea Dealul — își continuă italianul relatarea —, „ne-au povestit toată istoria așezării locuitorilor din această țară, după cum urmează: precum că împăratul Traian, învingînd și cucerind această țară, a împărțit-o între soldații săi și a prefăcut-o în colonie romană, încît aceștia, după cum se spune, trăgîndu-se din vechii coloniști, păstrează numele de romani”¹.

✱ Aproape două decenii mai devreme, prelatul polon Jan Laski înregistrase o tradiție similară, parvenită însă din Moldova: „căci ei [moldovenii] spun că sînt ostași de odinioară ai romanilor, trimiși aici pentru apărarea Panoniei împotriva sciților...”². Tradiție simplă și clară, care înlesnește decriptarea uneia mult mai confuze, datorită unui aport savant, cea anume cuprinsă în varianta moldo-rusă a letopisețelor moldovenești.

Nu altfel își explicau românii din Transilvania prezența lor pe aceste meleaguri. Un condotier italian aflat în slujba curții princiare transilvane, în a doua jumătate a secolului XVI, Giovanandrea Gromo, a înregistrat afirmația românilor transilvăni care susțineau și ei că „se trag dintr-o colonie romană, care a fost adusă mai întîi de Tiberiu [greșit în loc de Traian] contra regelui Decebal, apoi lăsată de împăratul Adrian ca pază a acestei provincii...”³.

Descendența din Roma și coloniștii ei era argumentată de români prin cea mai puternică mărturie pe care o puteau invoca, *limba*, cheagul cultural cel mai solid al oricărei colectivități etnice, și îndeosebi prin elementul ei cel mai elocvent, numele poporului și denumirea mijlocului de comunicație principal între membrii săi: „ei își zic în limba lor romani — continuă Francesco della Valle notațiile sale cu privire la Țara Românească — ... și dacă vreunul întreabă dacă știe careva să vorbească în limba lor valahă, ei spun în felul acesta: știi românește (ști romînești), adică știi să vorbești limba romană, din cauză că limba lor s-a stricat”⁴. „Acest neam — scrie un anonim italian despre Moldova spre sfîrșitul secolului XVI — deși e de rit grec, e totuși prieten al numelui roman, atît datorită limbii [sale], coruptă din latină, cît și datorită părerii pe care o au că descind din romani și cu numele de romani se numesc între ei [pe ei înșiși]”⁵. Cîțiva ani mai tîrziu un alt italian a surprins în Țara Românească repulsia localnicilor față de etniconul valah:

¹ *Călători străini despre țările române*, I, volum îngrijit de M. Holban, București, 1968, p. 322—323.

² N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist., s. III, t. XVII, 1935—1936, p. 261.

³ *Călători străini despre țările române*, II, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și P. Cernovodeanu, București, 1970, p. 337.

⁴ *Călători străini despre țările române*, I, p. 322.

⁵ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, *Documente politice, 1526—1788*, București, 1914, p. 45.

„Socotesc de ocară numele de valah, nevoind să fie numiți cu alt cuvînt decît Romanischi, mîndrindu-se că se trag din romani...”⁶.

Ideea originii romane la români a fost socotită cîndva a fi un produs tîrziu al influențelor umanismului european, dar interpretarea e categoric contrazisă de surse care o atestă cu mult timp înaintea acestor eventuale influențe. Un secol și mai bine înaintea mărturiilor invocate, un prelat catolic la curtea lui Matia Corvin, Nicolae, episcop de Modruša, făcea aceeași constatare: „valahii aduc ca argument al originii lor faptul că, deși se folosesc cu toții de limba moesică, care e ilirică [e vorba de slavonă], totuși vorbesc de la origine o limbă populară, anume latina, al cărei uz nu l-au părăsit deloc; și cînd se întîlnesc cu străini cu care încearcă să intre în vorbă îi întreabă dacă știu să vorbească romana”⁷.

Cam în aceeași vreme, un cărturar italian, Antonio Bonfini, instalat la curtea aceluiași Matia Corvin, făcea constatarea că românii, despre care afirma că sînt descendenți ai coloniștilor romani, prețuiau mai mult decît propria existență „păstrarea neatinată” a limbii lor pe care o salvaseră în ciuda faptului că de-a lungul timpurilor fuseseră covîrșiți de „valul de barbari”⁸. Afirmația lui Bonfini e în același timp o constatare a înțelegerii de către românii vremii lui a funcției salvatoare pe plan etnic a limbii lor și o recunoaștere, de la curtea ungară, a continuității românești în vremea migrației popoarelor.

Temeinicia observației lui Bonfini se constată în lumina unor texte mai vechi, imune la suspiciunea de a se afla sub influența umanismului. Un secol înainte de vremea în care își făcea observațiile Bonfini, un alt italian, franciscanul Angelo de Spoleto, misionar într-unul din teritoriile românești extracarpatice, anume în zona de legătură dintre Transilvania și gurile Dunării, intrată de cîțva timp sub controlul regatului ungar, avusese prilejul să constate refuzul fragmentului din „mulțimea națiunii românilor” („certa pars multitudinis nationis Wlachonum”) din teritoriul misiunii sale de a accepta păstori spirituali unguri, străini de limba lor. Informații despre această stare de lucruri, papa Grigore XI i-a cerut regelui Ludovic de Anjou să accepte crearea unei episcopii catolice pentru românii din această arie, în frunte cu misionarul italian, care susținea „că știe limba zisei nații” („qui linguam dicte nationis scire asseritur”), ceea ce, afirma papa, asigurase succesele însemnate înregistrate de misiunea sa⁹. Și nu alt motiv îl determinase pe predecesorul omonim al papei Grigore XI, cu aproape un secol și jumătate mai devreme, anume papa Grigore IX, să numească un episcop pentru românii din aceeași arie geografică, „potrivit cu acea națiune...” („illi nationi conformem...”) ¹⁰. În

⁶ *Călători străini despre țările române*, III, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și P. Cernovodeanu, București, 1971, p. 674.

⁷ G. Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrusiense*, în *Opere minori*, IV, Città del Vaticano, 1937, p. 247.

⁸ *Călători străini despre țările române*, I, p. 483.

⁹ Hurmuzaki, I, 2, p. 217.

¹⁰ Hurmuzaki, I, 1, p. 132.

1234 ca și în 1374 și ca și în vremea lui Bonfini, a cărui afirmație se adevărește deplin, limba proprie constituia, în mintea românilor, pavăza cea mai sigură a identității lor etnice.

Textul papal din 1234 care surprinde primul act cunoscut de rezistență a românilor norddunăreni împotriva prozelitismului confesional în haină străină e posterior cu numai trei decenii față de afirmarea răspicată de către căpeteniile vlahilor nordbalcanici a originii lor romane în cadrul intensului dialog susținut cu papa Inocențiu III. Sensul larg al acestei afirmări, doar sintetic exprimate în corespondența dintre Inocențiu III și Ioniță (Caloian), apare în relatarea altui misionar și prelat catolic, arhiepiscopul Ioan de Sultanieh, despre romanitatea din Macedonia, la care tradiția colonizării romane și afirmarea romanității se îmbina puternic cu demonstrarea acesteia prin limbă: „Ei au o limbă a lor și aproape latină și după cum se povestește se trag din romani, căci atunci când un împărat roman a pus stăpânire pe acele țări — adică pe Macedonia —, unele grupuri dintre romani văzînd că țara e mănoasă și însurîndu-se acolo au rămas pe loc. De aceea sînt numiți vulgari, de la limba romană vulgară. De aceea ei se fălesc că sînt romani și lucrul se vadește în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii...¹¹. Tradiția „descălecaturii” roman era așadar la fel de puternică la sudul ca și la nordul Dunării.

Urmasii coloniștilor romani care păstrau atît de viu în memoria lor colectivă așezarea „strămoșilor” lor în spațiul carpato-balcanic au „întemeiat” cîndva în nordul Dunării un stat de sine stătător. Creație a „descendenților Romei”, țara a luat spontan numele înfăptuitorilor ei, „Țara Românească”, nume care figurează încă de la început în actele de cancelarie și pe care de altminteri îl purtasera toate autonomiile teritoriale ale romanității răsăritene de la nordul sau sudul Dunării, în forma originară sau în traducere germană, slavă sau bizantină („Walachenland”, „Vlaška Zemlja”, „Vlahia”). Însemnătatea istorică a noii creații statale a fost, bineînțeles, sesizată și recunoscută de înfăptuitorii ei, de fruntașii lor în primul rînd, care au atribuit, cu drept cuvînt, faptului o semnificație majoră. Și, din această înțelegere s-a intrupat cea de a doua mare tradiție politică a românilor în evul mediu, cea a *întemeierii* țării, a constituirii statului de sine stătător.

Tradiția primă asupra genezei Țării Românești, ale cărei vagi ecouri ne parvin din documentele cancelariei domnești ale secolului XVI, a consacrat amintirea unui act de „întemeiere” și a unui „întemeietor”. Cel dinții termen apare prima oară într-un document din 1517 prin care Neagoe Basarab întărește stăpînitorilor lor cîteva sate de pe Teleajen despre care domnul afirmă că le aparținuseră „de la întemeierea țării” („ot sezdanie zemlev”) ¹². În diverse variante, formula revine în actele de cancelarie în secolele XVI și XVII.

Referința la întemeiere în actele de cancelarie ca reper cronologic pentru stăpînirile de pămînt e un indiciu limpede că pentru oamenii timpului și, în primul rînd, pentru pătura dominantă, „întemeierea” țării era un fapt istoric însemnat. Cum însă „întemeierea” nu putea fi și nu a fost un concept abstract — o știm din viziunea desfășurată a tradiției cuprinsă în cronicile în limba română din secolul următor —, rezultă că la începutul secolului XVI, cel mai tîrziu, exista o versiune recunoscută de domnie a constituirii Țării Românești. Și cum, pe de altă parte, apare cu totul improbabil ca această înțelegere asupra originilor statului să fie produsul unei elaborări savante de la începutul secolului XVI, concluzia cea mai plauzibilă este că a existat o *tradiție* a întemeierii care, nu mai tîrziu decît acest moment, a căpătat o sancțiune oficială. Fluxul subteran al tradiției a ieșit așadar la lumina documentației în al doilea deceniu al secolului XVI prin mijlocirea unui act de cancelarie. Nu foarte departe în timp, dacă nu chiar în aceeași vreme, tradiția a fost integrată în primul letopisetz al țării ¹³.

Act de fundare, de ctitorie, „întemeierea” sau „zidirea” țării trebuia neapărat să aibă un ctitor sau „întemeietor”. Nu a trecut mult timp după înregistrarea scrisă a „întemeierii” cînd și-a făcut apariția, tot în actele cancelariei domnești, și „întemeietorul”, în înfățișarea unui personaj al cărui anonim se ascunde sub pseudonimul Negru Vodă. În 1549, o confirmare de stăpînire de pămînt de către Mircea Ciobanul a trecut din lumea amintirii colective în cea a tradiției scrise pe Negru Vodă ¹⁴. Douăzeci de ani mai tîrziu, „întemeiere” și „întemeietor” apar laolaltă în alt act al cancelariei domnești; la 8 ianuarie 1569, domnia întărește mănăstirii Govora două sate despre care afirmă că le stăpînea „de la întemeierea Țării Românești, întîi de Negrul Voievod” ¹⁵.

Așadar, două din elementele tradiției cu privire la geneza Țării Românești, „întemeierea” și persoana „întemeietorului”, Negru Vodă, își fac apariția în documente în cursul secolului XVI, elementar, fără detalii lămuritoare, tot astfel cum, în titulatura domnilor țării apăruse, încă din secolul XIV, primul element al tradiției politice, cel al originii romane, implicit în *numele țării*, fără alte amănunte, care însă ne-au

¹³ Opiniile istoricilor diferă în privința vremii cînd a fost întocmită prima „ediție” a letopisetului Țării Românești în cursul secolului XVI; v. în această privință, mai recent, Șt. Andreescu, *Considérations sur la date de la première chronique de Valachie*, în „Revue roumaine d'histoire”, XII, 1973, 2, p. 361—373 și S. Iosipescu, *Letopisețul cantacuzinesc și tradiția istorică a originilor principatului Țării Românești*, în „Revista de istorie”, 33, 1980, 10, p. 1875—1890.

Cum cel mai tîrziu o dată cu apariția termenului de întemeiere în actele de cancelarie trebuie admis că „tradiția” era încheagată în această privință și omologată de domnie, pare probabilă concluzia că, în aceeași vreme — domnia lui Neagoe Basarab —, ea a fost înregistrată și încheagată în letopisețul în limba slavă.

¹⁴ A. Busuioceanu, *Două documente inedite din Țara Românească din secolul al XVI-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IX, 1978, p. 167—169.

¹⁵ D.I.R., B, III (1551—1570), p. 303.

¹¹ Călători străini despre țările române, I, p. 38—39.

¹² D.R.H., B, II (1501—1525), p. 300—301.

parvenit datorită consemnării lor în alte categorii de izvoare, îndeosebi în mărturiile călătorilor străini.

Încă din 1549 — actul amintit al lui Mircea Ciobanul —, contaminarea dintre Negru Vodă și Radu din care s-a născut „fantasma Radu Negru“ (Nicolae Iorga) era fapt împlinit. Peste stratul prim, original, al tradiției s-a așternut un al doilea, rezultat din îmbinarea „întemeietorului“ cu Radu, ctitorul Tismanei. Contaminarea dintre cele două personaje s-a produs între însăși vremea lui Radu — ultimul sfert al secolului XIV — și începutul secolului XVI. Cum însă de numele lui Radu Negru tradiția mai țirzie a legat actul descălecătului și cum ideea însăși apare în scrierea raguzanului Giacomo di Pietro Luccari, prin indicația de proveniență „Negro voevoda di natione ungaro“, e evident că și această componentă a tradiției întemeierii Țării Românești se afla în circulație în societatea munteană la sfârșitul secolului XVI, când a fost înregistrată. Teza lui Dimitre Onciul, a plâsmuirii descălecătului în vremea lui Matei Basarab, după modelul tradiției moldovene, e dezmințită de izvoare. Înțelegând această imposibilitate, deși împărtășea atitudinea negativă a lui D. Onciul față de tradiție, N. Iorga a reținut ipoteza imitației după tradiția moldoveană, dar a deplasat adoptarea în prima jumătate a secolului XVI¹⁶.

Așadar, în prima jumătate a secolului XVI, cel mai târziu, elementele principale ale tradiției constituirii Țării Românești — *întemeierea, Negru Vodă*, asimilat cu *Radu* în personajul fictiv *Radu Negru*, și *descălecătul* — sînt prezente în conștiința contemporanilor. Dar aceste elemente apar, în secolul XVI, amalgamate, ceea ce presupune un răstimp de realizare a procesului de amalgamare. Când a început procesul de amalgamare și în ce fel s-a produs e imposibil de stabilit cu mijloacele aflate la îndemîna cercetării; un spor de lumină aduce în această privință tradiția ulterioară. Sigur se poate afirma însă pe temeiul informației rămase din vremea de dinainte de apariția cronicilor în limba română că tradiția descălecătului este anterioară secolului XVII și că este independentă de cea a descălecătului Moldovei. În Țara Românească, la fel ca și în Moldova, nu cronica a creat tradiția ci tradiția s-a aflat la baza reconstituirii genezei statului de către cronică.

Mult mai simplă și mai clară decît tradiția originală despre întemeierea Țării Românești e cea privitoare la începuturile Moldovei ca stat; pe deasupra, ea poate fi parțial confruntată cu un șir de date documentare contemporane sigure.

Tradiția moldovenească înregistrată de letopisețele moldo-slave (*Letopisețul de la Bistrița* sau, în denumirea lui P. P. Panaitescu, *Letopisețul anonim al Moldovei*, *Cronica scurtă a Moldovei*, *Letopisețul de la Putna*; *Cronica moldo-polonă*, *Cronica sîrbo-moldovenească*)¹⁷ a reținut și ea un

act original, de întemeiere a țării, anume un „descălecăt“, și pe înfăptuitorul lui, anume voievodul maramureșan Dragoș, care a trecut munții în 1359 (variantele greșite indică anii 1352 și 1354); fapt original, creator de stat, învăluit în legenda de tip arhaic a rătăcirii eroului întemeietor în urmărirea unui bour. „De atunci, cu voia lui Dumnezeu, s-a început țara Moldovei“, constată una din variantele *Letopisețului de la Putna*¹⁸.

O variantă dezvoltată, cea cuprinsă în *Cronica moldo-rusă*, adaus la cronica rusă *Voskresenskaja Letopis*, introduce descălecătul lui Dragoș, mai pe larg povestit, într-o relatare istorică cuprinzătoare ale cărei elemente principale sînt: originea romană a românilor, subliniată și prin numele eroilor eponimi creatori ai neamului, Roman și Vlahata, apartenența lor la ortodoxia răsăriteană din vremea papei Formosus, participarea lor la luptele ungarilor împotriva tătarilor în zilele „craului Vladislav“, a cărui identitate istorică e lesne de stabilit întrucît faptele la care se referă povestirea s-au petrecut în zilele regelui Ladislau Cumanul (1272—1290), ostilitatea catolicilor față de români, în sfîrșit așezarea acestora în Maramureș.

Fără alte precizări cronologice directe, amalgamînd într-o expunere istorică continuă fapte și situații despărțite de decenii și de secole, *Cronica moldo-rusă* relatează în continuare trecerea munților de către Dragoș și ceata, „drujina“, sa în urmărirea unui bour pe care l-a ucis lîngă un rîu, descoperirea „frumuseții țării“, înapoierea în Maramureș de unde au revenit „cu femeile și cu copiii“, nu fără a fi cerut în prealabil îngăduință de la „craul Vladislav“, noua cercetare a locului, „pentru că era pustiu și la marginea ținutului în care rătăcesc tătarii“; ales „domn și voievod“ de către însoțitorii săi, Dragoș „a întemeiat“ în cursul unei domnii de numai doi ani orașul Baia și alte orașe¹⁹.

Așadar, la începutul secolului XVI, și în Moldova tradiția descălecătului și a întemeierii intrase în circuitul scris.

Întîlnirea dintre tradiția originii poporului și cea a întemeierii Țării Românești și a Moldovei a dat naștere unei a treia componente a gândirii politice românești a vremii, cea a *raportului special dintre cele două state românești*, încă din secolul XIV, de cînd au coexistat; idee constatăată atît la români cît și la străini.

De la prima ei înregistrare în sistemul internațional, anume de cancelaria papală în 1370, Moldova apare ca fragment al „națiunii Vlahiei“; tot în actele papale, apoi însă și în cele polone și ungare, Moldova e denumită și „Valahia Minor“, „Țara Românească cea Mică“ spre deosebire de „Valahia Major“, „Țara Românească cea Mare“²⁰, care revendică așadar întîietatea în cadrul unității pe temeiul etnic. La rîndul ei, și Patriarhia constantinopolitană a înregistrat și recunoscut identitatea de ori-

¹⁶ N. Iorga, *Inscripțiile din bisericile României*, I, București, 1905, p. 130—132.

¹⁷ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959.

¹⁸ *Ibidem*, p. 55, 60.

¹⁹ *Ibidem*, p. 154—161.

²⁰ Hurmuzaki, I, 2, p. 160; *Acta Gregorii P.P. XI (1370—1378)*, ed. Al. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 493—494.

gine a bazei etnice a celor două state și deosebirea de ființă statală denumindu-le *Ungrovlahia* și *Rossovlahia* sau *Moldovlahia*²¹. Și dominicanul Ioan de Sultanieh, la începutul secolului XV, se face ecoul acestei constatări când, descriind „Valahia“, despre care afirmă că e „o țară mare“, adaugă: „Valahia e numită cea Mare și cea Mică“²². La mijlocul secolului XV, bizantinul Laonic Chalkokondyl observa, la rîndul lui, că românii „sînt împărțiți în două domnii, în Bogdania [Moldova] și în țara aceasta de la Istru [Țara Românească]...“²³. Pentru italianul Filippo Buonaccorsi Callimachus de asemenea românii sînt „un neam împărțit în două“, referire la cele două state românești²⁴. Cît de puternică era conștiința acestei legături la români se poate constata din faptul că încă din secolul XIV a început rivalitatea pentru întietate în cadrul acestui raport. După faza inițială a existenței ei ca stat de sine stătător, cînd a recunoscut și acceptat întietatea Țării Românești, Moldova a încercat în vremea lui Roman I să asume la rîndul ei prioritatea; tendința s-a manifestat limpede în titlul asumat de Roman, „voievod al Moldovei și moștenitor al întregii Țări Românești“, replică evidentă la titlul mai vechi cu cîteva decenii al colegilor săi întru domnie din țara vecină, care se intitulau domni „ai întregii Ungrovlahii“²⁵. Dar abia în secolul XVI, după modificarea raportului dintre cele două țări în urma domniei lui Ștefan cel Mare, Moldova a obținut întietatea și, o dată cu ea, titlul de „Țara Românească cea Mare“.

Alte două aspecte ale realității politico-culturale românești au fost integrate în sistemul de idei al tradiției originare: *apartenența românilor la confesiunea răsăriteană*, puternic exprimată de *Cronica moldo-rusă* — care evocă adeviziunea lor la ortodoxia greacă după ruptura celor două biserici, persistența lor în această credință în ciuda prigoanei suferite din partea „latinilor“ — și, realitate derivată din aceasta, *adoptarea slavonei ca limbă de cult și cancelarie*, așadar pentru uzul păturilor suprapuse; fără însă ca limba proprie, „populară“, de origine latină, despre care interlocutorul român al lui Nicolae de Modrusa îl informase că românii o vorbesc „de la origine“, să fi ieșit din uzul colectivității românești.

Redus la datele sale principale, sistemul de idei istorico-politice ale românilor în primele secole după constituirea statelor proprii, în vremea slavonismului cultural, atît cit se poate reconstitui din puținele informații care ne-au parvenit, e alcătuit din următoarele elemente: *originea romană a românilor*, urmare a cuceririi și colonizării romane; crearea statelor de sine stătătoare în urma *descălecătului* lui Negru Vodă (sau Radu Negru) și Dragoș, urmași ai coloniștilor romani; *legătura pe bază*

etnică între aceste state; apartenența românilor la *confesiunea ortodoxă* și folosirea de către ei a *limbii slave* ca limbă cultă.

Eliberată într-un târziu de haina străină și alienatoare a limbii slave, gîndirea istorică românească, puternic propulsată de aspirația emancipării politice, și-a îndreptat pasionat privirile spre originile poporului și ale statelor române. Față cu asaltul tezelor negatoare ale unor curente de interpretare istorică străine, ea asumă acum, hotărît, rolul de apărare a istoriei naționale, urmînd însă fidel tradiția moștenită din epoca anterioară. Istoricii români ai acestei vremi și-au sporit considerabil erudiția în contact cu știința europeană, ei au adăugat cunoștințe noi și numeroase cu privire la problemele de competență ale istoriei românești, argumentația lor s-a îmbogățit și s-a articulat mai cuprinzător, dar tematica și interpretarea istorico-politică au rămas esențial nemodificate în raport cu viziunea epocii slavonismului cultural, al culturii române în tipar lingvistic slavon.

Ca și tradiția anterioară, dar mai explicit decît ea, istoriografia română a secolelor XVII și XVIII a subsumat întemeierea statelor române originii poporului. Ea a elaborat sau sistematizat concepția, implicită și în viziunea tradiției, a celor doi timpi ai constituirii poporului român și a statelor sale, anume cucerirea și colonizarea romană sub Traian, apoi trecerea munților din Transilvania de către românii din Țara Olutului și din Maramureș și întemeierea consecutivă a Țării Românești de către Radu Negru și a Moldovei de către Dragoș. Direct sau indirect, vag sau explicit, tema celor două impulsuri, cel care a dat naștere poporului român și cel care se află la originea statelor sale medievale, apare în scrierile tuturor reprezentanților de frunte ai istoriografiei renașterii spiritului național românesc de expresie boierească. În istoriografia moldoveană, ideea s-a intrupat în formula celor două „descălecări“ sau „descălecături“.

Ideea și formula au început să-și croiască drum cu *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche, care leagă constatarea romanității de „răsipirea țării dentii“ și apoi de „descălecatul țării al doilea rînd“²⁶. Mult mai limpede și mai răspicat formulată apare tema celor doi timpi decisivi ai devenirii poporului și statelor românești în operele lui Miron Costin și Dimitrie Cantemir, care, spre deosebire de Grigore Ureche, încearcă să înțeleagă unitar „descălecatul țărilor cel dintii de Traian împăratul Rîmului“ și „discălicatul cel al doilea“.

Faptul prim, deschizător de istorie nouă, a fost „descălecatul dintii“ din care a rezultat poporul român. Laconic, Grigore Ureche constată în letopisețul său: „de la Rîm ne tragem“²⁷. Teza devine argument central în opera lui Miron Costin: „Iară acesta Traian împărat pre aceea au venit și au încungiurat aceasta parte de lume, cum s-au pomenit, și el au des-

²¹ Hurmuzaki, XIV, 1, p. 1—13, 16—36.

²² *Călători străini despre țările române*, I, p. 39.

²³ Laonic Chalkokondyl, *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, București, 1958, p. 63.

²⁴ Philippi Callimachi *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, ed. I. Lichonska și Th. Kowalewski, Varsoviae, 1964, p. 50.

²⁵ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 607—608; D.R.H., B. I (1247—1500) passim.

²⁶ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, îngrijită de P. P. Panaitescu, București, [1958], p. 67, 69.

²⁷ *Ibidem*, p. 67.

călecat neamul, seminția, limba, care trăiește pînă acmu în Moldova, în Țara Muntenască și cît norod este în Ardeal cu acest nume român²⁸. Revenind la colonizarea romană, într-una din scrierile lui în limba polonă, istoricul adaugă: „Și de atunci acel popor a rămas în aceste locuri pentru apărarea romanilor împotriva tătarilor²⁹; afirmație care pare a o prelua pe cea înregistrată la începutul secolului XVI de Jan Laski, potrivit căruia moldovenii susțineau că sînt vechii coloni romani „trimiși aici pentru apărarea Panoniei împotriva sciților“.

Fără elemente erudite, cronicile muntene deapănă și ele firul istoriei românești „de cînd au descălecat pravoslavnicii creștini, însă denții izvodindu-se de rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miazănoapte...“³⁰, sau, de la moșii strămoșii rumânilor, carii venise de la Roma, în zilele lui Traian împăratul Romei³¹. Pe alt temei de cunoștințe și cu alt orizont, format la lectura istoricilor apuseni, stolnicul Constantin Cantacuzino dezbate și el chestiunea originii romane: „Iară noi, într-alt chip de ai noștri și de toți cîți sînt rumâni ținem și credem, adevărindu-ne den mai aleșii și mai adeveriții bătrîni istorici și de alții mai încoace, că valahii, cum le zic ei, iară noi, rumânii, sîntem adevărați romani și aleși romani, în credință și în bărbăție, den carii Ulpie Traian i-au așezat aici în urma lui Decheval, duple ce de tot l-au supus și l-au pierdut; și apoi și alalt tot șireagul împăraților așa i-au ținut și i-au lăsat așezați aici și dintr-aceleora rămășiță să trag pînă astăzi rumânii aceștea³². Mai pasional decît toți, Dimitrie Cantemir face din demonstrația romanității și continuității românești un adevărat program istoriografic: „De aicea și înaintea puind noi socoteala și tot țenchiul osteninței noastre, pentru ca nu numai, precum arătam, că Dachia noastră au fost de Traian Marile cu boiari cetățeni și slujitori romani descălecată și lăcuită; ce încă acelorași romani în trînsa așezați, de atuncea și pînă în ziua de astăzi, sămînții, și a nepoți, strănepoți, întracelaș nerupt trai și necurmată sălășluire să dovedim...“³³.

Argumentul principal al romanității, dovada ei cea mai sigură, era și pentru istoricii secolelor XVII—XVIII limba românească. După afirmarea mai timidă a lui Grigore Ureche, care pune, e drept, în rîndul întîi limba latină, dar lasă un loc însemnat și sincretismului lingvistic³⁴,

²⁸ Miron Costin, *De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor*, ed. C. Giurescu, București, 1914, p. 43.

²⁹ Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 222.

³⁰ *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ed. critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 1.

³¹ *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, ed. Const. Grecescu, București, 1963, p. 3.

³² Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești*, ed. N. Cartoian și D. Simonescu, Craiova, [f.a.], p. 70.

³³ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a Romano-moldovlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. 181.

³⁴ Grigore Ureche, *Letopiseșul*, p. 67.

urmează cea categorică a lui Miron Costin: „Înțelege-vei și din capul care se va scrie de graiul acestor țări, că și limba este dovadă, că în graiul nostru pînă astăzi sînt cuvintele unele lătinești iară altele italienești. Se miră un istoric anume Cavație zicînd: «De mirat este că limba moldovenilor și a muntenilor mai multe cuvinte are în sine rîmlenești decît a italianilor», măcar că-i italianul tot pe un loc cu rîmlenii³⁵.”

Și pentru istoricii moldoveni și munteni din secolele XVII—XVIII ca și pentru tradiția epocii anterioare, cel mai sigur argument lingvistic e numele însuși al poporului — cel pe care și-l dă singur, nu cel pe care i-l atribuie străinii — și denumirea limbii: „Așea și neamul acesta, de care scriem, a țărilor acestora numele drept și mai vechi este român, adecă rîmlean, de la Roma. Acest nume de la descălecatul lor de Traian și cît au trăit pînă la pustiirea lor de pre aceste locuri și cît au trăit în munți, în Maramorăș și pe Olt, tot acest nume au ținut și țin și pînă astăzi [...] Stă dară numele cel vechi ca un temei neclătit, deși adaog, ori vremile îndelungate ori streinii adaog, și alte nume, iară dela rădăcină nu se mută. Și așea este acestor țări și țării noastre Moldovei și Țării Muntenesti, numele cel drept de moșie este român, cum se răspund și acmu toți aceia din țările ungurești lăcuiorii și muntenii țara lor și scriu și răspund cu graiul: Țara Românească³⁶. „În al doilea rînd — scrie Dimitrie Cantemir —, moldovenii nu s-au numit niciodată pe ei înșiși italieni, care nume în vremile următoare a început să înlocuiască numele romanilor, ci totdeauna au păstrat numirea de romani, care din vremea cînd la Roma se afla capitala lumii întregi, era comun tuturor locuitorilor Italiei³⁷.”

Constatarea originii romane comune a devenit argumentul cel mai puternic al unității originare și actuale a românilor din Moldova, Țara Românească și Ardeal. Enunțul simplu și reticent al lui Grigore Ureche cu privire la comunitatea de origine a moldovenilor și muntenilor — „măcară că s-au tras de la un izvod“ —, devine o afirmație categorică la Miron Costin: „Începutul țărilor acestora și a neamului moldovenesc și muntenesc și cîți sînt în țările ungurești cu acest nume români pînă astăzi, de unde sînt și din ce seminție, de cînd și cum au descălecat aceste părți de pămînt a scrie multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru³⁸; sau, nu mai puțin răspicat, în alt text: „Cînt țara-mi înălăcrămată și pe bieții locuitori ai țării Moldovei. Aceștia au colonizat odinioară amîndouă Daciile de la valurile lui Traian, pînă ce vremea îndelungată i-a împărțit în trei. Cei dintii au venit cei de sub unguri în Țara celor Șapte Cetăți, unde, aduși de Traian, trăiseră împreună cu dacia. Iar moltanii, care își trag numele de la Olt, sau montani de la munți, s-au așezat după al doilea descălecat, cel dintii fiind al lui Traian. A treia parte

³⁵ Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, p. 15—16.

³⁶ *Ibidem*, p. 47—48.

³⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Guțu, București, 1973, p. 362—363.

³⁸ Miron Costin, *De neamul Moldovenilor*, p. 3.

este Moldova, numită așa de la riul Moldova, descălecată din peșterile maramureșene spre malurile joase ale mării. Atît aceștia cît și ceilalți poartă numele vestit de rumîni. Deci nimeni să nu se îndoiască că se trag de la Roma³⁹. Cu aceeași forță, tema unității de origine și de nume e susținută și în Țara Românească de Constantin Cantacuzino: „Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt și moldovenii și toți cîți și într-altă parte să afle și au această limbă, măcară fie și cevași osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot Romani îi ținem, că toți aceștea dintr-o fîntînă au izvorît și cură⁴⁰.”

Fapt nou și însemnat pentru felul cum era înțeleasă originea poporului român, unii dintre reprezentanții istoriografiei în limba română la începuturile ei au recunoscut raportul dintre romanitatea norddunăreană și cea suddunăreană și au înțeles, fie și numai foarte vag, rolul substratului dacic.

Potrivit viziunii istoricilor români din secolele XVII și XVIII, terenul cîștigat de primul descălecat a fost în parte pierdut în urma invaziei barbarilor, identificați cel mai adesea cu ultimul lor val, cel al tătarilor, care i-au silit pe colonii romani să se retragă în Transilvania, în Maramureș și în Țara Oltului. De aici, ei aveau însă să „descălece” la sud și la răsărit de Carpați sub conducerea lui Radu Negru și a lui Dragoș și să întemeieze Țara Românească și Moldova, fapt care la unii dintre istoricii vremii poartă denumirea de „al doilea descălecat”.

Cronicile muntene — *Istoria Țării Românești (Letopisețul cantacuzinesc)* și *Istoria domnilor Țării Românești* (varianta Radu Popescu) pun la baza întemeierii Țării Românești descălecatul lui Radu Negru din Făgăraș, în 1290, sau, într-una din variante, „mutarea” scaunului său la sud de Carpați. Potrivit *Istoriei Țării Românești*, Radu Negru a trecut munții „cu mulțime de noroade; rumâni, papistași, sași, de tot felul de oameni...”⁴¹. Odată „descălecat” — „în zilele lui Andreiaș craiul” — adaugă o variantă, Radu Negru, al cărui descălecat e pus în legătură cu un nou conflict cu ungurii și sașii — „să se fie învrăjbit domnul rumânilor cu domni ungurilor și ai sașilor de nescaiva pricini și de aceea să se fie mutat dencoace” — a desfășurat o intensă activitate ctitoricească în cele două reședințe succesive ale sale, Cîmpulung și Argeș, unde a ridicat biserici și curți domnești. Între timp, țara s-a întins pînă la Dunăre și Siret, iar Radu Negru a „tocmit-o”, adică a organizat-o, instituind „județe”, „judecători” și „altele ce era de folosul domniei și a țării”⁴². Potrivit uneia dintre cronici, în urma inițiativei sale, Radu Negru și-a pierdut stăpînirile din Transilvania în vreme ce autoritatea regatu-

lui ungar a încetat la sud de Carpați: „că, după ce au trecut domnul dencoace, n-au mai avut stăpînire peste rumâni în Ardeal, iar nici pă dînsul să-l stăpînească cineva n-au fost, ci den plai încolo stăpînea ungurii și den plai încoace stăpînea domnul, pînă în Dunăre”⁴³.

Unele versiuni relatează și episodul pe care îl consideră final al constituirii țării, anume închinarea Olteniei, „descălecată” mult mai timpuriu „de rumânii carii s-au despărțit de la romani” și guvernată de „un neam ce le zice Basarabi”: „Atunce și Băsărăbeștii cu toată boierimea ce era mai nainte preste Olt, s-au sculat cu toții de au venit la Radul Vodă, închinîndu-se să fie supt porunca lui și numai el să fie preste toți”. Și, adaugă cronică: „De atunce s-au numit de-i zic Țara Rumânească...” Expresie a noii realități politice de sine stătătoare e „titlușul”, titlul, asumat de „Radu Negru voievod”⁴⁴.

Un rol încă și mai însemnat, chiar exclusiv, revine descălecatului în tradiția, mult mai bogată în această privință, a istoriografiei moldovene de expresie românească cu privire la constituirea sau, în terminologia vremii, „începutul” țării.

În 1359, Dragoș vodă din Maramureș cu ceata sa de cîteva sute de războinici trece munții și, îndrumat de cățeaua Molda, urmărește un zimbru pe care reușește să-l ucidă în dreptul unei ape în care însă cîinele călăuză se înecă. De atunci riul a luat numele cîinelui și e numit Moldova, de unde și-au tras denumirea atît țara întemeiată de Dragoș cît și poporul care o locuia.

Din punctul de sosire, pe valea Moldovei, Dragoș explorează și își supune restul teritoriului țării, înaintînd mai întîi spre nord, pe valea Sucevei, unde găsește un prisăcar cu numele Iațco, pe care îl convinge să-și aducă „toate neamurile” din Pocuția, apoi spre sud, pe valea Bistriței, pentru ca, în sfîrșit, să cuprindă „în cîțiva ani”, teritoriul țării pînă la Nistru, Dunăre și Marea Neagră⁴⁵.

În unele scrieri ale istoriografiei moldovene, gesta vînătorească a lui Dragoș și a însoțitorilor săi e înlocuită printr-un descălecat păstoresc, la care se adaugă colonizarea de către Dragoș a unor elemente ungurești și săsești⁴⁶. Analogia cu „mulțimea de noroade” aduse de Radu Negru din Ardeal în Țara Românească e evidentă. Și, din nou, ca în istoriografia munteană, dar cu un sens sensibil diferit, se produce și în tradiția istoriografică a Moldovei o contaminare de persoane în persoana descălecătorului. În vreme ce în Țara Românească Negru vodă a devenit Radu

³⁹ Ibidem, p. 5.

⁴⁰ *Istoria Țării Românești*, p. 1—2.

⁴¹ Miron Costin, *Istorie în versuri polone*, p. 228—235; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 50—53.

⁴² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 69—71; Miron Costin, *Istorie în versuri polone*, p. 233.

³⁹ Miron Costin, *Istorie în versuri polone*, p. 220.

⁴⁰ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, p. 70.

⁴¹ *Istoria Țării Românești*, p. 2.

⁴² *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, p. 5.

Negru, cel mai târziu în secolul XVI, în Moldova Dragoș devine fiul lui Bogdan, cel mai târziu în secolul XVII⁴⁷.

Ca și tradiția anterioară, și istoriografia în limba română a celor două țări a fost preocupată de raportul dintre ele. Invocînd surse cărțurăști străine, Constantin Cantacuzino constată că acestea numeau ambele țări Vlahia, dintre care Moldova era *cea Mare*, iar Țara Românească *cea Mică*⁴⁸. Potrivit lui Cantemir, „domnia Valahiei“ a fost împărțită în două principate, cel al Moldovei și cel al Munteniei, în urma descălecării țărilor de către Dragoș și Radu Negru: „căci precum am zis, mai de nainte, aceste doao țări supt un nume a Vlahii cuprinzîndu-să și pînă cînd iară supt o stăpînire și supt un domn, numai cu înșămnarea Valahii mari și mici, să dăspărția; iară după ce s-au despărțit pre vremile lui Dragoș Vodă Moldova și pre 'a lui Radu Vodă Negrul Muntenia; Moldova ș-au schimbat și numele și de pe apa Moldovei sau de pe cel mai vechi nume Molisdavia s-au numit Moldavia“⁴⁹. În spirit mai particularist, Grigore Ureche evidențiază tendința muntenilor de a trata drept o unitate cele două țări: „că ei nu vor să dispartă, să facă doao țări, ci scriu că au fost tot un loc și o țară și noi aflăm că Moldova s-au discălicat mai pe urmă, iar muntenii mai dintii...“⁵⁰. În virtutea acestei constatări, el respinge numele de Vlahia atribuit Moldovei, deși afirmă și el categoric originea comună a locuitorilor celor două țări.

Alte elemente însemnate dezbătute de ambele istoriografii — cea a Țării Românești și cea a Moldovei — sînt: încadrarea românilor în ortodoxia răsăriteană și folosirea slavonei în cancelarie și biserică și în activitatea cărțurărească în general. Slavonismul cultural e explicat corect, deși vag, prin marea extindere a stăpînirii slave în Europa răsăriteană și sudestică⁵¹ și prin adeziunea românilor la credința răsăriteană prin filiera slavă⁵².

Pe planul relațiilor internaționale, gîndirea politică a istoriografiei secolelor XVII—XVIII a consolidat, prin Dimitrie Cantemir, tema autonomiei statelor în raport cu puterile străine, anume statutul obținut din partea Imperiului otoman și încorporat în *capitulații*.

Identitatea temelor majore și a interpretărilor e dovada sigură a continuității între cele două stadii ale tradiției istorico-politice românești în evul mediu, cea a scrisului în limba slavă și cea a istoriografiei în limba română, care nu a făcut decît să îmbogățească și să fundamenteze erudit moștenirea ideologică a trecutului. Se poate presupune chiar că noutatea

⁴⁷ Miron Costin, *De neamul Moldovenilor*, p. 38; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 50—51, 134—135.

⁴⁸ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești*, p. 30—31.

⁴⁹ Dimitrie Cantemir, *Hronicul*, p. 305.

⁵⁰ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, p. 66.

⁵¹ Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești*, p. 44.

⁵² Miron Costin, *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei* [Cronica polonă], în *Opere*, p. 209 și 214; o explicație diferită la Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 370—373.

unora din elementele dezbătute de istoriografia în limba română e numai aparentă și că aparența se datorează transmisiei foarte lacunare a tradiției originare din care nu ne-au parvenit decît date disparate.

Viziunea tradiției medievale în problema genezei statelor a dominat istoriografia română pînă în a doua jumătate a secolului XIX, cînd gîndirea modernă a pus în termeni noi și acest domeniu al cercetării.

Istoriografia română modernă, ca și tradiția medievală, a înfățișat constituirea statelor românești pe fundalul formării poporului român, înțeleasă mult mai larg, ca produs al simbiozei daco-romane, al aportului migratorilor și în cadrul evoluției ansamblului romanității răsăritene.

În chestiunea însăși a constituirii Țării Românești și a Moldovei, reînnoirea gîndirii istorice românești începînd cu a doua jumătate a secolului XIX s-a manifestat, într-o primă etapă, prin distanțarea netă de tradiția medievală a descălecătului și apoi, într-un al doilea timp, prin revenirea la tradiție. Exponenții principali ai celor două atitudini față de tradiția medievală din împletirea cărora a rezultat o considerabilă extindere a orizontului cercetării și adîncire a înțelegerii procesului constituirii statelor românești au fost Dimitre Onciul și Gheorghe I. Brătianu.

Trăsătura principală a demersului istoriografic novator în problema constituirii Țării Românești și Moldovei întruchipat de D. Onciul a fost deplasarea centrului de greutate al investigației de la descălecat, negat cu desăvîrșire în cazul Țării Românești, scăzut ca semnificație în cazul Moldovei, la realitățile locale premergătoare apariției statului de sine stătător⁵³. Evenimentul creator de realitate nouă, fapta „descălecătorilor“, în viziunea tradiției, se estompează sau dispăre, în primul caz, în concepția lui D. Onciul, pentru a face loc procesului istoric de gestație statală urmărit în aspectele sale etnice și politice. Noua înțelegere adusă de D. Onciul în problema genezei statelor române a fost rezultatul cercetării sistematice a izvoarelor istorice în spiritul pozitivismului, la școala căruia s-a format concepția istoricului român.

Cotitura decisivă imprimată cercetării originilor statale românești de D. Onciul, în ciuda rezistențelor întîmpinate de concepția și metoda sa, a deschis larg poarta înnoirilor succesive în investigarea acestei chestiuni de către istoriografia română a generațiilor următoare, pînă azi. Prin lămuririle însemnate pe care le-a adus la cunoașterea constituirii statelor medievale românești și prin considerabila lărgire de orizont pe care a prilejuit-o, mai mult chiar decît prin deplasarea tradiției descălecătului — aspect derivat al investigației sale, oricîtă însemnată i s-a atribuit —, D. Onciul a contribuit hotărîtor la reînnoirea înțelegerii apariției statului în istoria românească. Pe urmele acestei înțelegeri noi, în care procesul de lungă durată s-a substituit progresiv evenimentului, medievistica română a descoperit rînd pe rînd componentele sociale, econo-

⁵³ D. Onciul, *Dragoș și Bogdan fondatorii Principatului moldovenesc*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 89—130; idem, *Radul Negru și originile Principatului Țării Românești*, *ibidem*, p. 328—428; idem, *Originile Principatelor Române*, *ibidem*, p. 560—715.

mice, instituționale, bisericești, spiritual-culturale și politice ale constituirii Țării Românești și Moldovei.

Și totuși, într-un stadiu avansat al evoluției istoriografice în direcția imprimată de D. Onciul, istoriografia română a revenit, prin opera unuia din reprezentanții ei cei mai de seamă, Gh. I. Brătianu, la tradiția descălecatului de care s-a apropiat într-un spirit de înțelegere superioară în contrast cu modul de gândire al școlii pozitivist⁵⁴. Împărtășindu-se din rezultatele investigației erei postpozitivist, care a sonda în adâncime universul mentalităților colective, al celor arhaice îndeosebi, Gh. I. Brătianu, fără a renunța la sporul de cunoștințe și înțelegere pe care l-a adus aplicarea metodei lui D. Onciul, a redescoperit rolul istoric al descălecatului a cărui realitate a admis-o și în cazul Țării Românești.

Dar însemnătatea principală a afirmației lui Gh. I. Brătianu, ca și a negației lui D. Onciul, în problema descălecatului, se află, mult mai mult decât în ea însăși, în lărgirea viziunii istorice și a demersului istoriografic. Pătrunzând semnificația tradiției medievale, Gh. I. Brătianu a descifrat mesajul principal al temei descălecatului, anume legătura strinsă dintre procesele istorice din Transilvania, care au creat o situație nouă românilor din provincie, și cele de la sudul și răsăritul Carpaților. Adîncirea acestei interpretări, care a întâmpinat și ea, ca și cea a lui D. Onciul, rezistențe puternice, presupune noi eforturi de descifrare a „tehnicii” sau a sistemului de interpretare a gândirii istorice medievale românești la începuturile ei.

Reducînd la formulele ei esențiale această tehnică, a cărei înfățișare mai amănunțită necesită o investigație aparte, se pot desprinde trei trăsături principale ale tratării realității istorice de către gândirea medievală în etapa ei elementară: *amalgamarea* proceselor istorice succesive într-o unică desfășurare, fără distincție între diferitele straturi, ca în ruinele unei clădiri distruse de seism în care componentele diverselor etaje cu greu mai pot fi distinse unele de altele; *personalizarea* acestor procese, reduse la acțiunea decisivă a unui erou-ctitor care își realizează opera pe teren virgin și ale cărui fapte sînt eventual învăluite într-o țesătură de miracol și fabulos; *integrarea* realității actuale în trecut, cu concursul mitului explicativ, tendință care sporește considerabil confuzia cronologică în înfățișarea procesului istoric.

În condițiile create de împletirea acestor tendințe, istoricului care se avîntă în încercarea de a desface firele încîlcite la extrem ale tradiției medievale nu-i stă la îndemînă decît o singură soluție, anume confruntarea acesteia cu realitatea istorică, reconstituită cît mai fidel cu putință pe temeiul documentației sigure. Din suprapunerea celor două planuri, cel al tradiției și cel al datelor istorice certe, se va desprinde, măcar parțial, raportul dintre realitate și ficțiune în tradiția medievală, chiar dacă suc-

cesiunile cronologice vor rămîne în anumită măsură cufundate în ceața confuziei de planuri caracteristică formulei arhaice de tratare a faptului istoric.

Alcătuirea Țării Românești și a Moldovei a însemnat, sub raport politic intern, trecerea societății românești de la formele arhaice de organizare — *cnezatele* și *voievodatele*, organisme politice de întinderi diferite, relativ reduse și dependente de puterile hegemonice în spațiul est și central-european — la *statele* proprii, operă înfăptuită în ambele cazuri de cîte un centru unificator. Această mutație majoră în societatea românească presupunea însă înlăturarea dominațiilor străine de pe teritoriul celor două state în curs de formare; evoluție care s-a produs efectiv în urma unui șir de eforturi, încununate în cele din urmă de succes, de alungare din teritoriile românești extracarpătice a puterilor care reveneau concurent controlul asupra acestui spațiu: regatul ungar și puterile stepei — „imperiul” cuman mai întîi, apoi statul mongol al Hoardei de Aur —, iar în cazul Moldovei și cnezatul rus apusean de Halici-Volhinia.

La începutul secolului XIII, regatul ungar, care reușise în prealabil să cuprindă sub dominația sa și sudul Transilvaniei, a depășit la miazăzi și la răsărit linia Carpaților, cu concursul cavalerilor teutoni și cu mijloace proprii, pătrunzînd, cam în același timp — anii 1211—1213 — în aria de dominație și hegemonie cumană.

Românii din Transilvania au participat cu contingentele lor la expedițiile militare la sud de Carpați: cei din zona Sibiului la acțiunea trupelor transilvane trimise la Vidin în ajutorul țarului Boril, între 1211 și 1213, fapt documentat; cei din Țara Oltului, în „Cumania Neagră”, care se întindea de la Olt spre răsărit, spre gurile Dunării și Marea Neagră, fie alături de cavalerii teutoni, fie, mai degrabă, alături de oștile regatului, după 1225. Participarea celor din urmă nu e atestată documentar, dar ea nu putea lipsi, dată fiind încadrarea, în vremea aceasta, a Țării Oltului în sistemul politic al regatului.

„Descălecatului” militar dinlăuntrul arcului carpat în teritoriile sud- și estcarpatice supuse anterior dominației cumane și locuite de o populație românească numeroasă, organizată politic și ecleziastic, i-a urmat migrația sau „descălecatul” oamenilor de rînd, români, unguri și sași. Prezența alogenilor printre românii din teritoriul „episcopiei cumane” e semnalată de un act papal din 1234 în cuprinsul căruia papa Grigore IX își manifestă îngrijorarea pentru puritatea vieții spirituale a germanilor și ungarilor aflați în contact cu românii și amenințați din acest motiv să fie atrași la ritul oriental. Tendința de emigrare spre teritoriile extracarpătice smulse dominației cumane e înregistrată și de diploma acordată cavalerilor ioaniți de regele Bela IV în 1247, care, printre altele, le interzice să atragă coloniști germani sau de altă naționalitate.

Dispariția dominației cumane la sud și răsărit de Carpați a adus la suprafața istoriei un șir de organisme politice românești: în stînga Oltu-

⁵⁴ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945.

lui, voievodatul lui Seneslau, iar în dreapta râului, cnezatele lui Ioan și Farcaș și cnezatul voievodal al lui Litovoi. În răsăritul Munteniei și în sudul viitoarei țări a Moldovei, regatul și-a constituit o largă zonă de dominație directă căreia, din punct de vedere ecleziastic, îi corespundea recent înființata episcopie a cumanilor; centură de protecție a trecătorilor curburii Carpaților și zonă de legătură cu regiunea gurilor Dunării și cu Marea Neagră. În Oltenia, din 1232—1233, regatul a înființat banatul de Severin, în scopul supravegherii atât a organismelor politice românești din regiune cât și a țaratului lui Ioan Asan II.

Presiunea confesională, virulentă în regatul ungar după 1204, anul cuceririi Constantinopolului de latini, îmbinată cu tendința regatului de expansiune și acaparare teritorială, a amenințat însăși existența organismelor politice românești: cele din Transilvania — cîte mai supraviețuiseră asalturilor anterioare — încadrate în sistemul de guvernare al regalității — inclusiv Țara Oltului — și cele din afara arcului carpatic, supuse fie direct, fie indirect, regalității arpadiene.

Marea invazie tătară din 1241 și, îndeosebi, instalarea durabilă a dominației tătare la gurile Dunării după 1260 a spulberat hegemonia regatului ungar în cea mai mare parte a teritoriilor extracarpatic. După eșecul încercării de restaurare cu concursul cavalerilor ioaniți, regatul nu a mai păstrat sub suzeranitatea sa decît Oltenia, cuprinsă în cea mai mare parte în voievodatul lui Litovoi. Tentativa voievodului oltean de a se elibera de sub tutela regatului la începutul domniei lui Ladislau Cumanul a eșuat. Spațiul românesc extracarpatic a rămas în această vreme împărțit între aria de hegemonie a Hoardei de Aur — teritoriile de la răsărit de Olt, inclusiv sudul Moldovei, unde cumanii, sedentarizați, se integrează în societatea românească — și cea a regatului ungar — teritoriile de la apus de Olt.

Echilibrul instaurat după 1260 s-a modificat în ultimul deceniu al secolului XIII. Destrămarea puterii regale în timpul domniei lui Ladislau Cumanul, tras în direcții opuse de presiunile contradictorii ale forțelor social-politice interne și ale puterilor din afară — papalitatea și Imperiul mongol —, a avut repercusiuni însemnate atât în politica internă cât și asupra poziției internaționale a regatului.

Asasinarea regelui în 1290, într-un context politic care îl adusese în conflict cu românii și cumanii, a precipitat modificările politice care caracterizează ultimul deceniu al secolului XIII.

Sub noul rege, Andrei III (1290—1301), valul de intoleranță confesională în regat, mult slăbit dacă nu chiar disparent după marea invazie tătară din 1241, recapătă intensitate. Românii din Transilvania, care evoluau, ca și celelalte „naționalități“, spre statutul de stare privilegiată, au fost excluși din congregația țării; în același timp, ei pierd din nou controlul, restaurat după 1241, asupra Țării Oltului, unde regalitatea își reafirmă autoritatea prin intermediul unuia din nobilii regatului, Ugrius. Confirmînd stăpînirile lui Ugrius de la Sîmbăta și Făgăraș, unde

curînd avea să fie construită o cetate, regalitatea l-a așezat în fruntea comunităților rurale ale țării, suprimînd existența ei autonomă.

În aceeași vreme, antagonismul dintre regatul ungar și Hoarda de Aur redevine acut ca urmare a noii evoluții a politicii ungare sub influența papalității și a spiritului cruciatei. Sub conducerea „hanului“ Nogai, care instalase cu mai bine de un sfert de secol în urmă centrul puterii sale la gurile Dunării, tătarii își extind controlul asupra cursului fluviului pînă la Porțile de Fier. Consecutiv acestei extinderi de putere, influența regatului ungar slăbește considerabil la sud de Carpați și în nordul Peninsulei Balcanice, care intră în aria de hegemonie a Hoardei de Aur. Din 1291, o dată cu dispariția banilor de Severin din lista demnitarilor regatului, a încetat și dependența voievodatului lui Litovoi de coroana regală.

În această constelație modificată s-a consolidat și puterea voievodatului românesc de la răsărit de Olt, din Cumania Neagră, în procesul simbiozei româno-cumane, al cărei exponent a fost Basarabă, numele propriu sau de funcție al „întemeietorului“ țării sau mai degrabă al succesorului său, dacă se admite că „Negru Vodă“ i-a precedat lui Basarab. Sub protecția hegemoniei tătare, voievodatul muntean se extinde spre răsărit, cuprinzînd sub puterea sa elementul românesc și româno-cuman din fosta episcopie cumană, în răsăritul Munteniei și în sudul Moldovei, de-alungul Carpaților. La rîndul său, voievodatul oltean, emancipat de sub hegemonia ungară în urma dispariției banatului de Severin, recunoaște autoritatea superioară a voievodatului din stînga Oltului căruia i se închină pentru a se asigura împotriva unei inevitabile reveniri ofensive a regatului, păstrînd însă o parte însemnată din prerogativele sale statale, întruchipate pînă tîrziu în instituția *băniei* oltene. În urma acestui șir de însemnate modificări, bazele teritoriale ale Țării Românești erau puse; voievodul muntean, devenit „mare voievod“ prin închinarea voievozilor și cnezilor de la sud și răsărit de Carpați, grupase un teritoriu întins și o masă umană însemnată sub autoritatea sa. Poziția de putere dobîndită în scurt răstimp a dat țării posibilitatea de a juca de acum înainte un rol autonom în raporturile internaționale din răsăritul și sud-estul Europei.

Timp de aproximativ un sfert de secol, Țara Românească, a cărei stăpînire s-a întins, în împrejurări necunoscute, și în teritoriile din nordul gurilor Dunării, care aveau să păstreze în numele lor amintirea lui Basarab, s-a menținut în constelația de puteri aflată sub hegemonia Hoardei de Aur. În raporturi de cooperare cu tătarii, sîrbii și bulgarii, Basarab a înfruntat oștile regatului ungar pînă în 1324 cînd a intervenit o însemnată modificare a politicii sale.

Forța noului stat a obținut curînd o dublă consacrare — politică și militară —, și una și cealaltă în raport cu regatul ungar și cu noul său rege, Carol Robert. Restaurator al puterii regale, după două decenii de luptă împotriva forțelor centrifugale interne și a puterilor externe care le

sprijineau, Carol Robert a fost nevoit să-și fixeze atitudinea față de Țara Românească după ce a reușit, într-un târziu, să readucă și Transilvania sub ascultarea sa. În această situație și în fața hotărîrii de a acționa sau nu pentru a restaura dominația regatului său asupra teritoriilor transcarpatice pe care le stăpînise odinioară și care se aflau acum sub puterea lui Basarab, Carol Robert a încheiat pace și alianță cu cel care era acum „marele voievod“ al Țării Românești, recunoscînd noua realitate statală o dată cu stăpînirile ei teritoriale. Concesia era gravă pentru regat și a fost resimțită ca atare de cercurile sale conducătoare. Șase ani mai târziu, în 1330, dînd curs curentului de reacție împotriva concesiilor făcute lui Basarab, Carol Robert a venit în Țara Românească în fruntea unei puternice armate pentru a o anihila și pentru a readuce teritoriile transcarpatice sub controlul direct al regatului. Înfîngerea catastrofală suferită de oastea regală și renunțarea de către rege la noi încercări de desfacere a Țării Românești exprimă fidel forța noului stat și recunoașterea acestei forțe de către principalul ei antagonist.

În 1343/1344, Alexandru, fiul lui Basarab — care mai era încă în viață — se reconciliază cu fiul lui Carol Robert, Ludovic de Anjou, și se angajează în acțiunea antitătară, emancipînd definitiv Țara Românească din dependența de Hoarda de Aur a cărei stăpînire a fost refulată mult spre răsărit. Înțelegerea avea însă să fie de scurtă durată. Înlăturarea hegemoniei mongole din regiune a reaprins rivalitatea dintre regatul ungar și Țara Românească al cărei obiect principal au redevenit acum teritoriile din sudul Moldovei și răsăritul Munteniei, adică legătura cu gurile Dunării. Intenția lui Ludovic de a restaura dominația regatului asupra acestor teritorii s-a manifestat în 1347 prin înființarea episcopiei Milcoviei, ediție modernă a vechii episcopii cumane și, mai ales, în 1358, prin crearea unui coridor de imunitate vamală în folosul brașovenilor, între rîurile Ialomița și Siret. Respingînd pretențiile regelui și decis să rupă legăturile de dependență cu regatul ungar, marele voievod al Țării Românești proclamă în 1359 neatîrnarea sa și a țării sale, asumă titlul de *domn*, *autocrat* sau *singur stăpînitor*, pe temeiul acordului încheiat cu Patriarhia constantinopolitană de unde a obținut un scaun mitropolitan și, o dată cu acesta, mijlocul propriu de legitimare a puterii. În urma acestei inițiative, Țara Românească s-a înzestrat cu instituțiile laice și bisericești ale neatîrnării.

În strînsă legătură cu evoluția raporturilor dintre regatul ungar și Țara Românească și, în general, cu modificarea situației politice la răsărit de Carpați s-au aflat evenimentele care au dus la „descălecarea“ Moldovei.

După succesele obținute împotriva tătarilor, Ludovic de Anjou a creat o marcă a regatului cu centrul în valea rîului Moldova, cu intenția de a-și asigura o parte cît mai largă din aria de hegemonie a fostului cnezat halician, pentru a cărui moștenire începe să se manifeste acum, în plină alianță, rivalitatea polono-ungară. Încercarea regelui Ungariei de a reconstitui o zonă de dominație directă a regatului său la răsărit de Carpați

s-a manifestat atît spre sud cît și spre nord. În sud, efortul lui Ludovic de a impune dominația regatului său asupra teritoriului cuprins în episcopia Milcoviei urmărea între altele să separe Țara Românească de marca moldoveană, „terra nostra moldavana“ în propria sa formulare, și de a împiedica astfel stabilirea unei legături firești între ele.

În cîțiva ani, marca moldoveană, la înființarea și consolidarea căreia au participat neîndoielnic și elemente nobiliare maramureșene, s-a întins mult spre nord, în teritorii unde, încă din a doua jumătate a secolului XIII, sînt semnalate forme de organizare politică românească. Dar în 1358—1359, localnicii s-au răscolat împotriva dominației ungare. Răscoala a fost dominată cu concursul unora dintre românii maramureșeni în frunte cu Dragoș din Giulești, căruia regele îi încredințează conducerea voievodatului moldovenesc, recunoscînd astfel conținutul etnic al noii realități politice în curs de constituire la răsărit de Carpați. În aceeași vreme, în legătură directă cu extinderea spre nord a Moldovei, s-a petrecut și prima manifestare militară a concurenței de interese dintre Polonia și Ungaria în această arie.

Formula nouă încercată de Ludovic, guvernarea Moldovei printr-un român, dar de strictă obediență față de regat, a eșuat și ea după numai cîțiva ani. În 1365, țara era din nou răscolată și și-a găsit un alt conducător în persoana lui Bogdan, maramureșean și el, dar din gruparea ostilă regalității ungare. Sub el și sub fiul său Lațcu, țara își consolidează pozițiile cîștigate în nord — centrul politic se deplasează în orașul Siret — și se extinde spre răsărit, pe Prut și Nistru, regiuni smulse dominației tătare.

În acest stadiu, Lațcu încearcă și reușește, cu concursul Poloniei, să obțină consacrare internațională pentru statul său din partea papalității care, în schimbul conversiunii la catolicism, acordă „ducelui“ Moldovei sau Valahiei Mici un scaun episcopal direct dependent de curia papală. La rîndul ei, Moldova evolua spre formula statului de sine stătător.

Evoluția a fost oprită, pentru scurt timp însă, de instaurarea dominației ungare în cnezatul Halici, în 1377/1378, fapt care a readus Moldova sub suzeranitatea regelui angevin. O dată cu revenirea cnezatului vecin în stăpînirea Poloniei, Moldova îmbină alianța cu regatul din nord, sub a cărui suzeranitate intră în 1387, cu orientarea spiritual-bisericească spre Bizanț de unde obține în aceeași vreme un scaun mitropolitan, așadar un mijloc propriu de legitimare a puterii domnești. Drumul spre proclamarea autocrației, a independenței, era astfel deschis. Conflictul prelungit cu Patriarhia ecumenică, declanșat de problema desemnării titularului mitropoliei Moldovei, a împiedicat pînă la începutul domniei lui Alexandru cel Bun ocuparea canonică a noului scaun.

Între timp, fie la sfîrșitul domniei lui Petru I, fie la începutul celei a lui Roman I, Moldova s-a întregit teritorial prin cuprinderea litoralului pontic, „parathalasia“, și a unei părți din dispăruta episcopie a Milcoviei, fapt care a generat o îndelungată dispută teritorială cu Țara Românească.

În urma acestor desfășurări, Moldova a devenit la rîndul ei stat de sine stătător în limitele ei teritoriale istorice și cu instituțiile politice și ecleziastice ale neatîrnării.

Cercetată în funcție de propriile ei reguli, tradiția medievală a genezei statelor române se dovedește larg concordantă cu realitatea istorică pe care o exprimă și chiar cu înțelegerea acesteia de către istoriografia modernă.

În viziunea tradiției medievale, cele două state românești, Țara Românească și Moldova, au fost produsul acțiunii a două personalități, Negru Vodă sau Radu Negru și Dragoș, descălecător din Țara Oltului cel dintîi, din Maramureș, al doilea; din zona descălecatului, nordul Munteniei și, respectiv, valea Moldovei, ei și-au întins stăpînirea asupra întregului teritoriu cuprins în limitele istorice ale celor două țări; constituirea Țării Românești s-a împlinit din punct de vedere teritorial prin închinarea căpeteniilor oltene lui Negru Vodă.

Potrivit unuia din firele tradiției muntene, „descălecatul” lui Negru Vodă din Făgăraș a fost urmarea conflictului său cu „domnii ungurilor și cu ai sașilor.”

„Descălecările” nobiliare au fost însoțite sau urmate de alte „descălecări”, „populare”, cu participarea și a unor elemente alogene.

„Descălecarea” s-a produs pe teren virgin sau pustiu, astfel încît, potrivit tradiției, țările au fost „întemeiate” de la „început” pînă la încheierea lor integrală de cei doi „descălecători”, eroi-ctitori de țară, de orașe, de biserici și mănăstiri.

Luptele de consolidare a independenței, cele ale lui Basarab și cele ale lui Bogdan, decisive în optica istoriografiei moderne, ca și construcția statală propriu-zisă și confirmarea internațională a autocrației, adică a caracterului de sine stătător al statelor, sînt fie ignorate de tradiție, fie tratate ca elemente subsidiare.

Puternic reprezentată în tradiție e, în schimb, tema originii romane a neamului descălecătorilor și apartenența lor la confesiunea răsăriteană.

Deosebirea majoră între tradiția medievală și istoriografia modernă în înțelegerea constituirii statelor constă însă nu atît în selecția elementelor istorice considerate constitutive și decisive, cît în optica diferită prin care le-au receptat. În vreme ce pentru tradiție, primordial e *evenimentul personificat* care concentrează o întreagă desfășurare istorică într-un act, descălecatul, și în persoana descălecătorului, istoriografia modernă subordonează faptul *procesului istoric*, înțeles ca rezultat a unei multitudini de factori.

Cît privește controversata problemă specială a descălecatului Țării Românești din Țara Oltului, există suficiente elemente certe în tradiția „întemeierii” pentru a îndreptăți acceptarea realității ei într-o formă sau alta. Participarea românilor din sudul Transilvaniei la expedițiile sudcarpatice ale regatului ungar în primele decenii ale secolului XIII, migrațiile documentar atestate din Transilvania la sud de Carpați, instalarea unei

căpetenii ungare în Țara Oltului în 1291, dată care corespunde îndeaproape cu „mutarea scaunului” lui „Negru Vodă” de la nord la sud de Carpați, unificarea celor două voievodate românești sud-carpatică, cel din Muntenia și cel din Oltenia, sub conducerea voievodului din „țara neagră” (Cumania Neagră), ruperea legăturilor dintre Țara Românească și regatul ungar în ultimul deceniu al secolului XIII și pierderea controlului de către acesta din urmă asupra ultimelor sale poziții transcarpatice astfel încît, „den plai încolo stăpînea ungurii și den plai încoace stăpînea Domnul, pînă în Dunăre...”, sînt tot atîtea împrejurări și fapte istorice reale care coincid cu tradiția întemeierii și exprimă și tema ei principală, aceea a descălecatului.

Realitatea corelației dintre împrejurările din Transilvania și cele de la sud de Carpați, percepută și transmisă de tradiția descălecării lui Negru Vodă, pare astăzi incontestabilă; dar desemnarea cu precizie a faptului istoric care corespunde anume „descălecatului” lui Negru Vodă e imposibilă la nivelul documentației disponibile.

Constatarea acestei corelații ne introduce însă în aspectul cel mai general al procesului de constituire a statelor române, așa cum l-a înțeles istoriografia română modernă prin interpretii ei cei mai iluștri și cum, în felul ei specific, l-a înțeles și tradiția medievală.

Au trecut mai bine de șaptezeci de ani de cînd Nicolae Iorga a între-văzut sensul *național* al întemeierii Țării Românești: „Cînd părțile oltene și argeșene se uniră, după înfrîngerea lui Litovoi de către unguri, pe la 1300, țara cea nouă se formează după o concepție originală, avîndu-și rădăcinile numai în tradiția proprie. E un caz de cristalizare politică spontană. Domnia e «a toată Țara Românească» — și pentru întîia oară apare în răsărit astfel o concepție națională echivalentă cu concepția teritorială, bază modernă pentru statele Apusului Europei⁵⁵. În numele țării, Nicolae Iorga vedea, cu drept cuvînt, înscrisă chemarea primului stat românesc de a unifica „toată Țara Românească”, așadar întregul teritoriu locuit de români. Apărută cea dintîi, organic dezvoltată prin reunirea „țărilor” arhaice amenințate în existența lor de expansionismul cu stîndard confesional al regilor arpadieni și angevini, Țara Românească a în-truchipat rezistența nu numai a unor entități teritorial-politice dar și a unei națiuni în devenire. Progresiv dislocată și anihilată înlăuntrul arcu-lui carpatic de progresele puterii regale și nobiliare ungare, viața politică românească și-a găsit refugiul și împlinirea în afara Carpaților, mai întîi în Țara Românească, apoi, în condiții pregătite de aceasta, și în Mol-dova: „Din transilvană cum fusese, ea {Țara Românească} a devenit transalpină, țară situată dincolo de creste⁵⁶.”

⁵⁵ N. Iorga, *Sirbi, bulgari și români în Peninsula Balcanică în evul mediu*, în *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. îngrijită de Ș. Papacostea, București, 1984, p. 60—61.

⁵⁶ N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Bucarest, 1922, p. 38.

Acesta e înțelesul fundamental al tradiției „descălecătului“, căreia realitatea istorică, atît cît ne e îngăduit să o cunoaștem, îi aduce multiple confirmări. Sugrumate în Transilvania, „libertățile“ românești s-au reorganizat în sudul și răsăritul Carpaților, în cele două țări pe care Nicolae Iorga le numea „cea dintîi“ și „cea de a doua libertate românească“. Și nu s-ar putea exprima mai bine acest adevăr istoric profund decît prin cuvintele aceluia dintre istoricii români moderni care s-au apropiat cu cea mai mare înțelegere de tradiția descălecătului: „Dar vechea noastră tradiție istorică, de este să-i aflăm nouă temeuri și să-i redăm crezare, mai are un rost... Ea restituie Ardealului rolul său firesc de leagăn al statului, după cum cercetările filologice și lingvistice i-au restituit acel de leagăn al limbii și poporului român“⁵⁷.

Cînd, într-un tirziu, după secole, descălecătorii s-au înapoiat în locurile de unde porniseră, realizînd „domnia a toată Țara Românească“, ei nu au făcut decît să împlinească imperativul cuprins în numele țării și în titlul întemeietorilor ei.

TRIUMFUL LUPTEI PENTRU NEATÎRNARE: ÎNTEMEIEREA MOLDOVEI ȘI CONSOLIDAREA STATELOR FEUDALE ROMÂNEȘTI*

Victoria Țării Românești asupra regatului angevin în 1330 a dat caracter ireversibil procesului de constituire a celui dintîi stat românesc medieval. Ea a asigurat menținerea și a permis consolidarea primului și principalului punct de reazem al emancipării politice a românilor de sub dominațiile străine. În deceniile următoare, românii din afara arcului carpatic și-au desăvîrșit emanciparea politică împotriva celor două mari puteri care își disputau controlul asupra spațiului carpato-dunărean: Hoarda de Aur și regatul ungar. Pe fundalul acesta politic și militar s-a constituit cel de al doilea stat românesc medieval, Moldova, și s-a desăvîrșit caracterul de sine stătător al celor două state românești. În decurs de cîteva decenii, cele două state ating limitele lor teritoriale istorice, creează instituțiile neatîrnării statale și se afirmă în cîmpul relațiilor internaționale. Rîndurile care urmează încearcă să surprindă principalele etape politice ale acestui proces complex¹.

Restringerea ariei de dominație a Hoardei de Aur în Europa răsăriteană. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, Europa răsăriteană a înregistrat una din cele mai de seamă mutații politice din întreaga ei istorie medievală. Sub presiunea unor forțe multiple, din care cea mai însemnată a fost cea a regatelor polon și ungar coalizate, aria hegemoniei tătare se restrînge considerabil în teritoriile ei apusene. Constelația de forțe subordonată în această zonă Hoardei de Aur se destramă și, ca urmare, harta politică a regiunii se restructurează. Alianța polono-ungară, transformată în uniune personală, după ce Ludovic de Anjou a preluat și coroana polonă (1370—1382), a devenit forța dominantă în Europa răsăriteană și centrală pînă la destrămarea ei după moartea regelui Ungariei.

Ofensiva puterilor creștine împotriva Hoardei de Aur, acțiune la care românii au avut o participare însemnată, și tendința celor două regate asociate de a-și impune dominația asupra teritoriilor smulse hege-

* Publicat în lucrarea colectivă *Constituirea statelor feudale române*. București, 1980, p. 165—193.

¹ Din vasta bibliografie consacrată etapei finale a întemeierii statelor românești medievale semnalăm în notele următoare doar cîteva din cele mai de seamă lucrări. Bibliografia cuprinzătoare a acestei etape va figura în monografia închinată problemei.

⁵⁷ Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor române*, p. 111.

moniei mongole, au alcătuit cadrul extern în care s-a desăvîrșit emanciparea politică a românilor de la sud și răsărit de Carpați și procesul de constituire a statelor române de sine stătătoare.

Primul obiectiv al ofensivei care a respins spre răsărit dominația Hoardei de Aur a fost Lwów-ul, centru al cnezatului rus apusean de Halici-Volhinia, veche arie de rivalitate între influențele răsăritene și apusene². Faptul nou care a deschis era răsturnării raporturilor de forțe în această zonă deosebit de sensibilă a relațiilor internaționale în Europa răsăriteană a fost restaurarea regatului polon unitar în primele decenii ale secolului al XIV-lea și orientarea spre răsărit a efortului său ofensiv. Această nouă direcție de politică externă nu s-a impus decât după ce Polonia s-a desprins din conflictele nordice și apusene în care a fost implicată ca urmare a efortului ei de a-și desăvîrși unitatea și de a recupera teritoriile pierdute în epoca fărîmîțării feudale.

Încercarea restauratorului statului unitar polon, Vladislav Lokietek (1305—1333), de a recupera teritoriile pierdute în deceniile anterioare au adus Polonia în conflict cu Boemia dinastiei de Luxemburg, care acaparasese cea mai mare parte a Sileziei, cu Ordinul teutonic, care își impusese dominația asupra Pomeraniei răsăritene și care controla astfel cursul inferior al Vistulei, și cu marca de Brandenburg, care se străduia să-și extindă dominația în Pomerania apuseană și în Polonia Mare. Ani de-a rîndul, după restaurarea regalității polone, energia militară a țării s-a consumat în conflictele cu acești adversari și în efortul de recucerire a principalelor teritorii pierdute.

În 1327, Vladislav Lokietek întreprinde o nouă mare acțiune militară împotriva Ordinului teutonic în speranța de a-i relua Pomerania și celelalte teritorii contestate. Alianța încheiată între Ordinul teutonic și regele Boemiei, Ioan de Luxemburg (martie 1329) a înclinat însă balanța puterii în favoarea adversarilor regatului polon. În ciuda concursului militar pe care i l-a acordat aliatul său Carol Robert în 1330 și a unui însemnat succes militar dobîndit împotriva teutonilor (Plowce, septembrie 1331), raportul general de forțe făcea imposibilă în această etapă realizarea țelurilor regelui polon. Succesorul lui Vladislav Lokietek, Cazimir al III-lea cel Mare (1333—1370), a tras învățăminte din experiența tatălui său; sub influența și cu concursul regilor angevini din Ungaria, Carol Robert (1308—1342) și Ludovic de Anjou (1342—1382), el s-a desprins treptat din conflictele cu Brandenburgul, Ordinul teutonic și Boemia — începutul a fost realizat în noiembrie 1335, la Wyszegrad — și

² Pentru ofensiva regatelor polon și ungar în cnezatul Halici, v. între altele: Wl. Abraham, *Powstanie organizacji Kosciola iacinskiego na Rusi*, I, Lwów, 1904, p. 215—237; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens, Politische Entwicklung, Kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I, *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln-Gratz, 1955; P. W. Knoll, *The rise of the Polish monarchy. Piast Poland in East Central Europe, 1320—1370*, Chicago-London, 1972 (cu întreaga bibliografie a temei).

a inițiat hotărît o nouă direcție de politică externă, expansiunea în răsărit

Reconcilierea Poloniei cu Boemia și Ordinul teutonic, datorată în mare măsură inițiativelor perseverente ale diplomației ungare, a consolidat alianța polono-ungară, sporindu-i considerabil eficiența în diversele direcții în care s-a manifestat. Una din aceste direcții a fost aria de dominație a Hoardei de Aur. Revizuiindu-și opțiunile de politică externă, Polonia lui Cazimir cel Mare a inițiat în 1340, în cooperare cu regatul ungar, o acțiune de mari proporții la Lwów în Halici în scopul de a readuce cnezatul rus în aria de influență a celor două regate. Extinzîndu-se treptat la alte zone, acțiunea inițiată la Halici a sîrșit prin a modifica considerabil situația politică a Europei răsăritene.

Primele semne ale acestei noi direcții de politică externă polonă aparțin anului 1355, cînd Carol Robert și Cazimir, care aveau de conciliat vechi revendicări paralele asupra teritoriilor din Halici-Volhinia, și-au reglementat raporturile printr-un acord, temei al unui șir de înțelegeri încheiate în deceniile următoare³. În anul următor, Cazimir cere Curiei papale să transfere asupra episcopiei de Gnezno direcția vieții spirituale catolice din teritoriile ruse, subordonată la acea dată episcopiei de Lubusz, care se afla sub control german⁴; inițiativa regelui e indiciul pregătirii acțiunii în teritoriile ruse apusene. În 1338, cu prilejul unei noi întîlniri între Carol Robert și Cazimir, la Wyszegrad, situația teritoriilor ruse apusene a ocupat din nou un loc de frunte în negocierile polono-ungare; la întîlnire a participat însuși cneazul rus care aderă la alianța celor două regate⁵. Evenimentul a precedat de aproape deschiderea ostilităților și intrarea directă în acțiune a Poloniei și Ungariei.

Acordul de la Wyszegrad, din noiembrie 1335, nu a înlăturat deîndată fricțiunile dintre Polonia și teutoni, care au cunoscut chiar o puternică recrudescență în anii următori. Evoluția evenimentelor s-a înscris totuși, în cele din urmă, în direcția stabilită în 1335. În iulie 1343, la Kalisz, Cazimir și reprezentanții Ordinului au încheiat un tratat în spiritul acordurilor anterioare; pe această temelie care consacra *statu-quo*-ul între cele două puteri s-a instaurat pacea între Polonia și Ordinul teutonic, care avea să dureze pînă la începutul secolului următor⁶.

Adeziunea cneazului Boleslaw Iurii la alianța polono-ungară, revenirea sa la catolicism și implicațiile acestui fapt pentru țara asupra căreia domnea au declanșat reacția boierimii ruse, refractară confesiunii

³ A. Prochaska, *W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego*, în „Kwartalnik Historyczny”, VI, 1892, p. 30—34; Br. Włodarski, *Polska i Rus, 1194—1340*, Warszawa, 1966; pentru oscilațiile istoriografiei cu privire la data exactă a acestui acord polono-ungar, 1335 sau 1338, v. G. Rhode, *op. cit.*, p. 174.

⁴ W. Knoll, *op. cit.*, p. 124.

⁵ V. lucrările citate la nota 2.

⁶ P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 117—120.

catolice; la 7 aprilie 1340, cneazul Boleslaw Iurii a căzut victimă acestei reacții, fiind ucis de boierii săi⁷. Pentru a fi în măsură să reziste presiunii polono-ungare, boierii fac apel la sprijinul puterii suzerane, Hoarda de Aur, amenințată și ea de ofensiva celor două regate în aria sa de influență.

La numai zece zile după uciderea cneazului, la 16 aprilie 1340, regele Cazimir a intrat în campanie; rapiditatea intervenției polone, sprijinită de o acțiune militară ungară simultană, e indiciul stadiului avansat al pregătirilor celor două puteri în vederea unei acțiuni la Halici; asasinarea lui Boleslaw Iurii nu a făcut decât să preîntâmpine o acțiune militară în curs de pregătire⁸.

Succesul doar limitat al acestei prime campanii, anihilat probabil de reacția boierimii ruse după retragerea trupelor polone și ungare și de o primă intervenție tătară, a făcut necesară o nouă campanie. La sfârșitul lunii iunie 1340, Cazimir pătrunde a doua oară în cnezatul rus apusean și supune țara⁹. Mijloacele de a-și impune durabil dominația îi lipseau însă; cum o reacție tătară de mari proporții se anunța ca iminentă și a avut efectiv loc în iarna aceluiași an¹⁰, iar lituanienii, de partea lor, revendicau drepturi asupra cnezatului rămas vacant, regele polon a încheiat un compromis cu boierii ruși. În virtutea acordului realizat, aceștia au recunoscut suzeranitatea lui Cazimir, iar regele s-a angajat la rîndul său să le respecte autonomia politică și bisericească; conducerea cne-

⁷ „Post hoc praefata domina Anna regina anno Domini MCCCXXXIX defuncta et sequenti anno Boleslao filio Troyden ducis Mazoviae, quem Rutheni unanimiter sibi in ducem et dominum susceperunt per toxium interempto, qui legem et fidem ipsorum immutare nitebatur...”; Jan z. Czarnkowa, *Kronika*, în *Monumenta Poloniae Historica*, II, Lwów, 1872, p. 629; și pentru Dlugosz factorul decisiv al răscoalii boierilor ruși și al uciderii cneazului a fost cel confesional: „fidei ritusque disparitas, quae sub pietatis religionisque specie animas Ruthenorum, his, quas expressi, et aliis causis suapte violentatas et incensas, in Principis extinctionem, quasi quoddam sacrificium gratum Deo praestitueros, ne in Latinum transire ex Graeco ritum coligerentur, pertrinxit”; Jan Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XIII, Opera omnia*, XII, ed. A. Przedziecki, Cracoviae, 1876, p. 196—198; v. și J. Sieradzki, *Regnum Russiae. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, în „Kwartalnik Historyczny”, LXI, 1958, 2, p. 503—504.

⁸ G. Rhode, *op. cit.*, p. 177.

⁹ V. izvoarele semnalate la nota 7; cf. și *Rocznik Traski*, în *Monumenta Poloniae Historica*, II, p. 860—861.

¹⁰ Expunerea evenimentelor legate de a doua expediție a lui Cazimir în teritoriile ruse apusene și marea invazie tătară din iarna 1340—1341 în Polonia, în cronicile amintite; pentru invazia tătară, v. și Franciscus Pragensis, *Chronicon Pragense*, în *Scriptores rerum bohemicarum*, II, Praga, 1784, p. 191—192. Eroarea cronologică a unora dintre cronici care datează invazia tătară în Polonia în anul 1337 a fost semnalată și rectificată de H. Paszkiewicz; studiul acestuia *Sprawa najazdu tatarskiego na Lublin w roku 1337*, în „Teki Zamojskiego”, 1920, nu ne-a fost accesibil; cf. M. Zdan, *The Dependence of Halych-Volyn' Rus' on the Golden Horde*, în „The Slavonic and East European Review”, 35, 1957, p. 521.

zatalui a fost preluată de boierul Detco, cu titlul de „locțiitor” sau „căpitan” al regelui¹¹.

Compromisul realizat pe aceste baze a fost confirmat în 1344, după noi convulsii, despre care informațiile nu sînt decît foarte vagi; în acest an, regele Ludovic al Ungariei cere lui Detco să aplice un regim identic negustorilor din regatul său și celor din Polonia, indiciu al funcționării acordului din 1340—1341 și, în același timp, al rivalității polono-ungare pe teren comercial¹², în teritoriile smulse dominației tătare.

În 1349, într-un context de evenimente modificat care ne rămîn necunoscute, Cazimir întreprinde o nouă campanie în Rutenia, anexează cnezatul Halici și o mare parte din Volhinia, smulsă lituanienilor¹³. Modificarea situației a făcut necesară o nouă reglementare a raporturilor polono-ungare. În primăvara anului 1350 e încheiat un nou acord, în temeiul căruia Ludovic recunoaște lui Cazimir stăpînirea Ruteniei, cu titlu viager, dar își rezervă dreptul de a răscumpăra concesiile în cazul în care Cazimir avea să aibă un moștenitor, iar preconizata succesiune a lui Ludovic la tronul polon avea să fie astfel anulată¹⁴.

¹¹ „Demetrius Detko”, „provisor seu capitaneus terrae Russiae”, către negustorii din Thorn, în *Hansisches Urkundenbuch*, II, bearbeitet von H. Höhlbaum, Halle, 1876, p. 303; acordul încheiat de Cazimir cu boierimea rusă, acord care recunoștea acesteia libertatea confesională — „quod capitaneum et gentem praedictas in omnibus tueri debebat ipsosque in eorum ritibus, iuribus et consuetudinibus conservare...” — a fost cunoscut curînd și condamnat de papa Benedict al XII-lea; ediția mai recentă a scrisorii papale către clerul polon în această chestiune în *Acta Benedicti XII (1334—1342)*, ed. Aloysius L. Tăutu, Città del Vaticano, 1958, p. 111—112; cf. H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 253 și P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 133—134.

¹² „Ludovicus [...] comiti Dechh capitaneo Ruthenorum [...] conquereuntur nobis fideles cives ac hospites civitatum nostrarum regni Hungariae praedicti et specialiter cives civitatis nostrae Cassa vocatae, cum rebus scilicet mercimonialibus ad Rutheniam procedere consueti, quod cum ipsi, cum eorum rebus mercimonialibus ad loca tributorum vestrorum pervenirent, tributarii vestri super ipsos tributum superfluum, imo omnino iniustum, et plus quam a populis seu mercatoribus regni Poloniae et aliorum regnorum ab ipsis exigent et extorquerent indebite et iniuste”; Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae*, IX, 1, p. 209—210; cf. H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 139.

¹³ Pentru antecedentele evenimentelor din 1349, pentru evoluția raporturilor dintre Cazimir și lumea rusă apuseană în anii precedenți, v. G. Rhode, *op. cit.*, p. 182—185; pentru campania victorioasă a lui Cazimir în cnezatul Halici-Volhinia în 1349, *ibidem*, și p. 185—186 și P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 141. Teza greșită din istoriografia noastră potrivit căreia regatul polon nu ar fi ajuns decît în 1366 în stăpînirea cnezatului Halici și în vecinătatea Moldovei trebuie abandonată; ea s-a aflat la originea unor concluzii eronate.

¹⁴ H. Paszkiewicz, *Z dziejów rywalizacji polsko-węgierskiej na terenie Rusi halicko-włodzimierskiej w XIV wieku (Trzy traktaty z lat 1350—1352)*, în „Kwartalnik Historyczny”, XXXVIII, 1924, p. 284—285; A. Prochaska, *W sprawie zajęcia Rusi*, p. 18, 31; G. Rhode, *op. cit.*, p. 174; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 143—144.

Luarea în stăpînire directă în 1349 a teritoriilor ruse apusene de către Cazimir, care se intitulează acum „Polonie et Russie rex”¹⁵ a deschis o nouă perioadă de confruntare militară cu lituanienii și tătarii. În anul următor, 1350, spre sfîrșitul primăverii, lituanienii întreprind o mare expediție în teritoriul polon, dar sînt respinși de contraofensiva polonă. Cîteva luni mai tîrziu ei revin la atac, cuceresc cetățile Chelm, Vladimir, Belz și încearcă, fără succes, să cucerească Lwów-ul; ei rămîn însă în stăpînirea Volhiniei¹⁶.

În așteptarea unui nou mare asalt lituanian, în coaliție cu tătarii, Cazimir solicită și obține proclamarea cruciadei antitătare în Boemia, Polonia și Ungaria (mai 1351)¹⁷. Noul atac lituanian a fost respins de Cazimir; dar încercarea lui Ludovic, care a participat la campania din 1351, de a-i supune pe lituanieni, de a-i converti la creștinism și de a-i atrage în coaliția antitătare a eșuat în cele din urmă¹⁸; la începutul anului 1352, cei doi regi întreprind o nouă campanie, fără rezultate decisive însă. Incitați desigur de lituanieni, tătarii atacă oastea ungară în retragere și devastează Polonia și Podolia. Incapabil să se opună acestei coaliții de forțe, Cazimir încheie pace cu lituanienii, cărora le lasă în stăpînire o mare parte din Volhinia, obținînd în schimb recunoașterea stăpînirii sale la Halici¹⁹. Cum însă, în ciuda acestui acord, invaziile lituaniene nu au încetat, pentru a-i izola pe lituanieni, Cazimir încheie, în urma unei mari expediții antitătare, în 1354, pacea cu Hoarda de Aur; în virtutea înțelegerii sale cu tătarii, regele polon reține teritoriile ruse cucerite, dar acceptă să plătească pentru ele tribut²⁰. Cnezatul Halici intră acum definitiv în sfera de influență a celor două regate catolice prin efortul militar al cărora fusese smuls dependenței de Hoarda de Aur. Doisprezece ani mai tîrziu, în 1366, Cazimir și-a desăvîrșit acțiunea printr-o nouă campanie care a adus și Volhinia sub autoritatea sa.

Ofensiva împotriva tătarilor în spațiul românesc și expansiunea regatului ungar la răsărit de Carpați. Ofensiva puterilor catolice în aria de dominație a Hoardei de Aur nu s-a limitat la cnezatele ruse apusene ci a cuprins întregul spațiu de la răsărit de Carpați, pînă în regiunea Dunării de Jos; această acțiune, care s-a desfășurat cu participarea românilor, a deschis o nouă etapă în procesul constituirii statelor feudale românești.

Ostilitățile cvasipermanente între statul ungar și Hoarda de Aur, în cadrul cărora inițiativa s-a aflat, pînă în vremea lui Ludovic de Anjou,

¹⁵ A. Prochaska, *Urykwi z dziejów XIV w. (I. Przyczynę do sprawi zajęcia Rusi przez Kazimierza W.)*, în „Kwartalnik Historyczny”, XVIII, 1904, p. 211).

¹⁶ P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 145—147.

¹⁷ *Acta Clementis Papae VI (1342—1352)*, ed. Al. L. Tăutu, Città del Vaticano, 1960, p. 281—184.

¹⁸ G. Rhode, *op. cit.*, p. 189—190; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 148—150.

¹⁹ A. Prochaska, *W sprawie*, p. 26; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 132—133; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 150—153.

²⁰ Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 223; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska*, p. 184—185.

precumpănitor în mina tătarilor, cunosc o răsturnare de direcție în timpul celui de al doilea rege angevin. Acțiunile hotărîtoare s-au desfășurat în anii 1345 și 1346, cînd oștile transilvănene, probabil în cooperare cu cele ale Țării Românești, desprinsă din legăturile cu Hoarda de Aur și reconciliată cu Ungaria, întreprind expediții împotriva tătarilor la răsărit de Carpați. Izvorul narativ cel mai apropiat de evenimente, cronica domniei lui Ludovic de Anjou, scrisă de Ioan de Tîrnave, relatează sumar marea luptă cu tătarii, care s-a încheiat cu înfrîngerea acestora și uciderea căpeteniei lor, Athlamos, precum și expedițiile repetate întreprinse în teritoriile controlate de Hoarda de Aur, pînă la respingerea finală a tătarilor, probabil în deceniul următor, spre mare²¹.

Fără a fi în măsură să precizăm mai îndeaproape cronologia expedițiilor împotriva tătarilor la răsărit și miazăzi de Carpați, putem afirma că ele au avut rezultate hotărîtoare și că, la sfîrșitul lor, aria dominației tătare în spațiul românesc a fost restrînsă la zona maritimă. Indiciul cel mai sigur al noii situații politice create de ofensivele împotriva tătarilor în aceste regiuni a fost reconstituirea durabilă a episcopiei Milcoviei de către Ludovic, după inițiativa similară, lipsită însă de succes, a lui Carol Robert în 1332. Răspunzînd solicitării lui Ludovic și a reginei mame Elisabeta, papa Clement al VI-lea autoriza, la 29 martie, 1347, pe arhiepiscopul de Caloccea să înființeze episcopia Milcoviei pe ruinele episcopiei nimicite de invazia tătără în 1241 și rămasă în paragină de atunci, în ciuda cîtorva încercări de a o reînvia²².

²¹ Pentru expedițiile transilvănene împotriva tătarilor la răsărit de Carpați, v. relatarea lui Ioan de Tîrnave în *Scriptores rerum hungaricarum*, ed. J. G. Schwandtner, I. Vindobonae, 1746, p. 176 și cea cuprinsă în *Chronicon Dubnicense*, în *Historiae Hungariae fontes domestici*, ed. M. Florianus, III, Quinquagesimii, 1884, p. 151—152; cf. B. Petriceicu-Hasdeu, *Nearu Vodă, Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230—1380)*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, 3, ed. Gr. Brăncuși, București, 1976, p. 782—784; D. Onciul, *Originile principatului Moldovei în Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, I, București, 1968, p. 699; pentru datarea expedițiilor, v. și I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Cluj—Sibiu, 1944, p. 60; Șt. S. Gorovei, *Indreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”* — Iași, X, 1973, p. 105 și idem, *L'Etat roumain de l'est des Carpathes: la succession et la chronologie des princes de Moldavie au XIVe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire”, XVIII, 1979, p. 486—487. Încă din luna octombrie 1344, frontiera transilvăneană dinspre tătari, consolidată prin reunirea comitatelor Bistrița, Brașov și a regiunii secuilor, se afla sub conducerea aceleiași persoane, Andrei Lackfi; *Székelv Ökleveitár*, ed. Szabó Károly, I, 1211—1519, Cluj, 1872, p. 51; DIR, C. veac. XIV, IV 1341—1350, București 1955, p. 213—214.

²² Hurmuzaki, I/2, p. 4—5; cf. R. Rosetti, *Despre unguri și episcopii catolice din Moldova*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist. s. II, t. XXVII, 1905, p. 41—43; Gh. Moisesescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 32—33. Înființarea episcopiei Milcoviei a fost diferit interpretată de istorici, după cum au atribuit noii diocese — de fapt o reînviere a celei cumane —, existență reală sau nominală. Între adepții celei de a doua teze se numără C. Auner, N. Iorga, M. Holban. Mult mai întemeiat ni se pare primul punct de vedere: „Episcopatul de Milcov, reînființat în locul celui cuman, arată de

Apariția și persistența episcopiei Milcoviei de-a lungul întregii domnii a lui Ludovic de Anjou exprimă pe planul organizării ecleziastice realitatea politică nouă creată de inițiativele regelui Ungariei în teritoriile transcarpatice, efortul său de a constitui aici o zonă de stăpânire politică directă după înlăturarea dominației tătare. După cum s-a afirmat în repetate rânduri, Milcovia nu a fost decât o nouă întrupare a vechii episcopii cumane, expresie ecleziastică a dominației politice a regatului ungar la răsărit și sud de Carpați. Lichidată un veac în urmă de invazia tătară, episcopia cumană renaște acum, îndată după succesul noii ofensive a regatului ungar împotriva Hoardei de Aur. Dar între cele două variante ale diocesei patronate de regatul ungar dincoace de Carpați există o însemnată deosebire; episcopia cumană cuprinsese un vast teritoriu care se întindea, teoretic cel puțin, de la Olt pînă în nordul Moldovei, la limita cnezatului de Halici, conform accepțiunii geografice a denumirii Cumania din titulatura regală, în vreme ce episcopia Milcoviei corespundea unei arii teritoriale mult mai restrînse din răsăritul Munteniei și sudul Moldovei. Alte diocese catolice — cea a Siretului și cea a Argeșului — aveau să acopere în a doua jumătate a secolului al XIV-lea teritoriile fostei episcopii cumane rămase în afara limitelor noii episcopii a Milcoviei. Realitățile politice dezvoltate la sud și răsărit de Carpați în răstimpul dintre ființarea celor două variante ale episcopiei cumane au îngăduit sensibil din punct de vedere teritorial limitele Milcoviei, înainte de a pune chiar capăt existenței ei. În vreme ce episcopia cumană fusese una din manifestările aspirației regatului arpadian de a cuprinde Cumania în toată întinderea ei, cea a Milcoviei a corespuns Țelului mai limitat de a da regatului o acoperire împotriva expedițiilor tătare și de a-i deschide drumul spre gurile Dunării. Tranziția de la *Cumania*, care se menține în titlul regal, la *Milcovia*, denumirea episcopiei transcarpatice renăscute, exprimă îngustarea ariei de expansiune a regatului în această direcție, rezultat nu al unui program mai puțin ambițios, dar al unor realități politice noi, dezvoltarea statelor românești Țara Românească și Moldova, care aveau să îngreuească progresiv încercarea de expansiune a regatului ungar dincoace de Carpați și să anihileze în cele din urmă succesele ei.

Ca în atâtea alte situații similare, cucerirea teritorială angevină a fost urmată și dincoace de Carpați nu numai de instituirea unei organizații ecleziastice catolice, sub controlul ierarhiei regatului, dar și de un

asemenea o ordine politică în legătură cu expansiunea regatului Ungariei în Moldova de Jos"; G. I. Brătianu, *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, în vol. *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 137; în realitate episcopia a avut, în timpul lui Ludovic, existență efectivă, numai că a suferit de pe urma vicisitudinilor situațiilor politice.

Ipoteza potrivit căreia episcopia Milcoviei s-ar fi constituit pe teritoriul controlat în trecut de „un voievod local“ a fost enunțată de C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea lui*, în „Studii și cercetări științifice“, Istorie, Iași, XI, 1960, 1, p. 61—81.

intens efort de convertire a localnicilor; în iunie 1348, luînd act de succesele înregistrate de acțiunea de convertire „în părțile Cumaniei și ale altor multe națiuni necredincioase aflate în hotarele regatului Ungariei“, papa Clement al VI-lea recomandă franciscanilor din Ungaria să trimită misionari pentru a consolida „noul răsad“ („novella plantatio“) implantat în teritoriile asupra cărora se întinsese stăpînirea regatului ungar²³. Un sfert de secol mai tîrziu, informat despre dificultățile întâmpinate în convertirea românilor din aceste teritorii, îndeosebi lipsa unui cler din rîndurile lor, papa Grigore al IX-lea s-a adresat regelui Ludovic și arhiepiscopilor de Strigoni și Calocsa pentru a obține cooperarea lor la remedierea acestei situații²⁴. Dar, scurt timp după dispariția lui Ludovic de Anjou, noua sa „plantație“, episcopia Milcoviei, a dispărut și ea timp de o jumătate de secol din geografia ecleziastică a bisericii romane, urmînd îndeaproape soarta formației teritoriale pe care o exprimase²⁵. Desfășurările care au produs acest rezultat au fost legate de afirmarea celor două state românești consolidate între timp la sud și răsărit de Carpați.

Dominația politică a regatului ungar la răsărit și sud de Carpați a avut, pe lîngă o funcție strategică evidentă, și o finalitate de ordin economic; instituirea unei comunicații directe cu regiunea gurilor Dunării — zonă deosebit de activă a comerțului genovez în această vreme — și, pe această cale, stabilirea unei legături nemijlocite cu comerțul oriental prin bazinul pontic. Manifestarea directă a acestui interes esențial al politicii regatului angevin a fost privilegiul emis de regele Ludovic de Anjou în favoarea negustorilor brașoveni la 25 iunie 1353, care le asigura liberul acces la Dunăre în zona cuprinsă între punctele de confluență cu fluviul ale Ialomitei și Siretului²⁶. Actul regal crea așadar o zonă de imunitate vamală pentru brașovenii care vehiculau mărfuri între orașul lor și Dunăre, iar această zonă de imunitate vamală presupunea exercițiul unei autorități politice în acest teritoriu. Zece ani mai tîrziu, Ludovic asigura brașovenilor o nouă zonă de comerț liber spre Marea Neagră, „în „țara“ lui Dimitrie „principele tătarilor“, ai cărui negustori aveau să circule nestingheriți de vâmi în regatul ungar, pentru ca și ne-

²³ „Attento igitur quod in partibus Cumaniae et aliarum plurium nationum infidelium infra fines Regni Hungarie constitutis, eo, qui salutis auctor et lumen de lumine verus deus est, illustrante, lumen ipsius fidei elucescere iam cepit, multis ex infidelibus ipsis ad ipsius agnitionem fidei iam conversis“; Hurmuzaki, I/2, p. 7—8.

²⁴ Hurmuzaki, I/2, p. 220—221.

²⁵ Ultima mențiune a episcopiei Milcoviei în secolul al XIV-lea e din anul 1375: „de la 1375 pînă în 1438 nu mai întîlnim nici un episcop al Milcovului. Tocmai în 1438 începe o nouă serie de episcopi *Milcoviensi*“ (R. Rosetti, *op. cit.*, p. 43); de fapt, episcopii Milcoviei își fac reparația încă din 1431; v. I. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului, I, Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, București, 1913, p. 42—43.

²⁶ Hurmuzaki, XV/1, p. 1; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, II (1342 bis 1390)*, hrsg. von F. W. Zimmermann und G. Müller, Hermannstadt 1897, p. 152—153; cf. DRH, D, 1, p. 72.

gustorii brașoveni să poată beneficia de avantajele similare în teritoriile acestuia²⁷.

Teritoriul asupra căruia se întinsese dominația regatului angevin la sud și răsărit de Carpați în urma succesului ofensivelor antitătare a avut așadar corespondent, sub raportul organizării ecleziastice, în dioceza Milcoviei și a îndeplinit funcția de zonă de liberă circulație pentru negustorii brașoveni, care făceau legătura între bazinul pontic și Transilvania. Dar aspirațiile de dominație ale regatului nu s-au limitat la această zonă relativ îngustă; ele cuprindeau întregul teritoriu românesc transcarpatic, Țara Românească, stat consolidat în deceniile anterioare, și Moldova, care începe acum să-și afirme identitatea istorică. Ciocnirea dintre velleitățile de dominație ale regatului angevin la sud și răsărit de Carpați și hotărîrea celor două state de a-și conserva și consolida existența de sine stătătoare a fost la originea repetatelor înfruntări militare și politice dintre Ungaria, de o parte, Țara Românească și Moldova, de altă parte. În împrejurările legate de aceste înfruntări a apărut Moldova ca stat de sine stătător și s-au definitivat structurile statale ale celor două state românești.

Românii și situația creată de ofensiva împotriva tătarilor. Marele efort de respingere spre stepă a tătarilor inițiat în 1340 de acțiunea polono-ungară la Halici s-a repercutat masiv asupra românilor, cu efecte imediate asupra celor din aria hegemoniei tătare sau din vecinătatea ei și pe termen lung și, pe cale de consecință, asupra întregului popor român. Trei nuclee de viață politică românească au fost direct implicate în desfășurările legate de campaniile împotriva tătarilor: Țara Românească, Moldova și Maramureșul.

Țara Românească a aderat la lupta împotriva tătarilor curînd după declanșarea ei. Indiciul cel mai de seamă al acestei noi orientări de politică externă a fost reconcilierea cu regatul angevin, act care a pus capăt confruntării deschise între cele două state de campania lui Carol Robert în 1330. Biograful lui Ludovic, Ioan de Tîrnave, relatează în termeni exaltați faptul petrecut, potrivit scrierii sale, la începutul domniei celui de al doilea angevin: „Cum autem esset in partibus memoratis quidam princeps seu baro potentissimus, Alexander, Waywoda Transalpinus, ditioni eiusdem subiectus, qui tempore quondam Caroli regis, patris sui, a via fide-

litis divertendo rebellaverat et par multa tempora in rebellionem permanserat, audita pietatis ac etiam potestatis eiusdem Ludovici regis fama ad ipsum sponte, personaliter veniens, circa confinia ipsorum partium, ad pedes regie maiestatis humotenus est prostratus et ad obedientiam ac fidelitatem debitam reductus; et integratus, solennia munera, xenia et clenodia praestando et suum dominium ac sanctam coronam recognoscendo, cum gaudio et laetitia, ad propria remeavit, ab illo tempore fidelitatem conservavit²⁸.

(„Cum însă exista în părțile amintite un principe sau baron preaputernic, Alexandru voievodul transalpin, supus stăpînirii acestuia, care în timpul răposatului Carol, tatăl său, se răscurase îndepărtîndu-se de calea fidelității și rămăsese vreme îndelungată în stare de rebeliune, auzind despre faima pietății și a puterii acestui rege Ludovic, venind la el de bună voie, în persoană, la hotarele acelor părți, s-a prosternat la pămînt, la picioarele majestății regale, revenind la ascultarea și fidelitatea datorate; și reintegrat [în ascultare], prestînd ofrande solemne, daruri și odoare și recunoscînd stăpînirea acestuia și sfînta coroană, s-a înapoiat cu veselie și bucurie la ale sale, [și] din vremea aceea a păstrat fidelitatea.“)

Concizia extremă a autorului și lipsa altor izvoare referitoare la acest eveniment fac imposibilă reconstituirea contextului istoric al reconcilierii dintre Ludovic și Nicolae Alexandru. Dar indiferent dacă faptul a fost consecința unei presiuni militare din partea lui Ludovic²⁹ sau urmarea inițiativei spontane a lui Nicolae Alexandru, cum lasă să se înțeleagă biograful regelui ungar, reconcilierea a fost o nouă recunoaștere — după cea cuprinsă în acordul dintre Carol Robert și Basarab I — a existenței Țării Românești ca stat unitar. Pe temeiul acestei recunoașteri s-a realizat acordul dintre Ludovic și Nicolae Alexandru³⁰.

²⁸ *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 174.

²⁹ „În zilele acestui domnu venit-au Laios craiul unguresc cu mulțime de oști în Țara Românească, iar Alexandru Vodă, văzînd că nu va putea sta împotriva-i, plecă capul și merse la craiu cu mari daruri, cu o mie de grivine de aur, de s-au închinat și să făgădui că-i va da dajde pe an. De aceasta foarte bine păru craiului și-l dăru cu frumoase daruri și-l slobozi ca să domnească cu pace“; *Letopisetul Țării Rumânești*, ed. Șt. Nicolaescu, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, XI, 1910, p. 106—107.

³⁰ Data și conținutul acordului dintre Ludovic și Nicolae Alexandru au fost diferit interpretate de istorici. Urmînd indicația izvorului, B. P. Hasdeu, D. Onciul, N. Iorga ș.a. au situat evenimentul la începutul domniei lui Ludovic și l-au interpretat ca un indiciu al participării Țării Românești la ofensiva împotriva tătarilor. Această interpretare a fost acceptată în istoriografia română pînă la apariția studiului lui E. Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae Alexandru voievod cu ungurii*, în „Revista istorică“, XXXII, 1946, p. 115—139, care a deplasat evenimentul după 1352; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii“, XV, 1962, 2, p. 329—335, situează reconcilierea în 1346, dar îi reduce mult semnificația. Argumentat a combătut Z. Păclișanu deplasarea cronologică a evenimentului, în recenzia la studiul amintit al lui E. Lăzărescu, în „Revista istorică română“, XVII, 1947, 1—2, p. 167—168, pledînd în favoarea anului 1344, cînd Ludovic s-a aflat efectiv în Transilvania; v. și Șt.

²⁷ *Unrkundenbuch*, II, p. 315; Hurmuzaki, I/2, p. 144; „nicăieri aiurea decît în Cetatea Albă nu putem așeza pe acest prinț „tătăresc“ poate — judecînd după nume — creștinat, care va fi avut supt stăpînirea sa părțile de jos ale Moldovei dincolo și dincoace de Prut“; N. Iorga, *Studii și documente*, XXIV, p. 6; v. mai ales studiul de interes general pentru vremea „întemeierii“ Moldovei, al lui Gh. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în „Revue des études roumaines“, IX—X, 1965, p. 39—46; ipoteza lui H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühmittelalterliche Deutschland im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 47, potrivit căreia *Demetrius princeps Tartarorum* ar fi Dimitrie Donskoi e imposibilă și nu merită discuție.

Reconcilierea dintre cele două țări a restabilit între ele raportul de suzeranitate-vasalitate instituit înainte de 1324 și anulat ca urmare a campaniei lui Carol Robert împotriva lui Basarab I în 1330. Termenii acestui nou acord, interpretat cu timpul diferit de cei doi contractanți — izvor al viitoarelor conflicte dintre Țara Românească și regatul angevin — nu ne sînt decît indirect și vag cunoscuți, întrucît textele în care au fost înscrise s-au pierdut. Interpretînd, într-un moment de criză acută a raporturilor sale cu Țara Românească (ianuarie 1365), acordul realizat cu Nicolae Alexandru, Ludovic amintește în termenii generali convenția (*pacta*) încheiată cu 20 de ani în urmă. Potrivit regelui, această convenție prevedea recunoașterea formală a suzeranității regelui — prin acceptarea derivării de la puterea regală a insemnelor proprii sale puteri — și împlinirea obligațiilor legate de raportul stabilit³¹; acțiunea ulterioară a lui Nicolae Alexandru avea să infirmе categoric concepția lui Ludovic cu privire la natura raporturilor dintre cele două țări. Alte surse, indirecte, ne îngăduie să întregim informația sumară a biografului lui Ludovic și interpretarea însăși a acestuia.

În primul rînd, noua orientare a lui Nicolae Alexandru a readus țara în sfera de acțiune a catolicismului. Înregistrînd modificarea petrecută în aria de influență a regelui ungar, papa Clement al VI-lea, legînd mari speranțe de ceea ce era un simplu act politic, semnala, în toamna anului 1345, convertirea sau înclinarea spre conversiune la catolicism a românilor din Transilvania, Sirmium și Țara Românească, dependenți de Ungaria („olachi romani commorantes in partibus Ungarie Transilvanis, Ultrapinis et Sirmiis“); între frunții români nominalizați de papă în acest context se afla și „Alexandru al lui Basarab“³². O asemenea desfășurare nu se putea însă produce decît în legătură cu progresul puterii regelui ungar în răsăritul și sud-estul Europei. Aproximarea Țării Românești și a lui Nicolae Alexandru de papalitate, în condițiile date, a fost așadar una din consecințele înțelegerii sale cu Ludovic³³. Chiar dacă contactele inițiale au fost stabilite direct, prin misionari franciscani, reacția regelui Ungariei, pentru care, la fel ca și pentru predecesorii săi, prozelitismul confesional era un instrument de dominație politică, a readus curînd desfășurarea raporturilor în acest domeniu pe făgașul dorit: organizarea catolicismului din Țara Românească a fost așezată sub oblădui-

Stefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Intemeietorul“ pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 34—35. Întreaga chestiune a fost readusă în discuție în timpul din urmă de S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești* (sec. XIV), în „Revista de istorie“, XXXII, 1979, nr. 10, p. 1967—1974.

³¹ Hurmuzaki, I/2, p. 92—93; DRH, D, I, p. 78—80.

³² Hurmuzaki, I/1, p. 697—698; DRH, D, I, p. 60—61.

³³ V. în acest sens opinia lui N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, p. 185; opinie diferită la M. Holban, *op. cit.*, p. 331. Existența unui acord timpuriu între Ludovic de Anjou și Nicolae Alexandru e confirmată și de un act regal din anul 1347 care amintește campania lui Carol Robert în 1330 „contra Bozorod Olacum tunc regni et sancte corone infidelem...“; G. Györffy, *Adatok a románok, XIII századi történetéhez és a román állam kezdetéhez*, în „Történelmi Szemle“, VII, 1964, I, p. 561—562.

rea episcopiei transilvănene³⁴. Strîns legată de această orientare politică și confesională a fost căsătoria lui Nicolae Alexandru cu catolica Clara³⁵.

Rostul principal al alianței dintre Nicolae Alexandru și Ludovic era însă, firește, de natură militară. Restaurarea raporturilor de cooperare între regatul ungar și Țara Românească a precedat probabil îndeaproape ofensiva împotriva tătarilor în spațiul românesc și a fost condiția prealabilă a acesteia. Știri directe asupra acțiunii militare a Țării Românești împotriva tătarilor lipsesc, dar eliberarea acelei părți a țării care se afla în aria dominației tătare lasă să se întrevadă participarea celui dintîi stat românesc la ofensiva împotriva Hoardei de Aur și a dominației ei la Dunărea de Jos³⁶.

Înlăturarea dominației tătare a pus capăt rațiunii principale a legăturii de cooperare restabilite între Ludovic de Anjou și Nicolae Alexandru. În centrul noului conflict care avea să izbucnească curînd între regatul angevin și Țara Românească s-au aflat înțelesul diferit atribuit de rege și de voievod naturii raporturilor dintre țările lor și, nu mai puțin, problemelor teritoriale deschise de înfrîngerea Hoardei de Aur.

Tot atît de direct implicați în luptele pentru înlăturarea hegemoniei tătare ca și românii din Țara Românească, dar probabil încă mai înainte decît aceștia, au fost cei din Maramureș și Moldova, două autonomii politice românești a căror evoluție s-a împletit în această vreme. Expansiunea spre răsărit a regatelor polon și ungar, ofensiva lor conjugată în cnezatul Halici — stat cu care Maramureșul și Moldova au întreținut strînse legături — le-au implicat direct în acțiune și au precipitat procesele social-politice în curs de desfășurare în cele două țări românești.

Semnul premergător al desfășurărilor din care avea să rezulte cel de al doilea stat românesc, Moldova, a fost martirajul la Siret, în 1340, a doi călugări franciscani³⁷. Faptul, petrecut în plină desfășurare a campa-

³⁴ V. confirmarea mai tirziu a acestei măsuri de către Vladislav I, fiul și succesorul lui Nicolae Alexandru; Hurmuzaki, I/2, p. 148—149; DRH, D, I, p. 98—99.

³⁵ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 185—186.

³⁶ Punctul de vedere tradițional al medievisticii românești, care e și cel mai întemeiat, e exprimat deosebit de limpede de Gh. I. Brătianu: „Mais après le désastre bulgare et la mort du Khan Uzbek, le „grand Bassarab“ envoie en 1345 son fils Alexandre faire sa paix avec le nouveau roi de Hongrie, Louis d'Anjou. Le voivode hongrois de Transylvanie entreprend deux ans plus tard l'expédition au-delà des Carpatas qui aboutit à une grande victoire sur les Tatars, dont la tradition historique roumaine a gardé un souvenir confus. Sans doute la principauté valaque a passé à ce moment de l'alliance mongole dans le système politique opposé; elle est devenue l'avant garde orientale des monarchies catholiques de Pologne et de Hongrie, dans leur lutte de vingt-cinq ans contre les Tatares et les Lithuaniens“ *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 117—118; v. și Al. L. Tăutu, *Basarab il Grande, fondatore del primo stato romeno indipendente* (1310—1352); „Antemurale“, I, 1954, p. 62—63. Extinderea spre răsărit a Țării Românești e înregistrată de actul Patriarhiei constantinopolitane din 1359 care instituie Mitropolia Țării Românești, „învecinată“ acum cu scaunul metropolitan în curs de dispariție de la Vicina în Hurmuzaki, XIV/1, p. 2.

³⁷ „Interea frater Mravicus Minister de quo supra diximus capitulum celebravit in Boemia, quando in Valachia et civitate Seret frater Blasius, una cum fratre

niilor polono-ungare la Halici și a presiunilor confesionale care le-au însoțit, e indiciul implicării Moldovei în marile desfășurări militare și politice declanșate de ofensiva puterilor catolice în aria de dominație a Hoardei de Aur. Nu mulți ani mai târziu, asupra formației sau formațiunilor românești din nordul viitorului stat al Moldovei se extinde puterea regalității angevine. Deși nu există încă o evidență documentară pentru evenimentele petrecute acum în această zonă, se poate afirma cu probabilitate că ea a fost cuprinsă în aria de dominație directă a Ungariei, fie în 1347, în urma consolidării pozițiilor regatului în sud, manifestată prin crearea episcopiei Milcoviei³⁸, fie, cel mai târziu, în 1349, o dată cu lichidarea autonomiei haliciene de către regatul polon³⁹.

În cursul aceluiași deceniu, izvoarele semnaleză începutul unor însemnate desfășurări în societatea maramureșeană. Lume de sate, aflată sub conducerea unor cnezi și voievozi, Maramureșul era una din „țările” românești în curs de transformare în stat de tip feudal — proces ale cărui indicii sînt evoluția instituției cneziale spre stăpînirea ereditară și, la nivel politic, tendința similară a instituției voievodale —, cînd, și aici, a intervenit politica centralizatoare și asimilatoare a regalității angevine⁴⁰.

Infiltrarea tot mai insistentă a puterii regale în comunitatea cnezial-voievodală a Maramureșului în timpul domniilor lui Carol Robert și Ludovic de Anjou s-a manifestat în primul rînd prin confirmarea stăpînirii pămîntului și atragerea, pe această cale, a cnezilor maramureșeni în dependența directă a regelui, în situația de „servientes regis”. Stăpînirile cneziale confirmate prin privilegii regale sînt delimitate și reambrulate de reprezentanții capitlului unei biserici catolice; cnezii sînt atrași

Marco martyrii coronam fortiter adipiscebatur, ibique sepulti XIV Junii L. Wad-
dingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, ed. tertia,
VII (1323—1346), Claras Aquas, 1932, p. 287; pentru data corectă — inițial eve-
nimentul fusese considerat a se fi petrecut în 1349 — v. C. Auner, *Episcopia Milco-
viei în veacul al XIV-lea*, „Revista catolică”, III, 1914, 1, p. 66; cf. Gh. Moisescu,
op. cit., p. 87. Reacția antilatină atestată la Siret în 1340 a coincid cu vehemente
manifestări de același fel semnalate, în același an, de multiple izvoare în Rusia
haliciană și apoi și în Lituania; cf. Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 183, 187, 191, 209—210.

³⁸ Șt. S. Gořovei, *Îndreptări cronologice*, p. 105 și *L'état roumain de l'est des
Carpates*, p. 488—490.

³⁹ Această din urmă dată ni se pare cea mai probabilă; prezența lui Ludovic
în Transilvania în vara și toamna acestui an e indiciul unor însemnate acțiuni
militare în zona transcarpatică; v. DIR, C, IV, p. 491—520; încă de la 11 iulie, Lu-
dovic vestea venețienilor că prezența lui era solicitată în Transilvania: „et pro
nunc incole ejusdem regni nostri videlicet Transilvani nobis humiliter et devote
supplicaverunt, ut ad eos causa visitationis accedere dignaremur...”; *Monumenta
Hungariae Historica, Acta extera*, II, ed. Wenzel Gustav, Budapest, 1875, p. 360—
361; v. și p. 362—363 și 370; v. și R. Popa, lucrarea citată la nota următoare,
p. 245.

⁴⁰ Pentru tot ceea ce privește istoria social-politică a Maramureșului, v. mo-
nografia fundamentală a lui R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*,
București, 1970 (cu bibliografia completă).

în sfera de acțiune a justiției regale. Variatele modalități de afirmare
a puterii regale s-au manifestat în detrimentul autonomiei tradiționale
a Maramureșului și a voievodului „țării”. La nivelul superior, instituția
voievodatului, expresie supremă a organizării politice românești în aceas-
tă vreme, e amenințată de instituirea comitatului, instituție a puterii re-
gale. Comunitatea cnezilor maramureșeni, în frunte cu voievodul, tinde
să fie înlocuită de congregația nobililor — titulari de privilegii regale —,
sub conducerea comitelui regal.

Presiunea politicii regale asupra autonomiei maramureșene s-a in-
tensificat simțitor sub cel de al doilea rege angevin, în legătură directă
și cu politica sa răsăriteană, într-o arie cu care Maramureșul era înveci-
nat teritorial și cu care întreținuse intense legături. Amenințată grav,
tot mai mult îngustată și golită de conținut, autonomia voievodală a Ma-
ramureșului a reacționat înainte de a dispărea sub loviturile politicii re-
gale. Sub conducerea lui Bogdan din Cuhea, membru al familiei voievo-
dale cu tendințe de transformare în dinastie feudală, se grupează adver-
sarii politicii angevine. Înlăturat din voievodat probabil sub presiunea
regalității, ca „infidel” față de coroană, Bogdan și aderenții săi se îm-
potrivesc puterii regale. Opoziția față de regalitate se manifestă în chi-
pul cel mai evident prin acțiunile îndreptate împotriva aderenților ma-
ramureșeni ai acesteia în fruntea cărora se aflau neamul lui Dragoș din
Giulești. În 1349, regele Ludovic denunță în termeni vehemenți acțiu-
nea lui Bogdan, devenit între timp „infidel notoriu”, și a nepotului său
de frate, Iuga, care au izgonit pe Jula, fiul lui Dragoș, și pe ai săi din
satele lor Giulești și Nierești, pentru că refuzaseră să se asocieze acțiu-
nii lor politice. Regele ordonă voievodului Ioan, alt nepot al lui Bogdan
și frate al lui Iuga, să-l reazeze pe Jula în stăpînirea satelor sale, în pre-
zența reprezentantului comitelui de Maramureș și a obștii cneziale a
țării⁴¹.

Intervenția lui Ludovic, necesară pentru a impune punctul de ve-
dere regal și pentru a înclina balanța puterii în societatea maramureșea-
nă în sensul aderenților politicii sale, a dat rezultatele așteptate. Acțiunea
regală a triumfat împotriva actului voievodal al lui Bogdan, care prefi-
gurase procesele de hiclenie prin confiscarea domeniului Dragoșeștilor.
În anii următori, facțiunea regală domină în Maramureș; sprijinită ho-
tărît de rege, ea recompensează sprijinul regal prin participarea la cam-
paniile regale la răsărit de Carpați. În 1360, Dragoș din Giulești e răs-
plătit de Ludovic pentru meritele sale deosebite la înfringerea răscoalei
Moldovei — „terra nostra moldavana” — readusă în dependența rega-
lității ungare⁴². Cu această mențiune a diplomei regale, legătura, desigur
mult mai veche, între desfășurările politice din Maramureș și Moldova
ajunge la nivelul evidenței documentare.

⁴¹ I. Mihalyi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900,
p. 26—28.

⁴² I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 37—40.

Tăcerea izvoarelor cu privire la evenimentele de la sud și răsărit de Carpați după succesul ofensivei antitătare e întreruptă în 1359 când, brusc, informații din direcții diferite semnalează însemnate desfășurări, în cadrul cărora mișcarea de emancipare politică a românilor se precipită, luînd o nebănuită amploare.

Lupta împotriva hegemoniei angevine. Semnalul răscoalei împotriva regatului ungar care își întinsese dominația peste Carpați a venit din Țara Românească, al cărei voievod, Nicolae Alexandru (1352—1364), a imprimat din 1359 un nou curs politicii țării sale.

Anii precedenți aduseseră lui Ludovic un considerabil spor de putere și prestigiu. Războiul victorios pe care îl purtase împotriva Venetiei l-a adus în stăpînirea țărmlui dalmat (1358), iar campaniile întreprinse în Serbia, îndată după sfîrșitul confruntării cu republica lagunelor, au readus sub dominația sa teritoriile pierdute de regat în deceniile anterioare (1359). În urma acestor victorii, poziția de forță a regatului ungar în sud-estul Europei a sporit considerabil.

Sporul de putere al regatului ungar s-a resimțit și în spațiul românesc, unde politica lui Ludovic de Anjou ia forme tot mai asupritoare, îndeosebi prin încercarea sa de a exercita o dominație directă. Indiciul nemijlocit al acestei politici e privilegiul acordat la 25 iunie 1358 de Ludovic negustorilor din Brașov, cărora le asigură libera trecere spre Dunăre. Prin acest privilegiu, Ludovic făcea act de suveranitate într-o zonă care fie aparținea Țării Românești, fie era revendicată de aceasta⁴³. În același timp, prin acest act regele Ungariei lipsea Țara Românească de excepționalul izvor de venituri care era vama percepută de-a lungul unei însemnate artere a comerțului internațional.

Mai mult încă decît acest indiciu, gravitatea asupririi angevine e revelată de răscoala însăși a românilor de la sud și răsărit de Carpați în 1359. Fapt nou, sau doar prima oară ilustrat de izvoare, împotrivirea față de dominația regatului se produce concomitent în Țara Românească și Moldova.

Actul care a consacrat ruptura între Nicolae Alexandru și Ludovic de Anjou a fost crearea, în acord cu Patriarhia din Constantinopol, a Mitropoliei Țării Românești. În temeiul acestui acord, „marele voievod” — titulatură care exprimă înțietatea voievodului de Argeș față de ceilalți

⁴³ Istoricii români au interpretat privilegiul lui Ludovic pentru negustorii brașoveni fie ca un indiciu al dominației efective a regelui angevin la răsărit și sud de Carpați, fie ca o manifestare a suzeranității pe care o exercita sau o revendica în aceste teritorii: între cei dintîi se află N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, ed. 2, București, 1925, p. 64; E. Lăzărescu, citat și urmat de Gh. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIVe siècle*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine”, 28, 1947, p. 86—87. Cea de a doua interpretare e reprezentată cu precădere de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea ungurească*, București, 1938, p. 5 (extras din „Analele Academiei Române”, Mem. sect., ist., s. III, t. XX) și de M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, p. 338—342.

voievozi —, e investit și cu titlul de „avthentis”, adică „autocrat”, „domn de sine stăpînitor”, „samodîrjeț”. Acest nou titlu exprimă nu numai o putere sporită înăuntru, în raport cu ceilalți voievozi și cu boierimea, dar și o înălțare a statutului țării pe plan extern; implicația principală de politică externă a noului titlu era revendicarea pentru domn a unei puteri de sine stătătoare, derivată direct de la Dumnezeu și nu de la o putere lumească. Dar această revendicare înfrunta direct suzeranitatea lui Ludovic, pretenția acestuia de a avea dreptul să-l investească pe voievodul „transalpin” în voievodatul Țării Românești. Actul din 1359 al lui Nicolae Alexandru, înfăptuit în cooperare cu Bizanțul, era contestarea categorică a pretenției lui Ludovic de a exercita o autoritate superioară asupra Țării Românești⁴⁴.

Cîteva ani mai tîrziu, în 1365, cînd, eliberat de alte preocupări pe care i le crea politica sa de expansiune în multiple direcții, Ludovic a proclamat războiul împotriva Țării Românești unde domnea acum Vladislav, fiul lui Nicolae Alexandru, regele Ungariei a denunțat vehement afirmarea caracterului de sine stătător al puterii lor de către fostul și actualul voievod: „Întrucît răposatul [Alexandru], voievodul Țării Românești, ca unul ce și-a uitat de binefacerile primite de la noi și ca un nerecunoscător, încă de pe cînd se bucura de viața [aceasta] pămîntească... nu s-a înfricoșat [să calce] cu îndrăzneală cutezătoare credința sa cu care s-a legat [față de noi] cît și scrisorile întocmite între noi și el, cu privire la anumite înțelegeri, dări și [...], cuvenite nouă în temeiul stăpînirii noastre firești, [și fiindcă] apoi, murind el, fiul său Vladislav, urmînd relele deprinderi părintești, [...nerecunoscîndu-ne] cituși de puțin de stăpîn al său firesc, fără a ne întreba și a ne cere învoirea, însușindu-și în pomenita noastră Țară Românească, ce ni se cuvine nouă după dreptul și rînduiala nașterii, numirea sa mîncinoasă [de domn], întru înfruntarea domnului [său] de la care trebuia să capete el semnele puterii sale, a cutezat să treacă în locul [...] tatălui său în scaunul sus-pomenitei noastre Țări Românești [...] cu învoirea trădătoare și tainica înțelegere a românilor și a locuitorilor acelei țări...”.⁴⁵

Proclamația regală exprimă cît se poate de clar atît situația nouă creată de actul din 1359 al lui Nicolae Alexandru — revendicarea domniei autocrate și toate implicațiile ei —, cît și pretenția de suzeranitate a lui Ludovic și îndeosebi varianta de suzeranitate pe care o preconizase în raporturile sale cu Țara Românească.

Dar crearea Mitropoliei Țării Românești în coperare cu Bizanțul mai însemna și înfruntarea unui alt aspect al politicii lui Ludovic de Anjou: prozelitismul catolic. Conferind bisericii ortodoxe din țara sa o organizare superioară, obținută de la Patriarhia din Constantinopol, care coordona

⁴⁴ Hurmuzaki, XIV, 1, p. 1—6; cf. Ș. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XVII, 1978, 3, p. 391—392.

⁴⁵ Hurmuzaki, I/2, p. 92—93 și DRH, D, I, 1977, p. 78—80; cf. Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 392.

efortul de îndiguire a progreselor catolicismului în lumea ortodoxă⁴⁶, Nicolae Alexandru a pus stavilă încercării lui Ludovic de a smulge Țara Românească confesiunii răsăritene și de a o converti la catolicism sub controlul ierarhiei ecleziastice a regatului său. Înființarea Mitropoliei Țării Românești în 1359 a dat țării în același timp un izvor direct de legitimare a puterii domnului autocrat, în legătură cu una din cele două surse de legitimitate ale lumii europene medievale, și o organizare ecleziastică în opoziție directă cu tendințele prozelitismului angevin. Prin acest act, Nicolae Alexandru a desăvârșit instituțional emanciparea Țării Românești de sub tutela regatului angevin, proces inițiat cu arma în mână de către tatăl său⁴⁷.

O dată cu acțiunea Țării Românești s-a produs și răscoala Moldovei împotriva dominației ungare, instaurată în anii precedenți. Singurele informații provin din diploma acordată de rege la 20 martie 1360 lui Dragoș, fiul lui Iula, care și-a câștigat merite deosebite în „restaurarea” dominației angevine în ceea ce regele numea „țara noastră a Moldovei”, țară care își face acum apariția sub numele ei în izvoare: „Drept aceea, prin aceste rînduri voim să ajungă la cunoștința tuturor că înălțimea noastră, aducîndu-și aminte de feluritele fapte de credință și de preastrălucita vrednicie a credincioaselor slujbe ale lui Dragoș, fiul lui Gyula, credinciosul nostru român din Maramureș, slujbe pe care știm că le-a făcut și le-a adus maiestății noastre, potrivit cu cerințele stării și putinței lui, în cele mai multe treburi și războaie ale noastre, încredințate și date în seama lui și mai cu osebire în reșezarea țării noastre a Moldovei („în restauratione terre nostre Moldavane...”) potrivit iscusitei sale vrednicii, cînd a întors cu veghetoare grijă și cu neobosită strădanie pe calea statorniceii credințe ce trebuie păstrată către coroana regească pe mulți români răzvrățiți, rătăciți din calea credinței datorate...⁴⁸.

Expediția în Moldova s-a desfășurat sub comanda lui Ludovic sau sub supravegherea sa directă din Transilvania, unde regele s-a aflat la sfîrșitul anului 1359 și la începutul anului 1360⁴⁹.

Participarea cnezimii maramureșene la expediția din Moldova și locul deosebit care i-a fost rezervat a avut nu numai însemnătate militară dar și politică. Ea a fost urmarea înțelegerii de către Ludovic a imposibilității de a stăpîni direct Moldova și a încercării sale de a menține sub

controlul său țara românească de la răsărit de Carpați cu concursul cnezilor maramureșeni. Emancipată în deceniul precedent de vechile relații cu tătarii și cu cnezatul Halici — acestea din urmă aveau să se mai mențină un timp sub raport ecleziastic —, țara românească de la răsărit de Carpați marchează acum, în urma răscoalei din 1359, un pas în direcția afirmării autonomiei și identității ei prin căpetenia românească — strict legată însă de puterea regală — sub conducerea căreia a fost pusă⁵⁰. În însuși actul lui Ludovic ea apare ca o țară românească aparte, care intră acum în harta politică a Europei sub numele ei istoric.

Vag și mitic, însemnătatea faptului a fost înregistrată și de tradiția istorică a întemeierii Moldovei, care atribuie începuturile statului „descălecatului” lui Dragoș, în 1359⁵¹. Integrată în letopisețe în vremea cînd reconcilierea între primele două dinastii ale Moldovei a fost înfăptuită pe plan istoriografic de Ștefan cel Mare, tradiția a legat începuturile Moldovei de numele lui Dragoș și nu de acel al lui Bogdan. Paradoxal la nivelul gîndirii moderne, faptul e deplin explicabil în mentalitatea epocii, mult mai sensibilă față de un act de „fundatie”, de „întemeiere”, cu toate limitele lui, decît la modificarea politică, oricît de importantă, survenită o dată cu realizarea neatîrnării.

Paralel cu acțiunea regelui Ludovic de recuperare a Moldovei, prin mijlocirea lui Dragoș, s-a desfășurat probabil și acțiunea militară a regatului polon de aducere a țării sub suzeranitatea sa. Potrivit lui Jan Dlugosz, principala sursă care a conservat amintirea acestui episod controversat, polonii, chemați de unul din pretendenții în luptă pentru puterea supremă în Moldova, Ștefan, au pătruns în țară dar au fost înfrinți de fratele acestuia, Petru, și de ai săi, cu concursul celor pe care izvorul menționat îi numește „provinciales hungarorum”, denumire care îi desemnează probabil pe maramureșeni și care, în orice caz, indică o legătură cu Ungaria angevină.

Expediția polonă în Moldova, a cărei realitate în zilele lui Cazimir a fost contestată de unii istorici, fără argumente decisive, a avut probabil loc în anul indicat de Dlugosz sau în anii imediat următori⁵²; ea a fost

⁵⁰ „Moldova lui Dragoș nu era decît o căpetenie regală. Dar Ludovic, chemînd pe un voievod maramureșean, nu o făcea numai pentru că regalitatea cea nouă, franceză, se sprijinea pe astfel de *milites*, de cavaleri, pretutindeni, ci pentru că recunoștea prin aceasta chiar caracterul românesc al ținutului cucerit”; N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 209.

⁵¹ Interpretarea cronologică corectă a acestei convergențe între știrea cuprinsă de actul lui Ludovic de Anjou în favoarea lui Dragoș și tradiția moldoveană a întemeierii se află la I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 40, nota 1.

⁵² Expediția polonă în Moldova în vremea lui Cazimir cel Mare a fost foarte diferit interpretată de specialiștii istoriei Moldovei și ai relațiilor moldo-polone în evul mediu. Dezbaterea s-a fixat atît asupra realității însăși a acestei expediții în zilele lui Cazimir, contestată de unii istorici, cît și asupra datei cînd ea s-a petrecut și a identității personajelor implicate în acțiune. Fără a intra în detaliul problemei, căreia sperăm să-i consacram un studiu aparte, indicăm cîteva din concluziile noastre cu privire la acest mult discutat episod. Autenticitatea însăși a fap-

⁴⁶ O. Halecki, *op. cit.*, p. 49—52.

⁴⁷ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 392—393.

⁴⁸ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 37—39; DRH, D, I, p. 75—78.

⁴⁹ Din Segna, un corespondent comunica dogelui Veneției, la 16 ianuarie 1360: „Praeterea domini mi, habui a domino banno, quod dominus rex ivit in exercitu ad Transilvanas partes, tamen nescio si ita est, quia de hinc veridice minime scire possum”; S. Ljubič, *Listine in Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, IV, Zagreb, 1874, p. 22; la 27 februarie 1360, dogele era informat de același corespondent sosit la Buda la 2 februarie „ubi habui, quod dominus rex omnino erat reversurus citra carnisprivium ab exercitu suo de partibus transilvanis”; de fapt regele s-a înapoiat din expediție la 14 februarie 1360; *ibidem*, p. 23.

urmarea apelului răsculaților împotriva dominației ungare, în 1359, în virtutea vechilor legături ale țării cu Haliciul, ale cărui interese fuseseră acum preluate de regatul polon. Acțiunea militară polonă a marcat cea dintâi înfruntare de interese între Polonia și Ungaria pentru Moldova, rivalitate care avea să devină în deceniile următoare, una din realitățile dominante ale relațiilor internaționale în Europa răsăriteană.

Înăbușită în 1359 de expediția regală ungară, răscoala Moldovei a triumfat cinci ani mai târziu, când localnicii izgonesc descendența lui Dragoș și îl instaurează la cîrma țării pe Bogdan, „infidelul notoriu“ al regelui în Maramureș.

Evenimentele petrecute în Moldova în 1364—1365 și desfășurările din anii următori în cele două țări românești sînt strîns legate de evoluția generală a situației în Europa răsăriteană și sud-estică, în funcție de o nouă etapă a cruciadei, deschisă în anii anteriori. Succesele regelui Ciprului, Petru I de Lusignan, în lupta împotriva turcilor din Asia Mică — cucerirea Adaliei la 24 august 1361⁵³ — au trezit speranțe disproporționate în comparație cu faptul care le-a declanșat. Incitat de acest suc-

tului ni se pare dacă nu indiscutabilă cel puțin foarte probabilă, dat fiind că cele două izvoare principale care ni-l comunică, Jan Dlugosz, *Historiae polonicae libri XIII*, în *Opera omnia*, ed. A. Przewdziecki, t. XII, p. 277—278 și Filippo Buonaccorsi Callimachus, *Vita et mores Sbignei cardinalis*, ed. I. Lichonka, Varsovie, 1962, p. 28—32, îl înregistrează similar în ceea ce privește nucleul desfășurării și deosebit în privința cadrului în care o plasează. Pentru ambii istorici expediția polonă, la care a participat bunicul cardinalului Sbignew Olesnicki, ce a avut loc în timpul lui Cazimir—Dlugosz indică chiar anul 1359 —, a înregistrat succese inițiale și s-a încheiat cu o înfrîngere; atrași într-o pădure, ai cărei copaci fuseseră dinainte tăiați, pentru a fi rostogoliți asupra invadatorilor, polonii au fost striviți sub povara lor.

Atît Dlugosz cît și Callimachus încadrează aceste date elementare — cunoscute probabil din însemnările familiei Olesnicki, cu care ambii s-au aflat în strînse legături — într-o fabulație bogată. În vreme însă ce la Callimachus, încadrarea e de domeniul ficțiunii pure, de inspirație umanistă, la Dlugosz ea se întemeiază pe solidele sale cunoștințe de istorie a Moldovei în secolul al XV-lea. Și Dlugosz însă și-a redactat pasajul avînd în față un model clasic din care s-a inspirat sub raportul formal, Titus Livius, cum s-a dovedit în timpul din urmă; cf. Wl. Madyda, *Johannes Longinus Dlugosz als Vorläufer des Humanismus in Polen*, în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, II, Berlin, 1962, p. 187—189.

Dacă, așa cum credem, faptul a fost real și s-a petrecut în timpul lui Cazimir cel Mare, data nu poate fi decît sau cea indicată de Dlugosz, 1359, cînd în Moldova a avut loc înfruntarea între două direcții politice antagoniste, sau, cel mai târziu, în anii imediat următori, în legătură cu evenimentele petrecute în 1359; pentru relativ bogata bibliografie consacrată evenimentului, v. C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei*, în „Revista istorică română“, X, 1940, p. 240—244; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență ale țărilor române*, în „Studii“, IX, 1956, p. 95—115; I. Corfus, *Pașini de istorie românească în noi publicații polone*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“, Iași, V, 1968, p. 218—219; mai recent, Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 115—118; pentru stadiul actual al dezbaterii, v. P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 241—248 (anexa: *Moldavia and Podolia in the reign of Casimir*).

⁵³ A *History of the Crusades*, III: *The fourteenth and fifteenth centuries*, ed. by H. W. Hazard, Wisconsin, London, 1975, p. 353.

ces și influențat de regele însuși, care a întreprins în anii următori un turneu de propagandă în Europa pentru a cîștiga sprijin în vederea unei mari acțiuni împotriva islamului, papa Urban al V-lea proclamă la 12 aprilie 1363 cruciada generală (*passagium generale*) pentru anul 1365⁵⁴.

Spiritul cruciadei s-a propagat și în Europa central-răsăriteană; popasul regelui Ciprului la Cracovia, la curtea polonă, a fost prilejul unei importante reuniuni de capete încoronate și alte personalități, care și-au dat asentimentul la programul de cruciadă al lui Petru I de Lusignan, devenit acum program papal⁵⁵. Dar protagoniștii cruciadei din această parte a Europei nu intenționau să se angajeze în ținuturile îndepărtate spre care îi chema regele Ciprului. Cruciada lor avea să se desfășoare, ca și în trecut, în aria cuprinsă în propriul lor program de expansiune teritorială.

Două mari inițiative adoptate de Ungaria și Polonia în anii imediat următori reuniunii de la Cracovia și neîndoiește în legătură nemijlocită cu aceasta au adus o nouă însemnată modificare în situația politică a Europei răsăritene și sud-estice. În primăvara anului 1365, Ludovic de Anjou întreprinde o mare expediție la Vidin, oraș pe care îl cucerește nu mult timp după aceasta și îl încorporează în regat, luîndu-l în captivitate pe țarul Sracimir⁵⁶; în anul următor, 1366, după pregătiri începute cu ani în urmă, Cazimir cucerește Vladimirul, reintegrînd astfel sub stăpînirea sa directă sau indirectă, cu titlu feudal, cea mai mare parte a vechiului cnezat rus apusean desprins din Rusia Kievană⁵⁷.

La începutul anului 1365, Ludovic se afla în conflict deschis cu Țara Românească, unde de curînd instauratul în domnie Vladislav I (Vlaicu) continua direcția politică inițiată de Nicolae Alexandru în 1359, și cu Moldova, care se sustrăsese de curînd dominației sale. Două acte emise de rege la cîteva săptămîni distanță — 5 ianuarie și 2 februarie 1365 — înregistrează în același timp conflictul care îl opunea celor două țări și a doua manifestare simultană a luptei acestora pentru emanciparea de sub hegemonia angevină. Rezistența celor două țări s-a integrat de altminteri într-o acțiune mai largă de opoziție față de dominația regatului angevin.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 354; în luna următoare, papa i-a adus la cunoștință lui Ludovic hotărîrea sa de a proclama cruciada generală și i-a solicitat ajutor pentru regele Ciprului; Hurmuzaki, I/2, p. 83—85.

⁵⁵ S. Steinherz, *Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV., II, Die Jahre 1358—1373*, în „Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichte“, IX, 1888, p. 558—559; M. de Ferdinandy, *Ludwig I. von Ungarn (1342—1382)*, în „Südostforschungen“, XXXI, 1972, p. 61; St. Zajoczkowski, *Wilhelm de Machaut i jego wiadomości do dziejów Polski i Litwy w XIV wieku*, în „Kwartalnik Historyczny“, XLIII, 1929, p. 217—228; R. Grodecki, *Kongres Krakowski w roku 1364*, Warszawa, 1939, p. 75—77.

⁵⁶ Asupra acțiunii lui Ludovic la Vidin, v. mai recent, M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria în legătură cu problema Vidinului*, în „Studii și materiale de istorie medie“, I, 1956, p. 7—62, cu bibliografia problemei.

⁵⁷ P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 165—167.

Actul regal din 5 ianuarie 1365 anunță pregătirea campaniei împotriva Țării Românești, care părea astfel condamnată să devină prima țință a noilor inițiative ale Ungariei angevine în cadrul general de acțiune stabilit la Cracovia. Actul de convocare a oastei regatului înșiră cauzele de acuzație împotriva politicii lui Nicolae Alexandru și fiului și succesorului său Vladislav care în esență se reduc la unul: refuzul de a recunoaște supremația regelui și îndeosebi dreptul acestuia de a controla viața politică a țării lor.

Cînd pregătirile pentru campania proclamată împotriva Țării Românești erau în plină desfășurare, Ludovic înregistra vestea răscoalei din Moldova, de unde fusese izgonit Balc, fiul lui Sas, succesorul lui Dragoș la conducerea țării pe care regele se îndirjea să o considere încă „a sa”. Actul regal din 2 februarie 1365 trece asupra lui Balc și alor săi domeniul maramureșan al voievodului Bogdan și al fiilor săi, „necredincioși învederați ai noștri, pentru blestemata lor vină de necredință, din aceea că acel Bogdan și fiii săi, fulgerați de diavolul, dușmanul neamului omenesc [...], plecînd pe ascuns din zisul nostru regat al Ungariei în suspomenita noastră țară moldoveană uneltesc să o păstreze spre paguba maiestății noastre”. Luînd act de rebeliunea lui Bogdan și a fiilor săi și, observație semnificativă, „pentru ca nebunia lor să nu fie cumva pildă altora, care ar cuteza fapte asemănătoare”, regele casează toate actele întocmite în favoarea lor. Moldova, de unde fugise Balc, „nu fără vărsarea singelui său însuși și îndurarea de răni cumplite și cu moartea crudă a fraților și rudelor sale și a multor slujitori de ai lui”⁵⁸, era așadar pierdută pentru regatul angevin. Formula mărcii regale sub un voievod român, de strictă fidelitate față de rege, eșuase. Cel de al doilea stat român își găsisse la rîndul său drumul spre existența de sine stătătoare, care avea să fie consolidată, ca și cea a Țării Românești, printr-un șir de lupte împotriva tendințelor restauratoare ale regalității angevine.

Cele două țări au evoluat în direcții diferite de politică internațională în deceniul următor. După cucerirea Vidinului de către Ludovic, Țara Românească, mai direct expusă presiunii militare și politice a regatului ungar, ajunge la un compromis cu acesta. Cel mai târziu în toamna anului 1366, cînd Vladislav e desemnat de rege ca „voivoda noster transalpinus”⁵⁹, reconcilierea era realizată. Reconciliere precară, întrucît dominația directă a lui Ludovic la Vidin crea o situație deosebit de primejdioasă pentru Țara Românească, amenințată acum și din sud de puterea regelui angevin.

Pentru Ludovic stăpînirea Vidinului era un avantaj strategic și politic considerabil pe care era firesc să-l exploateze în scopul de a aduce Țara Românească la un regim de strictă dependență; pentru Vladislav, înlăturarea primejdiei sporite o dată cu instalarea trupelor ungare la Vidin era o necesitate elementară.

⁵⁸ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 56—58; DRH, D, I, p. 80—83.

⁵⁹ DRH, D, I, p. 83—84.

Conflictul dintre regele Ungariei și domnul Țării Românești generat de acest antagonism fundamental și alimentat de situația creată în banatul de Vidin, unde populația se afla în stare de răscoală împotriva dominației angevine, a izbucnit violent la sfîrșitul anului 1368. Vladislav s-a arătat refractar față de solicitările regale de a participa la reprimarea răscoalei pe care probabil chiar o sprijinea. Cum atitudinea domnului român constituia o primejdie pentru situația regatului la Vidin și pentru întregul program balcanic și de cruciadă al lui Ludovic, regele se hotărîse să elimine primejdia și organizează o dublă acțiune militară, de la Dunăre și din Transilvania, de zdrobire a forței militare a Țării Românești (iarna 1368—1369). Oastea transilvăneană însă, după unele succese inițiale, a fost înfrîntă la cetatea Dîmboviței, iar cea de la Dunăre nu a reușit — dacă știrea cronicii ungare nu se referă la un fapt ulterior — decît să ocupe cetatea Severinului⁶⁰. Luînd inițiativa în urma respingerii asaltului lui Ludovic, Vladislav trece la rîndul său Dunărea și intră în Vidin cu sprijinul localnicilor⁶¹.

Dublul succes, defensiv și ofensiv, al Țării Românești a modificat sensibil situația la Dunărea de Jos. Compromisul realizat între rege și domn în urma acestor desfășurări exprimă fidel rezultatul înfruntării lor în cadrul larg al raportului de forțe general dintre regatul ungar și Țara Românească.

Modificarea cea mai însemnată s-a produs în privința statutului Vidinului. Renunțînd la formula dominației directe, Ludovic a permis restaurarea lui Sracimir, eliberat din captivitatea ungară, dar ca vasal al regelui, încadrat în sistemul de alianțe patronat de acesta. Acțiunea lui Vladislav la Vidin a imprimat așadar o sensibilă deviere programului balcanic al regelui Ungariei.

Pe plan bilateral, noua reconciliere dintre rege și domn, care a lărgit clauzele înțelegerii anterioare, din 1366, a acoperit domeniile esențiale ale raporturilor dintre Țara Românească și regatul ungar: teritorial-politic, militar, comercial și confesional.

Ca și înțelegerile anterioare ale regalității angevine cu Basarab I și Nicolae Alexandru, acordul încheiat de Ludovic cu Vladislav a însemnat *confirmarea statului unitar* constituit între Carpați și Dunăre. Dar pentru a readuce și menține Țara Românească în sistemul de alianțe al regatului, prin mijlocirea raporturilor feudo-vasalice, Ludovic concedează

⁶⁰ Pentru evenimentele din 1368—1369, v. M. Holban, *Contribuție la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, p. 32—50; cf. Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 42—43; N. Constantinescu, *Vladislav I, 1364—1377*, București, 1979, p. 103—125 (și bibliografia aferentă).

⁶¹ Intrarea lui Vlaicu la Vidin și reacția localnicilor împotriva călugărilor franciscani care procedaseră la convertirea în masă a populației, sub protecția autorităților regale, a intrat larg în circuitul informației contemporane; v. L. Waddingus, *Annales Minorum*, VIII (1347—1376), Quaracchi, 1942, p. 254—255; *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francisci Seraphici*, ed. E. Fermezin, „Starine”, 22, 1890, p. 11—12.

domnului român, cu titlu de feudă, Severinul — încă înainte de conflictul din 1368—1369 — și Făgărașul. Calitatea de ban al Severinului și de duce al Făgărașului e înscrisă în titlul lui Vladislav în noiembrie 1369, alături de recunoașterea suzeranității regale („Ladyzlaus dei et regis Hungarie gratia woyuoda Transalpinus et banus de Zeurinio, necnon dux de Ffugaras...“)⁶². În cadrul relațiilor exprimate laconic de termenii titlului lui Vladislav, domnul își desfășoară activitatea militară la sudul Dunării, în sensul politicii lui Ludovic, lupta cu turcii și cu aliații lor din Țaratul de Tîrnovo⁶³.

Din punct de vedere comercial, adică al statutului însemnatei artere a comerțului internațional care lega Europa centrală, prin Ungaria și Transilvania — îndeosebi Brașovul — de gurile Dunării și Marea Neagră, Țara Românească înregistrează un însemnat succes. Dacă privilegiul acordat de Vladislav negustorilor brașoveni la 20 ianuarie 1368 a creat acestora un statut deosebit de favorabil, îndeosebi pe calea Brăilei⁶⁴, totuși, pentru Țara Românească, faptul marchează un însemnat progres față de încercarea din 1358 a lui Ludovic de a asigura brașovenilor o zonă de imunitate vamală până la Dunăre. Țara Românească se impusese așadar ca partener la beneficiul vamal al activității comerciale care lega Marea Neagră de Europa centrală.

În sfârșit, sub raport confesional, Vladislav acceptă numirea unui sufragane al episcopului Transilvaniei în Țara Românească, reînnoind o situație care data din vremea predecesorului său⁶⁵.

Cooperarea restaurată în 1369 între Vladislav și Ludovic de Anjou nu avea să fie mult mai durabilă decât cea anterioară. Reconcilierea nu acoperise decât parțial factorii de antagonism dezvoltăți în deceniile anterioare. O întreagă evoluție de politică generală a înclinat balanța în favoarea acestor factori în 1373.

Adeziunea lui Ioan al V-lea Paleologul la unirea cu biserica romană, acceptată în principiu în 1365—1366, cu prilejul călătoriei împăratului la Buda, și perfectată în 1369, la Roma, crease un context favorabil relansării cruciadei împotriva otomanilor, acțiune strict condiționată de papalitate de restaurarea unității creștine, sub conducerea ei⁶⁶.

Dar gestul împăratului nu a fost urmat de contravaloarea așteptată. În ciuda unui șir de acțiuni — între care se înscriu și luptele lui Vladislav cu otomanii —, noua cruciadă de salvare a Bizanțului nu a avut loc. Pierzind inițiativa preluată cu succes în 1365—1366, mai ales prin recucerirea Gallipolei de către Amedeu de Savoia, puterile catolice au dat otomanilor posibilitatea de a se redresa. Înfrișgerea zdrobitoare suferită de sîrbi la Cirmen în septembrie 1371 a redat otomanilor inițiativa și a

modificat situația politică în Peninsula Balcanică. După ce a așteptat zadarnic cruciada, Bizanțul, unde factorii bisericești, larg sprijiniți de populație, erau refractari cooperării cu Apusul, cu prețul Unirii, înclină spre acceptarea suzeranității turcești. În primăvara anului 1373, cînd Ioan al V-lea Paleologul îl însoțește pe Murad într-una din campaniile sale din Asia Mică, noua orientare a politicii bizantine era fapt împlinit⁶⁷. Ea avea să antreneze în anii următori și alți factori politici din Europa răsăriteană și sud-estică, amenințați de expansiunea regatului ungar și de prozelitismul său confesional.

Din anul 1373, dacă nu chiar din 1372, încep să apară și indiciile re-deschiderii conflictului între Țara Românească și regatul angevin⁶⁸. În martie 1373, Ludovic interzice importul sării din Țara Românească în regatul său⁶⁹, în mai 1373, papa Grigore al XI-lea proclamă interdicția vânzării mărfurilor de interes strategic arme, fier etc., „turcilor și românilor schismatici“⁷⁰, semn al modificării direcției de politică externă a Țării Românești. În vara anului următor, 1374, unii boieri din Țara Românească, răsculați desigur împotriva domnului, se refugiază în Ungaria, iar Ludovic își rezervă încă atitudinea⁷¹; faptul e indiciul tensiunii care se instaurase în raporturile dintre regele Ungariei și domnul român, dar care nu ajunseseră încă la conflict deschis. Scurt timp după aceasta, domnul Țării Românești pierde posesiunile ținute cu titlu feudal de la Ludovic. Cel mai tirziu în 1376, dacă nu încă din anul precedent, războiul a izbucnit între cele două țări; el s-a integrat într-una din cele mai mari încercări a popoarelor aflate în aria de expansiune a regatului angevin de a se elibera de sub presiunea sau dominația acestuia.

Moldova, sub Bogdan, s-a menținut în afara influenței regatului angevin. Încercările lui Ludovic de a readuce țara, în acest interval, sub controlul său au eșuat, în ciuda unor repetate acțiuni militare de recuperare întreprinse de oștile regatului⁷². Izvorul narativ ungar, extrem de

⁶⁷ G. Ostrogorski, *Storia dell'impero bizantino*, Torino, 1963, p. 486. Potrivit bizantinistului sîrb, înțelegerea turco-bizantină datează din 1372. Răsturnarea cursului politic la Bizanț se explică atât prin ineficiența cruciadei cît și prin ostilitatea totală față de unirea cu biserica romană a celei mai mari părți a populației și a factorului de decizie care era biserica. Ca alternativă la această alianță cu Apusul a fost concepută formula alianței panortodoxe, de unde o serie de inițiative Patriarhiei constantinopolitane față de statele care aparțineau confesiunii răsăritene, și în cele din urmă, cînd aceasta s-a dovedit la rîndul ei ineficace, împăcarea cu otomanii; D. A. Zakythinos, *Démétrius Cydonès et l'entente balkanique au XIVe siècle*. La Grèce et les Balkans, Athènes, 1947, p. 44—56.

⁶⁸ Pentru noua încordare a raporturilor între cele două state în această vreme, v. mai recent M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, p. 53—57; E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească*, I (Pînă la 1385), în „Romanoslavica“, XI, Istorie, 1965, p. 257.

⁶⁹ Hurmuzaki, I/2, p. 213; DRH, D, I, p. 106—107.

⁷⁰ Hurmuzaki, I/2, p. 207.

⁷¹ DRH, I, p. 107—108.

⁷² „Item, fere singulis annis, vel in quolibet anno, movit exercitum contra

⁶² Hurmuzaki, I/2, p. 148—149; DRH, D, I, p. 98—99.

⁶³ Hurmuzaki, I/2, p. 198—200; DRH, D, I, p. 103—106.

⁶⁴ Hurmuzaki, XV/1—2; DRH, D, I, p. 86—88.

⁶⁵ Hurmuzaki, I/2, p. 148—149; DRH, D, I, p. 98—99.

⁶⁶ O. Halecki, *op. cit.*, p. 189—205; D. N. Nicol, *The last centuries of Byzantium (1261—1453)*, London, 1972, p. 281.

laconic în această privință, nu cuprinde nici un detaliu asupra cronologiei sau desfășurării luptelor pentru apărarea independenței Moldovei sub Bogdan; el consemnează însă rezultatul final al luptei, respingerea încercărilor regelui Ungariei de a restaura vechea stare de lucruri în voievodatul de la răsărit de Carpați⁷³.

Politica lui Bogdan a fost continuată și dezvoltată de succesorul său Lațcu (circa 1369—circa 1377)⁷⁴. Pe planul afirmării statale, domnia lui Lațcu s-a manifestat hotărât prin două acțiuni însemnate, care probabil nu au fost decât desăvârșirea unor inițiative ale lui Bogdan: apropierea de Polonia, urmare a unei elementare căutări de sprijin extern împotriva presiunii constante a regatului angevin, și stabilirea unei legături directe cu papalitatea; cele două acțiuni au fost de altminteri strâns legate între ele, întrucât legătura cu papalitatea s-a stabilit prin mijlocirea ierarhiei catolice a Poloniei și neîndoiește cu știința regalității polone⁷⁵.

Ca urmare a acestor inițiative, Lațcu a obținut din partea Curiei papale, în schimbul acceptării confesiunii catolice, un scaun episcopal la Siret, desprins din dioceza Haliciului și așezat în subordinea directă a papalității⁷⁶. „Ducele“ Moldovei — titlu pe care îl acordă papa lui Lațcu⁷⁷ —, consolida prin legătura stabilită cu papalitatea statutul internațional al „țării“ sau „ducatului“ său, Moldova⁷⁸.

Apogeul și destrămarea puterii angevine în Europa răsăriteană. În 1370, la moartea lui Cazimir cel Mare, coroana polonă a revenit, conform

aemulos et rebelles, et saepius contra Rachenos et Moldauos, omnimode diligentiam adhibendo, et maxime circa regnum Rascie“, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 193. Pentru situația Moldovei între domnia lui Bogdan și cea a lui Petru I, v. studiul lui Șt. S. Gorovei, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie — Iași, XVI, 1979, p. 187—219.

⁷³ „et quamvis per exercitum ipsius regis, saepius impugnatus extitisset, tamen crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram, in regnum est dilatata; *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 196.

⁷⁴ Pentru domnia lui Lațcu și opțiunile sale politice, v. studiul fundamental al lui Jan Šykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: lupta pentru independență și afirmare pe plan extern*, în „Revista de istorie“, 29, 1976, p. 1135—1151.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 1142—1144.

⁷⁶ „dictum oppidum Ceretense ac totam predictam terram seu ducatum Moldaviensem ab omni potestate, dominio, superioritate et iurisdictione ordinaria et diocesana et subiectione episcopali prefati episcopi Halecensis, seu gerentis se pro Episcopo Halecensi ac ecclesie Halecensis et cuiuslibet alterius persone ecclesiastice in ipsius oppido et terra seu ducatu quacumque spiritali seu ecclesiasticam potestatem sive iurisdictionem se pretendenti habere, et eius ecclesie seu dignitatis totaliter in perpetuum eximatis et etiam liberetis, constituentes et ordinantes quod solum et immediate sancte sedi apostolicae in spiritalibus subsit“, recomandă papa Urban al V-lea celor trei ierarhi catolici din Polonia, Boemia și Silezia desemnați să cerceteze cererile lui Lațcu; Hurmuzaki, I/2, p. 161.

⁷⁷ „nobilis vir Laczko dux Moldaviensis, partium seu nationis Wlachie...“; Hurmuzaki, I/2, p. 160.

⁷⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, p. 224.

convențiilor încheiate între conducătorii regatelor ungar și polon, regelui Ludovic de Anjou. Uniunea dinastică realizată acum între cele două regate i-a adus regelui Ungariei un considerabil spor de putere, consolidând tendințele sale hegemonice în răsăritul și sud-estul Europei⁷⁹. Dominația regatului ungar și tendința de a o extinde asupra popoarelor din aria sa de expansiune se resimt acum cel mai apăsător. Paralel cu efortul de expansiune teritorială și dominație politică se manifestă, în formele cele mai riguroase, prozelitismul confesional al regelui angevin; pretutindeni cucerirea și dominația au fost însoțite de un necrutător efort de convertire la catolicism⁸⁰. Dar, la fel ca în trecut, opresiunea a declanșat o puternică reacție împotriva unui efort de dominație care nega dreptul la autonomie într-una din zonele ei cele mai sensibile pentru omul medieval, confesiunea.

Semnămul noii orientări, al reacției împotriva presiunii catolicismului, a venit de la Bizanț, care după eșecul politicii de cooperare cu Apusul latin și după înfrângerea principilor sîrbi de către otomani în toamna anului 1371 s-a decis la înțelegere cu noua putere în ascensiune rapidă. Situația creată de acest acord a fost folosită de Patriarhia constantinopolitană — cîștigată la doctrina isihastă a călugărilor atoniți — pentru a bloca progresul catolicismului în aria de civilizație bizantină în sud-estul Europei ca și în lumea rusă apuseană, expuse deopotrivă presiunii politice și confesionale a regatului ungar.

Manifestarea cea mai răsunătoare a politicii Patriarhiei constantinopolitane în această etapă, în scopul reconstituirii unității lumii ortodoxe pentru rezistența împotriva prozelitismului catolic, a fost reconcilierea cu biserica sîrbă. O ambasadă solemnă a bisericii sîrbe a fost primită fastuos la Constantinopol de împărat și patriarh: anatema care apăsa asupra bisericii sîrbe, după proclamarea unilaterală a patriarhiei sub Ștefan Dușan, a fost înlăturată și drumul spre cooperare între Serbia și Bizanț era astfel deschis⁸¹. În același timp, prin noul patriarh de Tîrnovo, Eutihie, biserica bulgară era și ea cîștigată la doctrina isihastă și la colaborarea panortodoxă⁸². Solicitudinea Patriarhiei din Constantinopol s-a întins și asupra Rusiei apusene, fostul cnezat Halici-Volhinia, supus acum

⁷⁹ Pentru faza finală a domniei lui Ludovic, cînd a cumulat cele două coroane, v. monografia lui J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludowika Wielkiego 1370—1382*, Krakow, 1918.

⁸⁰ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 402—407.

⁸¹ C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, II, Gotha, 1911, p. 115—116; M. Lascaris, *Le patriarchat de Peč a-t-il été reconnu par l'Eglise de Constantinople en 1375?* În *Mélanges Charles Diehl*, I, Paris, 1930, p. 171—175, se îndoiește că Patriarhia constantinopolitană ar fi recunoscut Patriarhia sîrbă; pentru participarea la negocierile de la Constantinopol a lui Nicodim, reprezentant al curentului isihast în spațiul românesc și colaborator al lui Vladislav, v. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana*, p. 268.

⁸² A. E. Tachiaos, *Le mouvement hésychaste pendant les dernières décennies du XIVe siècle*, în „Klironomia“, V, 1974, I, p. 118.

unei puternice presiuni confesionale din partea catolicismului⁸³. Numit de patriarh în funcția de mitropolit al Kievului, Rusiei și Lituaniei, Ciprian Țamblac a avut sarcina de a cuprinde în frontul rezistenței ortodoxe zonele întinse ale diocezei sale⁸⁴.

Vasta acțiune diplomatică a Patriarhiei constantinopolitane a precedat îndeaproape una din cele mai puternice reacții ale popoarelor din sud-estul și răsăritul Europei împotriva dominației angevine. În 1376 și 1377, Ludovic de Anjou a trebuit să înfrunte una din cele mai grave și întinse răscoale împotriva sistemului său de dominație pe toată aria cuprinsă de efortul său hegemonic.

În sud, primejdia venea de la otomanii sultanului Murad, coalizați cu bulgarii țaratului de la Tirnovo și sprijiniți de Imperiul bizantin, de unde pornise, pe plan spiritual, inițiativa reacției antilatine. Țara Românească, ale cărei raporturi cu regatul ungar se deterioraseră în anii precedenți, intră la rândul ei în conflict deschis cu acesta⁸⁵. Dacă lipsesc indicii despre adeziunea Serbiei la acțiunea antiungară — plauzibilă în contextul reconcilierii sîrbo-bizantine —, e sigur însă că banul Tvrtko al Bosniei, antrenat de curînd în acțiune, asumă acum titlul de „rege din mila lui Dumnezeu”, fapt care, fără a însemna neapărat ostilitate declarată față de dominația ungară, a atras inevitabil slăbirea acesteia în Peninsula Balcanică⁸⁶. Ansamblul pozițiilor dobîndite în sud prin eforturile perseverente desfășurate încă din primii ani de domnie ai lui Ludovic era amenințat să se destrame ca urmare a acțiunii forțelor ostile coalizate⁸⁷.

⁸³ Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 289—315; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny (1370—1632)*, Warszawa, 1934, p. 27.

⁸⁴ J. Meyendorf, *Society and Culture in the fourteenth Century. Religious Problems*, în *XVIe Congrès International des Etudes Byzantines*, Bucarest, 1971, p. 64—65; F. Tinnefeld, *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik im XIV. Jahrhundert*, în „Byzantinische Zeitschrift”, XVII, 1974, 2, p. 374—375; legătura dintre politica balcanică a patriarhiei și cea desfășurată în lumea rusă a fost subliniată de J. Meyendorf, *Alexis and Roman: a study in Byzantine-russian relations (1352—1354)*, în „Byzantinoslavica”, XXVIII, 1967, p. 287.

⁸⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 275—276; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, p. 55—56.

⁸⁶ A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die Ungarischen Vassallenländer*, în „Archiv für Österreichische Geschichte”, XXXVI, 1885, 1—2, p. 43—44; Vl. Corović, *Historia Bosne*, Belgrad, 1940, p. 304—306; St. Guldesku, *History of medieval Croatia*, The Hague, 1966, p. 254. Interpretările asupra sensului acțiunii lui Tvrtko în raport cu Ungaria sînt variate.

⁸⁷ În urma victoriei raportate de oștile sale împotriva coaliției adversarilor săi din sud, la începutul anului 1377, Ludovic îl informa pe seniorul Padovei, Francesco Carrara, despre desfășurarea luptei: *Cronica carrarese* înregistrează în formă rezumativă relatarea cuprinsă în scrisoarea lui Ludovic către aliatul său din Padova: „Fu adunque nelle parte d'Ongaria una grandenissima battaglia tra la santa maghiestà del re Lodovigo e Radano prinzipo di Bulgaria infedelle; cioè che da una parte e da l'altra fu quaranta milia, person'e per parte e fugli una grande uccisione de infedelli e christiani, ma più de 'nfeidelli, e fu quasi per esser el re quasi rotto da infedelli”; armurile trimise de venețieni adversarilor lui Ludovic au peri-

Succesul campaniei împotriva adversarilor săi din sud i-a îngăduit lui Ludovic să-și concentreze eforturile în nord și în răsărit, unde pozițiile regatului său erau tot atît de grav amenințate.

În toamna anului 1376, lituanienii invadează în masă teritoriile polone, inclusiv cele din Rusia apuseană. Izvoarele, foarte lacunare, nu dezvăluie pricinile acestei acțiuni, dar concomitența ei cu reacția adversarilor din sud-estul european ai regatului ungar lasă să se întrevadă că invazia lituaniană, coroborată cu rezistența lumii ruse ortodoxe față de presiunea catolicismului, s-a integrat în ceea ce a fost ultima mare răscoală împotriva dominației ungare în zilele lui Ludovic de Anjou⁸⁸. Eliberat de primejdia din sud, la începutul anului 1377, Ludovic lansează, în același an, o mare campanie în nord⁸⁹.

Departate de a fi ocolit Moldova, marile convulsii din anii 1376—1377 s-au răsfîrțat puternic asupra situației ei politice. Deși foarte obscure, evenimentele, care s-au succedat rapid, pot fi surprinse, dacă nu în detaliul lor, cel puțin în sensul general al desfășurării lor.

Domnia lui Lațcu, ca și cea a lui Vladislav al Țării Românești, încețază în împrejurările create de răscoala antiangevină a popoarelor din sud-estul și răsăritul Europei. Moldova lui Lațcu, amenințată de uniunea personală polono-ungară, s-a asociat probabil adversarilor regelui Ungariei sau cel puțin a păstrat o expectativă ostilă. Sosit în Transilvania în iulie sau cel mai târziu în august 1377, Ludovic s-a îndreptat spre teritoriile ruse apusene pentru a-i înfrunta pe lituanieni. Succesul raportat i-a inspirat proiectul de a desprinde cnezatele ruse apusene de coroana

clitat situația acestuia înainte de victoria finală; dacă Radano e Radu, cum au presupus unii istorici, sau o eroare de transcriere pentru Murad, cum au sugerat alții, rămîne o problemă deschisă; v. Gh. I. Brătianu, *L'expédition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier Basarab en 1377*, în „Revue historique du Sud-est Européen”, II, 1925, p. 73—82; idem, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIVe siècle*, în „Bulletin de la Section historique de l'Académie roumaine”, XXVIII, 1947, p. 26—29; B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938, p. 566—567. S-a propus și lectura: „Radom e turco e re di Bulgheria”; I. Minea, *Cherana sau Cherața?*, în „Cercetări istorice”, I, 1925, p. 412—413. Independent de identitatea incertă a lui Radomo din cronica carează e sigur că Țara Românească se afla în conflict militar cu Ungaria la acea dată, cum o dovedesc variate surse, și, mai mult, că acționa în cooperare cu ceilalți adversari ai lui Ludovic. Un izvor mai târziu, prețios însă și pentru secolul al XIV-lea, afirmă că Murad s-a coalizat cu forțele ostile Ungariei: „...fece poi (= Murad) una legħa con li Bulgari, Valacchi e con li Gotti et lo imperador di Constantinopoli, contro il regno di Ungaria”; Spandugino, în K. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Âge*, IX, Paris, 1890, p. 146. Constatarea nu se poate aplica decît evenimentelor din 1376 și 1377, după cum vom arăta mai larg într-un studiu special asupra conflagrației generale care a cuprins Europa sud-estică și răsăriteană în acești ani.

⁸⁸ Pentru izvoarele care semnalează invazia lituaniană în Polonia în 1376, v. J. Dąbrowski, *op. cit.*, p. 303—306.

⁸⁹ J. Dąbrowski, *op. cit.*, p. 306—314.

polonă pentru a le aduce sub autoritatea celei ungare⁹⁰, proiect care avea să devină curînd realitate⁹¹. La sfîrșitul lunii septembrie 1377, cnezii Alexandru și Boris Koriatovici au primit „ducatul Podoliei“, cu titlu de feud de la coroana ungară⁹². În legătură directă și imediată cu expediția împotriva lituanienilor, înainte de declanșarea acesteia, concomitent cu desfășurarea ei sau, încă mai probabil, după încheierea ei, în cadrul politicii regale de recuperare a pozițiilor pierdute, a avut loc episodul „domniei“ moldovene a lui Jurg Koriatovici⁹³. Episod foarte scurt, căruia i-a pus capăt o răscoală a localnicilor, sprijiniți de o invazie lituaniană, prilej de îmbogățire a martirologului franciscan cu doi noi martiri căzuți pentru credință în Moldova, la Siret⁹⁴. Dar noi mari victorii ale oștilor ungare și ale celor ale Ordinului teutonic împotriva lituanienilor în 1378 au făcut posibilă restabilirea situației și în Moldova, care reintră în sfera de influență a regatului angevin, sub o nouă domnie, a lui Petru I. Ca și predecesorul său Lațcu, Petru acceptă confesiunea catolică, dar sub egida

⁹⁰ „1377. Anno itaque praefato princeps Wladislaus, filius Boleslai de Opol, totius Russie dux et dominus, pacis sectator, ejusdem indefessus prosecutor, cernens quod nobile dominium Russiae propter insultus Lituanorum pacifice teneri non possit, ipsum domino Lodvico regi Ungariae et Poloniae pro terris et ducatus videlicet Dobrensi, Gnewcoviensi et Bidgostiensi, resignaverit“; Jan z Czarnkow, *Kronika*, p. 680

⁹¹ G. Rhode, *op. cit.*, p. 235—236, fixează data desprinderii de drept a cnezatelor ruse apusene de coroana polonă și alipirea lor la coroana ungară în iarna 1378—1379.

⁹² „duces Podolie... ducatum Podolie receperunt in feudum a corona dicti regni“; scrisoare a lui Ludovic din 29 septembrie 1377, citată de H. Jablonowski, *Westrussland zwischen Vilna und Moskau. Die politische Stellung und die politischen Tendenzen der russischen Bevölkerung des Grossfürstentums Lituanien im 15. Jh.*, Leiden, 1961, p. 16, n. 1.

⁹³ Rolul lui Jurg Koriatovici în viața politică a Moldovei e anterior domniei lui Petru I; N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, București, 1901, p. XXVII; el nu a fost însă un exponent al unei reacții ortodoxe, cum au crezut N. Iorga și alți istorici români, ci un instrument al politicii lui Ludovic de Anjou în Europa răsăriteană. Cezii lituanieni din familia Koriatovici instalați în Podolia, la o dată incertă, au întreținut raporturi de fidelitate constante cu Cazimir și apoi cu Ludovic; v. P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 244—246 și nota precedentă. Sfîrșitul stăpînirii Koriatoviciilor în Podolia e legat de un act de fidelitate față de coroana ungară.

Pentru problema lui Jurg Koriatovici în Moldova, v. studiul lui P. P. Panaitescu, *Jourii (Jourg) Koriatovic, prince lituanien et la Moldavie*, în vol. *Juvilejnyi Zbirnik Hruševskoho*, I, Kiev, 1928, p. 462—465; lucrarea mai recentă a lui Al. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen Fürsten Jurij Koriat in der Moldau (1374—1379)*, în „Südostforschungen“, XXXII, 1973, p. 9—32, e lacunară sub raport documentar și inexactă sub raportul interpretării; v. aprecierea corectă asupra acestei lucrări la Șt. S. Gorovei, *L'Etat roumain de l'est des Carpates*, p. 479.

Pentru apartenența lui Jurg Koriatovici la catolicism, v. observațiile pertinente ale lui Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 106.

⁹⁴ „1378. Eodem anno in Cereth Vualachiae minoris, ab infidelibus arbores adorantibus duo Fratres fuerunt sacro martirio coronati“, în „Archivum Franciscanum Historicum“, III, 1910, p. 700; pentru problema complicată a datării și localizării evenimentului, v. Gh. Moisescu, *op. cit.*, p. 91—95.

regatului angevin⁹⁵. Un rol deosebit în patronajul bisericii catolice din Moldova a revenit mamei lui Petru, Margareta⁹⁶.

Și Țara Românească pare să se fi reconciliat cu regatul ungar sub semnul hegemoniei restaurate a lui Ludovic de Anjou, în ultimii ani de domnie a acestuia. Dreptul acordat de Urban al VI-lea minorităților din vicariatul Bosniei de a înființa mănăstiri în Serbia și în Țara Românească („in partibus Rascie et Basarat“) în iunie 1379⁹⁷, instituirea unor in-chizitori în Țara Românească și Moldova, la 1 aprilie 1381⁹⁸, dar mai presus de toate înființarea, la 9 mai 1381, a episcopiei catolice a Argeșului, din inițiativa lui Ludovic de Anjou și în dependență de ierarhia ecleziastică superioară a regatului ungar⁹⁹, sînt semnele reintrării Țării

⁹⁵ Pentru instaurarea lui Petru I în domnie în contextul creat de marile victorii ale lui Ludovic I în Europa răsăriteană și sub oblăduirea acestuia, v. N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. XXVIII—XXIX. Jurămîntul de fidelitate al aceluiași la Lwów către Vladislav Iagiello a însemnat o nouă orientare politică, de la opțiunea ungară, impusă, la cea polonă; Ș. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie*, p. 395.

La prima perioadă a domniei lui Petru I se referă desigur cronicarul lui Ludovic I, care folosește tehnica amalgamării faptelor din epoci diferite, cînd afirmă: „Wayvodae vero qui per Olachos ipsius regni eliguntur, se esse vassalos regis Hungariae profitentur, ad homagium praestandum obligantur, cum censu persolvere consueto“; *Scriptores rerum hungaricarum*, I, I, p. 196.

⁹⁶ La 26 ianuarie 1378, papa Grigore al XI-lea acordă „doamnei“ Moldovei, Margareta de Siret („nobili mulieri Margarethae de Cereth, dominae Valachiae Minoris“) dreptul ca duhovnicul ei să-i poată acorda iertare deplină de păcate, „in articulo mortis“; *Acta Gregorii Pp. XI, 1370—1378*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 493—494; nu e lipsit poate de interes pentru istoria Moldovei în această vreme faptul că papa Grigore al XI-lea a acordat în același timp un privilegiu similar lui Alexandru Koriatovici, cneaz al Podoliei; *ibidem*, p. 494.

Margareta nu era catolică din naștere, cum s-a crezut mult timp, ci convertită la catolicism: „Dominus ipsorum aliquando conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem predicatorem vicarium generalem illarum partium“; A. Kern, *Der „Libellus de notitia orbis“ Johannes III. (de Gallonfontibus?)*, O. P. *Erzbischofs von Sultanich*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum“, VIII, 1938, p. 104. În vara anului 1378, Ludovic nu era încă decis să se oprească la această soluție și întrevedea încă posibilitatea restaurării descendenței lui Dragoș în voievodatul Moldovei: posesiunile pe care le-a acordat la 20 august 1378 lui Balce, Dragoș și lui Ioan, urmau să fie ținute de aceștia „ita ut non aliter ab eisdem auferre valeret, nisi dato prius simili concambio in regno Russie vel eisdem Wayvodatus terre Moldavie concessa possessione“; *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400* p. Cristum, ed. E. Lukinich, L. Galdi, A. Fekete Nagy și L. Makkai, Budapest, 1941, p. 279—280.

⁹⁷ Hurmuzaki, I/2, p. 268—269.

⁹⁸ Un „inquisitor haereticae pravitatis“ urma să fie numit pentru Armenia și Georgia, un altul în Grecia și Tartaria, „ac alium in Ruscia et Valachia majori et minori“; *Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum*, II, p. 299; cf. R. Loenertz, *La société des freres pègrinants. Etude sur l'Orient dominicain*, I, Roma, 1937, p. 75.

⁹⁹ „Dominus noster dominus Urbanus papa VI. VII. Id. Maii anno quarto erexit locum de Argos in Valachia maiori in civitatem et constituit ecclesiam cathedralem, cui praefecit in episcopum fratrem Nicolaum Antonii ordinis praedicatorum et vocatur ecclesia Argensis in provincia Colocensi“; *Der Liber Cancellariae Aposto-*

Românești, în timpul domniei lui Radu I, în orbita puterii angevine, restabilită după grelele înfruntări din 1377. Anii care au urmat pînă la moartea lui Ludovic au fost vremea apogeei puterii politice a regelui Ungariei; ei s-au caracterizat și prin cea mai grea apăsare a politicii sale confesionale asupra popoarelor dominate, în scopul de a le aduce la unitatea de credință, în spiritul indicațiilor papalității din Avignon, dar mai ales pentru a se asigura de fidelitatea lor¹⁰⁰.

Dispariția regelui Ludovic în 1382 și criza puterii centrale în regatul ungar în anii următori au provocat rapida dezagregare a sistemului său de dominație în sud-estul și răsăritul Europei. Statele aduse și readuse de regele angevin sub puterea sa se desprind din nou din aria de dominație a regatului ungar și își redobîndesc libertatea de acțiune. Moldova, revenită sub autoritatea lui Ludovic după evenimentele din 1377, se orientează hotărît spre regatul polon, care, unit cu Lituania din 1385, recuperează printr-o acțiune militară decisivă teritoriile ruse apusene. La Lwów în 1387, Petru Mușat angajează hotărît Moldova, prin jurămîntul de fidelitate față de Vladislav Iagiello, în direcția cooperării cu Polonia. În același timp, el inițiază negocieri cu Patriarhia din Constantinopol care avea să confere Moldovei un scaun metropolitan, iar domnilor ei titlul de „autocrator” sau „smodirjeț”, „de-sine-stătător”, care exprimă noul statut al țării. La sfîrșitul domniei lui Petru Mușat sau la începutul celei a succesorului său, Roman, care asumă titlul de domn „de la munte pînă la mare”, Moldova devine stat pontic și își realizează unitatea teritorială prin absorbția formațiunii sau formațiunilor teritoriale din sudul țării și prin lichidarea resturilor dominației tătare¹⁰¹. Asocierea Țării Românești, sub Mircea, la alianța cu Polonia, prin mijlocirea Moldovei, în scopul de a preîntîmpina revirimentul regatului ungar și al pretențiilor sale de dominație a adus din nou cele două țări române în aceeași tabără, de data aceasta în lumina documentației istorice.

În intervalul de jumătate de secol care s-a scurs de la începutul ofensivei pentru înlăturarea dominației tătare la răsărit de Carpați și pînă în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea s-a desăvîrșit emanciparea politică a Țării Românești și Moldovei în lupta împotriva Hoardei de Aur și apoi a regatului angevin, care s-a străduit să-și asigure un control efectiv asupra lor. Cîteva decenii după Țara Românească, Moldova își afirmă identitatea statală și respinge încercările repetate ale regatului angevin de a-i impune dominația. În același interval care a asigurat suc-

cesul final al luptei celor două țări împotriva hegemoniei ungare s-a desăvîrșit și organizarea lor statală, prin înzestrarea cu instituțiile fundamentale ale statului medieval de sine stătător: domnia autocrată și scaunul metropolitan, dependent direct de Patriarhia din Constantinopol. Evoluția spre statul de sine stătător s-a desăvîrșit în cooperare cu Bizanțul, opțiune esențială în istoria celor două țări, care a însemnat implicit și opoziția față de politica confesională a regatului angevin.

Constituite în cursul secolului al XIV-lea și consolidate prin crearea instituțiilor neatîrnării, cele două state românești își dezvoltă organizarea internă, își afirmă interesele vamale și comerciale în raport cu politica comercială a celorlalte puteri, își fixează marile opțiuni de politică externă. State independente, cu o neatîrnare cîștigată prin lupte îndelungate, Țara Românească și Moldova erau pregătite să înfrunte noile mari încercări care aveau să amenințe în deceniile și secolele următoare existența lor statală.

lica vom Jahre 1380 und der Stilus palatii abbreviatus Dietrichs von Nieheim, ed. G. Erler, Leipzig, 1888, p. 25—26; semnificația politică a faptului, în ceea ce privește raporturile dintre regatul ungar și Țara Românească, a fost corect evidențiată de I. Minea, *Din trecutul stăpînirii românești asupra Ardealului. Pierderea Amlașului și Făgărașului*, București, 1914, p. 14—15 și Z. Păclișanu, *Ungaria și acțiunea catolică în Orient*, în „Revista istorică română”, XIV, 1944, p. 189.

¹⁰⁰ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 402—407.

¹⁰¹ Idem, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, p. 43—59.

O ÎNTREGIRE DOCUMENTARĂ LA ISTORIA ÎNTEMEIERII MOLDOVEI*

Întemeierea Moldovei, adică constituirea celui de al doilea stat românesc, a fost pe planul relațiilor internaționale una din urmările desprinderii spațiului est-carpatic de sub hegemonia Hoardei de Aur. Procesul, deschis de ofensiva polono-ungară în cnezatul Halici, începând din 1340, a cunoscut numeroase vicisitudini militare și politice, rezultate în principal din ciocnirea de interese în aria est-carpatică între regatele polon și ungar, de o parte, Hoarda de Aur, forța dominantă încă în această regiune și cnezii lituanieni, cu aspirații de dominație în cnezatele ruse apusene, de altă parte. Principalele evenimente rezultate din această înfruntare s-au grupat în două etape. Cea dintâi etapă, la care se referă studiul de față, e cuprinsă între anii 1340 și 1349; la capătul ei, cnezatul Halici și cea mai mare parte a Moldovei au trecut din aria de dominație a Hoardei de Aur în cea a regatelor catolice Polonia și Ungaria. Cea de a doua etapă, delimitată de anii 1350 și aproximativ 1355, s-a încheiat, după noi contraofensive tătare și lituaniene, cu statornicirea situației anterior create și cu înfrângerea definitivă a puterii tătare în aria apuseană a dominației ei¹.

Dacă liniile generale ale evoluției situației internaționale în aceste teritorii sînt astăzi îndeajuns de bine cunoscute, în schimb, cronologia evenimentelor în cadrul celor două etape amintite e mult mai anevoios de stabilit din pricina sărăciei și caracterului vag al izvoarelor disponibile. Constatarea, valabilă pentru ansamblul spațiului est-carpatic, se aplică cu precădere Moldovei, pentru care informația, îndeosebi pentru prima din cele două etape indicate, e extrem de parcimonioasă. Și totuși investigarea izvoarelor nu a epuizat încă posibilitățile de adîncire a acestui interval din istoria noastră medievală, în contextul istoriei generale.

Încercarea Poloniei în 1340 de a anexa cnezatul Halici, după uciderea cneazului Boleslav Iurii, s-a încheiat cu un eșec. Cu sprijinul Hoardei de

Aur, boierii ruși au reușit să respingă, în această etapă, dominația polonă, care tindea să se extindă asupra teritoriilor lor; acordul încheiat de ei cu regele Cazimir în cursul anului următor le-a asigurat autonomia politică și bisericească sub o căpetenie autohtonă, „capitaneus“ sau „provisor terre Russie“, cu recunoașterea suzeranității nominale polone sau polono-ungare. Luptele din 1340 din cnezatul Halici, cu o însemnată componentă confesională, au avut un corespondent pe teritoriul viitoare țări a Moldovei, unde, în același an, e semnalat un martir franciscan la Siret².

În vara anului 1341, după retragerea tătarilor care invadaseră Polonia ca răspuns la ofensiva polonă, regele Cazimir părea hotărît să re-deschidă acțiunea militară în teritoriile ruse apusene, în care scop a cerut papei Benedict XII să-l dezlege de angajamentele asumate față de căpetenia haliciană, pe nume Detko³. Dar nici în a doua jumătate a anului 1341 și nici în cursul anului următor, 1342, nu sînt semnalate acțiuni ofensive polone în teritoriile ruse apusene. Puținele izvoare referitoare la împrejurările politice și militare din acest spațiu lasă să se întrevadă mai degrabă inițiative tătaro-lituano-ruse decît acțiuni ofensive ungaro-polone.

Indiciile unor noi pregătiri de ofensivă a regatelor catolice în aria de dominație a Hoardei de Aur apar în schimb în 1343. În iulie 1343, regele Cazimir încheie la Kalisz pacea cu Ordinul teutonic, care a eliberat forța militară a regatului său de unul din fronturile în care era angajată, făcînd-o disponibilă pentru expansiunea în teritoriile ruse apusene⁴. La sfîrșitul aceluiași an, venind în împlinirea cererii regelui polon, Clement VI a cedat o parte din veniturile bisericești din Polonia în favoarea luptei împotriva „păgînilor și necredincioșilor, anume tătari, ruteni și lituanieni“⁵.

Concomitent cu pregătirile polone și neîndoielnic nu lipsite de legătură cu acestea — coordonarea politicii răsăritene a celor două forțe catolice a fost una din caracteristicile de frunte ale relațiilor internaționale în tot acest interval, pînă la triumful final asupra Hoardei de Aur și a aliaților ei — s-au desfășurat și cele ale regalității ungare. Unii dintre cercetătorii întemeierii Moldovei au propus chiar, mai mult sau mai puțin justificat documentar, anul 1343 ca dată a primei mari expediții împotriva tătarilor din Moldova a celui de al doilea rege angevin⁶.

² Ibidem, p. 175.

³ A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, 1217—1409, Romae, p. 434.

⁴ G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I, Köln—Graz, 1951, p. 182.

⁵ A. Theiner, *op. cit.*, p. 468—469; cf. P. W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy. Piast Poland in East Central Europe, 1320—1370*. Chicago—London, 1972, p. 135.

⁶ D. Onciul, *Originile principatelor române*, în *Scrieri istorice*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 706, care deplasează „pe la anul 1343“ expediția împotriva tătarilor, atribuită anului 1345 de *Chronicon Dubnicense*. Gh. I. Brătianu

* Publicat în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol“, XXI, 1984, p. 111—117.

¹ Bibliografia esențială a problemei la Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 166—169.

Dar, în lipsa unor dovezi mai sigure decât cele invocate, opțiunea istoricilor a oscilat între această dată și cea indicată de tradiția istoriografică ungară, 1345/1346⁷. Un izvor neluat în seamă de specialiștii chestiunii nu numai că permite redeschiderea discuției cronologice dar face chiar posibile noi precizări cu privire la această etapă timpurie a „întemeierii” Moldovei și la evenimentele legate de ea.

O cronică austriacă contemporană, anume cea a lui Ioan de Viktring, *Liber certarum historiarum*, nefolosită în contextul evenimentelor amintite, cuprinde o informație a cărei valoare nu poate fi îndeajuns subliniată. În șirul evenimentelor, înregistrate în bună tradiție medievală în succesiune cronologică, cronicarul notează sub anul 1343 o mare expediție a regelui Ungariei „spre părțile transilvane”: „Ludewicus Ungarorum rex precipitis animi cum immenso exercitu vadens ad partes transsilvanas (variantă transsilvanas), amissis plurimis, rediit, fremens vindictam cotidie meditatur”⁸. („Ludovic regele ungarilor, precipitat din fire, mergînd cu o oaste imensă în părțile transilvane, s-a înapoiat, după ce a pierdut pe foarte mulți (dintre ai săi); fremătînd meditează zilnic la răzbunare.”) În puține cuvinte, așadar, cronicarul semnalează intrarea în campanie a lui Ludovic de Anjou, „cu o oaste imensă”, „spre părțile transilvane”, consemnează eșecul grav suferit de rege în această campanie încheiată cu numeroase pierderi și pregătirile în vederea revanșei la care

admite și el că în anul 1343 „poate să se fi produs înțlia expediției ardeleană la răsărit de Carpați împotriva tătarilor, din care a rezultat și descălecatul lui Dragoș...”; *Tradiția istorică a descălecatului Moldovei*, în vol. *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 142. Categorie în favoarea anului 1343, date care ar exclude anul 1345, e Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII și XIV*, Sibiu, 1944, p. 28—29 (extras din „Anuarul Institutului de istorie națională”, X, 1944); lucrarea îmbină datele cronicii cu informația documentară, anume cu cea cuprinsă în indulgențele papale din 1343.

⁷ I. Moga considera că expediția proiectată în 1343 a fost aminată din pricina rebeliunii lui Bogdan în acest an și că s-a desfășurat efectiv în 1345/1346; *Voevodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944, p. 60 (Extras din „Anuarul Institutului de istorie națională”, X, 1944). Potrivit lui Șt. Gorovei, „Ștefan Lackffy a condus în 1345 prima mare expediție antitătară în Moldova...”, *Indreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, X, 1973, p. 105). Unii cercetători ezită între cele două datări posibile: „În anul 1343, sau, mai probabil, în 1345, într-un moment în care tătarii intraseră în conflict cu negustorii italieni de la Marea Neagră și erau angajați în război cu Polonia, Ludovic organizează împotriva lor o mare expediție” (cf. *Istoria României*, II, București, 1962, p. 166). Istoricii nu au întrevăzut posibilitatea unei duble campanii, în 1343 și în 1345, astfel cum s-au întîmplat lucrurile în realitate.

⁸ Iohannis abbas Victorienensis *Liber certarum historiarum*, ed. F. Schneider, t. II, Hannoveriae et Lipsiae, 1910, p. 233 (*Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*); v. și ediția anterioară a lui J. Fr. Boehmer, *Fontes rerum germanicarum*, I, Stuttgart, 1843, p. 449.

Ioan de Viktring sau Victorienensis, călugăr de origine probabil lorenă, a fost abate al mănăstirii cistercite Viktring din Carintia. Legăturilor sale foarte strînse cu ducii austriei și cu regele Ioan al Boemiei li se datorește în bună măsură informația abundentă și în general exactă de care dispunea și pe care a introdus-o în cronica sa.

ar fi meditat fără întrerupere („zilnic”). Din păcate însă cronica austriacă omite să-și informeze cititorii cu privire la adversarul împotriva căruia s-a îndreptat Ludovic de Anjou și care i-a pricinuit o atît de gravă înfrîngere. Rămîne istoricilor sarcina de a încerca să întregască lacuna cronicii și să integreze noua informație în șirul faptelor cunoscute.

Prima reacție, cea mai elementară, care se impune aproape de la sine cercetătorului, e raportarea informației cronicii austriece la cea cuprinsă în biografia lui Ludovic redactată de Ioan de Tîrnave, care și el semnalează, ca primă acțiune a regelui, o campanie întreprinsă „cu o oaste numeroasă”, „în părțile transilvane”, cu precizarea că ea s-a desfășurat împotriva sașilor rebeli față de regalitate: „*De prima exercituali expeditione Ludowici regis, contra Saxones*. Interea accidit, ut quaedam gens Saxonum, in eius regno, in partibus Transsilvanis, quasdam commotiones fecisset et census consuetum ac iura regalia solvere denegasset. Copioso igitur moto exercitu, idem rex, cum suis baronibus, militibus, nobilibus et regnicolis, ad conterendam ipsorum proterviam, personnaliter accessit; et eis refrenatis, ac ad obedientiam reductis, laudabiliter, triumphando remeavit”⁹.

(„Despre prima expediție armată a regelui Ludovic contra sașilor. Între timp s-a întîmplat ca un oarecare neam al sașilor să facă turburări în regatul său, în părțile transilvane, și să refuze să plătească cenzul obișnuit și drepturile regale. Regele, punînd așadar în mișcare o armată numeroasă, a sosit în persoană cu baronii, cavalerii, nobilii și cetățenii regatului spre a zdrobi îndărătnicia lor; și, după ce i-a domolit și i-a redus la supunere, în chip demn de laudă, s-a înapoiat triumfal.”)

Cele două texte, al lui Ioan de Tîrnave și al lui Ioan de Viktring, cuprind trei elemente comune: data aproximativă a evenimentului (începutul domniei lui Ludovic pentru cel dintîi, anul 1343 pentru cel de al doilea), *direcția* („părțile transilvane”) și *aprecierea amploarei expediției* (o oaste *numeroasă*, respectiv *imensă*). Aici însă se oprește asemănarea dintre cele două texte; în privința *obiectivului* ele se deosebesc; în vreme ce Ioan de Tîrnave atribuie expediția unei răfuieli cu sașii rebeli din Transilvania, Ioan de Viktring evită orice precizare referitoare la adversarul cu care s-a luptat regele. Deosebirea devine însă contradicție flagrantă cînd e înfățișat *rezultatul* campaniei: *succes deplin* pentru biograful lui Ludovic, *înfrîngere dezastruoasă* potrivit abatelui mănăstirii Viktring. Analiza elementelor convergente ca și a celor discordante și contradictorii din cele două izvoare, întregită de informația complementară referitoare la evenimentele amintite și sprijinită pe cadrul general în care s-au desfășurat, îngăduie cercetării un șir de însemnate precizări și, prin apropiere succesive, desprinderea liniilor mari ale evoluției, schema generală, chiar dacă reconstituirea amănunțită a faptelor e încă imposibilă. Anticipînd asupra expunerii subliniem doar că informațiile citate din cele două cronici se referă la două evenimente *diferite*.

⁹ J. G. Schwandtner, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, Viena, 1746, p. 173.

Lacuna informației lui Ioan de Viktring poate fi întregită prin elementele furnizate de indulgențele papale acordate de papa Clement VI regelui Ludovic la 7 mai 1343, în legătură cu pregătirile sale de acțiune militară. Într-adevăr, la această dată, răspunzând unei cereri regale care trebuie să fi fost cu câteva luni mai vechi, papa acorda „iertarea deplină a tuturor păcatelor” celor care aveau să cadă pentru „apărarea credinței catolice în război sau în lupta împotriva schismaticilor, tătarilor și păgînilor și a altor neamuri necredincioase cu care regatul Ungariei este megies și vecin”¹⁰; la aceeași dată papa acorda dezlegarea de post regelui și oștenilor săi care aveau să lupte „împotriva numiților schismatici și necredincioși”¹¹. Așadar în primăvara anului 1343, Ludovic de Anjou se pregătea să intre în campanie împotriva tătarilor păgîni și schismaticilor — aderenți ai confesiunii răsăritene —, deci într-un teritoriu în care aceștia coexistau și puteau coopera; cum în același timp știm din cronica lui Ioan de Viktring că regele Ludovic și-a dus armata „în părțile transilvane”, acțiunea militară a regelui nu s-a putut desfășura decît dincolo de Carpații răsăriteni, pe teritoriul viitoarei Moldove; constatarea confirmă punctul de vedere al acelora dintre istorici care au admis, fără a cunoaște acest izvor, că cea dintîi acțiune militară antitătară pe teritoriul Moldovei a celui de al doilea rege angevin al Ungariei a avut loc în 1343¹²; cu adăugirea că ea era îndreptată și împotriva românilor din acest spațiu, desemnați, ca de atîtea ori în izvoare, sub denumirea generală de „schismatici”. Campania s-a încheiat, ne informează cronica austriacă, cu o înfrîngere gravă; inițiativa a rămas din nou în mîna tătarilor.

Care e însă raportul între informația lui Ioan de Viktring și cea a lui Ioan de Tîrnave cu privire la expediția spre părțile transilvane a lui Ludovic de Anjou? Evident, biograful lui Ludovic, atît de zelos în a tăinui sau atenua eșecurile eroului său, nu putea deschide biografia acestuia cu consemnarea unei înfrîngeri. El a menționat expediția „în părțile transilvane”, cea dintîi a regelui Ludovic, potrivit afirmației sale, dar nu a reținut decît un efect secundar al acesteia, pacificarea sașilor nemulțumiți de fiscalitatea regală. S-a observat pe drept că „o mare desfășurare de forțe militare”, ca cea indicată de biograful lui Ludovic, „nu se potrivește cu relativ ușoara închinare și îmblînzire a crizei transilvane”¹³. Tre-

buie admis așadar că Ioan de Tîrnave fie a amintit un succes secundar intern, obținut de Ludovic în cursul campaniei din 1343, trecînd sub tăcere marea înfrîngere suferită de el în raport cu țelul principal urmărit de acțiunea sa, ipoteza cea mai verosimilă¹⁴, fie, mai puțin probabil, că a omis cu desăvîrșire evenimentele din 1343 și a început biografia regelui cu închinarea sașilor în 1344.

Oricum, spre sfîrșitul verii anului 1343, regele s-a înapoiat înfrînt la reședința sa principală, unde punea la cale răzbunarea; deocamdată însă, tătarii invadează ei, din nou, după toate probabilitățile, Transilvania, la sfîrșitul anului 1343 sau la începutul lui 1344¹⁵.

O evoluție similară se constată pe segmentul nordic al frontului deschis de puterile catolice în aria de hegemonie a Hoardei de Aur. Deși eliberat definitiv de conflictul cu Ordinul teutonic, din vara anului 1343, Cazimir nu a înregistrat nici un succes împotriva tătarilor și a aliaților lor în cursul acestui an. Dimpotrivă, la sfîrșitul anului 1343 și în această zonă ofensivă aparține tătarilor și forțelor coalizate cu ei, rutenii și lituanienii; solicitat de regele Cazimir, papa Clement VI îi concede acum însemnate sume de bani pentru organizarea rezistenței împotriva acestor forțe care atacau „multiplu și frecvent” regatul polon¹⁶. Potrivit lui Długosz, anul 1344 a adus Poloniei o nouă mare invazie tătară¹⁷.

În 1345 însă tendința se răstoarnă ireversibil, inițiativa revine precumpănitor regatelor catolice, succesul le favorizează tot mai net. În Moldova, oștile transilvane pătrund repetat în aria de dominație directă a Hoardei de Aur în 1345 și 1346 și obțin succese decisive în urma cărora stăpînirea tătară e refulată spre țărmul Mării Negre. În martie 1347 ex-

care știm acum că a avut loc în 1343. Pentru alți cercetători, răscoala sașilor la începutul domniei lui Ludovic de Anjou e o invenție absolută a lui Ioan de Tîrnave; cf. M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 140.

¹⁴ Nu ar fi singura dată cînd un rege al Ungariei, în cursul unei operații de mare anvergură dincoace de Carpați, rezolva pe parcurs și chestiuni transilvane; v. de pildă înăbușirea răscoalei transilvane în 1467 de către Matia Corvin, înainte de intrarea sa în campanie în Moldova împotriva lui Ștefan cel Mare; cf. K. Gündisch, *Participarea sașilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, 2, 1972, p. 22—30.

¹⁵ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 29; mai concludente decît documentele semnalate aici, care se referă probabil la realități mult mai vechi, sînt indicațiile cronicii ungare la expedițiile împotriva tătarilor în 1345—1346 puse în legătură cu incursiunile tătare în Transilvania, semnalate ca un fapt recent: „Item, cum gentes Tartarorum in regnum Hungarie sevientes, confinia partis Transilvaniae et Siculos sepe infestant...”; *Chronicon Budense*, ed. J. Podhradczky, Budae, 1838, p. 276—277. În aceeași direcție pledează și instituirea unui comandament regal care acoperea cea mai mare parte a frontierei cu Moldova; în 1344, Andrei Lackfi cumulează funcția de comite al secuilor, de Brașov și de Bistrița; DIR, *vol. cit.*, p. 213. Funcție defensivă care avea să asume și o valență ofensivă.

¹⁶ V. nota 5.

¹⁷ J. Długosz, *Historiae Polonicae libri XII*, în *Opera omnia*, t. XII, ed. A. Przedziezicki, Cracoviae, 1877, p. 213—214. Unii istorici au considerat, fără motive temeinice, că Długosz a reluat din eroare informația referitoare la invazia polonă din 1340—1341.

¹⁰ Bossányi, A., *Regesta supplicationum*, I, VI. Kelemen Pápa 1342—1352. Budapest, 1916, p. 9; cf. DIR, C. *Transilvania*, IV, 1341—1350, p. 128.

¹¹ Bossányi, A., *op. cit.*, p. 10; DIR, *vol. cit.*, p. 129.

¹² Pe temeiul itinerarului regelui în 1343, se poate stabili că acțiunea sa militară s-a desfășurat între sfîrșitul lunii martie și mijlocul lunii august; v. Sebestyen B., *A magyar királyok tartozkodasy helyei*, Budapest, (f.a.), p. 39.

¹³ S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale românești (sec. XIV)*, în „Revista de istorie”, 32, 1979, 10, p. 1970; autorul situează întregul episod în 1344, pentru a-l pune de acord cu informațiile din acest an referitoare la un conflict iscat între episcopul Transilvaniei, pe de o parte, și nobili, secui și sași, pe de altă parte; nu e exclus ca și în 1344, cînd prezența regelui e din nou atestată în Transilvania, el să fi venit însoțit de o „numeroasă oaste”; dar înfrîngerea sașilor e pusă de autor pe seama „celei dintîi expediții armate a regelui” despre

tinderea puterii regale în această arie părea suficient de asigurată pentru a justifica reconstituirea unei episcopii catolice în teritoriile extracarpătice, anume episcopia Milcovei¹⁸. Scurt timp după aceste evenimente, cel mai târziu în 1349, regatul și-a extins controlul spre nord, în teritoriul voievodatului originar al Moldovei¹⁹.

Concomitent Polonia s-a întins spre răsărit. La sfârșitul anului 1344 sau în cursul anului următor dispărea cnezul Detko și o dată cu el autonomia Rusiei haliciene. O reconciliere polono-lituaniană a înlesnit progresul polon în teritoriile ruse apusene, marcat clar de înființarea în 1345 a vicariatului franciscan al Rusiei („vicaria Russie”) ²⁰, indiciu sigur al unui context politic favorabil penetrației catolicismului. În 1346 Cazimir ia titlul de „haeres Russie” și de „dominus Russie” ²¹, imitat de Ludovic care reintroduce în titulatura sa titlul de „Galicie et Lodomerie rex” ²². În 1348, autoritățile din Wrocław îi cereau lui Carol IV să obțină din partea lui Cazimir, în favoarea negustorilor lor, înlăturarea taxelor recent impuse pe drumul spre Rusia²³. În 1349 cel mai târziu, teritoriul fostului cnezat al Haliciului se afla sub autoritatea regelui Cazimir. Cu decalaje cronologice minore, imposibil de precizat, versantul răsăritean al Carpaților, în Moldova, și cnezatul Halici au intrat sub controlul regatelor ungar și polon.

Evenimentele care au determinat această mutație de putere în Europa răsăriteană în intervalul 1340—1349 au afectat nu numai soarta românilor din răsăritul Carpaților dar, în chip diferit, și alte două organisme politice românești: Țara Românească și Maramureșul.

Succesul final al regatelor ungar și polon, începînd din anul 1345, în aria de dominație tătară, acolo unde eșuaseră în anii anteriori, a fost considerabil înlesnit de două inițiative diplomatice deosebit de însemnate: reconcilierea regatului angevin cu Țara Românească și cea a regatului polon cu lituanienii.

Biograful regelui Ludovic a înregistrat ca al doilea eveniment însemnat al domniei acestuia, petrecut așadar scurt timp după înscăunare, reconcilierea lui cu „Alexandru voievodul transalpin”, un „principe sau baron foarte puternic”, care rămăsese în stare de „rebeliune” față de regat din vremea cînd „se răsculase” împotriva regelui Carol Robert²⁴. Acceptat ca atare și datat în primii ani de domnie a lui Ludovic, adică 1343 sau 1344, de cea mai mare parte a istoricilor care s-au ocupat de

aceste împrejurări, evenimentul a fost deplasat de alți cercetători după 1352, anul încetării din viață a lui Basarab²⁵. Critica istorică a reasezat faptul, astfel cum s-a petrecut și cum l-a înregistrat Ioan de Tîrnave, la începutul domniei lui Ludovic de Anjou²⁶. Foarte probabil după eșecul din 1343, cînd s-a lăsat cîrmuit de un țel maximal — acela anume de a-și extinde dominația asupra întregului teritoriu de la răsărit și sud de Carpați, revendicat în secolul XIII de predecesorii săi arpadieni și apoi de tatăl său —, Ludovic a înțeles necesitatea de a-și asocia Țara Românească în lupta împotriva tătarilor pentru a-i da o șansă de succes. Trecînd peste impediamentele variate care stăteau în calea reconcilierii — în primul rînd dificultatea politică și morală care decurgea din renunțarea la obiectivul urmărit de Carol Robert în 1330 —, Ludovic recunoaște la rîndul său realitatea creată la sudul Carpaților la începutul secolului al XIV-lea, un puternic stat românesc de sine stătător, a cărui existență și tatăl său fusese silit să o recunoască măcar timp de cîțiva ani, cît durase acordul său cu Basarab. Eșecul din 1343 l-a determinat așadar pe tînărul rege al Ungariei²⁷ să modifice direcția adoptată de Carol Robert în 1330 la care acesta nu a mai renunțat pînă la capătul vieții sale. După patrușprezece ani de ostilitate, raporturile de cooperare între cele două state erau restabilite, iar esența acestei restabiliri a fost noua recunoaștere de către regatul ungar a dreptului la existență a Țării Românești²⁸. Și din nou biograful lui Ludovic, ca și în cazul expediției din anul precedent, menționează faptul, corect situat din punct de vedere cronologic, dar deplasează accentul de la conținutul său esențial — reconcilierea dintre cele două state în termenii acordului dintre Carol Robert și Basarab, și renunțarea la obiectivele campaniei din 1330 — la modalitatea actului, contractul feudo-vasalic reînnoit prin închinarea fiului lui Basarab: artificiu de expunere care îi dă autorului posibilitatea de a exalta figura eroului său și de a-i atribui un nou mare succes. În fapt, prin înțelegerea cu Țara Românească, Ludovic s-a resemnat la rîndul său să recunoască o reali-

²⁰ V. referințe bibliografice la S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 1966—1970.

²⁶ Argumentația decisivă în favoarea datării timpurii a episodului, în concordanță cu cronologia biografului lui Ludovic, la Z. Păclișanu, „Revista istorică română”, XVII, 1947, 1—2, p. 167—168, recenzie la E. Lăzărescu, *Despre relațiile lui Nicolae Alexandru voievod cu ungurii*, în „Revista istorică”, XXXII, 1946, p. 115—139.

²⁷ Nu e exclus ca în 1343 Ludovic să fi avut de înfruntat și ostilitatea Țării Românești. O încordare între regat și „schismatici” în sudul Transilvaniei e consemnată în noiembrie 1343, din Sibiu, de arhiepiscopul de Strigoni într-un act emis în favoarea mănăstirii Cîrța, așezată „la hotarul cel mai depărtat al regatului Ungariei, în spre partea schismaticilor, care a fost nespus de lovită atît de acei schismatici cît și chiar de răii păzitori ai credinței creștine...”; DIR, *vol. cit.*, p. 160.

²⁸ Pentru termenii acordului, v. S. Papacostea, *op. cit.*, p. 174; pentru diverse aspecte ale înțelegerii dintre Nicolae Alexandru și Ludovic de Anjou, v. și P. Iambor, *Nobilii de Dăbica și relațiile cu Țara Românească în veacul al XIV-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, XVI, 1979, p. 219—223.

¹⁸ Șt. Gorovei, *op. cit.*, p. 105; Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 170—171.

¹⁹ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 175.

²⁰ Wl. Abraham, *Powstanie organizacji koscioła łacinskiego na Rusi*, I, Lwów, 1904, p. 192; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 87.

²¹ Wl. Abraham, *op. cit.*, p. 219.

²² G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IX, 1, Budapest, 1883, p. 460, 463.

²³ A. Prochaska, *Urykwi z dziejów XIV w. (I. Przyczynek do sprawi zajęcia Rusi przez Kazimierza W.)*, în „Kwartalnik Historyczny”, XVIII, 1904, p. 211.

²⁴ Ioan de Tîrnave, *op. cit.*, p. 174.

tate care avea să contribuie decisiv la anihilarea Țelurilor sale și ale regatului ungar în întreaga arie est și sud-carpatică²⁹.

În contextul situației politice modificate o dată cu restaurarea cooperării între Țara Românească și Ungaria s-a dezvoltat mișcarea de apropiere de papalitate în rândurile căpeteniilor românilor din Transilvania și Banat, la care și-a dat adeziunea și „Alexandru al lui Basarab“, același care încheiase acordul cu Ludovic de Anjou³⁰. Cum era de așteptat, regalitatea ungară s-a interpus în aceste relații, străduindu-se să dirijeze în interesul ei prozelitismul catolic. Oricum, faptul e un aspect important al progresului înregistrat de catolicism în Europa răsăriteană ca urmare a ofensivei regatelor catolice³¹.

Paralel cu reconcilierea dintre regatul ungar și Țara Românească, în nord s-a produs cea dintre regatul polon și principii lituanieni. Încercarea din iarna 1344/1345 de a înfringe rezistența lituanienilor și de a-i scoate din rândurile forțelor ostile puterilor catolice — una dintr-un șir îndelungat de încercări similare — s-a încheiat cu un insucces total³². În cursul anului 1345, anterior lunii noiembrie, Cazimir se reconciliază și încheie alianță cu lituanienii³³, act care pe lângă o semnificație direct legată de conflictul său cu Ioan de Luxemburg, regele Boemiei, a avut și urmări nemijlocite în sfera rusă apuseană; potrivit celei mai întemeiate exegeze a acestor evenimente, alianța polono-lituaniană s-a încheiat și cu un compromis teritorial în temeiul căruia cnezatul Halici a revenit Poloniei, iar Volhinia lituanienilor³⁴.

În vreme ce autonomia Țării Românești se consolida prin noua reconciliere cu regatul ungar, cea a „Țării Maramureșului“ avea să cunoască o evoluție inversă ca urmare a acelorași evenimente. Politica răsăriteană a lui Ludovic de Anjou a accelerat mult declinul autonomiei maramureșene, așezată în zona „frontului“, și încadrarea țării în formula de organizare a regatului. Încă din 1343 își găsește ecou în izvoare conflictul dintre regalitate și reprezentantul principal al autonomiei maramureșene, Bogdan din Cuhea, „fost voievod al Maramureșului“, „infidel“ al rege-

²⁹ Consolidarea Țării Românești a făcut posibilă și constituirea Moldovei ca stat de sine stătător și emanciparea celor două țări române de sub dominația regatului.

³⁰ Hurmuzaki, I, 1, p. 697—698; DRH, D, I, p. 60—61.

³¹ Aproape concomitent s-a înființat vicariatul franciscan în Rusia haliciană; în 1347 sudul Moldovei a fost cuprins într-o organizație episcopală catolică, episcopia Milcoviei (v. mai sus).

³² I. A. Fessler și E. Klein, *Geschichte von Ungarn*, 2. Auflage, II, Leipzig, 1869, p. 101.

³³ V. scrisoarea reprobatoare a papei Clement VI către regele Cazimir, în A. Theiner, *op. cit.*, p. 484; cf. P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 135—136.

³⁴ H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925, p. 101 și următoarele; alți istorici au contestat — după părerea noastră, neintemeiat — punctul de vedere al lui Paszkiewicz; cf. G. Rhode, *op. cit.*, p. 185; P. W. Knoll, *op. cit.*, p. 136—137.

lui³⁵; conflictul înregistrat de actul regal din 1343 a avut neîndoiebnic caracter local, dar s-a încadrat curînd în confruntarea de interese dintre autonomia maramureșeană și regalitate. Coincidența în timp dintre evoluția situației din Maramureș și cea din vasta arie teritorială din răsărit cuprinsă de politica ofensivă a regatelor ungar și polon, îndeosebi de acțiunea din Moldova, în cazul de față campania lui Ludovic din 1343, nu a fost întâmplătoare; ea avea să devină tot mai evidentă în anii următori și a culminat cu trecerea lui Bogdan dincolo de Carpați, o dată cu care a triumfat lupta de emancipare a Moldovei. Al doilea moment însemnat al acestei coincidențe de evoluție a fost în 1349; acum, după marile succese înregistrate în Moldova, și de cele ale polonilor în cnezatul Halici, Ludovic face act de autoritate în Maramureș; din Bistrița, la 15 septembrie 1349, regele poruncește lui Ioan, „voievod al românilor din Maramureș“, să restaureze în stăpînirea moșiilor sale neamul lui Dragoș din Giulești, izgonit de Ștefan, fratele voievodului care aderase de curînd la mișcarea de opoziție față de rege a lui Bogdan, declarat acum „infidel notoriu“; actul de reparație în favoarea celor care își pierduseră moșia „din pricina constanței credinței lor“ față de rege și pentru că refuzaseră să se asocieze lui Bogdan, urma să se săvîrșească, potrivit ordinului regal, în prezența cnezilor maramureșeni³⁶. Împlinirea ordinului cîteva zile mai tîrziu³⁷ a marcat probabil primul succes hotărîtor obținut de rege în Maramureș, nu însă și sfîrșitul luptei dintre cele două tendințe care s-au înfruntat în acest voievodat românesc; lupta avea să se prelungească pînă la emanciparea românilor din Moldova de sub dominația regatului ungar³⁸. În persoana lui Bogdan s-au întîlnit două procese istorice: crearea Moldovei ca stat de sine stătător și declinul autonomiei maramureșene.

³⁵ I. Mihalyi, *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 17; cf. R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 242.

³⁶ I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 26—28.

³⁷ *Ibidem*, p. 28—29. Tot în 1349, Ludovic extinde autoritatea lui Andrei Lackfi, comite de Brașov și al secuilor, și asupra Maramureșului; I. Mihalyi, *op. cit.*, p. 27; v. și F. Zimmermann, C. Werner și G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, 1342—1390, Hermannstadt, 1897, p. 72.

³⁸ Pentru ezitățile prelungite ale politicii regale în Maramureș, unde Bogdan și-a păstrat domeniul — în ciuda calificativului de „infidel“ sau „infidel notoriu“ pe care i l-a aplicat Ludovic — indiciu cert al forței pe care o reprezenta autonomia maramureșeană, v. I. Moga, *op. cit.*, p. 63—67 și R. Popa, *op. cit.*, p. 244—245. A trebuit ca Bogdan să treacă în Moldova unde a contribuit decisiv la anihilarea Țelurilor regalității ungare în acest spațiu pentru ca Ludovic să aplice retractorul feudal, larg justificat dinainte de „infidelitatea“ vasalică pe care i-o impusese în chip repetat.

INTEMEIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI A MOLDOVEI ȘI ROMÂNII DIN TRANSILVANIA: UN NOU IZVOR*

Intemeierea în secolul XIV a Țării Românești și a Moldovei, fapt hotărîtor în istoria românilor, care a consacrat rezistența îndârjită a romanității nord-dunărene în lunga și greaua încercare a migrației popoarelor stepei, a format obiectul a numeroase cercetări din partea celor mai de seamă istorici români. Din păcate, informația lacunară pe care se fundamentează reconstituirea acestui proces istoric foarte complex nu ne îngăduie decît o viziune incompletă asupra a ceea ce a fost lenta gestație a celor două state românești. Studiul de față, fragment al unei cercetări de ansamblu asupra constituirii Țării Românești și a Moldovei, își datorează impulsul dintîi apariției recente a unui izvor care pune într-o nouă lumină unul din aspectele cele mai de seamă ale vieții românilor în evul mediu¹.

*

Intemeierea statelor române în secolul XIV a fost fundamental rezultatul împlinirii a trei tendințe istorice esențiale, strîns legate între ele: *agregarea* formațiilor politice preexistente în același cadru teritorial care avea în cele din urmă să devină teritoriul celor două state românești în frontierele lor istorice; *crearea* instituțiilor supreme ale puterii autonome, laice și bisericești; *emanciparea* teritoriilor celor două state de sub dominația străină și afirmarea lor autonomă în cîmpul relațiilor internaționale. Ansamblul acestui proces la capătul căruia măruntele celule de viață politică autonomă românească atestate în secolul XIII au cedat locul celor două state, Țara Românească și Moldova, s-a încheiat cel mai tîrziu în 1359, în cazul celui dintîi principat și în 1392, în cazul celui de al doilea.

Această ultimă etapă a constituirii lente a celor două principate române a fost dominată de lupta împotriva politicii hegemonice a regatului ungar al regilor angevini, mai precis a celui de al doilea repre-

* Publicat în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire“, XVII, 1979, p. 389—407.

¹ Ne limităm în acest prim studiu de caracter sintetic la un minimum necesar de indicații bibliografice; ansamblul foarte vast al bibliografiei temei va figura în lucrarea de ansamblu pe care intenționăm să i-o consacram.

zentant al dinastiei, Ludovic de Anjou (1342—1382)²; dar semnificația exactă a acestei înfruntări nu poate fi înțeleasă fără o privire asupra etapei anterioare.

Faptul dominant al etapei precedente a fost ofensiva împotriva puterii tătare a Hoardei de Aur³; deschisă la Halici în 1340 de regele Poloniei Cazimir cel Mare, în strînsă alianță cu regele Carol Robert al Ungariei, acțiunea a depășit de îndată limitele cnezatelor ruse apusene pentru a cuprinde ansamblul vastului teritoriu dominat direct sau indirect de Hoarda de Aur la răsărit de Carpați, din Lituania și pînă în regiunea Dunării de Jos. După un șir de succese și înfrîngerii, această vastă ofensivă s-a încheiat în 1355 cu respingerea puterii tătare spre stepele nord-pontice; în urma acestei evoluții, Hoarda de Aur a început să decadă din poziția ei de forță dominantă în Europa orientală pentru a ajunge în cele din urmă sub dominația noilor mari puteri ale regiunii. La această ofensivă, românii, atît cei din Țara Românească, aliați cu Ungaria din primii ani ai domniei lui Ludovic de Anjou, cît și cei din Moldova și cei din Transilvania, au avut o participare însemnată.

Scurt timp însă după încheierea cu succes a campaniilor împotriva tătarilor, dominația angevină proaspăt instaurată a fost înfruntată de refuzul țărilor române de a accepta o stăpînire care se vestea deosebit de apăsătoare și intolerantă. Folosind contextul favorabil al deplasării centrului de greutate al preocupărilor externe ale lui Ludovic de Anjou, în anii următori, mai întîi spre apusul Peninsulei Balcanice, apoi spre Europa centrală, cele două țări române au deschis lupta împotriva dominației angevine.

Cea dintîi mișcare de împotrivire față de „ordinea“ pe care regele angevin se străduia să o consolideze a venit din Țara Românească; prin forța acumulată și manifestată în deceniile precedente, prin tradiția de rezistență față de tendințele expansioniste ale regatului arpadian și angevin, Țara Românească era cea mai indicată pentru a da impuls mișcării de rezistență. Timp de un sfert de secol, succesele rezistenței celor două țări au alternat cu revirimentele viguroase ale regelui angevin în plină desfășurare a efortului său de a instaura hegemonia regatului ungar în Europa răsăriteană și sud-estică.

² Raporturile lui Ludovic de Anjou cu cele două state române au fost discutate în ansamblul lor de: A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, în „Archiv für österreichische Geschichte“, 36, 1885, p. 1—144; B. Homan, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938; Gh. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés roumaines au XIV-e siècle*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine“, 28, 1947, p. 67—105. Asupra evoluției acestor raporturi cititorul va găsi sugestii extrem de prețioase deși insuficient de sistematizate și aprofundate la N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, III, București, 1937. Ansamblul acestei evoluții e departe de a fi fost suficient lămurit, chiar și în limitele documentației cunoscute.

³ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, ed. a doua, I, p. 38—39; E. Lăzărescu, al cărui studiu inedit asupra raporturilor între români, tătari și unguri în secolele XIII—XIV e citat de Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 86—87.

Conflictul de lungă durată între Ludovic și cele două țări române a început o dată cu desprinderea acestora, în anii 1359—1364, din marea arie a teritoriilor controlate de rege. Semnalul emancipării a venit o dată cu perfectarea, în luna mai 1359, a acordului negociat de domnul Țării Românești cu Patriarhia constantinopolitană, acord în temeiul căruia a luat naștere mitropolia Țării Românești⁴. Departe însă de a se limita la domeniul organizării ecleziastice, opțiunea domnului Țării Românești, finalizată în 1359, a însemnat, prin elementele ei implicite și explicite, o înfruntare pe toate planurile a pretențiilor regatului angevin.

Înfruntare direct politică în primul rînd. Într-adevăr, îndreptîndu-se spre centrul însuși al lumii ortodoxe, de unde a fost investit cu un nou titlu, acela de *αρχιεπίσκοπος* (*dominus*) pe care s-a rezemat revendicarea comitentă a autocrației (titlul de *samodirjeŭ*, *samoderjavni gospodin*)⁵, Nicolae Alexandru a transferat în același timp centrul de legitimare superioară a puterii sale de la curtea regală a Ungariei la Bizanț și a asumat o titulatură care însemna o înălțare în ierarhia statelor și, în condițiile date, un act de independență în raport cu regatul ungar. Caracterul nou al puterii supreme în Țara Românească exprimat de titlul adoptat de Nicolae Alexandru după înțelegerea sa cu Patriarhia constantinopolitană s-a aflat în opoziție desăvîrșită cu concepția și pretențiile regelui Ungariei cu privire la drepturile sale asupra Țării Românești. Evident, noua realitate creată de transformarea *voievodatului* în *domnie*, care se afirma *autocrată*, nu putea fi primită fără reacție de regele Ludovic, în concepția căruia voievodatul Țării Românești era una din demnitățile regatului său, de felul voievodatului transilvan sau al celorlalte demnități teritoriale. Nimeni nu a exprimat mai limpede decît Ludovic însuși, în termeni feudali, firește, sensul întreg al actului de „infidelitate” comis de Nicolae Alexandru, în care regele refuza să vadă altceva decît un „voievod transalpin”, a cărui putere nu era, după concepția sa, decît o delegație a propriei sale puteri. Cînd la începutul anului 1365, cu o întîrziere de cîțiva ani pe care i-o impuseseră prioritățile politicii sale externe în acest interval, Ludovic a convocat oștirea pentru campania oficial proclamată împotriva Țării Românești, el denunța cu ultima vigoare vinile acumulate de Nicolae Alexandru, la această dată de curînd decedat, care refuzase să se mai recunoască vasalul său și să se conformeze multiplelor îndatoriri vasalice asumate prin convențiile încheiate la începutul domniei. Cu deosebită vehemență incrimina Ludovic în atitudinea noului domn, Vladislav (Vlaicu), înscăunat de abia de două luni, faptul de a imita

„relele deprinderi părintești”, de a fi asumat „titlul său mincinos” („titulus fictus”) — e vorba de titulatura preluată de noul domn de la predecesorul său — și de a încălca astfel poziția eminentă a regelui în ceea ce acesta numea „țara noastră transalpină, care ni se cuvine în temeiul dreptului și după rînduiala nașterii”, așadar cu titlu de ereditate, atribut al puterii regale, al suzeranului și nu al dregătorului său, voievodul. Preluînd automat succesiunea părintească, inclusiv titlul purtat de Nicolae Alexandru, fără a fi solicitat în prealabil investitura din partea suzeranului său („inconsultis nobis et inrequisitis”), și refuzînd să vadă în acesta pe „domnul său natural” („dominus naturalis”) — adică ereditar —, Vladislav continua, potrivit proclamației regale, starea de rebeliune în care căzuse tatăl său față de rege⁶.

Fapt primordial politic, înfruntarea dintre domnul Țării Românești și regele Ungariei a devenit și antagonism confesional, aspecte inseparabil legate în realitatea vremii și îndeosebi în politica lui Ludovic de Anjou. Instituirea mitropoliei Țării Românești cu concursul Patriarhiei constantinopolitane, într-o vreme cînd aceasta asumase tot mai răspicat funcția de coordonatoare a rezistenței împotriva prozelitismului catolic și a forțelor politice care îl promovau, însemna nu numai subordonarea ecleziastică a țării față de principalul centru al lumii ortodoxe, dar și repudierea confesiunii catolice căreia domnul fusese silit, în trecut, în temeiul acordurilor cu Ludovic, să-i deschidă larg poarta în țara sa. O deosebită gravitate a conferit acțiunii lui Nicolae Alexandru faptul că ea a coincis cu războiul purtat de Ludovic împotriva Serbiei regelui Uroș, țară în care își propunea să stîrpească schisma⁷.

Așadar, după ce în anii precedenți Nicolae Alexandru desăvîrșise unitatea teritorială a Țării Românești, în limitele ei istorice, în luptele cu tătarii, în 1359 el i-a dat instituțiile superioare ale statului de sine stătător: *domnia autocrată* și *scaunul metropolitan* — repudiînd *ipso facto* raportul de dependență față de Ungaria angevină, așa cum îl înțelegea Ludovic de Anjou; constituirea ca stat a Țării Românești se desăvîrșea astfel.

În anul însuși în care Nicolae Alexandru desăvîrșea „întemeierea” Țării Românești, Moldova se răscula și ea împotriva dominației angevine. Răsplătînd în martie 1360 meritele lui Dragoș maramureșanul, fiul lui Giula, îndeosebi cel de a fi restaurat ceea ce Ludovic numea „terra nostra moldavana”, regele înregistra pentru prima oară nu numai numele celei de a doua țări românești dar și efortul ei de a se desprinde de sub stăpînirea sa; mai mult decît atît, diploma regală ne îngăduie să

⁴ Hurmuzaki, XIV, 1, p. 1—6; N. Iorga, *Condițiile de politică generală în care s-au întemeiat bisericile românești în veacurile XIV—XV*, în „Analele Academiei Române”, Mem. sect. ist., s. II, 35, 1913, p. 387—411; C. Marinescu, *Înființarea mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova*, „ibidem”, s. III, 2, 1924, p. 247—268.

⁵ Vastul material documentar și bibliografic privitor la titulatura domnilor Țării Românești și Moldovei a făcut obiectul unui studiu monografic temeinic datorat lui E. Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, București, 1960.

⁶ Textul proclamației regelui în Hurmuzaki, I, 2, p. 92—93.

⁷ Cu privire la campaniile repetate ale lui Ludovic de Anjou în Serbia în toamna anului 1358 și în cursul anului următor, v. C. Jirecek, *Geschichte der Serben, I (bis 1371)*, Gotha, 1911, P. 421—422; S. Steinherz, *Die Beziehungen. Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV.*, în „Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, 9, 1888, p. 529—530. „Cruciata” împotriva „schismaticilor” sîrbi fusese proclamată încă din 1356, dar a fost aminată pînă la sfîrșitul războiului declanșat de Ludovic de Anjou împotriva Veneției.

surprindem și cea dintâi pulsație politică concomitentă a celor două țări române, de la miazăzi și răsărit de Carpați, izvorită din rezistența lor comună față de hegemonismul angevin⁸.

Înăbușită în 1359, răscoala Moldovei a triumfat cîțiva ani mai târziu. La începutul anului 1365, faptul era consumat; țara Moldovei, readusă — „restaurată“ — în stăpînirea regelui Ludovic în 1359, se sustrage acum puterii sale; diploma regală din 2 februarie 1365 lua act de situația recent creată prin trecerea munților de către Bogdan, fostul voievod maramureșan a cărui „infidelitate notorie“ se transferase din Maramureș în Moldova și înregistra desprinderea țării de sub puterea coroanei regale⁹. Evenimentul a deschis etapa finală a „întemeierii“ Moldovei, proces la capătul căruia țara, potrivit cronicarului lui Ludovic, „s-a transformat în stat“ („in regnum est dilatata“). Diploma regală care incriminează actul lui Bogdan (2 februarie 1365) și cea anterioară cu mai puțin de o lună (5 ianuarie 1365) care condamnă „rebeliunea“ lui Nicolae Alexandru și a fiului său Vladislav, surprinde cea de a doua concordanță cronologică în atitudinea celor două țări față de primejdia angevină.

La începutul anului 1365, cînd regele Ludovic emitea cele două diplome referitoare la țările române, centrul de greutate al politicii sale de expansiune revenise în răsăritul Europei. Noua etapă a politicii lui Ludovic s-a desfășurat în cadrul relansării cruciadei de către papa Urban V în 1363, atît în Mediterana răsăriteană, unde avea să fie ilustrată de regele Ciprului, Petru I de Lusignan, și de contele Amedeu de Savoia¹⁰ cît și în răsăritul și sud-estul Europei, unde regii Poloniei și Ungariei au folosit prilejul favorabil pentru a relua expansiunea întreruptă după sfîrșitul campaniilor împotriva tătarilor. Coordonată, desigur, ca și ofensiva precedentă, de regii Poloniei și Ungariei, la Cracovia, în toamna anului 1364, cu prilejul unui însemnat congres la care au participat, între numeroși alții, împăratul Carol IV de Luxemburg și regele Ciprului¹¹, acțiunea militară a celor două regate avea să înregistreze în următorii doi ani două însemnate succese: cucerirea Vidinului de către Ludovic, la începutul verii anului 1365¹² și extinderea dominației polone asu-

pra Volhiniei, în urma campaniei regelui Cazimir în 1366, și asupra Podoliei, unde cnezii lituanieni din familia Koriatovici recunosc supremația polonă¹³.

Reluarea expansiunii celor două regate și situația pe care a creat-o au expus țările române unor noi și puternice presiuni. Față cu tendința neabătută a lui Ludovic de a readuce țările române sub controlul său, Țara Românească oscilează între cooperarea cu Ungaria, pe care i-o impunea poziția de forță realizată de Ludovic, după campania din 1365, și acțiunea de împotrivire față de expansionismul angevin. În prima tendință se înscriu intervalele de colaborare, toamna 1360 — toamna 1368 și anii 1369—1373, în cea de a doua tendință puternica și repetată înfruntare militară în Țara Românească și la Vidin și apoi deteriorarea raporturilor dintre cele două state în ultimii ani ai domniei lui Vlaicu¹⁴. Față cu aceeași amenințare a hegemonismului angevin, Moldova a căutat sprijin în noua putere care se instalase solid la hotarele ei din nord și răsărit, Polonia. Primul indiciu al acestei noi orientări aparține domniei lui Lațcu, care a stabilit legătura directă cu papalitatea prin intermediul ierarhiei polone. Răspunsul favorabil adresat de Urban V cererii lui Lațcu, căruia îi acordă titlul de duce al Moldovei și dreptul de a înființa la Siret o episcopie catolică direct dependentă de scaunul papal, a fost prima manifestare a tendinței Moldovei de a-și da instituțiile laice și eclesiastice ale autonomiei și primul pas al țării pe calea afirmării pe plan european, ca stat de sine stătător¹⁵.

Agravarea presiunii politice și confesionale exercitate de regatul angevin în Europa răsăriteană, îndeosebi după ce, în 1370, Ludovic a reunit în persoana sa coroana polonă și cea ungară, avea să declanșeze în 1376 cea mai largă mișcare de rezistență a popoarelor și țărilor cuprinse în aria sa de expansiune. Din Bosnia, al cărei conducător, pînă atunci ban din grația regelui, se proclamă rege din mila lui Dumnezeu, și pînă la Halici, tot lanțul de state vasale sau amenințate cu vasalizarea se răscoală în cadrul unei acțiuni la dezlănțuirea și coordonarea căroro rolul Patriarhiei constantinopolitane apare cu evidență. Și din nou Țara Ro-

⁸ V. diploma regală care constată în același timp revolta Moldovei și esecul ei la I. Mihaly, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 37—40.

⁹ *Ibidem*, p. 56—59.

¹⁰ J. Delaville le Roulx, *La France en Orient au XIV-e siècle*, Paris, 1886, p. 119—158; N. Iorga, *Philippe de Mézières 1327—1405 et la croisade au XIV-e siècle*, Paris, 1896, p. 273—352; O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Warszawa, 1975, p. 138—162; *A History of the Crusades*, III, *The fourteenth and fifteenth centuries*, Wisconsin, 1975, p. 74—78.

¹¹ Cu privire la preluțiile diplomatice ale relansării ofensivei în Europa de răsărit și la Congresul de la Cracovia, v. B. Homan, *op. cit.*, p. 378 și, mai ales, S. Steinherz, *op. cit.*, p. 558—559.

¹² M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în „Studii și materiale de istorie medie“, I, 1956, p. 7—62.

¹³ G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung*, I, Köln, Graz, 1955, p. 202—203; P. W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy. Piast Poland in East Central Europe, 1320—1370*, Chicago and London, 1971, p. 165—167.

¹⁴ M. Holban, *op. cit.*; aceeași autoare, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei)*, în „Studii. Revistă de istorie“, 15, 1962, p. 338—344; E. Lăzărescu, *Nicodim de Tismana și rolul său în vechea cultură românească*, I (pînă în 1385), în „Romanoslavica“, 11, 1965, p. 259—277.

¹⁵ J. Sykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: lupta pentru independență și afirmarea pe plan extern*, în „Revista de istorie“, 29, 1976, p. 1135—1151.

mânească și Moldova s-au aflat în aceeași tabără în lupta împotriva puterii angevine¹⁶.

Cu prețul unui efort titanic, care l-a adus în cursul aceluiași an, 1377, din Peninsula Balcanică, în lupta cu turcii și bulgarii din Tîrnovo, pînă în cnezatele Halici și Vladimir, în lupta cu lituanienii, Ludovic a reușit să restaureze, inclusiv în cele două țări române, o situație care părea cu desăvîrșire compromisă¹⁷. În Moldova, după sfîrșitul domniei lui Lațcu în cursul aceluiași an, în împrejurări necunoscute, dar foarte probabil de natură politică, a urmat scurtul episod al domniei lui Jurg Koriatovici, instrument al politicii angevine, respins de țară, și în sfîrșit, înscăunarea lui Petru I Mușat, care și-a început domnia sub auspiciile hegemoniei restaurate a regatului ungar. O situație similară s-a produs în Țara Românească, unde, după luptele din 1377 și dispariția lui Vlaicu, Radu I domnește în acord cu puterea angevină căreia îi consimte mari concesiile¹⁸.

Visul hegemonic al lui Ludovic, realizat și consolidat cu cele mai drastice mijloace în cursul unei domnii de patru decenii, avea totuși să se destrame în cele din urmă în haosul crizei dinastice prelungite deschise de dispariția regelui. Răscoala înăbușită în 1377 triumfă acum, iar „imperiul” pe care nu îl mai ținea în frîu mina sa energetică s-a desfăcut. În fățișind situația regatului la începuturile domniei lui Sigismund, o cronică franciscană sintetiza astfel situația: „Hujus temporibus fuit magna guerra in confinibus Hungarie, quia devotissimus dominus rex Ludovicus postquam defunctus est omnia regna, que ipse rex predictus debellaverat, contra Pannoniam insurgentes ex omni parte (contra) eambellare ceperunt”¹⁹. („În vremea acestuia a fost război mare la hotarele Ungariei, deoarece după moartea prea credinciosului rege Ludovic, toate țările pe care el le înfrînsese, răsculindu-se împotriva Pannoniei, au început să o atace din toate părțile”). De la această reacție generală, țările române, firește, nu au făcut excepție. După domnia re-

semnată a lui Radu I, Dan I reia lupta împotriva regatului și izvoarele surprind ofensiva sa în părțile Banatului²⁰. În 1387, după restabilirea dominației polone la Halici, Petru Mușat rupe legătura cu regatul ungar și inaugurează formal, prin omagiul de la Lvov, legătura cu Polonia, care, timp de un secol, avea să rămînă linia dominantă a politicii externe a Moldovei²¹. Mai mult decît atît, în anii următori Petru Mușat mijlocește alianța dintre Polonia și Țara Românească; cu acest act, *concordanțele și convergențele constatate în trecut în lupta celor două țări împotriva hegemoniei angevine au devenit acum cooperare deliberată și alianță, menită să preîntîmpine restaurarea dominației înlăturate*²².

Desăvîrșind acum, după înlăturarea dominației angevine, opera lui Bogdan și Lațcu, succesorii lor, Petru Mușat și Roman întregesc teritoriul Moldovei, devenită prin acțiunea lor stat pontic cel mai tîrziu în 1392. Concomitent cu împlinirea teritorială, țara își încheie „întemeierea”, desăvîrșindu-și organizarea cu instituțiile statului de sine stătător. Titlul asumat de Roman în 1392, „marele singur stăpînitor, din mila lui Dumnezeu domn, Io Roman voievod, stăpînind Țara Moldovei de la munte pînă la mare”, reflectă fidel atît procesul teritorial cit și cel instituțional — domnie autocrată — care au făcut din Moldova un stat de sine stătător. În același timp, în urma negocierilor cu Patriarhia constantinopolitană a fost înființată mitropolia Moldovei²³, a cărei canonizare a fost însă întîrziată pînă la începutul domniei lui Alexandru cel Bun din pricina conflictului cu privire la dreptul de a-l desemna pe titularul noii instituții. Cu un decalaj de cîteva decenii față de Țara Românească, Moldova, „cea de a doua libertate românească”, cum îi spunea Nicolae Iorga, era așadar, la rîndu-i „întemeiată”.

*

În vreme ce românii de la sud și răsărit de Carpați își desăvîrșeau organizarea statală, cei dinlăuntrul arcului carpatic au suferit contralovitura măsurilor lui Ludovic de Anjou, îndeosebi din anii 1365—1366, hotărîtori pentru istoria politică a românilor în evul mediu.

Tradiția istoriografică a întemeierii Țării Românești și Moldovei a păstrat deosebit de puternic și într-o țară și în cealaltă amintirea participării românilor din Transilvania la începuturile vieții statale românești la miazăzi și răsărit de Carpați. Luptători în oștile trimise peste munți împotriva tătarilor sau emigranți doritori să scape de urmările unei politici de stat care le îngusta tot mai mult viața autonomă și le impunea o nouă credință, românii transilvăneni au avut un rol incontestabil în procesul de constituire a celor două state române. Dar înregistrînd schematic și mitizat această realitate, tradiția a exprimat doar una din fețele strîsei interdependențe între viața politică a românilor de o parte și cealaltă a

²⁰ Hurmuzaki, I, 2, p. 331—332; cf. E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 276.

²¹ Textul omagiului din 1387 la M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 599—603.

²² Hurmuzaki, I, 2, p. 315—316, 323—324.

²³ V. nota 4.

¹⁶ Infruntarea dintre Ungaria angevină și Țara Românească în 1376—1377 a fost cercetată în vremea din urmă de E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 273—275. Cu privire la evenimentele paralele din Moldova, insuficient lămurite, vom avea prilejul să revenim în alt studiu. Unele aspecte ale politicii Patriarhiei din Constantinopol în Peninsula Balcanică în această vreme au fost discutate de E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 267—270 și anexa documentară.

¹⁷ B. Homan, *op. cit.* p. 402—404 și 566—567; E. Lăzărescu, *op. cit.*, p. 273—275; asupra campaniei lui Ludovic de Anjou în Rusia și a luptelor sale cu lituanienii, v. Jan Dabrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1378—1382*, Kraków, 1918, p. 306—314.

¹⁸ „Petru voievodul moldovenesc i-a părăsit pe Unguri și s-a închinat regelui (Poloniei) la Liov...”; G. I. Năstase, *Istoria moldovenească din Kronika polska a lui Bielski*, în „Cercetări istorice”, I, 1925, p. 115—116; „Verum Petrum Palatinum Valachiae, cum ab eis (Ungaris) sub interregno defecisset, solenni iureiurando in fidem et clientelam suam accepit (Vladislaw Jagiello)”; Simonis Starovolski *Sarmatiae bellatores*, Coloniae Agrippinae, 1631, p. 63.

¹⁹ *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis S. Francisci Seraphici*, ed. E. Fermendzin, „Starine”, 22, 1890, p. 10.

Carpaților în îndelungatul răstimp al întemeierii țărilor române. Căci, dacă e incontestabil și documentar dovedit în cazul Moldovei că evoluția politicii angevine a precipitat cristalizarea statelor române, e tot atât de neîndoielnic, deși mult mai puțin sau aproape deloc cunoscut, că întemeierea țărilor române, precipitând un șir de tendințe politice manifestate încă mai de mult în regatul angevin, s-a răsfrint puternic și masiv asupra situației românilor din Transilvania.

Urmărind procesul de constituire și evoluția regimului stărilor privilegiate în Transilvania, Gheorghe Brătianu, care a adâncit mai mult decât oricare alt istoric problema originii statelor medievale române, făcea următoarea constatare: „Dar cîțiva ani mai târziu, regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, era silit să recunoască succesul lui Bogdan în Moldova și să dea compensații fidelilor săi care fuseseră constrînși să părăsească această feudă. Această diplomă din 2 februarie 1365 e urmată de cea din 28 iunie 1366, care prevede sancțiuni severe împotriva „valahilor revoltați“ în Transilvania, în vreme ce (alte) măsuri erau luate pentru a favoriza propaganda catolică și a îndigui acțiunea clerului schismatic din Banat. Nu e de mirare așadar că, după această dată, românii nu mai sînt menționați în adunările de stări transilvane. Existența la frontierele înseși ale provinciei a două principate române independente sau cvasi-independente, care gravitau deja în orbita altor puteri pentru a găsi sprijin împotriva hegemoniei ungare și a căror întemeiere se datora unor răsculați veniți din Transilvania, avea prin forța lucrurilor să inducă pe reprezentanții autorității regale la o politică de suspiciune și de vexațiuni²⁴. Să urmărim mai îndeaproape intuiția marelui istoric.

Cînd, informat despre pierderea Moldovei pentru regatul său, Ludovic a emis, la 2 februarie 1365, celebra sa diplomă de confiscare a domeniului lui Bogdan, el nu numai invoca „infidelitatea“ fostului voievod, argument suficient pentru a-i justifica actul, dar adăuga și motivația suplimentară „pentru ca ticăloșia [lui Bogdan și a fiilor săi] să nu devină pildă altora care ar cuteza fapte asemănătoare“, afirmație care dezvăluie preocuparea și finalitatea mai generală a reacției sale. Dacă în Maramureș regele, care dată fiind structura etnică compactă a țării nu avea de ales între multe formule, a găsit soluția pentru primejdia deschisă de exemplul lui Bogdan în promovarea familiei Drăgoșestilor a cărei fidelitate a fost consolidată prin masive concesiile de stăpînire și demnități²⁵, cu totul alta avea să fie politica sa în Transilvania.

Înainte de a se consacra situației create de desprinderea Țării Românești și Moldovei din sfera sa de influență și reglementării stărilor de lucruri din Transilvania, regele s-a angajat în două acțiuni de ordin mai general; cucerirea Vidinului, direcție nouă imprimată campaniei regale, contrar proclamației din ianuarie 1365 care vestea îndreptarea efor-

tului ofensiv împotriva Țării Românești, și negocierile cu împăratul Ioan V Paleologul, în iarna 1365—1366. Intrarea trupelor regale la Vidin dăduse un puternic imbold speranțelor celor care, la Constantinopol, așteptau mintuirea de primejdia otomană de la o nouă cruciadă apuseană. Cum reluarea efortului ofensiv era condiționată, ca și în trecut, de acceptarea unirii de către Bizanț, cum pe de altă parte nădejtile cele mai sigure de cruciadă veneau acum din direcția regatului ungar, iar regele Ludovic părea chemat să devină protagonistul cruciatei în Europa sud-estică, împăratul s-a decis să vină la Buda pentru a netezi calea unei noi cruciate²⁶. Negocieri prelungite pînă la sfîrșitul iernii s-au încheiat cu angajamentul împăratului de a accepta unirea — ceea ce nu era greu întrucît se arătase și în trecut hotărît să întreprindă acest pas — și făgăduiala mult mai greu de împlinit de a o impune clerului și poporului său. Misive trimise în grabă la Avignon duceau papei vestea cea bună și cereau lămuriri cu privire la calea de urmat. După ce și-a însoțit pînă în Banat imperialul oaspete, cu poziția militară considerabil consolidată de victoria de la Vidin și cu prestigiul mult înălțat de negocierile cu împăratul, Ludovic a venit în Transilvania unde avea să petreacă cel puțin șase luni (aprilie—octombrie 1366); acum, problema românească, în toată complexitatea ei, avea să se afle în centrul preocupărilor regelui.

Prelungita ședere a regelui în Transilvania a fost neîndoielnic legată de efortul său de a readuce la ascultare celelalte două țări române: *Moldova*, unde încercarea sa s-a încheiat cu un eșec, în ciuda prezenței sale de peste o lună în vecinătatea hotarului, la Bistrița și la Gheorgheni probabil pentru a supraveghea una din repetatele expediții zadarnice în țara „rebelă“ pomenite de cronicarul regelui; *Țara Românească*, unde acțiunea sa a înregistrat un oarecare succes, precar și echivoc, înțelegerea cu Vlaicu. Concomitent însă cu inițiativele sale militare și diplomatice îndreptate spre românii din cele două țări extracarpătice, Ludovic a adoptat, în cursul itinerarului său transilvan, un șir de măsuri interne chemate să înfriurească profund și durabil situația românilor dinlăuntrul regatului. Aceste măsuri au fost încorporate în trei acte, din care unul dădea provinciei o nouă organizare judiciară (28 iunie 1366), un altul, a cărui dată exactă nu ne e cunoscută, statua raportul dintre „starea“ nobilimii și confesiunea catolică, iar al treilea, care legaliza prigoana împotriva clerului ortodox (20 iulie 1366). Adoptate în contextul politic creat de conflictul cu cele două țări române și de puternica încordare socială din Transilvania mărturisită de unul din actele regelui, hotărârile sale nu sînt decît aspectele diferite ale unui program politic coerent și care așadar nu își capătă înțelegerea deplină decît în ansamblul său.

Nobilimea română din Transilvania și categoria socială a cnezilor din care s-a recrutat pătura nobiliară la români a fost obiectul unora din cele mai însemnate măsuri ale regelui. Generalizînd o tendință mai veche

²⁴ G. I. Brătianu, *Les assemblées d'Etats et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des études roumaines“, XIII—XIV (1974), p. 25.

²⁵ R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 248—254.

²⁶ O. Halecki, *op. cit.* p. 111—136; J. Gill, *John V. Palaeologus at the Court of Louis I of Hungary (1366)*, „Byzantinoslavica“, 38, 1977, 1, p. 3—38.

în viața politică a regatului, Ludovic de Anjou a refuzat să mai recunoască cnezilor neconfirmări prin act regal calitatea de nobil; prin distincția răspicată pe care o stabilește între cnezii confirmați prin act regal, asimilați fără restricții nobilimii, și cei care nu beneficiaseră de asemenea confirmare și care erau reduși la condiția modestă a juzilor sătești, Ludovic a subordonat definitiv recunoașterea condiției nobiliare și a stăpînirii cu acest titlu a pămîntului de hotărîrea curții regale²⁷. Drepturile tradiționale ale cnezilor moștenite din vremuri străvechi erau astfel anihilate; pentru puterea regală orice alt titlu în afara actului regal de înnoilare era neavenit. Mai mult decît atît, noul regulament judiciar stabilea că în contestațiile cu privire la stăpînirea pămîntului cei lipsiți de acte temeinice aveau să-și susțină cauza nu în lăuntru Transilvaniei ci la curtea regală²⁸. O greutate mai mult și o șansă mai puțin pentru cei care se întemeiau pe un drept tradițional, moștenit, împotriva dreptului nou, în curs de generalizare creat de daniile regale, și o însemnată ușurare pentru titularii acestora. Dreptul scris și cancelaria regală deveneau de acum înainte singurele surse legale ale stăpînirii pămîntului, în vreme ce drepturile tradiționale erau abolite: situație excepțională, favorizantă pentru tendința nobilimii de a accelera deposedarea cnezilor români de dreptul lor la stăpînirea pămîntului și la privilegiile care decurgeau din ea.

Tot atît de însemnată pentru politica regelui față de aspectele corelate ale stăpînirii feudale a pămîntului și ale calității de nobil e hotărîrea sa de a-i exclude pe nobilii necatolici de la dreptul la stăpînirea cu titlu nobiliar a pămîntului: „nullus alter nisi vere catholicus et fidei quam romana tenet et profitetur ecclesia fideliter colens possessiones aliquas sub titulo nobilitatis aut sub titulo beneficii tenere possit ac conservare et possidere”²⁹ („nici un altul decît numai cel care e adevărat catolic și

²⁷ „ubi unusquisque kenezus per nostras litteras regales in suo kenezatu roboratus, pro uno vero nobili acceptetur; communis autem kenezus pro villico fidei unus fertoris computetur...”; Hurmuzaki, I, 2, p. 120. Cu privire la efectele politicii angevine asupra categoriei cnezilor români din Transilvania, v. I. Bogdan, *Despre cnezii români*, în *Scrisori alese*, ed. S. Mihăilă București, 1968, p. 184—185; cf. M. Holban, *Deposedări și judecări în Hațeg în vremea Angevinilor*, în „Studii. Revistă de istorie”, 13, 1960, p. 147—163 și *Deposedări și judecări în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya 1361—1378*, în „Studii și materiale de istorie medie”, V, 1962, p. 57—131.

²⁸ „Item si aliqua causa contra hominem litteras regias super donationes possessionarias, aut alia gratia habentem, coram Wayuoda aut Vice-Wajuoda suscitaretur, si ille, qui causam suscitavit, non habuerit in ipsa causa aliquas ex adverso litteras rationabiles, volueritque suam humano solum testimonio probare actionem, causam huiusmodi committimus in curiam nostram transferendam, et ibidem iudicandam”; Hurmuzaki, I, 2, p. 121.

²⁹ Adoptată la cererea franciscanilor din regiunea Caransebeș pentru teritoriile supuse activității lor misionare, această decizie a lui Ludovic de Anjou ne e cunoscută prin textul de confirmare a ei emis de Sigismund de Luxemburg; foarte probabil ea datează din 1366; v. E. Lukinich, L. Galdi, A. Fekete Nagy și L. Makkai, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 207—208; v. textul la Șt. Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556*, Cernăuți, 1929, p. 93—97, reeditat după E. Fermeșdin, *Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica*, Zagreb, 1892, p. 127—130.

care cultivă cu fidelitate credința pe care o ține și o mărturisește biserica romană poate să păstreze și să posedă stăpîniri cu titlu nobiliar sau cu titlu de beneficiu...”). Așadar, după ce a legat calitatea de nobil de recunoașterea prin act scris a cancelariei regale, Ludovic de Anjou a condiționat dreptul de stăpînire a pămîntului cu titlu nobiliar și de apartenența la confesiunea catolică.

Noua măsură care condiționa dreptul de stăpînire asupra pămîntului și recunoașterea calității de nobil de apartenența la confesiunea romano-catolică ne introduce în înțelegerea politicii regelui față de o altă mare realitate a societății românești cuprinse în vasta și rapidă acțiune de reorganizare întreprinsă de el în 1366, anume *biserica ortodoxă*. Concomitent, probabil, cu măsura precedentă, Ludovic a adoptat și a treia hotărîre a sa, complementară față de cea anterioară. Un act regal emis la 20 iulie 1366 din Lipova și păstrat în exemplarul destinat comitatelor Cuvîn și Caraș poruncește categoric nobililor și celorlalți stăpînitori de pămînt, cetăților și orașelor regale pe teritoriile cărora se aflau preoți „slavi sau schismatici” să-și înfățișeze împreună cu familiile lor comitelui Benedict Himfy la data fixată de acesta; el urma să le aplice ordinele ce aveau să-i sosească între timp de la rege³⁰. Ordinul regal a deschis prigoana sistematică și legalizată împotriva clerului ortodox, prigoană care avea să continue pînă la sfîrșitul domniei lui Ludovic.

Stabilirea raportului obligator între condiția nobiliară și apartenența la catolicism, pe de o parte, și măsurile adoptate împotriva clerului ortodox, pe de altă parte, nu au fost decît manifestările diferite ale aceluiași țel: înlăturarea confesiunii ortodoxe din viața politică a țării.

Presimțind reacțiile pe care aceste măsuri aveau să le provoace inevitabil și care, adăugîndu-se vechilor nemulțumiri, aveau să dea caracter exploziv situației și altminteri foarte încordate din Transilvania, Ludovic de Anjou a introdus în provincie o nouă organizare judiciară de caracter excepțional. Răspunzînd chemării tuturor nobililor „țării noastre transilvane” care îndurau „neajunsuri zilnice și nenumărate hoții” („furta”), „tîlhării” („latrocinia”) și „alte fapte criminale” („alia facta criminalia”) din partea a „diverși răufăcători” („malefactores”) „îndeosebi români” („specialiter olași”) din această „țară a noastră”, regele acordă la 28 iunie 1366 nobilimii un privilegiu excepțional care avea să-i permită „să exterminare sau să nimicească din această țară pe răufăcătorii de orice nație, anume români”, „ad exterminandum seu delendum de ipsa terra malefactores quarumlibet nationum, signanter Olahorum”³¹. Noul sistem de justiție expeditivă îngăduia condamnarea și executarea învinuiților de către acuzatorii lor pe temeiul mărturiei unui număr variat de martori, mai mic în caz de flagrant delict sau mai mare pentru cazurile de „inculpare notorie”. Conceput pentru a permite nobililor să facă față, cu mijloace excepționale, stării de puternică încordare socială și politică

³⁰ Hurmuzaki, I, 2, p. 132.

³¹ *Ibidem*, p. 120—122.

pè care o divulgă fără înconjur, noul sistem judiciar introdus de actul regal întemeiat pe instanțe organizate ad-hoc de pîrîș, era, în ciuda aparențelor de reciprocitate pe care se străduia să le salveze, o formulă de represiune legalizată încredințată nobilimii, pentru apărarea pozițiilor ei³². Pe deasupra, actul regal aduce și prima discriminare legală, după criteriul etnic, referitoare la români, cunoscută în istoria Transilvaniei.

Stadiu avansat al unei îndelungate evoluții, măsurile impuse de Ludovic de Anjou în Transilvania în 1366 au creat o nouă situație legală și constituțională. În esență, măsurile celui de al doilea rege angevin al Ungariei au generalizat și în Transilvania aplicarea principiului recunoașterii prin act regal a condiției nobiliare și a dreptului de stăpînire a pămîntului cu titlu feudal și au condiționat această recunoaștere de fidelitatea față de rege și de coroană, în dublul înțeles medieval al termenului, cel politic, feudal, și cel confesional, prin care se înțelegea apartenența la confesiunea catolică. Legiferînd primul din aceste criterii, Ludovic a îndiguit puternic evoluția cnezimii române din Transilvania spre starea nobiliară; impunîndu-l pe cel de al doilea, cel confesional, el a oprit constituirea unei stări privilegiate, nobiliare, române, de sine stătătoare, și a pregătit contopirea nobililor români care se conformau exigențelor politicii regale în masa nobilimii provinciei și a regatului.

Scoțînd în afara legii confesiunea ortodoxă, hotărîre clar manifestată prin refuzul de a recunoaște necatolicilor dreptul la titlul nobiliar și la stăpînirea cu titlu nobiliar a pămîntului și prin proscrierea preclilor „schismatici“, Ludovic de Anjou a introdus în organizarea politică a provinciei principiul *religiei oficiale recunoscute (religio recepta)*, principiu care devine de acum înainte o componentă esențială a vieții politice a Transilvaniei medievale³³.

Hotărîrile lui Ludovic din 1366 au dat, așadar, naștere uneia din componentele regimului constituțional al Transilvaniei din secolele următoare: înlăturarea confesiunii ortodoxe din viața legală a voievodatului și a aderenților ei, a națiunii care o recunoștea. O *confesiune*, cea ortodoxă și o *națiune* — adică grupul nobiliar al colectivității care accepta această confesiune — au fost excluse din sistemul de guvernămînt al Transilvaniei. Secolul următor avea să aducă o a doua componentă a acestui regim, coalizarea celor trei grupuri privilegiate recunoscute, nobilime, sași și secui (*Unio trium nationum*). Confesiunea, religia „receptă“, devenită criteriu de

³² În schimbul privilegiilor largi care i-au fost conferite, nobilimea transilvană era îndatorată să participe la acțiunile militare îndreptate împotriva adversarilor regelui: „Ceterum quia dictos nobiles et eorum possessiones a solutione lucris camerae, victualium administratione et exercitatione invitatus faciendi gratiose duximus eximendos, igitur volumus, ut iidem nobiles teneantur et debeant nobis vel in nostri persona Wayuodae nostro Transyluano, aut eius Vice Vajuodae auxiliari ad conterendos seu destruendos nostros et sacrae coronae illarum partium, infideles, contumaces et rebelles“; Hurmuzaki, I, 2, p. 121—122.

³³ Rolul confesiunii în evoluția regimului stărilor privilegiate în Transilvania și în blocarea procesului de constituire a unei stări privilegiate românești ca urmare a politicii regalității angevine a fost semnalat de Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 105.

bază al sistemului stărilor privilegiate din Transilvania — variantă originală a regimului de stări din Europa medievală — a fost modalitatea principală de eliminare a națiunii române ca entitate în sine din viața politică a voievodatului.

Politica lui Ludovic de Anjou, fanatismul său catolic care a inspirat una din cele mai îndrîjite și violente acțiuni din evul mediu tîrziu de aducere la unitatea catolică a unor întregi popoare de confesiuni și chiar religii diferite, au rădăcini mai adînci în istoria regatului ungar medieval, care în primele sale secole de existență recunoscuse pluralismul „limbilor“ și al credințelor. Cotitura cea mare în această direcție a venit după 1204, anul uneia din cele mai adînci cezuri din istoria politică și spirituală a Europei. Instalarea latinilor la Constantinopol care a radicalizat politica papalității față de creștinătatea orientală și de problema unirii celor două biserici, înțeleasă de acum înainte tot mai mult ca o subordonare necondiționată, nu numai ierarhică și dogmatică, a bisericii răsăritene față de cea apuseană, dar și ca o aducere la unitate sub raportul ritualului — fapt accesibil straturilor celor mai largi ale populației — s-a răsfrînt puternic și în regatul ungar. Cu noua politică a papalității, inițiată de Inocențiu III după 1204 dar care a cunoscut maximum de virulență în secolul următor, secolul papalității din Avignon, conflictul dintre Roma și Bizanț, dintre cele două zone ale culturii europene medievale, coboară din sfera hegemoniei politice, în cea a particularismului cultural manifestat prin biserică și ritualul ei³⁴.

Inițiativele numeroase ale politicii papale în această vreme s-au răsfrînt puternic în regatul ungar și în aria geografică prinsă în zona sa de expansiune, unde politica sa tradițională de cucerire ia acum tot mai mult, nu numai împotriva păgînilor, dar și a „ereticilor“ și a „schismaticilor“, coloratura și justificarea cruciatei. După ultimii regi arpadieni, a căror acțiune a fost condamnată la discontinuitate de gravele crize interne și de repetatele invazii tătare care s-au abătut asupra regatului în secolul XIII, dinastia angevină, instalată cu concursul papalității, a aplicat cu spirit de coerență directivele politice ale acesteia. În Ludovic de Anjou, modelul principelui catolic în scrierile onora din contemporanii săi³⁵, papalitatea din Avignon a găsit pe cel mai fidel interpret al politicii ei intransigente în raport cu celelalte confesiuni și religii.

³⁴ Pentru politica papalității față de creștinătatea orientală în secolele XIII și XIV, v. W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, München, 1963 și mai ales de același autor, *Die Päpste von Avignon und der christliche Osten*, „Orientalia Christiana Periodica“, 30, 1964, I, p. 85—128.

³⁵ „Item eodem tempore (1359) regnabat Ludwicus, animosus, virilis et humilis rex Ungariae. Item multa et magna fecit propter fidem christianam...“; *Gesta episcoporum Frisingensium, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, vol. 24, p. 327; „...adeoque zelo fidei catholicae et conversionis infidelium fidelissimus Rex effervet, ut etiam proprius corpus vellet exponere et pro conversione gentium se ipsum dare“; cronica lui Ioan de Tîrnave (Kükülew) citată de G. Moravcsik, *Vizantijskie imperatori i ih posli v g. Buda*, în *Studia Byzantina*, Budapeșt, 1967, p. 349; „fervidus zelator fidei christianae“ (scrisoare a papei Grigore IX din 1374), *ibidem*, p. 349.

Desigur, regele Ludovic nu a așteptat evenimentele din 1365—1366 pentru a-și desfășura prozelitismul confesional; dar cucerirea Vidinului și urmarea sa imediată, călătoria împăratului Ioan V la Buda, care părea să vestească aducerea la unitate, grație acțiunii regelui, a însuși centrului spiritual al lumii răsăritene, Bizanțul, a dat efortului său de convertire a populației ortodoxe un ritm mult mai accelerat și proporții infinite mai mari decât avusese preocuparea sa în acest timp în trecut. De acum înainte și pînă la sfîrșitul domniei lui, Ludovic a aplicat cu rigoare neabătută politica sa de convertire cu toate mijloacele a popoarelor ortodoxe cuprinse în sfera sa de acțiune: din Bosnia, trecînd prin teritoriile sîrbe aflate sub controlul său, în banatul de Vidin, în Transilvania și Banatul românesc și pînă în Halici, efortul său de suprimare a „schismei” și de aducere a „schismaticilor” la unitatea bisericească — ca de altminteri și a altor religii și a aderenților lor — și-a urmat neabătut linia.

Efortul misionar în aria controlată de regele Ungariei a luat proporții de masă și a înregistrat acum cele mai de seamă rezultate ale sale, chiar dacă timpul avea să dovedească precaritatea multora dintre ele³⁶.

Un izvor neluat încă în considerare în istoriografia noastră aduce lămuriri de primă însemnătate asupra acestui proces istoric și a motivației complexe care a inspirat politica confesională a regelui Ludovic. Trei memorii, păstrate în arhivele din Basel și inedite pînă nu de mult, operă a franciscanului Bartolomeu de Alverna, vicar al Bosniei³⁷ — subdiviziune teritorială care îngloba și teritoriile sîrbe, bulgare și românești aflate sub puterea regelui angevin — aduc în problemele discutate o mărturie de excepțională însemnătate.

Colaborator de prim plan al regelui, atît în elaborarea cît și în punerea în aplicare a politicii sale confesionale, Bartolomeu de Alverna s-a achitat cu rigoare excepțională de sarcina legată de funcția sa de conducător al unei provincii misionare plină de „schismatici” și de „eretici” care trebuiau aduși la unitatea catolică. Dar, departe de a-și fi consumat toată energia în îndeplinirea acestei misiuni, Bartolomeu de Alverna a desfășurat și activitate de doctrinar și apologet al convertirii cu toate mijloacele a necatolicilor. Tocmai aceasta e ipostaza personalității sale în care ni-l înfățișează noile texte descoperite în arhivele din Basel.

³⁶ Convertirea în masă a „schismaticilor” în teritoriile controlate de Ludovic de Anjou a început după cucerirea Vidinului și călătoria lui Ioan V Paleologul la Buda; E. Fermezin, *Acta Bosnae*, p. 35; Hurmuzaki, I, 2, p. 132—133. De acum înainte ea s-a intensificat pînă la sfîrșitul domniei lui Ludovic. Pentru numeroasele atestări ale efortului misionar desfășurat în mediul românesc mai ales și pentru rezultatele acestui efort, v. între altele, *Acta Gregorii PP. XI (1370—1378)*, ed. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 64—66, 154—155, 223—225, 454—455, 456—457; cf. F. Pall, *Românii din părțile sîtmărene (ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, XII, 1969, p. 7—35.

³⁷ Dionysius Lasić, O.F.M., *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosnae, 1367—1407, quaedam scripta hucusque inedita*, în „Archivum Franciscanum Historicum”, 1, 55, 1962, 1—2, p. 59—81.

Prima din cele trei scrieri, consacrată problemei purcederii Sfîntului Duh, are caracter strict teologic; cea de a doua expune, cu amănunte al căror interes nu poate fi îndeajuns subliniat, ceea ce autorul numește „erorile și ereziile” popoarelor intrate în aria sa misionară, români, sîrbi și bulgari; a treia scriere, direct legată de studiul nostru, are un puternic caracter polemic și de justificare a acțiunii de convertire în masă, cu mijloacele cele mai aspre, a „schismaticilor” români și slavi întreprinsă de Ludovic de Anjou.

Lucrarea aparține anilor 1379—1382; termenul *post quem* e dat de o bulă papală din 22 decembrie 1378 — bula *Dilectionis sinceritas* a papei Urban V — invocată de autor, act care impunea puterilor laice să participe la convertirea necatolicilor; termenul *ante quem* e 10 septembrie 1382, data morții lui Ludovic de Anjou care se afla încă în viață cînd misionarul franciscan își redacta memoriul. Sînt tocmai anii în care, incitat de victoriile sale din 1377, Ludovic de Anjou imprima o nouă vigoare convertirii „schismaticilor”. După ce a combătut cu succes țările „schismatice” care se răsculasera împotriva dominației sale, regele a hotărît să lichideze schisma înlăuntrul regatului său. Și, într-adevăr, în cursul ultimilor ani ai domniei lui Ludovic de Anjou lupta împotriva schismei a luat proporțiile unei prigoane de mare anvergură.

Pus în aplicare de rege și de colaboratorii săi cu metodele cele mai riguroase, idealul de unitate religioasă părea acum să se desăvîrșească în Ungaria. În cursul unui singur an, cel care precedase redactarea memoriului, 400.000 de „schismatici” fuseseră rebotezați în ritul roman; și chiar dacă indicațiile cifrice din buletinele de victorie ale călugărilor franciscani nu sînt mai puțin suspecte decât efectivele militare din cronicile medievale, diverse alte izvoare confirmă amploarea conversiunilor îndeosebi în rîndurile românilor, care alcătuiau masa cea mai importantă de populație ortodoxă din regat.

Violența metodelor folosite de misionari și de autoritățile care le sprijineau efortul a trezit unele îndoeli, nu numai în rîndurile victimelor conversiunii dar și în cele ale lagărului catolic, asupra legitimității și oportunității acestei operații brutale. Tocmai pentru a respinge argumentele acestor adversari din propria-i tabără pe care îi califică drept — „simplices et negligentes ac detractores et depravatores huius sancti operis nuper incepti per illustrissimum dominum regem Ungarorum, ... scilicet de conversione et baptismo istorum Sclavorum et Vlachorum existentium in suo regno”³⁸, („simpli și nepăsători, detractori și birfitori ai acestei sfinte acțiuni de curînd începute de prea ilustrul domn rege al ungurilor... anume cu privire la convertirea și botezarea acestor slavi și vlahi care se află în regatul său...”), fără a-i indica mai lămurit, misionarul s-a hotărît să apere politica regelui și metodele de care se sluzea.

Cîteva idei fundamentale străbat textul. Cea mai de seamă, din care decurg toate celelalte, e necesitatea convertirii românilor, sîrbilor și bul-

³⁸ *Ibidem*, p. 69.

garilor, discutată pe un dublu plan, teologic și politic. Mîntuirea, prin aducerea la unitate în cadrul bisericii romane — „extra quam nulla salus” — a numeroase suflete altminteri condamnate în eternitate este, evident, preocuparea principală a polemistului franciscan și a grupului de misionari pe care îl conducea. Cum însă zelul lor misionar nu pare a fi dat roade numeroase acolo unde nu era susținut de intervenția directă a puterii politice, Bartolomeu de Alverna se vede silit să desfășoare o largă argumentare în favoarea convertirii schismaticilor și a stîrpirii schismei, tot mai mult asimilată cu erezia, cu concursul „brațului temporal”, al regalității și al „domnilor” regatului. Cunoscător și interpret realist al istoriei, autorul nu ezită să recunoască rolul decisiv al puterii laice în opera de convertire a popoarelor la creștinism. Noua credință, afirmă fără ocol Bartolomeu de Alverna, nu a reușit nicăieri să se impună total și definitiv „donec Dominus corda regum vertit sub iugo fidei” (pînă cînd Domnul nu aduce inimile regilor sub jugul credinței). În sprîjinul afirmației sale, autorul invocă convertirea „germanilor” de Carol cel Mare și cea a ungurilor de regele Ștefan, care își botezaseră supușii „non tantum verbis, sed gladio et duris bellis” (nu atît prin vorbe, cît cu sabia și prin războaie crîncene). Apelînd la aceleași mijloace, Ludovic de Anjou nu făcea decît să se conformeze acestor modele ilustre³⁹.

Puterea lumească, afirmă autorul în altă ordine de idei, a fost delegată titularilor ei de Dumnezeu care le-a încredințat, o dată cu funcțiile lor și sarcina de a-i aduce pe supușii lor la unitatea bisericii și de a le asigura astfel mîntuirea eternă. Principii lumești și demnitarii lor, care neglijau această funcție salutară, se făceau vinovați de un păcat extrem de grav și trebuiau să fie destituiți din dregătoriile lor.

Operă esențială, potrivit misionarului franciscan, convertirea schismaticilor trebuia împlinită cu toate mijloacele; constrîngerea, amenințarea cu expulzarea și cu condamnarea la pedeapsa capitală erau justificate dacă puteau contribui la reușita operației. Sugestia celor care recomandau instruirea prealabilă a schismaticilor prin cuvînt e categoric respinsă de Bartolomeu de Alverna care știa prea bine că, încredințată doar persuasiunii, convertirea era condamnată la eșec: „compelle intrare” e formula din care se inspira acțiunea sa. De altminteri, misionarul franciscan nu ignora că timpul face din necesitate virtute și că actuala constrîngere poate produce la termen o supunere voluntară. Evident, noii convertiți nu puteau fi, cu toții, sinceri în credința cea nouă impusă lor prin astfel de metode; autorul înțelegea prea bine această realitate, dar se consola cu gîndul că „saltem filii et nepotes erunt boni christiani” („măcar fiii și nepoții vor fi buni creștini”); și, în această privință el nu se înșela⁴⁰.

O piedică majoră stătea în calea acțiunii de vaste dimensiuni întreprinse în regat pentru aducerea în staulul bisericii romane a oilor care,

rătăcite pe cărările schismei, se îndreptau spre damnația eternă: clerul ortodox. În repetate rînduri și cu deosebită vehemență vicarul Bosniei a recomandat alungarea din provincia sa misionară a prelaților români și slavi.

Popoarele aflate în grija unor astfel de păstori nu pot fi mîntuite, deoarece ei, preoții, nu sînt orînduiți canonic: „sed, cum sint falsi et deceptores, et iam propter suam rusticitatem perdiderunt omnem ritum ecclesiasticum et formam sacramentorum, maxime inter istos Sclavos et Vlachos, ut dicetur infra, et populus ille in hac secta salvari non possit, maxime qui credunt suam sectam meliorem nostra”⁴¹ („dar, întrucît sînt falși și înșelători, și și-au pierdut cu desăvîrșire ritul ecleziastic și forma tainelor, din pricina rusticității lor, mai ales între acești slavi și vlahi, după cum se va spune mai jos, iar acel popor nu poate fi mîntuit în această sectă, mai ales cei care cred că secta lor e mai bună decît a noastră”). Botezul săvîrșit de asemenea preoți nu putea avea nici o valoare întrucît ei nu respectau ritualul cuvenit (se înțelege cel bizantin a cărui legitimitate biserica romană nu îl contesta). Rebotezarea la care misionarii din regat îi supuneau pe „schismatici” era, în aceste condiții, perfect legitimă și avusese parte de o înaltă aprobare din însăși lumea bizantină: „Etiam Ioannes, Imperator Constantinopolitanus, quando ad regem venit, dixit audientibus multis: «Bene facit rex baptizare istos Sclavos, quia nec Grecam nec Romanam formam sequuntur»” („Chiar și Ioan, împăratul constantinopolitan, cînd a venit la rege, a spus, în auzul multora: «Bine face regele că îi botează pe acești slavi, deoarece nu urmează nici forma greacă, nici pe cea romană»”). Fără a se preocupa prea mult de sursa din care își trăgea argumentele, autorul recurge și la mînturirea călugărilor de la Athos alungați de invazia turcească și sosiți în părțile Banatului. Deși din tabăra adversă, aceștia par a împărtăși ostilitatea franciscanului față de un cler care, deși ortodox, nu se afla sub autoritatea bisericii constantinopolitane și nu beneficia deci de legitimitatea conferită de aceasta: „Isti non sunt sacerdotes, sed canes...”⁴² („Aceștia nu sînt preoți ci cîini”) ar fi exclamat călugării atoniți invocați de misionarul franciscan cu privire la necanonicitatea preoților ortodocși care stăteau în calea acțiunii sale⁴³. Prezența acestora era nu numai o piedică pentru efortul său de convertire a românilor și a celorlalte popoare amintite dar și o sursă de primejdie spirituală și pentru catolicii care, trăind în mijlocul lor, nu rareori adoptau credințele și ritualul lor: „Ergo omnibus modis cogi debent pro earum salute, vel expellendi sunt tales protervi, ut puta falsi sacerdotes et pseudo religiosi ne alios inficiant”⁴⁴ („Așadar cu toate mijloacele trebuie siliți întru mîntuirea lor, sau trebuie alungați acești îndărătnici, ca unii care sînt falși preoți și falși călugări, pentruca să nu îi contaminez pe alții...”) conchide categoric autorul.

⁴¹ *Ibidem*, p. 71—72.

⁴² *Ibidem*, p. 75.

⁴³ *Ibidem*, p. 71.

³⁹ *Ibidem*, p. 79.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 70.

Cu deosebire vehement se arată apologetul catolic față de călugării ortodocși a căror ostilitate față de biserica română o evidențiază. Nici argumentul interlocutorilor săi nenumiți potrivit cărora izgonirea clerului local ar fi lăsat fără păstori atâtea suflete nu l-a impresionat pe vicarul franciscan. Ungaria, la începuturile conversiunii ei — arată el — a dus și ea lipsă acută de păstori sufletești dar a reușit în cele din urmă să-și completeze cadrele ecleziastice de care avea nevoie: „nec enim Hungaria habuit in principio suae conversionis XX millia clericorum et religiosorum, qui favente Deo, in ea modo sunt“⁴⁴ („căci nici Ungaria nu a avut la începutul convertirii ei 20.000 clerici și călugări cîți, cu ajutorul lui Dumnezeu, are acum“).

Dar, dincolo de problemele teologice și bisericești, prin forța lucrurilor covârșitoare în scrierile sale, Bartolomeu de Alverna invocă și argumente de ordin politic, legate de situația regatului ungar în raport cu problema confesională care îl preocupa; și firește, argumentele sale în această privință sînt, în optica studiului nostru, cele mai însemnate. Convertirea schismaticilor la catolicism era, potrivit lui, nu numai un act salutar din punct de vedere spiritual, dar și o condiție a trăiniciei regatului ungar: „Est insuper commodum temporale, scilicet maior fortitudo regni in istis confinibus et maior fidelitas istius gentis erga regem et suos dominos; quia nunquam poterunt suis dominis fideles esse, qui per alienam fidem Deo infideles existunt“⁴⁵ („Pe deasupra mai este și un avantaj lumesc, anume mai marea putere a regatului la aceste hotare și mai marea fidelitate a acestui neam față de rege și față de domnii lor; căci nicicînd nu vor putea fi credincioși domnilor lor, cei care printr-o credință străină sînt necredincioși față de Dumnezeu“). Jocul de sensuri între fidelitatea feudală a vasalului față de seniorul său și credința religioasă, atît de frecvent în literatura medievală, trădează în cazul de față semnificația politică a acțiunii de convertire a „schismaticilor“ urmărită necruțător de Ludovic de Anjou. Într-adevăr, o dată cu mîntuirea sufletelor și cu unitatea spirituală întru credința romană, convertirea „schismaticilor“ urmărea un țel politic imediat: consolidarea regimului angevin și a dominației sale asupra popoarelor străine peste care se întinsese puterea regelui ungar. Pentru misionarul franciscan ca și pentru regele Ungariei, care făcuse din acest principiu una din direcțiile dominante ale politicii sale, convertirea era unicul mijloc de a impune „schismaticilor“ fidelitatea față de rege și coroană: „neque isti schismatici, de quibus loquimur, serviunt regi et dominis nisi timore. Deus novit quantis exactionibus exigunt ab eis tributa...“⁴⁶ („Iar acești schismatici despre care vorbim nu slujesc regelui și domnilor decît de teamă. Dumnezeu știe cu cite exacțiuni storc tributurile de la ei...“). Infidelitatea schismaticilor dinlăuntrul regatului era agravată de faptul că în afara frontierelor sale

se afla o masă de populație, de aceeași limbă și credință cu ei, constatare care îl aduce pe autor la una din cele mai însemnate din observațiile sale: „Multa etiam mala, scilicet latrocinia et homicidia occulta, cessabunt, quae modo sine conscientia una cum externis de sua lingua et secta contra Christianos faciunt“⁴⁷ („Căci multe rele, anume tîlhăriile și uciderea ascunse pe care le înfăptuiesc fără conștiință acum împreună cu cei din afară, de o limbă și sectă cu ei, împotriva creștinilor vor înceta“). Motiv în plus pentru autor să recomande cu cea mai mare insistență extirparea schismei din regat. Adevărata ordine internă, justiția, afirmă el, nu poate fi instaurată în regat cît timp va subsista această sursă de nenumărate rele care e schisma: „Dico quod principes et domini temporales tenentur vindicare malefactores, maxime contumaces et destructores christianae religionis, quia maiores peccatores esse non possunt“⁴⁸ („Afirm că principii și domnii lumești sînt dator să-i reprime pe răufăcători, mai ales pe cei îndărătnici față de religia creștină și pe nimicitorii ei, deoarece nu pot să existe păcătoși mai mari“).

Memoriul lui Bartolomeu de Alverna ne îngăduie să surprindem cele două realități esențiale care s-au îmbinat în politica lui Ludovic de Anjou față de românii din Transilvania: atitudinea papalității din Avignon în chestiunea unirii bisericilor, efortul ei de a o impune în formele cele mai riguroase și prin toate mijloacele; preocuparea regelui angevin de a consolida dominația regatului său asupra masei de locuitori ortodocși peste care se întinsese puterea sa. Idealul de unitate religioasă pe care îl împărtășea cu curtea din Avignon a fost convertit de Ludovic de Anjou într-unul din instrumentele cele mai eficace ale efortului său politic de a impune supunerea popoarelor peste care guverna. Măsurile draconice adoptate de rege cu prilejul călătoriei sale în Transilvania în 1366 în același timp împotriva cnezilor români și a clerului ortodox și justiția expeditivă pe care a introdus-o au fost toate inspirate și dominate de preocuparea sa de a asigura controlul asupra provinciei.

Termeni identici sau cvasi-identici desemnează în celebrul act regal din 28 iunie 1366 și în memoriul lui Bartolomeu de Alverna „relele“ de care sufereau Transilvania și vicariatul Bosniei și pe făptuitorii lor: *latrocinia, homicidia, facta criminalia, malefactores, rebelles, contumaces*. Mai explicit decît emulul său regal, misionarul franciscan ne dezvăluie natura esențial politică a acestor crime: „infidelitatea“ față de rege și de principalul simbol și instrument spiritual al politicii sale, confesiunea catolică. Făcînd din apartenența la această confesiune criteriul principal al „fidelității“ feudale, Ludovic de Anjou a legalizat excluderea poporului român și a elitei sale sociale din viața politică a Transilvaniei.

*

⁴⁴ *Ibidem*, p. 72.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 72.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 76.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 72.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 76.

În încheiere: desăvârșirea întemeierii Țării Românești și a Moldovei în a doua jumătate a secolului XIV a fost, din punct de vedere extern, rezultatul îndârjitei rezistențe opuse de cele două state hegemoniei regatului ungar sub dubla ei înfățișare: *politică* — respingerea dominației angevine — și *confesională* — refuzul de a accepta catolicismul.

Eșecul politicii sale de dominație la sud și răsărit de Carpați l-a determinat pe Ludovic de Anjou să adopte un șir de măsuri destinate să-i consolideze dominația asupra Transilvaniei. Între aceste măsuri, cea mai importantă, datorită implicațiilor ei generale, a fost scoaterea în afara legii a confesiunii ortodoxe și eliminarea aderenților acestei confesiuni, românii, din sistemul politic al țării. Confesiunea, *singura confesiune recunoscută, catolicismul*, devenea astfel una din componentele esențiale ale sistemului constituțional al țării. În secolul XVI, Reforma avea să sfărme unitatea acestei confesiuni dominante, dând naștere celor patru confesiuni recunoscute de conducerea țării — luteranismul, calvinismul, antitrinitarismul și catolicismul —, fără a modifica întru nimic situația politică a românilor⁴⁹.

Etapă decisivă a evoluției societății românești în ansamblul ei, întemeierea principatelor române în secolul XIV a pus puternic în evidență factorii comuni ai vieții politice a românilor de cele două laturi ale Carpaților.

LA ÎNCEPUTURILE STATULUI MOLDOVENESC. CONSIDERAȚII PE MARGINEA UNUI IZVOR NECUNOSCUT*

Costea voievod și locul său în istoria Moldovei. „Помѣни Господи Костѣ воевода”; formula laconică a unuiu dintre cele mai vechi izvoare documentare ale istoriei Moldovei — *Pomelnicul de la Bistrița*¹ — a introdus în istoria țării cea mai enigmatică figură a vremii descălecătorilor și a succesorilor lor imediați: Costea voievod. Cunoscut până acum datorită acestei unice atestări, care îl încadrează în șirul primilor domni ai țării, între Lațcu și Petru Mușat, sau al Mușatei, Costea voievod, a alcătuit obiectul celor mai variate speculații din partea istoricilor români² și chiar a unor străini.

Problema succesiunii domnilor în veacul al XIV-lea și în genere istoria Moldovei în prima jumătate de veac de la ceea ce numim în chip tradițional și convențional „întemeierea” țării continuă încă să constituie

* Publicat în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, p. 43—59.

¹ *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*, ed. D. P. Bogdan, București, 1941, p. 50.

² Fără a încerca să alcătuim catalogul complet al opiniilor istoriografiei asupra lui Costea, amintim câteva din ele pentru a ilustra incertitudinea care le caracterizează. „Iară pentru Coste Mușatin Vodă, tatăl lui Roman Vodă, măcar ca la o carte de pomelnic a mănăstirii Bistriței l-am găsit scris în rîndul domnilor, iară unde ar fi fost domnia lui n-am putut afla”; (Axinte Uricarul, *Cronică*), Acad. Rom., ms. rom. 2591, p. 14, la D. Bogdan, *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*, p. 6; „Nimic nu ne dovedește și din nimic nu se poate deduce cu oarecare probabilitate că acest Costea a domnit și că a fost tatăl lui Petru”; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I—II, București, 1901, p. XXVIII; „Față de însemnarea lui Costea voievod în pomelnicul din 1407 de la Rădăuți (sic!) se pune întrebarea dacă el nu este tatăl lui Petru, Roman și Ștefan, ca soț al Mușatei Margareta sau dacă nu e fratele acesteia. Cronicile nu-l pun, deci el n-a domnit”; N. Iorga, „Revista istorică”, VI, 1921, p. 154; „Totuși între Lațcu și Petru se interpune în acest pomelnic domnia unui Costea voievod, care probabil va fi încercat și va fi reușit să pună timp de câteva luni, în acest an 1377, mîna pe putere”; C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, V, 1968, p. 26; „Costea voievod pomenit numai în Pomelnicul de la Bistrița trebuie să fi avut un rost în Moldova, de i-a fost inserat numele în lista domnilor. Pe acesta îl considerăm ca un feudal puternic, care a putut rivni o dată la domnie”; A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea și a cronicilor din secolul al XV-lea și al XVI-lea scrise în limba slavonă*, în „Romanoslavica”, XI, Istorie, 1965, p. 219—236.

⁴⁹ Pentru sistemul constituțional al Transilvaniei începînd cu secolul XVI, v. lucrarea fundamentală a lui D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967.

un domeniu al incertitudinilor. Izvorul numeroaselor confuzii care persistă în această privință se află deopotrivă în caracterul lacunar și imprecis al izvoarelor și în instabilitatea vieții politice a țării la începuturile ei. Împietirea luptelor pentru domnie — în cadrul unui stat aflat la începutul procesului de consolidare și în cuprinsul căruia particularismul teritorial acționa puternic — cu intervenția politică și militară a factorilor externi a dat întregii perioade anterioare înscăunării lui Alexandru cel Bun caracter de prelungită nestatornicie, prefigurare a situației care avea să pună din nou stăpânire, timp de un sfert de secol, pe viața politică a Moldovei după dispariția domnului.

În aceste condiții vitrege, virtuozitatea istoricului a cărui curiozitate se fixează asupra începuturilor statului moldovenesc este condamnată să evolueze între sărăcia extremă a izvoarelor și larga varietate a ipotezelor istoriografice. Cum progrese însemnate nu sînt de așteptat din readucerea în obiectivul cercetării a aceluiași materiale documentare, care nu pot da naștere decît la variații pe temele cunoscute, principalul mijloc de lărgire a cunoștințelor și a înțelegerii noastre în domeniul amintit se află în descoperirea unor noi izvoare. Obiectul studiului de față este tocmai încercarea de a aduce, pe temeiul unui izvor necunoscut pînă acum, cîteva lămuriri noi asupra istoriei Moldovei în vremea cînd „întemeierea” ei era încă un proces în curs de desfășurare.

O descoperire recentă în arhivele genoveze oferă un element nou, deosebit de însemnat pentru fixarea locului lui Costea voievod în istoria Moldovei și, mai mult decît atît, pentru însuși înțelegerea etapei de încheiere a procesului de constituire a statului moldovenesc.

Însemnătatea arhivelor genoveze pentru istoria Mării Negre în evul mediu, inclusiv aceea a țărilor române, e prea bine cunoscută pentru a fi necesar să mai insistăm asupra ei. Printre numeroasele izvoare păstrate în inepuizabilele fonduri documentare ale republicii ligure, un loc de frunte pentru cercetătorii bazinului pontic în evul mediu îl ocupă seriile de documente referitoare la orașul Caffa, punctul de reazem principal al întregii rețele de așezări genoveze de pe țărmul nordic și apusean al Mării Negre. Între actele rămase de pe urma intensei activități economice și politice a Caffei, un loc aparte îl ocupă registrele de contabilitate ale *Massariei*, administrația financiară a orașului. Dintre istoricii noștri, Nicolae Iorga cel dintîi a excerptat și editat, din punctul de vedere al istoriei economice și politice a Mării Negre, registrele *Massariei*, cîte erau cunoscute în vremea cînd își efectua cercetările în arhivele genoveze³. Investigații recente au dat însă în chip neașteptat la iveală încă un voluminos registru din seria de socoteli ale *Massariei*, anume cel referitor la anul 1386, care pînă de curînd zăcea rătăcit și uitat între cu totul alte fonduri documentare. Bogăția de informații de tot felul referitoare fie la istoria internă a Caffei, fie la legăturile ei externe a fost semnalată de cel căruia

³ N. Iorga, *Notes et extraits concernant l'histoire des Croisades*, vol. I, Paris, 1899.

îi revine meritul de a fi adus la lumină masivul registru cuprinzînd socotelile orașului în anul 1386, arhivistul genovez Gianciacomo Musso⁴, și nu vom insista asupra valorii generale a izvorului recent descoperit. Desprindem din el de îndată știrea care interesează istoria noastră.

La 2 mai 1386, o însemnare sumară amintește datoria contractată la Caffa față de un oarecare Gaspallo Spinola de către Illarius de Duria (Doria), „ambaxiator iturus Maocastro una cum Carollo de Orto”⁵ („ambasador care va merge la Maocastro împreună cu Carolus de Orto”). Așadar, în mai 1386, o solie genoveză urma să părăsească orașul Caffa pentru a se îndrepta spre Moldova. Dar o altă informație, înregistrată trei luni mai tîrziu, constatînd faptul împlinit, adaugă un element informativ deosebit de însemnat: „Item die XIII Augusti pro Bartholomeo Finamore et Luchino et sunt pro expensis factis pro (ratione) unius brigantis qui portavit Carollum de Orto et Illarium de Duria Maocastro, ambaxiatores euntes Constantino et Petro vayvoda occasione guerre de Sorcati ex deliberacione domini consulis et officii monetarum asperos 2 000 [?], die lune VIII”⁶.

(„De asemenea în ziua de 14 august, pentru Bartolomeo Finamore și Luchino și sînt pentru cheltuielile făcute pentru un brigantin care i-a dus pe Carolus de Orto și Ilario de Duria la Maocastro, ambasadori care merg la Constantin și Petru voievod cu prilejul războiului cu Solkat-ul, potrivit hotărîrii domnului consul și a oficiului monetei, aspri 2000 (?), în ziua a opta a lunii”).

Deși sumară, informația cuprinsă în registrul *Massariei* din Caffa deschide un șir de perspective asupra trecutului nostru în veacul al XIV-lea și al XV-lea. Le analizăm pe rînd.

Cel dintîi fapt care se impune cercetătorului istoriei Moldovei în epoca de formare a statului moldovenesc este apariția concomitentă, în 1386, a doi domni: Constantin și Petru, pe lîngă care era acreditată solia cafeză. Identificarea lor nu opune dificultăți: Petru nu e altul decît Petru Mușat, îndeajuns de cunoscut dintr-un șir de izvoare interne și externe pentru a mai fi nevoiți să insistăm asupra lui; Constantin voievod, de asemenea nu este altul decît voievodul Costea din pomelnicul de la Bistrița, personaj care datorează conflictului genovezo-tătar din 1386 cea de-a doua atestare documentară a persoanei sale și, fapt mai însemnat, certificatul incontestabil al funcției sale voievodale.

⁴ Giangiacomo Musso, *Note d'archivio sulla „Massaria” di Caffa*, Genova, 1968 (extras din *Studi Genuensi*, V, 1964—1965); mulțumesc și pe această cale distinsului arhivist și istoric genovez pentru prețioasele informații pe care mi le-a comunicat în timpul șederii mele la Genova în toamna anului 1969.

⁵ Archivio di Stato di Genova, *Caffe Massaria 1386*, f. 390; vezi și f. 316 și 324.

⁶ Archivio di Stato di Genova, *Caffe Massaria*, 1386, f. 99 v.; Sorcat sau Solkat (Eski-Krim) era centrul politic al tătarilor din Crimeea; pentru Illario de Doria și rolul său însemnat în politica bizantină, în negocierile Bizanțului cu lumea apuseană în problema otomană, la sfîrșitul sec. XIV, vezi Franz Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, 5. Teil, München, 1965, p. 85, nr. 3270, și p. 86, nr. 3273.

În 1386, așadar, pe teritoriul viitoare țări a Moldovei domneau doi voievozi. Dar care e raportul dintre ei? Erau Constantin și Petru domni asociați?; existat-a între ei o legătură de rudenie, astfel cum au presupus-o cei mai mulți dintre istoricii noștri? În sfârșit, de ce este atestat Petru Mușat de un șir de izvoare interne, în vreme ce Constantin nu ne este cunoscut decât datorită însemnării numelui său într-un pomelnic mănăstiresc?

Absența lui Costea din actele emise de Petru Mușat și de boierii lui exclude posibilitatea unei domnii asociate. În aceste acte, Petru apare constant singur într-o titulatură care e, cu mici variații, aceeași: „Nos Petrus waivoda, Dei gratia dux terre Moldavie“ în actul din 1 mai 1384, prin care domnul, la cererea mamei sale, Margareta, dăruiește fundației dominicanice din Tîrgul Siret un venit al domniei⁷; „Petrus woyeuoda moldauiensis“ în actul de închinare față de Vladislav Iagiello din 6 mai 1387⁸; Петръ воевод Молдавски sau Молдавии în actele slave subscrise sau referitoare la el⁹. Așadar, Petru apare în izvoarele cunoscute ca singur domn al Moldovei, fapt care pare a fi în contradicție cu informația genoveză din 1386 care constată existența a doi domni. Cum știrea registrului Massariei din acest an e încadrată din punct de vedere cronologic de mențiunile documentare mai sus amintite referitoare la Petru Mușat, nu ne rămîne altă posibilitate decât aceea de a constata că Petru Mușat a domnit singur, fără asociat, în Moldova; numai că Moldova lui Petru Mușat era departe de a coincide cu întregul teritoriu al principatului moldovean de mai târziu. Produs al unificării „țărilor“ grupate în jurul nucleului unificator al văii Moldovei, convertită în stat de descălecătorii maramureșeni, Moldova lui Petru Mușat lăsase încă, în această vreme, în afara hotarelor ei, regiunea de sud, care însă, astfel cum au bănuit-o unii dintre istoricii noștri, era altă țară, o unitate care, timp îndelungat încă după încorporarea ei în Moldova, și-a păstrat individualitatea. Așadar, cei doi domni menționați de textul genovez erau nu asociați, ci stăpîni concomitenți a două porțiuni din teritoriul viitoare țări a Moldovei, domni a două țări încă separate în această vreme.

Desăvîrșirea unității Moldovei. Domnia succesorului lui Petru, Roman Mușat, oferă un punct de reazem pentru încercarea de clarificare a acestei dualități de domnie semnalată de izvorul genovez. Se știe, încă de cînd sînt cunoscute cele cîteva acte păstrate de la cel de-al doilea Mușatin, că în timpul acestuia Moldova și-a realizat unitatea teritorială. Titulatura adoptată de noul domn, în contrast vădit cu cea a lui Petru, atestă răsplatit atît progresul teritorial realizat de Moldova, dilatăta din modesta marcă a descălecătorilor în limite teritoriale întinse, cît și consoli-

darea puterii domnești: „велики самодержавный млсти бжи гнь їw рwмаїнь воевода облада землею Молдавскою от планины до моря“, în dania făcută lui Ionaș Viteazul la 30 martie 1392¹⁰; мы Роман воевода Молдавский и дѣдичь оусей земль волощской от плонины аже до брегу моря „... adăuga semnificativ la titulatura domnească actul de închinare a domnului față de regele Vladislav din 5 ianuarie 1393¹¹. Elementul nou din actul de închinare, дѣдичь оусей змль волощскон a provocat unele nedumeriri. M. Costăchescu, ale cărui ediții de documente constituie o temelie sigură pentru orice studiu științific asupra Moldovei veacurilor XIV—XVI, manifestă o ezitare în traducerea titlului. În chip surprinzător, deși în comentariul care însoțește documentul el subliniază însemnătatea denumirii de țară valahă din titlul lui Roman¹², în traducere el redă astfel textul slavon: „Noi Roman voevod al Moldovei și domn al întregii țări a Moldovei, din munte pînă în țărmul mării...“¹³. Mai apropiat de litera și de spiritul documentului, alți cercetători au tradus titlul lui Roman: „Voevod moldovenesc și moștenitor a toată Țara Românească de la munți pînă la țărmul mării“¹⁴. Așadar, prin extinderea teritorială din zilele lui Roman, Moldova devenise o nouă Țară Românească. Dar actul omagial al lui Roman mai oferă o sugestie: cînd înșiră titlurile suzeranului său, Roman declară că se închină „lui Vladislav, regele Poloniei, marelui cneaz al Lituaniei și moștenitor (дѣдичь) al întregului pămînt rus“¹⁵. Cele trei elemente cumulate în titulatura lui Vladislav, așa cum apar în actul lui Roman, se referă la trei entități teritorial-politice distincte, reunite sub aceeași autoritate supremă, situație similară cu cea a lui Roman care apare în dubla calitate de „voievod moldovean“ și de „moștenitor al întregii țări valahe“. Pentru ca titlul domnului Moldovei să cunoască o asemenea metamorfoză, a fost nevoie ca un nou element teritorial să fie încorporat voievodatului lui Petru Mușat; prin adăugirea acestui teritoriu o altă „țară românească“, așezată la miazăzi de stăpînirea celui dintîi dintre Mușatini, s-a desăvîrșit, așadar, procesul de unificare teritorială a Moldovei¹⁶.

Între 1386, cînd pornea spre Moldova solia genovezilor din Caffa, și 1392, cînd țara era întregită „de la munte la mare“, au dispărut un domn

¹⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 7.

¹¹ *Ibidem*, vol. II, p. 607.

¹² „Foarte important e faptul că Roman e numit voievod al Moldovei și mai jos Moldova se numește Țara valahă“; *ibidem*, p. 609.

¹³ *Ibidem*, p. 607.

¹⁴ I. Minea, *Principatele române și politica orientală a lui Sigismund*, București, 1919, p. 44 și N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 280.

¹⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 607.

¹⁶ Constatările prilejuite de noul izvor genovez confirmă ipoteza lui C. Cihodaru privind existența mai multor formații politice pe teritoriul viitorului stat al Moldovei; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice — Istorie“, XI, 1960, 1, p. 65—65. Aceeași ipoteză fusese formulată și de R. Rosetti; vezi mai jos, p. 103.

⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 4.

⁸ *Ibidem*, vol. II, Iași, 1932, p. 599—601.

⁹ *Ibidem*, p. 603 și 605.

și o țară, una dintre acele numeroase țări în cadrul cărora s-a desfășurat existența medievală a românilor înainte de constituirea Țării Românești și a Moldovei. Domnul era Costea pomelnicului de la Bistrița, care, probabil, nu se afla în raport de rudenie cu domnii Moldovei, Mușatinii¹⁷; țara era o formație teritorial-politică în sudul Moldovei de astăzi. Dar integrarea teritorială nu a anulat *ipso facto* trăsăturile distinctive ale vechii țări, care intra acum în structura statului moldovenesc. Ca pretutindeni, și în țările române centralizarea statului medieval a fost în același timp un proces teritorial — de concentrare a teritoriilor și de unificare a lor de către un principat unificator — și un proces instituțional, de lichidare progresivă a autonomiilor locale prin acțiunea instituțiilor puterii centrale. În Moldova, timp îndelungat încă, vechea formație politică avea să-și manifeste individualitatea, nu numai pe planul instituțiilor administrative — existența Țării de Jos și a unei *voronicii* deosebite —, dar și pe acela al *acțiunii politice*¹⁸. Amintim în această ordine de idei, în primul rând, împrejurările din vremea succesorilor imediați ai lui Alexandru cel Bun, când fenomenele accentuate de fărâmițare feudală au adus din nou la suprafață entitățile politico-teritoriale din care s-a alcătuit Moldova, în ultima etapă a procesului de unificare. Înțelegerea încheiată de Ilie și Ștefan, adusă la cunoștința regelui polon la 1 septembrie 1435, oferă un punct de reazem pentru delimitarea teritorială a celor două țări: „Și i-am dat iubitului nostru frate, Ștefan voievod, din ocina noastră, ținutul anume, orașul Chilia și cu vama și cu ozerele ce ascultă de acest oraș, și orașul Vaslui și ocolul ce ascultă de acest oraș, și ținutul de la Tutova și Tîrgul Bîrladului, cu tot ocolul, și morile Covurluiului și

¹⁷ Presupunerea se întemeiază pe absența oricărei mențiuni referitoare la Costea în letopisețele moldovenești.

¹⁸ În contextul acestor considerații capătă însemnătate deosebită constatarea că în tezaurul domnilor Moldovei se aflau, pînă în sec. XVI, două coroane dintre care una a Țării de Jos. Știrea e cuprinsă în raportul trimis din Iași, la 6 iunie 1562, lui Ferdinand I de Habsburg, de solul său acreditat pe lângă Despot-Vodă; în cadrul uneia dintre conversațiile cu domnul proaspăt instaurat pe tronul țării, solul a fost informat de acesta despre pierderile suferite de tezaurul domnilor Moldovei în împrejurările care duseseră la schimbarea de domnie; „haec bis repetens me ad Maiestatem Vestram Sacratissimam prescribere iussit simulque summopere eandem rogare ut quoniam in victoria sua bona regni omnia pene que Alexander Moldavus secum habuisset conciderint, desiderarique coronam diadema regni sui inferioris, duae enim sunt, altera regni principis, crucem item que in coronatione aplicari solet, quam stemma vocat...“; Hurmuzaki, II, 1, p. 425. Dubla coroană din tezaurul moldovenesc confirmă alcătuirea țării din două entități politice distincte și anterioare „întemeierii“. Ea nu se poate explica prin partiția temporară a țării sub urmașii lui Alexandru cel Bun, cum a interpretat-o P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale în Țara Românească și în Moldova*, în „Studii“, XIV, 1961, nr. 1, p. 64, căruia îi revine meritul de a fi semnalat cel dintîi această însemnată știre; vezi și V. Al. Georgescu, *Byzance et les institutions roumaines jusqu'à la fin du XVe siècle*, în XIVe Congrès international des études byzantines, Rapports, IV, Bucarest, 1971, p. 60.

orașul Tecuciu, cu tot ocolul și Oltenii“¹⁹. Cu drept cuvînt sublinia R. Rosetti, cel dintîi dintre istoricii români care a intuit existența a două vechi formațiuni politice în Moldova: „Domnia pentru care se certau Iliș și Ștefan se compune din două state cu origini deosebite: Moldova așa cum o stăpînise Bogdan și poate și Lațcu (din care se trăgeau Iliș și Ștefan) [...] și Tutova, compusă din cele trei județe actuale a Tutovei, Covurluiului și a Tecuciului“²⁰.

Forțele centralizării aveau însă să precumpănească asupra factorilor fărâmițării și Moldova și-a regăsit curînd unitatea; Ștefan cel Mare a sudat definitiv, în cursul îndelungatei sale domnii, țara asupra căreia domnea. Dar tocmai efortul său de centralizare — nu numai teritorială ci și instituțională — avea să mai declanșeze o dată, prin reacție, forțele fărâmițării și împreună cu ele vechile realități.

Marea criză din 1467, cînd factorii anarhiei boierești au folosit intervenția străină pentru a zădărnici procesul de centralizare în plină desfășurare, a readus la suprafață particularismul „țării“ pe care Roman o integrase în Moldova. Scrisoarea, recent descoperită la Cracovia, a regelui Cazimir către consilierii Coroanei, al cărei obiect era tocmai situația creată de campania lui Matei Corvin în Moldova, amintește gravitatea reacției interne dezlănțuite de acțiunea militară a regelui Ungariei. Regele Cazimir amintea, între altele, sfetnicilor săi că „de curînd întreaga țară de jos a Moldovei așezată spre Ungaria s-a răsculat, sustrăgîndu-se supunerii față de Ștefan“^{20bis}. Dar Ștefan a dominat în cele din urmă și această răbufnire a particularismului Țării de Jos.

Unificarea teritoriului Moldovei se situează între dispariția lui Petru Mușat la o dată care nu poate fi stabilită în chip precis, dar ulterioară lunii decembrie 1389, cînd el figurează încă în tratatul de alianță încheiat, probabil, prin mijlocirea lui între Mircea și Vladislav Jagiello²¹, și anterioară documentului din martie 1392, data primului act emis de Roman, cu titulatura modificată corespunzător noii situații teritoriale create între timp. Dar analiza atentă a desfășurărilor politice din spațiul nostru în acești ani oferă posibilitatea restrîngerii intervalului în care s-au petrecut evenimentele amintite, menite să atîrne greu în destinul celor două țări române.

Acțiunea lui Roman Mușat a tulburat profund raporturile moldovenene și a introdus un element durabil de rivalitate între cele două țări. Ea s-a realizat în opoziție cu Țara Românească și în detrimentul ei

¹⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 681—683.

²⁰ R. Rosetti, *Statul bîrlădean*, în „Revista nouă“, II (1889), p. 464—472; vezi și obiecția neîntemeiată a lui N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 79.

^{20bis} „Et nuper tota terra inferior Moldaviae versus Hungariam sita obedientiam ipso Stephano subtrahens rebellavit; S. Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie à la lumière d'une source inédite*, în „Revue roumaine d'histoire“, VIII, 1969, p. 977.

²¹ Textul tratatului din decembrie 1389 în Hurmuzaki, I, 2, p. 315—316.

și a pus capăt coaliției polono-moldo-muntene inițiate în 1389 și consolidate în anii 1390 și 1391²². Așadar, faptul nou al alipirii Țării de Jos la Moldova s-a petrecut între 6 iulie 1391, data ultimului din acest șir de tratate încheiate de Mircea cu Vlașlav Jagiello, și 30 martie 1392, data primului act emis de Roman cu noua titulatură. Aceasta este însă vremea în care Mircea întâmpină în propria-i țară primul val al expansiunii turcești. Trupele de achîngii ale noii puteri, a cărei stăpînire atinsese acum linia Dunării, în urma lichidării diverselor formații statale bulgare, pătrund în Țara Românească²³; mai târziu, pe urmele lor, avea să vină însuși sultanul Baiazid, cu care Mircea s-a aflat implicat într-un îndelungat război. În aceste condiții de politică generală a fost integrată Țara de Jos în Moldova; astfel s-a încheiat „întemeierea“ Moldovei.

Urmările unificării Moldovei asupra relațiilor ei cu Țara Românească. Inițiativa lui Roman se află la originea unui grav litigiu teritorial între Moldova și Țara Românească, litigiu care avea să se repercuteze adînc asupra istoriei lor, din această vreme și pînă în secolul al XVI-lea. Problema evoluției frontierei moldo-muntene și a implicațiilor sale internaționale nu și-a găsit rezolvarea satisfăcătoare în istoriografia noastră, în ciuda unui șir de studii speciale ce i-au fost consacrate. Din ansamblul chestiunii, care revendică un studiu special, reținem elementele legate îndeaproape de vremea de care ne ocupăm.

Sigur este că Mircea nu s-a resemnat cu situația creată de inițiativa lui Roman, desfășurată de convență cu Polonia, a cărei alianță, domnul Țării Românești a părăsit-o în fața primejdiei otomane. Noua legătură cu Sigismund, care era fapt împlinit în vara anului 1392²⁴, l-a adus pe Mircea în tabăra ostilă Poloniei. Presiunea otomană mult agravată în anii următori, campania lui Baiazid în Țara Românească și pribegia lui Mircea în Transilvania făceau zadarnică orice velleitate de recuperare a pozițiilor pierdute în sudul Moldovei. Eșecul final al campaniei din 1395 a lui Sigismund împotriva Moldovei — destinată să destrame legătura dintre Polonia lui Vladislav Jagiello, Moldova lui Ștefan Mușat și Vlad

²² Tratatul din ianuarie 1390, *ibidem*, p. 322, și în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, ed. Fr. Zimmermann, Carl Werner și Georg Müller, Sibiu, 1902, p. 34—35.

²³ Orudj bin Adil, *Tevarih-i Al-i Osman*, în *Cronici turcești privind țările române*, volum întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, 1966, p. 48; Așik-pașa-Zade, *Tevarih-i, Al-i, Osman*, *ibidem*, p. 83; Mehmed Neșri, *Djihannuma Tarihi-i Al-i Osman*, *ibidem*, p. 112; pentru începutul conflictului dintre Mircea și Baiazid, vezi A. Decei, *L'expédition de Mircea Ier contre les Akinci de Karinovasi* (1393), în „Revue des études roumaines“, I (1953), p. 130—151; o analiză strînsă a evenimentelor politice din acești ani, în legătură cu manifestări din domeniul artei epocii, vezi la Răzvan Teodorescu, *Despre un însemn sculptat și pictat de la Cozia (în jurul „Despotiei“ lui Mircea cel Bătrîn)*, în „Studii și cercetări de istoria artei“, Seria arta plastică, 16 (1969), 2, p. 191—208.

²⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 3; I. Minea, *op. cit.*, p. 45.

Uzurpatorul, domn al Țării Românești din harul sultanului Baiazid — a spulberat perspectiva restaurării imediate a raportului teritorial dintre Moldova și Țara Românească anterior anului 1392.

Dar cîțiva ani mai târziu, Mircea a folosit, la rîndu-i, situația creată de înfrîngerea de pe Worskla a lituanienilor și a aliaților lor — între care și moldovenii (1399) — de către tătarii lui Timur Qutlug și Edüge, sprijiniți de Timur Lenk. Primejdia tătară, reînnoită pentru Europa răsăriteană ca urmare a intervenției lui Timur Lenk în această regiune și a încercării sale de a supune Hoarda de Aur controlului său, a coalizat pe lituanieni, poloni, moldoveni²⁵, Ordinul teutonic și pe tătarii ostili lui Timur, conduși de hanul Toktamîș²⁶. După dispariția, probabil în luptă, a lui Ștefan Mușat, Mircea intervine în conflictul dinastic din Moldova; intervenția lui Mircea a dus la înlăturarea lui Iuga, noul domn al țării, și la înscăunarea în domnie a lui Alexandru. Laconic și eufemistic, *Letopisețul de la Bistrița* notează: „În anul 6907, luna aprilie 23, s-a ridicat domn în țara Moldovei Alexandru voievod, iar pe Iuga voievod l-a luat Mircea voievod“²⁷. Noul domn a trebuit însă să plătească prețul concursului care l-a adus pe scaunul Moldovei; iar prețul a fost, dacă nu renunțarea la ansamblul teritoriului ocupat de Roman, o largă concesiune teritorială. Cu drept cuvînt s-a presupus că înscăunarea lui Alexandru a adus Moldova în strînsă legătură de dependență față de Țara Românească²⁸.

Semnificativă pentru orientarea politică a lui Alexandru, la începutul domniei, este reacția Poloniei la înscăunarea lui; la 25 martie 1400, regele Vladislav, ostil domnului înscăunat de Mircea în Moldova, ia jurămîntul de fidelitate altui pretendent, Ivașcu, fiul lui Petru Mușat, atît pentru propria-i persoană, cit și pentru fostul domn, Roman Mușat²⁹. Doi ani mai târziu, deși Alexandru cel Bun îi făgăduise credință, Vladislav, neîncrăzător încă, ia măsuri de precauție. Pan Costea Valahul — personaj pe care N. Iorga l-a identificat, cu titlu de ipoteză, cu Costea pomelnicului de la Bistrița — jură credință lui Vladislav, față de care

²⁵ Iminența primejdiei și a confruntării cu noul val de expansiune mongolă provocată de imixtiunea lui Timur Lenk în conflictele interne ale Hoardei de Aur explică apariția tătarilor în calitate de dușmani ai Coroanei și împotriva cărora domnul Moldovei se îndatora să-și ajute suzeranul, în jurămîntul de fidelitate depus de Ștefan Mușat, în 1395, lui Vladislav Jagiello (M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 611—615); participarea moldovenilor la luptă e atestată de letopisețele ruse; vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București 1944, p. 276—277, care se îndoiește însă de participarea personală a lui Ștefan Mușat.

²⁶ Pentru antecedentele politice și militare ale luptei de pe Worskla și pentru urmările ei, vezi studiul deosebit de însemnat al lui Zeki Velidi Togan, *Timurs Osteuropa-Politik*, în „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft“, CVIII (1958), 2, p. 279—293; vezi și Bertold Spuler, *Mittelalterliche Grenzen in Osteuropa. I. Die Grenze des Grossfürstentums Litauen im Südosten gegen Türken und Tataren*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, VI (1941), p. 152—170.

²⁷ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 6.

²⁸ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 281.

²⁹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 617—621.

se angajează să se opună lui Alexandru, dacă acesta s-ar ridica împotriva regelui³⁰. La această dată încă legătura lui Alexandru cu Mircea îl făcea suspect în ochii regelui polon.

Hasdeu este cel dintâi dintre istoricii noștri care a observat că în vremea lui Mircea cel Bătrîn Țara Românească cuprindea o parte însemnată din sudul Moldovei. Întemeindu-se pe indicațiile cuprinse în privilegiul acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni în 1408, Hasdeu a arătat că frontiera care separa Moldova de Țara Românească nu depășea mult la sud orașele Bacău și Bîrlad, menționate în document ca aflându-se „la margine“ (на край и на Краинее мыто)³¹. Aduș la cîrma țării de Mircea, Alexandru a fost silit să consimtă la o însemnată concesie teritorială, care a constituit obiectul unei convenții. În 1475, cînd a încheiat primul său tratat cu Ștefan cel Mare, Matei Corvin a încercat să medieze în conflictul teritorial moldo-muntean, care a cunoscut o puternică recrudescență în anii 1470—1485; el a propus ca soluție aplicarea tratatului încheiat de Mircea și Alexandru, a cărui existență ne este astfel revelată: „Super metis etiam provinciae Moldaviae cum provincia Transalpina secundum antiquos terminos et consuetudines per praedecessores vayvodas possessos et tentos utrumque vayvodam, tam scilicet Stephanum Moldaviensem quam Vlad Transalpinum secundum privilegia Alexandri et Mirceae utriusque partis vayvodarum concordamus“³². Așadar, între cei doi domni a existat o înțelegere scrisă cu privire la hotăr, și această înțelegere a fost probabil, condiția prealabilă a concursului acordat de Mircea lui Alexandru.

Dar situația teritorială consfințită de acest tratat nu avea să aibă nici ea durată îndelungată; încă în timpul domniei lui Alexandru și, poate, chiar și în zilele lui Mircea, hotarul dintre cele două țări a cunoscut o nouă modificare, de astă dată în favoarea Moldovei. În stadiul actual al cercetărilor nu poate fi stabilit cu precizie momentul în care s-a produs noua schimbare de frontieră între Moldova și Țara Românească; sigur însă este că în ultimii ani ai domniei lui Alexandru modificarea era fapt împlinit și că ea a redeschis conflictul dintre cele două țări cu im-

³⁰ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 623—624.

³¹ *Ibidem*, p. 630—635; B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, vol. I, București, 1875, p. 3—5; constatarea lui Hasdeu este departe de a fi întrunit adeziunea unanimă a istoricilor români; a acceptat, printre alții, stăpînirea Țării Românești în sudul Moldovei, mergînd pe urma lui Hasdeu, Cristofor S. Mironescu, *Hotarul între Moldova și Muntenia*, în „Anuar de geografie și antropogeografie“, II (1910—1911), p. 87—123; au contestat teza lui Hasdeu, între alții, R. Rosetti, *Granițele Moldovei pe vremea lui Ștefan cel Mare*, în „Anal. Acad. Rom.“. Mem. Secț. ist., s. III, t. XV (1934), p. 83—88 (și extras), și P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 224—227. Întreaga chestiune a hotarului dintre cele două țări trebuie reluată din punct de vedere geografic și istoric; un studiu temeinic consacrat acestei probleme ar constitui o contribuție de prim ordin la înțelegerea istoriei noastre medievale.

³² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 335. De subliniat este faptul că această clauză figurează în varianta ungară a tratatului, nu însă și în cea moldovenească; *ibidem*, p. 330—333; cf. R. Rosetti, *Hotarele Moldovei la sud, supț Ștefan cel Mare*, în „Revista istorică“, X 1924, p. 187.

plicații internaționale. La începutul lunii iunie 1429, marele cneaz al Lituaniei Vitold îi raporta regelui Vladislav al Poloniei că Sigismund i-a trimis doi soli cu rugămintea de a desemna unul sau mai mulți reprezentanți care, împreună cu „un notar“ al regelui Ungariei și cu „acești doi valahi care au venit cu ei la noi, să cerceteze aceste conflicte de graniță (grancierum diferencias), din pricina cărora se iscă conflicte între bassarabeni (Bessarabiae) și moldoveni“³³. Dar, adaugă textul lui Vitold, deși domnul Moldovei și-a trimis reprezentanții la aceste dezbateri, el nu se arată dispus la compromis. Mai mult decît atît, scrisoarea lui Vitold aduce unele amănunte însemnate cu privire la litigiul de graniță: „De asemenea, susnumiții bassarabeni și notarul domnului rege al romanilor ne-au adus descrierea hotarelor și a locurilor smulse, după cum spun ei, de către voievodul moldovean de la bessarabi, pe care descriere sau copie o îndrumăm spre dumneavoastră intercalată între cele de față...; iar cu privire la hotarele sau fruntariile între bessarabeni și moldoveni, să poruncim să se fixeze potrivit hotărîrilor adoptate la Luck și potrivit textelor anterioare“. Dar modificarea frontierelor de către Alexandru cel Bun intervenise cel puțin cu cîțiva ani înainte; în sud-vestul Moldovei ea era fapt împlinit în martie 1423, cînd domnul dăruia trei sate în Putna lui Batin pentru „dreaptă și credincioasă slujbă“³⁴.

Nu vom urmări evoluția litigiului teritorial moldo-muntean, care a grevat puternic asupra relațiilor dintre cele două țări în cursul veacurilor al XV-lea și al XVI-lea și, pe plan mai general, asupra relațiilor internaționale în această parte a Europei. Ne rămîne să mai subliniem încă o dată temeinicia constatării lui Hasdeu cu privire la stăpînirea timpurie a Țării Românești în sudul Moldovei și de-a lungul întregului curs inferior al Dunării.

Sfîrșitul stăpînirii tătare pe teritoriul Moldovei. Proces de lungă durată, „întemeierea“ Moldovei a fost din punct de vedere extern urmarea progresivei emancipări a teritoriului ei de sub stăpînirea tătară și a afirmării politice a diferitelor formațiuni din a căror contopire avea să rezulte cea de a doua țară românească. Ansamblul acestui proces îndelungat de refulare a puterii tătare din pozițiile avansate pe care le ocupa în spațiul carpato-dunărean nu intră în preocupările studiului de față. Desprindem, deocamdată, aspectul direct legat de tema noastră, anume sfîrșitul dominației tătare în Moldova.

Lichidarea puterii tătare la Dunărea de Jos și pe teritoriul Moldovei se află în legătură directă cu procesul de destrămare a Hoardei de Aur

³³ *Codex epistolaris Vitoldi*, ed. A. Prochaska, în *Monumenta Mediae Aevi res gestas Poloniae illustrantia*, vol. VI, Cracoviae, 1882, p. 835—836; continuarea corespondenței dintre Vitold și Vladislav pe această temă, vezi *ibidem*, p. 841—842; pentru conflictul teritorial moldo-muntean în ultimii ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun, vezi și P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chîliei*, în „Romanoslavica“, III (1958), p. 98—103.

³⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 153—156.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Moartea lui Berdibeg (circa 1361), hanul a cărui domnie a marcat maxima întindere teritorială a Hoardei de Aur, a deschis o îndelungată perioadă de conflicte pentru putere, de rapide succesiuni la domnie, de fărâmițare a puterii și de formare a unor centre autonome față de puterea centrală a hanatului; fapt și mai grav pentru puterea tătară, forțele externe ostile ei folosesc golul de putere dinăuntrul Hoardei și restrâng simțitor aria teritorială asupra căreia se exercita dominația ei³⁵. Două înclăștări militare de prim ordin — bătălia de la Apele Albastre — Sinnie Vodî — în apropierea Bugului (1362—1363), în care Olghierd al Lituaniei înfrânge oștile tătare, și cea de la Kulikovo (1380), care marchează începutul emancipării Moscovei de sub stăpânirea Hoardei de Aur, au alterat simțitor raportul de forțe în Europa răsăriteană. Deși mai puțin răsunătoare, evenimente hotărâtoare s-au petrecut și în spațiul nostru, unde ia sfârșit, acum, stăpânirea tătară, pe porțiunile de teritorii pe care se mai exercită încă.

Sfârșitul dominației tătare în spațiul carpato-dunărean se află în legătură directă cu expansiunea în direcția Mării Negre a statului lituanian, care timp de un secol a jucat, de sine stătător sau în asociație cu Polonia, un rol hotărâtor în Europa răsăriteană.

Doi conducători de prim plan au personificat această remarcabilă afirmare internațională a Lituaniei: cneazul Olghierd (1345—1377) și fiul său Vitold (1384—1430). După o perioadă de prelungită colaborare cu Hoarda, în lupta împotriva Ungariei și a Poloniei, în timpul hanului Gianibeg, Lituania începe politica de expansiune în detrimentul fostului ei aliat, în vremea în care începuse criza deschisă de moartea hanului Berdibeg. Folosind prilejul favorabil, cneazul Olghierd înaintează adânc în teritoriile stăpânite de tătari și nimicește o însemnată forță militară tătară la Apele Albastre, probabil riul Siniuha, afluent al Bugului (1362—1363). Progresele expansiunii lituane în această regiune au dislocat unitatea teritoriului dominat de Hoarda de Aur în spațiul țărmului nordic și apusean al Mării Negre³⁶, fapt care avea să provoace rapida dispariție a ultimei formații politice tătare de pe teritoriul nostru. Un izvor polon din veacul al XVI-lea — cronica lui Stanislas Sarnicki —, întemeiat, la rindu-i, pe informații desprinse din izvoarele lituaniene, ne îngăduie să surprindem acest proces declanșat de victoriile militare lituaniene. Referindu-se la ultimul val ofensiv al Hoardei în teritoriile Rusiei apusene și la reacția lituaniană, Sarnicki relatează astfel evenimentele: „Podolia și-au făcut-o tributară (tătarii), în mare parte: de aci (se trag), numele de Bakota, Balakley, Czapczakey, Kuczmien, Kaczibey și alte nume uimi-

³⁵ Pentru criza de lungă durată în care a intrat hanatul Hoardei după moartea lui Berdibeg, vezi J. Hammer Purgstall, *Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak*, Pesth, 1840, p. 315—326; René Grousset, *L'empire des steppes*, Paris, 1939, p. 483—486; B. D. Grecov și A. I. Iacubovski, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953, p. 256—277; Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland*, Leipzig, 1943, p. 109—121.

³⁶ B. D. Grecov și A. I. Iacubovski, *Hoarda de Aur*, p. 266.

toare ale unor fortărețe podoliene mai mici, care au rezonanță și sălbăticie scitică; ele se păstrează pînă astăzi, după alungarea tătarilor“. Dar, adaugă cronicarul, cneazul Olghierd, în care vede un mandatar al divinității, înaintează pînă la gurile Niprului, distrugînd puterea tătară în această regiune: „Și pe trei comandanți ai lor, Kadlubeg, Dimitrie și Kaczibei de la care și astăzi își trage numele acel port (Odessa), i-a zdrobit cu oștile sale, i-a izgonit și i-a destrămat, astfel că unii dintre ei au luat-o la fugă dincolo de fluviul Tanais (Donul), iar alții dincolo de Tyras (Nistru) pînă la cîmpurile dobrogene...“³⁷.

Expansiunea lituană progresează rapid în anii următori, cuprinzînd Kievul³⁸. Înaintarea lituaniană spre Marea Neagră a izolat, așadar, stăpînirea tătarească de pe teritoriul țării noastre de stepa nord-pontică, aflată încă sub puterea Hoardei sau a diverselor formațiuni constituite în cadrul ei; în aceste condiții, firește, ea era condamnată la o grabnică dispariție.

Existența acestui stat tătarăsc tîrziu pe teritoriul țării noastre este confirmată, după cum se știe de mult în istoriografia română, de privilegiul acordat negustorilor brașoveni de regele Ludovic; în 1368, la cerea județului Brașovului, regele Ungariei renunță la vama încasată de la „negustorii lui Demetrius, principe al tătarilor“ („mercatores domini Demetrii principis Tartarorum“), pentru ca, la rîndu-le, brașovenii să poată beneficia de scutire de vamă „în țara domnului Demetrius“ („in terra ipsius domini Demetrii“)³⁹.

Așadar, în 1368, la cîțiva ani după bătălia de la Apele Albastre, o formație politică tătară este atestată încă pe teritoriul țării noastre; ea cuprindea sudul Moldovei și o parte cel puțin din Dobrogea și se afla sub autoritatea unui „Dimitrie“, în care N. Iorga a suspectat, poate cu dreptate, o formă coruptă a numelui mongol Timur⁴⁰.

În stadiul actual al informației și al cercetărilor, cunoașterea împrejurărilor imediate care au provocat dispariția acestei rămășițe a dominației tătare ne este refuzată. În schimb, datorită noului izvor genevez, sîntem în măsură să precizăm termenul-limită — *terminus ante quem* — al evenimentului care a eliminat de pe teritoriul țării această ultimă stăpînire tătară. În 1386, nici măcar Maurocastrum nu se mai afla sub control tătar. Faptul că o solie geneveză îndreptată spre Moldova urma să intre

³⁷ Stanislas Sarnicki, *Annalium Polonicarum liber VI*, apud J. Dlugosz, *Historiae Polonicae*, II, Lipsiae, 1712, col. 1134; pentru cadrul general al conflictului lituano-tătar, în această vreme, vezi Jerzy Ochmański, *Historia Litwy*, Wroclaw, Warszawa, Krakow, 1967, p. 84.

³⁸ Bertold Spuler, *Die Aussenpolitik der Goldenen Horde (Die Horde als Grossmacht in Osteuropa und Vorderasien)*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas“, V (1940), 3—4, p. 294.

³⁹ *Urkundenbuch* II, p. 315.

⁴⁰ În legătură cu acest potentat tătar Demetrius, vezi mai recent, St. Ștefănescu, *Byzanz und die Dobrukscha in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Die Bildung des Feudalstaates Dobrukscha, in Byzantinische Beiträge*, Berlin 1964, p. 244—246; vezi și studiul special al lui Gh. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în „Revue des études roumaines“, IX—X (1965), p. 39—46.

în țară prin această cetate, la o dată când genovezii se aflau în conflict militar cu tătarii, este dovada cea mai sigură a dispariției statului tătar al principelui Dimitrie. Era dominației mongole asupra Moldovei era încheiată. Tătarii au continuat să constituie o primejdie pentru țară prin raidurile lor de pradă și devastare; din ultimul sfert al veacului al XV-lea, această primejdie a fost reactivată chiar prin intrarea lor în dependență față de Poartă — care i-a transformat în instrument deosebit de eficace al politicii sale în Europa răsăriteană —, dar dominația Hoardei nu a mai fost restaurată în Moldova.

Pe teritoriul de miazăzi al țării se afirmă acum — în ultimul sfert al secolului al XIV-lea — o nouă formațiune politică, de data aceasta românească, țara lui Costea voievod, viitoarea Țară de Jos. Ca și în trecut, refluxul imperiului stepei a adus și acum la suprafață realitatea autohtonă, care aștepta clipa prielnică pentru a-și manifesta individualitatea. În aceași vreme, fără însă ca o determinare cronologică precisă să fie posibilă, se extinde, în regiunea așezată de-a lungul Dunării, stăpînirea Țării Românești. Un document din 1391, a cărui autenticitate a fost suspectată, dar care are toate șansele să fie autentic, înregistrează această extindere spre răsărit a Țării Românești, în vremea lui Mircea: „Nos Joannes Mirtsa, Dei gratia princeps et vaivoda totius regni Vallachie incipiendo ab Alpibus usque ad confinia Tartariae...⁴¹. Părțile tătărești — fosta stăpînire tătărească pe teritoriul țării — își fac acum apariția în titulatura lui Mircea. Întreruptă de situația creată de invazia otomană, în împrejurările mai sus amintite, stăpînirea lui Mircea la Dunărea de Jos, inclusiv pe teritoriul Moldovei, e reactualizată după 1400, o dată cu înscăunarea lui Alexandru cel Bun în domnia Moldovei și consolidată după slăbirea puterii otomane, consecutivă catastrofei de la Ankara. Acum, titulatura lui Mircea indică repetat și hotărît, din nou, stăpînirea Țării Românești asupra „părților tătărești⁴², rămășiță terminologică a dispărutei stăpîniri mongole la Dunărea de Jos.

Lupta pentru dominarea acestei zone de intensă pulsație economică în vremea în care Marea Neagră devenise una din principalele artere ale comerțului internațional este departe de a fi cunoscută în toate vicisitudinile ei. Rînd pe rînd, puterea mongolă în declin, Bizanțul cu ultimele sale răbufniri de vigoare, Ungaria angevină, pe urmele celei arpadiene, țaratul bulgar sau formațiunile rezultate din descompunerea lui, thalassocrația genoveză, Țara Românească, Moldova și, prin intermediul suzeranității asupra ei, Polonia, în sfîrșit, noua forță în ascensiune, Imperiul otoman, s-au străduit să-și asigure controlul asupra principalelor centre ale activității comerciale la Dunărea de Jos. Istoria raporturilor internaționale în Europa sud-estică și istoria poziției internaționale a țărilor române în veacurile XIV—XV au fost determinate în mare măsură de evo-

luția acestei lupte; cercetarea ei cit mai adîncită deschide calea spre înțelegerea autentică a istoriei noastre medievale.

Relațiile internaționale ale Moldovei în 1386—1387. Ne mai rămîne să analizăm împrejurările imediate care au determinat autoritățile genoveze din Caffa să trimită în 1386 o însemnată solie în Moldova. În afara concluziilor referitoare la stadiul de dezvoltare teritorială a Moldovei pe care o prilejuiește analiza textului genovez amintit, el oferă o întregire însemnată la cunoașterea raporturilor internaționale ale țării în vremea în care Moldova era pe cale de a-și desăvîrși unitatea.

Criza prelungită de la mijlocul secolului al XIV-lea a restrîns teritoriul asupra căruia își exercitase pînă atunci autoritatea Hoarda de Aur, nu numai în favoarea Lituaniei, a Poloniei și a țărilor române, dar și în favoarea genovezilor din Crimeea. Folosind prilejul favorabil care i se oferea, Caffa începe să-și constituie un întins domeniu pe coasta de răsărit a Crimeii, în detrimentul puterii tătare; în 1365, genovezii ocupă portul Soldaia (Sugdaia, Sudak), însemnat centru comercial, în care își desfășurau activitatea rivalii întîrziati ai Genovei în exploatarea Mării Negre, venețienii. După un șir de ciocniri, a căror expunere nu-și are rostul în studiul de față, un prim tratat între genovezi și tătarii din Crimeea recunoaște celor dintîi stăpînirea asupra Soldaiei și așezărilor — șapte-sprezece la număr — dependente de acest centru precum și asupra întregului ținut al Gothiei, între Soldaia și Cembalo (Balaclava). Dar tratatul, definitivat în februarie 1381, s-a dovedit doar un scurt armistițiu. Încercînd să recîștige însemnatele poziții cucerite de genovezi, tătarii redeschid ostilitățile, care se prelungesc timp de mai mulți ani, pînă în mai 1387⁴³. În aceste împrejurări și într-un moment deosebit de dificil pentru pozițiile genoveze din Crimeea se situează solia trimisă de Caffa în Moldova. Textul registrului Massariei din Caffa care ne informează asupra acestei solii nu cuprinde indicații precise asupra scopului ei; el deschide totuși o perspectivă neîntrevăzută pînă acum asupra poziției internaționale a Moldovei în această vreme. Ceea ce se știe precis este faptul că solia trimisă de genovezi la voievozii Constantin și Petru urma să dezbătă chestiunile legate de războiul în curs dintre Caffa și tătarii din Crimeea („ex occasione guerre de Sorcat...“). Inițiativa genoveză a avut probabil caracterul unei solii invocări de concurs militar. În orice caz, pentru a face obiectul unei solii genoveze legate de problema tătară, Moldova trebuia să aibă un cuvînt de spus în această chestiune; faptul e revelator pentru poziția internațională a țării în această vreme. Dar un alt indiciu contemporan ne îngăduie să înțelegem mai bine poziția Moldovei

⁴¹ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, I, București, 1966, p. 36.

⁴² *Ibidem*, p. 63, 66, 70, 73, 75, 80, 90.

⁴³ Pentru desfășurarea războiului genovezo-tătar provocat de expansiunea Caffei pe țărmul Crimeii, vezi N. Murzakevic, *Storia delle colonie genovesi in Crimea* (trad. italiană după originalul rus), în *Miscellanea di storia ligure in memoria di Giorgio Falco*, Genova, 1966; W. Heyd, *Histoire du commerce de Levant au Moyen Age*, II, Leipzig, 1936, p. 204—207; A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge, 1936, p. 177—179.

față de problema tătară în acest moment. În vremea în care era încă în curs războiul genovezo-tătar și în însuși anul în care solia Caffei a sosit în Moldova, la curtea lui Petru voievod se afla, potrivit știrilor cuprinse în letopisețele ruse, Vasile Dmitrievici, fiul lui Dimitrie Donskoi, fugit din captivitatea tătară⁴⁴. Faptul că fiul marelui cneaz a căutat și a găsit azil în Moldova lui Petru Mușat e un indiciu însemnat pentru ceea ce era orientarea politică a Moldovei față de tătari. Beneficiară a procesului de destrămare a puterii Hoardei de Aur în deceniile 1360—1390, Moldova acționa în colaborare cu celelalte forțe ostile restaurării dominației tătare asupra teritoriilor care scăpaseră de sub controlul ei.

În primele decenii ale secolului al XIV-lea, ofensiva ungaro-polonă împotriva tătarilor a creat o nouă conjunctură politică în Europa răsăriteană; tot acum își face apariția pe versantul răsăritean al Carpaților o formațiune politică românească sub suzeranitatea regatului angevin. La mijlocul aceluiași secol, o ceată de „viteji” maramureșeni — în dublul înțeles al cuvântului, cel tehnic de vasali și cel obișnuit de eroi —, sub conducerea unui voievod care nu se împăca cu îngrădirile apăsătoare impuse de noua politică angevină autonomiilor românești, trece munții și dă statului de curînd întemeiat cadrele de conducere și o nouă orientare politică. Noua formațiune românească condamna încercarea regatului ungar de expansiune la răsărit de Carpați.

Moldova întemeietorilor și-a agregat progresiv formațiunile — țările — așezate la nord și la sud, îndeplinind funcția de nucleu unificator. Cea din urmă dintre aceste formațiuni a fost Țara de Jos, alipită în vremea lui Roman Mușat; ca și aceasta, țările și chiar unele orașe absorbite de Moldova și-au păstrat, vreme mai mult sau mai puțin îndelungată, trăsăturile originare.

Consolidarea mărcii de hotar originare și evoluția raporturilor internaționale în Europa răsăriteană, caracterizată în primul rînd prin refluxul stăpînirii Hoardei de Aur, sub loviturile mai ales ale cnezatului lituanian în plină expansiune în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au accelerat sfîrșitul dominației mongole pe teritoriul nostru; în 1386, cel mai tîrziu, ultima formațiune politică tătară de pe teritoriul românesc — în sudul Moldovei și în Dobrogea — dispăruse, înlocuită fiind de o nouă „țară românească”.

Unificarea Moldovei prin alipirea unui teritoriu care, în parte cel puțin, fusese stăpînit de Țara Românească, a dat naștere unui îndîrjit conflict teritorial, tipic medieval, între două țări legate prin comunitatea de origine. Încadrat în lupta puterilor pentru stăpînirea spațiului carpatodunărean și a gurilor Dunării îndeosebi, acest conflict pentru „moștenirea tătară” a influențat profund și negativ raporturile moldo-muntene pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

⁴⁴ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 229—230; L. V. Cerepnin, *Otrajenie mejdunarodnoi jizni XIV načala XV v. v. moskovskom letopisanii*, în volumul *Mejdunarodnie sviazi Rossi do XVII v.*, Moscova, 1961, p. 250.

DOMNI ROMÂNI ȘI REGI ANGEVINI: INFRUNTAREA FINALĂ (1370—1382)*

Apariția și consolidarea statelor românești de sine stătătoare, Țara Românească și Moldova, în secolul XIV s-a realizat în cursul unei îndelungate înfruntări cu regatul ungar sub dinastia angevină. Cuprinși în vasta arie din Europa răsăriteană și sud-estică asupra căreia se întindeau dominația sau veleitățile de hegemonie ale regalității angevine, românii de la sud și est de Carpați și-au împlinit evoluția statală cu prețul unei îndîrjite rezistențe politice și militare față de forța care le contesta dreptul la existență politică independentă¹. Timp de aproape un secol regatul angevin s-a străduit cu remarcabilă perseverență să oprească viața politică a românilor transcarpatici la nivelul voievodatelor de strictă subordonare, de felul celui al lui Litovoi și al lui Seneslau care, în termenii diplomei lui Bela IV pentru cavalerii ioaniți (1247), fuseseră „lăsate” românilor („terra quam Olatis relinquimus”) sau cel al lui Dragoș în Moldova, instituit sub egida și controlul regalității ungare pentru care nu era decît „țara noastră moldoveană” („terra nostra moldavana”, „molduana”).

Vasta ciocnire dintre regatul angevin cu puternice tendințe hegemonice și popoarele pe care se străduia să le domine nu s-a desfășurat numai pe plan politic și militar; ea a fost permanent însoțită sau mai

* Publicat în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, XXIII, 1986, 2, p. 571—581.

Datorez semnarea documentelor noi care s-au aflat la originea studiului de față și traducerea articolului care le precede bunăvoinței colegului Carol Vekov căruia îi exprim gratitudinea mea.

¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, *Ctitorii*, București, 1937, passim; Gh. I. Brătianu, *Les rois de Hongrie et les Principautés Roumaines au XIV-e siècle*; în „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine”, XXVIII, 1947, p. 67—105; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (problema stăpînirii efective a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei) și Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în vol. *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII și XIV*, București, 1981, p. 91—125 și 126—155; Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatințare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 165—193.

degrabă încadrată de o acută confruntare confesională, devenind un segment însemnat al antagonismului dintre Apusul latin și Orientul ortodox.

Românii norddunăreni, atît cei intra- cît și cei extracarpatici, au fost cuprinși în totalitatea lor de amenințarea expansionismului teritorial și al prozelitismului confesional intransigent al regatului angevin care i-a silit la opțiuni uneori concordante, alteori divergente. Pentru românii din afara arcului carpatic, opțiunea a fost limpede și a atras precipitarea procesului de organizare statală, așadar de făurire a unui scut protector împotriva redutabilei forțe externe care le amenința existența politică proprie. Pentru cei aflați în aria de dominație directă a regatului angevin, supuși unei presiuni prin forța lucrurilor mai puternice și mai constante, opțiunile erau mai puțin favorabile. Acei dintre ei care nu au acceptat cadrul politic străin și care s-au străduit să-l păstreze pe cel propriu au fost nevoiți, atunci cînd nu au mai putut susține pe loc o luptă prea inegală, să treacă munții și să consolideze formele statale românești extracarpatică în Țara Românească și Moldova (cazul cel mai ilustru e cel al voievodului Bogdan al Maramureșului). Cei care au rămas pe loc fie și-au păstrat instituțiile autonome tradiționale — voievozii și cnezii — dar mult diminuate ca însemnătate, și totodată credința de tradiție răsăriteană, tot mai sistematic exclusă, ea și adepții ei, din formula „constituțională” a regatului, fie — e cazul unei minorități nobiliare — s-au integrat în structurile politice și confesionale create sau consolidate de regalitatea angevină, sfîrșind prin a se identifica cu „națiunea nobiliară” dominantă.

Asaltul regatului angevin, desfășurat în mai multe etape sub Carol Robert și Ludovic de Anjou, a cunoscut maximum de intensitate spre sfîrșitul domniei celui din urmă, îndeosebi în intervalul cuprins între realizarea uniunii personale cu Polonia (1370) și încetarea sa din viață doisprezece ani mai tîrziu (1382). Mai puternic încă decît în perioada premergătoare s-au manifestat acum două din motivele dominante și împlinite ale politicii angevinilor din Ungaria: expansionismul teritorial și efortul de a cimenta vastul conglomerat de teritorii și popoare cucerite prin reducerea lor la unitatea catolică în formula cea mai rigidă și sub controlul nemijlocit al ierarhiei ecleziastice și politice a regatului². Manifestările virulente ale acestei politici au silit din nou țările române să înfrunte, în acest interval, expansionismul regatului ungar și să se încadreze în coalițiile de forțe care i s-au opus.

Apogeul ofensivei catolicismului în Europa sud-estică și răsăriteană în secolul XIV a coincis cu cel al hegemonismului puterii angevine din Ungaria, adică cu faza finală a domniei lui Ludovic de Anjou. După cîțiva ani de noi încercări nereușite de realizare a Unirii între Bizanț și Roma, în urma călătoriei lui Ioan V. Paleologul la Buda (1365), dialo-

gul a fost în sfîrșit încununat la Roma, în octombrie 1369, prin acceptarea solemnă de către împărat a crezului roman o dată cu abjurarea schismei³. Deși nu îl angaja încă decît pe împărat, căruia îi rămînea sarcina greu de îndeplinit de a atrage la supunere față de Roma clerul și întreaga comunitate greacă⁴, evenimentul a dat totuși impuls masiv prozelitismului catolic în răsăritul continentului.

În 1369, țarul Sracimir și soția sa Ana erau reînstațați în domnie la Vidin, după ce însă aderaseră în prealabil la catolicism, în timpul captivității lor în Ungaria⁵. În Țara Românească, Vlaicu, el însuși rămas la confesiunea răsăriteană, a readmis prezența unui sufragane al episcopului Transilvaniei pentru supușii săi de rit latin, acceptat prima oară de tatăl său⁶. Mai spectacular încă a fost actul lui Lațcu, voievodul Moldovei, care a trecut el însuși la catolicism în 1370, obținînd, cu concursul ierarhiei bisericești polone, un scaun episcopal la Siret, în dependență directă de biserica romană⁷; act de emancipare din legătura ecleziastică cu biserica cnezatului de Halici, dar cel puțin în egală măsură de apărare a țării împotriva voinței de dominație a regelui Ludovic căruia Lațcu a încercat să-i opună protecția papei⁸.

Și în teritoriile ruse apusene intrate în stăpînirea Poloniei presiunea catolicismului a sporit considerabil în urma realizării uniunii personale ungaro-polone în persoana lui Ludovic. Încă din luna iulie 1372, papa Grigore XI a încredințat episcopului de Cracovia misiunea de a-i înălțura din scaunele lor pe episcopii „schismatici” ai teritoriilor ruse⁹. După instalarea în Halici, în toamna anului 1372, a lui Ladislau de Opeln, instrument fidel al politicii lui Ludovic, cu titlu de „dominus et

³ O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des Eglises et pour la défense de l'Empire d'Orient (1355—1375)*, Warszawa, 1930, p. 194—198; cf. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura românească*, I (pînă la 1385), în „Romanoslavica”, XI, Istorie, 1965, p. 264—265.

⁴ D. H. Nicol, *The last centuries of Byzantium (1261—1453)*, London, 1972, p. 281.

⁵ J. Meyendorff, *Projets de concile oecuménique en 1367: un dialogue inédit entre Jean Cantacuzene et le légat Paul*, în *Dumbarton Oaks Papers*, 14, 1960, p. 173, unde fostul împărat îl acuză pe Ludovic de Anjou că l-a rebotezat pe Sracimir în credința catolică; apartenența soției sale, fiica lui Nicolae Alexandru, la catolicism, e atestată în 1370; Hurmuzaki, I, 2, p. 158; pentru acțiunea papală în vestul Peninsulei Balcanice, îndeosebi în Albania, în acești ani, v. *Acta Urbani PP. V (1362—1370)*, ed. Al. Tăutu, Roma, 1964, p. 267—270, 293—294 și 354—355.

⁶ Hurmuzaki, I, 2, p. 148—149; DRH, B., I, p. 12—13. Efortul papei Urban V de a-l atrage și pe Vlaicu la catolicism se vadește în scrisoarea pe care i-a trimis-o în aprilie 1370; cf. Hurmuzaki, I, 2, p. 159.

⁷ *Ibidem*, p. 160—161.

⁸ J. Sykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: lupta pentru independență și afirmare pe plan extern*, în „Revista de istorie”, 29, 1976, 8, p. 1142; v. mai recent C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984, p. 23.

⁹ „...per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus omnes et singulos episcopos praedictos terrae Russiae, quos per summariam informationem schismaticos esse repperis, ab eorum ecclesiis et episcopatibus auctoritate apostolica prorsus amoveas atque prives”; *Acta Gregorii PP. XI (1370—1378)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 81—82.

² Ș. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue roumaine d'histoire”, în XVII, 1978, 3, p. 400—406.

heres“, ofensiva catolică ia o și mai mare amploare. Călugării franciscani sub conducerea lui Bartolomeu de Alverna, unul din adepții cei mai fanatici ai convertirii la catolicism a „schismaticilor“, cu toate mijloacele, primesc din partea papei dreptul de a exercita în provincie funcții sacerdotale, pentru a face față nevoilor spirituale ale masei de neofiți¹⁰. Acum își fac din nou apariția în provincie dominicanii, care aveau să înființeze și la Siret o mănăstire. Organizați într-o „Societas fratrum peregrinantium“, ei erau chemați să joace un rol important în Moldova la începutul domniei lui Petru I¹¹. Mănăstirile dominicane din Rusia apuseană și Moldova au fost supuse autorității vicarului general al societății¹². Înființarea acestei societăți și autonomizarea mănăstirilor dominicane de ierarhia polonă a ordinului corespundea politicii lui Ludovic de Anjou care s-a străduit, ca și în problema arhiepiscopiei de Halici, să desprindă cnezatul din dependența polonă.

În 1373, papalitatea desfășoară un nou efort de atragere a lituanienilor, păgini încă, la catolicism¹³; în acest scop, Grigore XI a cerut concursul lui Ludovic, a cărui situație în Rusia și în teritoriile ruse apusene îl califica în gradul cel mai înalt spre a deveni „brațul lumesc“ al efortului de integrare a lituanienilor în unitatea catolică.

În februarie 1375, răspunzând unei inițiative a lui Ladislau de Oppeln, papa Grigore XI, care luase cunoștință de marile succese ale prozelitismului catolic în Rusia apuseană, înființează arhiepiscopia de Halici, reînnoind în termeni categorici hotărârea de a-i alunga pe ierarhii bisericii răsăritene din dioceză¹⁴.

Formidabila presiune a catolicismului în răsăritul continentului în acești ani nu a rămas fără replică din partea Patriarhiei constantinopolitane, amenințată să piardă însemnate teritorii și populații care intraseră cu secole în urmă în dependența ei. Efortul desfășurat de patriarhie în încercarea de a îndigui progresele catolicismului s-a manifestat precum-

¹⁰ *Monumenta Hungariae Historica, Acta externa*, III, ed. Wenzel, G., III, Budapest, 1876, p. 54.

¹¹ R. Loenertz, *Les missions dominicaines en Orient et la Société des Frères Pègrinants*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum“, IV, 1934, p. 1—2; studiul evidențiază rolul politicii lui Ludovic de Anjou și al lui Ladislau de Oppeln în organizarea vieții bisericești și monahale a Rusiei haliciene, în scopul desprinderii teritoriului ei de Polonia; p. 11—12; cf. Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 86—97.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Acta Gregorii PP. XI*, p. 174 și A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, 1217—1409, Romae, 1860, p. 695; cf. J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego, 1370—1382*, Kraków, 1918, p. 303. Încă din 1369, scurt timp după conversiunea publică a lui Ioan V Paleologul la Roma, papalitatea și-a intensificat prozelitismul în aria de dominație a Hoardei de Aur; *Acta Urbani PP. V*, p. 297—299.

¹⁴ „...decernentes antistites schismaticorum, si forsitan sunt in eis, tamquam reprobos et indignos, esse ab illis penitus amovendos ac ipsos tenore presentium auctoritate praedicta amovemus ipsamque ecclesiam Haliciensem in archiepiscopalem seu metropolitanam erigimus...“; *Acta Gregorii PP. XI*, p. 265.

pănitör în teritoriile amenințate prin consolidarea ierarhiei bisericești ortodoxe și a monahismului de inspirație isihastă, vehement ostil influenței latine¹⁵. Ca și a catolicismul, care și-a rezemat prozelitismul pe forța politică și militară a puterilor catolice, îndeosebi pe regatul ungar, și confesiunea răsăriteană și-a întemeiat rezistența și contraofensiva pe puterea statelor și popoarelor din Europa răsăriteană și sud-estică afiliate ei sau pe care se străduia să le cîștige la lupta împotriva forțelor adverse.

În 1370, organizarea ecleziastică a Țării Românești a fost întărită prin crearea celei de a doua mitropolii, din motive pe care izvoarele nu le indică decît indirect, dar de care sigur nu au fost străine și necesitățile de apărare împotriva presiunii catolicismului¹⁶. Scurt timp după această măsură, în mai 1371, patriarhia numește un mitropolit de Halici, cedînd presiunilor lui Cazimir, care decedase între timp¹⁷. Noul mitropolit de Halici era invitat să coopereze cu cel al Țării Românești la alegerea și hirotonisirea clericilor din dioceza sa, care, în tradiția Patriarhiei constantinopolitane, cuprindea neîndoielnic și Moldova¹⁸. Aflată la această dată sub autoritatea supremă a papalității, Moldova nu putea fi înzestrată cu un ierarh superior propriu de obediență constantinopolitană.

Abaterea de la linia directoare a politicii sale față de biserica rusă a fost agravată de Patriarhia din Constantinopol cîțiva ani mai tîrziu prin crearea unui nou „mitropolit al Kievului, lituanilor și Rusiei“ în persoana lui Ciprian căruia îi era rezervat un loc de primă însemnătate în evoluția situațiilor politice și ecleziastice în această parte a Europei în anii următori¹⁹. Percepînd exact capacitatea lituanienilor, păgini încă, de a influența evoluția evenimentelor în spațiul rus, biserica constantinopolitană i-a încredințat misiunea de a-i capta pe conducătorii lituanieni și de a organiza rezistența anticatolică în acest sector al continentului. Nu mult timp înainte, Patriarhia din Constantinopol a recunoscut patriarhia sîrbească, realizînd cu acest preț reconcilierea cu biserica și statul

¹⁵ Pentru riposta Patriarhiei constantinopolitane la ofensiva catolică după 1369 și îndeosebi pentru rolul patriarhului Philotheos Kokkinos, v. O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, p. 235—241. Pentru evoluția la Bizanț care a făcut posibilă declanșarea contraofensivei, v. J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia*, Cambridge, 1981, p. 96—118 (Capitolul intitulat: *Victory of the Hesychasts in Byzantium: ideological and political consequences*).

¹⁶ M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, București, 1980, p. 248—251; P. Ș. Năsturel, *La partition de la métropole de Hongrovalachie*, Freiburg, 1978 (Extras din „Buletinul Bibliotecii Române“, X, 1977/1978).

¹⁷ O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, p. 239—240; F. Tinnefeld, *Byzantinisch-russische Kirchenpolitik im 14. Jahrhundert*, în „Byzantinische Zeitschrift“, 67, 1974, 2, 373.

¹⁸ Hurmuzaki, XIV, 1, p. 9—10.

¹⁹ Hirotonisirea lui Ciprian a avut loc la Constantinopol la 2 decembrie 1375; J. Meyendorff, *Byzantium and the rise of Russia*, p. 201, care discută și problema, controversată astăzi, a înrudirii lui Ciprian cu Grigore Țamblac, p. 202, nota 8; cf. M. Stasyw, *Metropolia Haliciensis (ejus historia et juridica forma)*, Roma, 1960, p. 26.

sîrb²⁰. Un front de rezistență anticatolică era astfel realizat în aproape ansamblul spațiului răsăritean și sud-estic cuprins de ofensiva catolicismului.

Tranziția de la înfruntarea confesională la șocul militar nu a întârziat mult în etapa finală a domniei lui Ludovic de Anjou. Cadrul general nou în care s-a desfășurat acțiunea forțelor anticatolice a fost creat de răsturnarea cursului de politică externă la Bizanț, unde, în 1372 sau 1373, Ioan V Paleologul, silit de evoluția evenimentelor, a părăsit frontul cruciatei, sau mai degrabă expectativa cruciatei, acceptînd suzeranitatea și tributul turcesc²¹. Din această vreme datează și primele indicii ale unei noi tensiuni acute între Țara Românească și regatul ungar. Încordarea s-a agravat considerabil în 1374, degenerînd rapid în ostilitate deschisă²². La datele amintite și de mult cunoscute referitoare la începutul acestei noi faze a conflictului dintre cele două puteri se adaugă acum revelația unui document recent ieșit la lumină din arhivele ungare, din care se constată că în aceeași vreme Ludovic se afla în stare de război și cu Moldova nu numai cu Țara Românească și că regele a pus la cale împotriva celui de al doilea stat românesc o expediție din teritoriul Rusiei haliciene, sub comanda lui Ladislau de Oppeln. Însemnătatea deosebită a informației, în ciuda laconismului sursei care ne-o transmite, impune o analiză circumstanțiată a textului.

Documentul însuși e o banală „scrisoare de amînare“ a unui proces care, de la 6 decembrie 1374 a fost „prorogat“ la 28 aprilie 1375. Motivul amînării — arată emitentul scrisorii, comitele Jacob de Scepus, judecător la curtea regală — e plecarea unuia din împuriciți „la oastea orînduită împotriva moldovenilor“ („eo quod idem unacum domino Ladizlao duce Oppuliensi ad exercitum contra Maldvanenses habitum esset profecturus“)²³.

Scrisoarea judeului regal Jacob de Scepus aduce așadar la suprafața istoriei o campanie organizată împotriva Moldovei, din teritoriul halician, sub comanda lui Ladislau de Oppeln, reprezentantul fidel al politicii regelui Ludovic. Știrea e menită să redeschidă discuția asupra cîtorva din principalele aspecte ale istoriei timpurii a celui de al doilea stat românesc.

Cel mai de seamă din aceste aspecte, în optica studiului de față, e funcția cnezatului de Halici în raport cu Moldova în politica lui Ludovic cel Mare. S-a observat încă mai de mult că prin expansiunea în cnezatul

²⁰ V. Laurent, *L'archevêque de Peć et le titre de patriarche après l'Union de 1375*, în „Balkanica“, VII, 2, 1944, p. 303—310; cf. mai recent, D. Năstase, *Le mont Athos et la politique du patriarcat de Constantinople, de 1355 à 1375*, Atena, 1979, p. 156—159 (Extras din „Simeikta“, III).

²¹ S. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare*, p. 185.

²² *Ibidem*, p. 185—186.

²³ Kumorovitz, L. B., *I. Lajos Királyunk 1375, évi Havassföldi hadjárata (es „Török“ háboruja*, în „Századok“, 117, 1983, 5, p. 975; potrivit autorului, expediția în Moldova a fost un succes care s-a tradus din punct de vedere politic prin înscăunarea lui Petru I; *ibidem*, p. 962.

Halici regele Ungariei a urmărit să-și asigure o poziție mai favorabilă pentru a controla evenimentele din Moldova, lumea tătară și cea lituaniană²⁴.

Stăpînirea Haliciului îi oferea însă lui Ludovic nu numai o poziție strategică mult mai avantajoasă decît în trecut pentru împlinirea programului său de a aduce la supunere Moldova, ci și un titlu în plus pentru legitimarea pretențiilor lui asupra acestei țări. De altminteri, deîndată ce și-a consolidat puterea la Halici, regele Ungariei nu a întârziat să treacă la valorificarea atît a titlului cît și a avantajului său strategic. Devenit rege al Poloniei în 1370, el a început încă din 1372 să organizeze acțiunea de „recuperare“ a Moldovei. Pe plan diplomatic, regele a obținut, la 14 martie 1372, confirmarea stăpînirii asupra tuturor teritoriilor ținute de el în calitate de rege al Ungariei și Poloniei și renunțarea la orice revendicare asupra lor din partea lui Carol de Luxemburg. Mențiunea specială pentru Moldova în actul de renunțare la pretenții teritoriale încheiat între Carol IV și Ludovic de Anjou — „et nominatim wayvodatus Moldaviae“ — e indiciul cert al atenției deosebite de care țara se bucura în această vreme din partea regelui Ungariei.

De la revendicare la acțiunea de recuperare distanța avea să fie foarte mică: „În 1372 — scria Jan Sykora — cînd Ludovic îi cere lui Carol asigurări în privința respectării „drepturilor“ sale, în Moldova, el se afla, probabil, la începutul unei noi încercări de readucere a țării sub suzeranitate angevină“²⁵. Cît de întemeiată e presupunerea eminentului cercetător atît de timpuriu smuls activității creatoare o știm acum datorită actului din 13 octombrie 1374 recent pus în circuitul istoriografic și care menționează ca iminentă o expediție a lui Ladislau de Oppeln în Moldova.

Împrejurările imediate care l-au determinat pe Ludovic să programeze acțiunea în Moldova în toamna anului 1374 nu ne sînt cunoscute; sigur e însă că ea a fost manifestarea voinței regelui Ungariei de a readuce țara sub controlul său riguros și a refuzului lui Lațcu de a se înclina în fața acestei hotărîri.

Îndreptățită e și presupunerea că, dovedită fiind insuficiența protecției papale pentru a-i apăra țara împotriva veleităților de dominație ale lui Ludovic, Lațcu a părăsit unirea cu Roma; faptul că el se află înmormîntat la Rădăuți în biserica cu hramul Sfîntul Nicolae, alături de tatăl său, e un indiciu probabil în acest sens²⁶. Dacă ipoteza din urmă e întemeiată, acțiunea lui Lațcu în acești ani s-a înscris în reacția ortodoxă declanșată la Bizanț și care și-a găsit în Vlaicu al Țării Românești unul din exponenții politici cei mai de seamă.

²⁴ J. Dabrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego*, p. 298.

²⁵ J. Sykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu*, p. 1145.

²⁶ Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova*, p. 80; Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan*, București, 1973, p. 139; N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare (1359—1457)*, Iași, 1978, p. 42.

Ca și în anii 1359 și 1365 se constată așadar și în 1374, o sincronizare a acțiunii celor două state românești împotriva primejdiei care le amenința, expansionismul regatului angevin.

Informația nouă pe care ne-o aduce documentul de curînd ieșit din depozitele arhivelor ungare îngăduie mai buna valorificare și a unei alte știri, de mult cunoscută dar insuficient integrată de cercetarea noastră istorică. În însăși ziua cînd comitele Jacob de Scepus amîna amîntitul proces, papa Grigore XI se adresa regelui Ludovic și celor doi arhiepiscopi ai Ungariei cerîndu-le să accepte crearea unei episcopii proprii pentru „acea parte a mulțimii nației românilor“ („Wlachonum“) care trăiau „la hotarele regatului Ungariei spre tătari“ și care de curînd trecuseră „de la ritul și schisma grecilor“ la catolicism, datorită zelului regelui. Scrisoarea papală mai constată însă că cea mai mare parte a românilor din amîntita regiune nu acceptaseră să întreprindă acest pas deoarece „nu sînt mulțumiți cu slujba preoților unguri“ și cereau un ierarh superior cunoscător al limbii proprii („qui linguam dicte nacionis scire asseritur“)²⁷.

Aria teritorială la care se referă scrisoarea papei Grigore XI a fost corect identificată încă de mult de C. Auner; pe temeiul comparației cu alte texte papale, referitoare la episcopia Milcoviei, C. Auner a susținut cu drept cuvînt identitatea dintre teritoriul în care s-au petrecut faptele semnalate de scrisoarea papei Grigore XI și dioceza Milcoviei²⁸. În acest teritoriu prozelitismul fanatic al lui Ludovic de Anjou s-a izbit de o puternică rezistență cu coloratură „națională“ manifestată prin lupta pentru apărarea limbii proprii. În 1374, deci, Moldova și Țara Românească se aflau concomitent în conflict deschis cu regatul ungar, iar în teritoriul extracarpatic controlat de acesta, la curbura munților, se declanșase o puternică efervescență, manifestare a antagonismului confesional cu conotație națională ale cărui ecouri ajunseseră la auzul papei Grigore XI. În 1374, așadar, întreaga arie românească extracarpatică era angajată politic, militar sau confesional în rezistența împotriva regatului angevin.

Prins într-o dublă înclăstare armată cu Moldova și cu Țara Românească, Ludovic sosește în cursul anului următor, 1375, în Transilvania pentru a supraveghea de aici operațiile militare de mare anvergură pe care le pusese la cale în regiunile transcarpatice. Direcția principală a loviturii a fost de data aceasta Țara Românească deși nu se pot exclude și operații împotriva Moldovei. Timp de aproximativ o lună, între începutul lunii iulie și începutul lunii august 1375, regele s-a aflat la Jim-

²⁷ Hurmuzaki, I, 2, p. 217; cf. *Acta Gregorii PP. XI*, p. 224—225.

²⁸ „Căci cuvintele papei, cu cari determină locul conversiunilor sînt identice cu cele ce le întrebuițase curia în anii 1332 și 1371 pentru eparhia Milcoviei“; cf. C. Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, în „Revista catolică“, III, 1914, 1, p. 76—77; la 16 septembrie 1371, într-un act papal, episcopia Milcoviei era astfel situată geografic: „quae in confinibus regni Hungariae et prope infideles consistit“; *Acta Gregorii PP. XI*, p. 33.

bor, într-o poziție favorabilă pentru a urmări evoluția situației pe ambele fronturi românești. Aici i-a sosit, la 25 iulie 1375, ștafeta trimisă prin Nicolae Lackfi de episcopii Dimitrie al Transilvaniei și Ioan de Wacz, care se aflau cu contingentele lor într-o poziție militară avansată, și de magistrul Nicolae de Zeech. Misiva, care ne e cunoscută doar din răspunsul lui Ludovic, pe de o parte aducea la cunoștința regelui faptul că sașii au părăsit oastea regală, iar pe de altă parte îi recomanda să se retragă din locul în care se afla și unde nu mai era în siguranță și să se îndrepte spre o altă destinație:

„Fidelibus nostris delectis venerabilibus in Christo patribus dominis Demetrio Transilvano et Johanni Wachensi episcopis ac magistro Nicolao de Zeech.

Rex Hungarie etc(etera).

Fideles nostri dilecti. Veniens ad nos magister Nicolaus filius Lachk — verbo vestro nobis dixit, ut, quia Saxones nostri de exercitu nostro discessissent, ideo melius esset nobis ad tuciorum locum et securiorem nos transferre; in quibus sicut et in aliis vestrum consilium approbamus. Attamen vos rogamus, quatenus consideratione nostre dilectionis iam illum locum custodiat atque teneatis; et sicut melius poteritis, servitia nostra expeditis ibidem, caventes pre omnibus nostrum honorem, ne ipse honor noster et fama periclitetur, sicut de vobis confidimus absque dubio aliquali. Certum vos, domine Demetri, episcopo sigillum nostrum apud vos habitum per dominum Johannem episcopum Vachiensem nobis transmittatis; vos vero domine episcopo Johannes Vachiensis, derelicta ibidem gente vestra, ad nos veniatis cum paucis. Preterea significamus vobis, ut si aliqua nova nobis de exercitu nostro alio innotuerit, vobis immediate rescribemus et vos econverso faciatis illudidem. Datum in Sumbur, in festo beati Jacobi apostoli²⁹ („Credincioșilor noștri iubiți venerabililor părinți întru Cristos domnii episcopi Dimitrie al Transilvaniei și Ioan de Wacz și magistrului Nicolae de Zeech.

Regele Ungariei etc.

Credincioșii noștri iubiți. Venind la noi magistrul Nicolae fiul lui Lackfi ne-a spus în numele vostru că, întrucît sașii noștri s-au retras din oastea noastră, de aceea ar fi mai bine pentru soi să ne înotăm într-un loc mai apărut și mai sigur; în care privință, ca și în altele, aprobăm sfatul vostru. Totuși vă rugăm ca, de dragul nostru, să păziți și să țineți acel loc și cît veți putea mai bine trimiteți acolo serviciile noastre, păzind înainte de toate onoarea noastră, ca nu cumva onoarea și faima noastră să ajungă în pericol, lucru în privința căruia avem încredere în voi, fără nici o îndoială. În afară de aceasta, voi domnule episcop Dimitrie, să ne trimiteți sigilul nostru care se află la voi prin domnul Ioan episcop de

²⁹ Kumorovitz, L. B., *I. Lajos Királyunk*, p. 976.

Wacz; iară voi, domnule episcop Ioan de Wacz, lăsînd acolo oamenii voştri, să veniţi la noi cu puţini. În afara de aceasta vă aducem la cunoştinţă că dacă ne va parveni vreo ştire cu privire la cealaltă oaste a noastră o vom retransmite la voi în scris deîndată, şi voi în schimb să procedaţi la fel. Dat la Jimbor, în ziua sfîntului Jacob apostolul.“²⁹)

Misiva scurtă dar străbătută de o puternică îngrijorare a regelui Ludovic scoate din întinericul în care a zăcut pînă acum un episod însemnat din istoria confruntării militare între regatul ungar şi statele române în vremea celui de al doilea rege angevin al Ungariei. Ea surprinde anume momentul în care înfrîngerea unei oşti regale trimise peste Carpaţi crease o situaţie extrem de precară pentru Ludovic în interiorul Transilvaniei însăşi, la Jimbor, unde îşi stabilise cartierul general. Primejdia care îl pîndea aici şi de care fusese insistent invitat de demnitarii săi să se pună la adăpost nu ne e divulgată de textul scrisorii; ipoteza cea mai probabilă e că pericolul era acela al unei invazii muntene. Retragerea contingentului săsesc din oastea regală transformase o situaţie în sine grea într-una critică, silindu-l pe rege să părăsească postul său de comandament, cu teama însă, mărturisită, că şi în noul loc care i se recomanda ca refugiu s-ar fi putut afla în nesiguranţă. Situaţia mai era agravată şi de incertitudinea cu privire la soarta unei a doua oşti regale, angajată în lupta cu aceiaşi adversari. În aceste condiţii îngrijorarea extremă a regelui e lesne de înţeles³⁰.

Cît priveşte cea de a doua oaste, despre soarta căreia regele cerea informaţii, există indicii că ea a operat în sud, în Banat, unde sunt semnalate, în aceeaşi vreme, întinse devastări provocate de operaţii militare³¹. Un alt text, din 15 septembrie 1375, înregistrează o victorie repurtată de comitele de Timişoara, Benedict Himffy³². Între această dată şi luna iunie 1376 cel mai tîrziu, cetatea Severinului a fost readusă sub controlul regalităţii ungare³³.

Bilanţul de ansamblu al campaniei din 1375 a fost însă defavorabil regelui. În afară de acest din urmă succes, marile obiective strategice ale lui Ludovic nu au putut fi atinse: Ţara Românească nu a fost readusă la supunere şi foarte probabil nici Moldova. Mai mult încă, zona extracarpatică aflată sub controlul regal, care coincidea cu dioceza episcopiei Milcovei, e pierdută acum pentru coroană pentru a intra sub stăpî-

²⁹ Situaţia critică în care s-a aflat regele în 1375 înlăuntrul Transilvaniei s-a datorat fie pătrunderii trupelor româneşti în provincie, după retragerea contingentelor săseşti, fie perspectivei unei asemenea evoluţii, fie, în sfîrşit, unor mişcări înlăuntrul provinciei legate de poziţia militară nefavorabilă a regelui.

³¹ Kumorovitz, L. B., *I. Lajos Kyrályunk*, p. 976.

³² *Ibidem*, p. 977.

³³ La 19 iunie 1376 e menţionat într-un act regal Johannes Treutel (Trewtyl) în calitate de ban al Severinului; Hurmuzaki, I, 2, p. 235—236; cf. E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana*, p. 257.

nire munteană. Într-adevăr, din 1375 încetează pentru aproape şase decenii numirile în funcţia de episcop al Milcoviei³⁴.

Impasul serios în care a fost adusă politica lui Ludovic de Anjou în conflictul său cu românii în 1374 şi 1375 s-a agravat în anul următor cînd noi forţe au intrat în luptă. În sud, banul Tvrtko al Bosniei se proclamă rege, act de răscoală manifestă împotriva lui Ludovic³⁵; reconcilierea dintre Patriarhia constantinopolitană şi patriarhia şi statul sîrb, la sfîrşitul anului 1375 sau la începutul anului următor, a deschis perspectiva lărgirii coaliţiei anticatolice prin includerea în acţiune a Serbiei³⁶. Primejdia s-a mai agravat încă pentru regatul ungar în nordul Peninsulei Balcanice în 1376, în urma retrocedării de bizantini către turci a oraşului Gallipoli, fapt în urma căruia a fost restabilită legătura între posesiunile lor din Asia Mică şi cele din Europa, ceea ce le-a înlesnit mult deplasările de trupe.

În nord, o altă concesie majoră a bisericii bizantine, care a acceptat să numească un mitropolit pentru teritoriile ruse controlate de lituanieni în persoana lui Ciprian Țamblac, la sfîrşitul anului 1375, antrenează în acţiunea antiungară şi această redutabilă forţă militară a Europei răsăritene, în plină ascensiune. În 1376, lituanienii invadează teritoriile regatului polon, inclusiv Rusia haliciană³⁷.

Anul 1376 a sporit aşadar considerabil primejdia pentru regatul ungar, ameninţat concomitent din diverse direcţii. Doar marele efort militar desfăşurat de Ludovic în cursul anului următor, 1377, atît în sud împotriva turcilor şi a celorlalţi membri ai coaliţiei antiungare cît şi în nord împotriva lituanienilor, i-a permis să stabilizeze, fie şi numai parţial, situaţia şi să întîrzie cu cîţiva ani prăbuşirea sistemului de state clientelare pe care îl constituise cu greu de-a lungul unei domnii de cîteva decenii³⁸.

³⁴ R. Rosetti, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, Bucureşti, 1905, p. 43 (extras din „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. ist., seria II, t. XXVII). Acum a avut loc, după toate probabilităţile, o nouă extindere spre răsărit a teritoriului Ţării Româneşti. Confuziile între episcopia Milcoviei şi cea de Argeş semnalate de D. Ciurea, *Identificarea şi localizarea Milcoviei*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie” — Iaşi, XXI, 1984, p. 369—371, nu se datoresc identităţii dintre cele două oraşe şi dioceze ci probabilei extinderi a celei din urmă asupra teritoriului celei dintîi. Extinderea spre răsărit a Ţării Româneşti în aceste împrejurări nu exclude şi alta, anterioară.

³⁵ Ş. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatinţare*, p. 185.

³⁶ *Ibidem*, p. 187.

³⁷ *Ibidem*, p. 189.

³⁸ Potrivit lui Kumorovitz, L. B., marea ciocnire între regatul ungar, pe de o parte, şi români, turci, bulgari, pe de altă parte, atribuită pînă de curînd anului 1377 de istoricii care s-au ocupat de aceste evenimente, trebuie raportată asupra anului 1375, cînd s-ar fi petrecut în realitate. E meritul deosebit al autorului de a fi dovedit, pe temeiul materialului documentar recent descoperit, că un mare conflict militar între regatul ungar şi Ţara Românească s-a desfăşurat în 1375. A exclude noi confruntări militare între cele două state în 1377 pare însă riscant. În orice caz, argumente solide pledează în favoarea unei puternice ciocniri militare turco-ungare în 1377, ciocnire pe care autorul o situează tot în 1375, fără temei.

În legătură cu marea campanie împotriva lituanienilor au avut loc în Moldova evenimente însemnate care au dat o nouă orientare politică țării, de adaptare la modificările petrecute în vecinătatea ei.

În 1377, Moldova a cunoscut, în cadrul unor puternice convulsii, o schimbare de domnie. La începutul anului următor — 26 septembrie 1378 — când papa Grigore XI acorda „nobilei femei, Margareta de Siret, doamna Valahiei Mici“, dreptul, solicitat de ea, de a primi iertarea totală de păcate „in mortis articulo“³⁹, transferul de putere era un fapt împlinit cu cel puțin câteva luni mai devreme. Încercarea lituanienilor păgîni de a răsturna, la sfîrșitul anului 1377, noua situație din Moldova, printr-o acțiune militară, s-a încheiat printr-o înfrîngere⁴⁰; ea nu a lăsat decît amintirea unor martiri franciscani uciși de „păgînii care adoră arbori“⁴¹. Domnia Margaretei-Mușata și a fiului ei se instalează durabil.

Care a fost statutul țării sub această domnie sau, mai exact, a celui segment al ei care a corespuns cronologic cu dominația regatului ungar la Halici și în Podolia?

Țara sau, mai precis, conducerea ei a continuat să aparțină confesiunii catolice. O știm în cazul „doamnei țării“ din actul papal mai sus pomenit, dar o știm și în ceea ce îl privește pe fiul ei Petru din mărturia ulterioară a lui Ioan de Sultanieh: „Dominus ipsorum aliquando conversus fuit ad fidem nostram catholicam et specialiter mater sua domina Margarita per unum fratrem predicatorem vicarium generalem illarum partium“⁴² („Domnul lor a fost odinioară convertit la credința noastră catolică și îndeosebi mama sa doamna Margareta de către un frate predicator vicar general al acelor părți“).

Dar conversiunea la catolicism a noului domn al țării s-a petrecut sub autoritatea vicariatului general al *Societății fraților peregrinanzi*, în care, la sugestia lui Ludovic de Anjou, au fost încorporate mănăstirile dominicane din Rusia haliciană și Moldova⁴³, aspect important al politicii regelui de a smulge aceste teritorii Poloniei pentru a le aduce sub dominația regatului ungar. Expresie a aceleiași politici de consolidare a do-

Hotărîrea lui Ludovic, la sfîrșitul anului 1377, de a consolida pasul Bran, e sigur legată de aceste împrejurări și probabil și de situația critică în care s-a aflat în 1375.

³⁹ *Acta Gregorii PP. XI*, p. 493—494.

⁴⁰ „Item ante festum nativitatis Christi Litvani processerunt contra illos de Walachia et ibi fuerunt victi, ita quod paucos equos abduxerunt“; text din analele unui franciscan din Toruń, citat de A. Sacerdoțeanu, *Lupta moldovenilor cu litvanii în 1377*, București, 1936, p. 775 (extras din volumul omagial *Alexandru și Ioan I. La-pedatu*); pentru acest episod și pentru fapte legate de el sau cronologic foarte apropiate, v. Șt. S. Gorovei, *Poziția internațională a Moldovei în a doua jumătate a veacului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“ — Iași, 16, 1979, p. 198—201 și 205—208; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 328.

⁴¹ „Archivum Franciscanum Historicum“, III, 1910, p. 700.

⁴² S. Papacostea, *Un călător în țările române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii. Revistă de istorie“, 18, 1965, 1, p. 173.

⁴³ *Acta Gregorii PP. XI*, p. 492—493; v. mai sus p. 116.

minației regatului său în Europa răsăriteană a fost și suprimarea legăturii directe între episcopia de Siret și papalitate; reîntrirea episcopiei de Siret în dependența Haliciului e atestată documentar în 1391⁴⁴, dar faptul însuși e probabil anterior. Stabilirea datei exacte a acestei reveniri va fi de primă însemnătate pentru înțelegerea raporturilor dintre Ludovic de Anjou și Petru I între 1377/1378 și 1382⁴⁵.

Reușita lui Ludovic nu a fost însă decît parțială în această privință. Cu toată probabila ei înclinare, Moldova lui Petru I nu a redevenit un voievodat de strictă subordonare, „terra nostra moldavana“, cum o dorise arzător regele Ungariei. Încă din primele luni ale domniei lui Petru I, Ludovic și-a manifestat insatisfacția cu noua formulă politică instaurată în Moldova și înclinația sa de a-i readuce la cîrma țării pe Drăgoștii de absolută fidelitate⁴⁶. Experiența nefericită din trecut sau alte griji mai actuale l-au determinat însă să renunțe la încercarea de a pune în aplicare această dorință. După 1377, Moldova a fost încadrată în sistemul de state legate de regatul ungar dar ca domnie de sine stătătoare, cu un domn care se intitula „Dei gratia“, nu un voievod din mila regelui Ungariei⁴⁷.

Evoluția a fost similară, deși mai întîrziată în cazul Țării Românești. Revenirea la legătura cu Ungaria s-a petrecut între 19 noiembrie 1377, dată la care Ludovic comunica brașovenilor speranța sa că Țara Românească va ajunge din nou „în mîinile noastre“, și luna mai 1381 cînd se înființează episcopia catolică de Argeș, în dependență de arhiepiscopia de Caloce⁴⁸.

Dar și în raport cu Țara Românească succesul lui Ludovic a fost limitat. Neîndoielnic, crearea episcopiei de Argeș, subordonată unui scaun metropolitan din Ungaria era un succes major al regelui. Dar succesul a fost plătit cu pierderea definitivă a teritoriilor transcarpatice controlate, măcar intermitent, pînă în vremea războiului din 1375 de regatul ungar, teritorii cuprinse pînă în această vreme în episcopia Milcoviei și integrate acum în cea recent creată a Argeșului. Precaritatea relațiilor restabilite cu Țara Românească se constată și din faptul că feudele transcarpatice nu au fost restituite în acest timp domnului țării.

Moartea lui Ludovic de Anjou în 1382 și destrămarea sistemului său hegemonic în anii următori au pus capăt legăturilor stabilite de regatul

⁴⁴ L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, ed. tertia, IX (1377—1417), Quaracchi, 1932, p. 119—120.

⁴⁵ Pentru argumentele opuse tezei restabilirii raporturilor feudo-vasalice între Ludovic de Anjou și Moldova sub Petru I, v. Șt. S. Gorovei, *Cu privire la data primelor monede moldovenesti*, în „Suceava. Anuarul muzeului județean“, V, 1978, p. 567—571; idem, *Armoiries et rapports politiques: le „cas“ moldave au XIV-e siècle*, în „Revue roumaine d'histoire“, XXIII, 1984, 2, p. 125—128.

⁴⁶ S. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare*, p. 190.

⁴⁷ Pentru variațiile titlaturii lui Petru I, v. L. Șimanschi și G. Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc*, I, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie“ — Iași, 9, 1972, p. 127.

⁴⁸ S. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare*, p. 190—192.

ungar cu cele două state române în etapa finală a domniei celui de al doilea rege din dinastia angevină. Din îndelungata probă a focului care fusese pentru ele efortul regalității angevine de a le reduce la strictă dependență, statele române au ieșit consolidate; fapta *Ctitorilor*, pentru a relua formula lui Nicolae Iorga, se împlinise.

Evenimentele de istorie românească din anii 1374—1375, atât cele recent ieșite la lumină cât și cele anterior cunoscute, dar care capătă un înțeles nou prin raportarea la cele dintii, îngăduie constatări generale cu privire la „problema românească” în secolul XIV.

În esență această problemă se reduce la două aspecte, care le cuprind pe toate celelalte: *aparitia și consolidarea statelor românești*, pe de o parte, *fixarea statutului lor în sistemul european de state*, pe de altă parte. Deschizând faza finală a conflictului dintre regatul angevin și statele românești, înfruntarea din 1374—1375 impune reconsiderarea întregului proces și descifrarea semnificației sale.

De la începuturile sale, așa cum intuise N. Iorga cu multe decenii în urmă, statul românesc a fost expresia unei națiuni în devenire, spre deosebire de statele de tip și aspirații imperiale cum erau cele de la sudul Dunării cuprinse în aria de dominație imperială a Bizanțului.

Sensul național al statului românesc alcătuit în secolul XIV, firește în stadiul incipient de dezvoltare a națiunii, se vedește în elementele de conștiință colectivă pe care le-a încorporat și în funcția sa externă.

Statul românesc în secolul XIV deși în dublă alcătuire a fost produsul unui singur și același popor, cel român. Faptul a fost recunoscut, încă din această vreme, de instanțele europene cele mai autorizate, iar această recunoaștere nu putea fi decât reflectarea cunoașterii lui de către românii înșiși.

Cînd, în 1370, papa Urban V a consimțit să creeze episcopia de Siret, la cererea lui Lațcu, el afirma răspicat și identitatea etnică a locuitorilor și creatorilor celui de al doilea stat românesc, de vreme ce adăuga pe lângă numele său specific, Moldova, explicitarea „din părțile sau națiunea Vlahiei” („partium seu nationis Wlahie”). Cum însă în chiar același an, același papă Urban V folosea aceeași denumire etnică pentru celălalt stat românesc în cuprinsul scrisorii adresate lui Vladislav „voievodul Vlahiei” („Latislao wayvodae Wlahie”), e evident că el recunoștea astfel unitatea sau identitatea etnică a locuitorilor celor două state⁴⁹. De altminteri, încă cu câteva decenii în urmă, în 1345, papa Clement VI vădise în scrisorile adresate unor „nobili” români între care fiul lui Basarab, Alexandru, cunoașterea unității masei românești norddunărene, a românilor din Transilvania și a celor din Țara Românească și Sirmium, desemnați cu toții prin denumirea de „olachi romani”, adică valahii români; unitatea lor de neam era dedusă din originea lor romană comună⁵⁰.

⁴⁹ Hurmuzaki, I, 2, p. 158, 159, 160.

⁵⁰ Hurmuzaki, I, 1, p. 697—698.

Și autoritățile supreme de la Bizanț, imperiul și patriarhia, au recunoscut implicit această unitate de bază a celor două state românești care în terminologia cancelariilor lor s-au numit Ungrovlahia și Russo- sau Maurovlahia.

Limba, elementul constitutiv principal al națiunii, apare pentru prima oară în izvoare în cursul încheștării din 1374—1375 ca punct de fixație decisiv în confruntarea dintre români și statul angevin în expansiune. Rezistînd efortului de a-i înstrăina de etnia proprie, prin ierarhia bisericească străină, de limbă străină, românii din teritoriul nespecificat, dominat direct de regalitatea ungară, care purtau lupta mai aproape de esența ei decât cei care își constituiseră deja statul propriu, dau sensul profund al înfruntării dintre statele române și statul angevin.

În aceeași semnificație se integrează strînsa corelație dintre destinul românilor intra- și extracarpatici, dintre consolidarea situației politice a celor de la sud și răsărit de Carpați, în procesul rezistenței împotriva regatului angevin care tindea să le anihileze statele, și degradarea statutului politic și confesional al celor rămași în aria de dominație directă a acestuia. Trăsătura de unire națională între aceste evoluții concomitente dar divergente a fost consolidarea statelor românești în proces de constituire cu concursul unor elemente nobiliare românești dinlăuntrul arcului carpat, proces a cărui întruchipare cea mai înaltă, istoric documentată, a fost acțiunea lui Bogdan. Prin fapta lui, autonomia maramureșană strangulată și-a găsit o împlinire superioară în constituirea celui de al doilea stat românesc pe care l-a înălțat de la statutul de voievodat dependent la acela de stat de sine stătător.

În sens invers, cele două state românești aveau să asume curînd, în cursul aceluiași secol și în secolul următor, funcția de factor protector în raport cu românii din Transilvania, îndeosebi pe plan confesional.

O dată constituite statele românești, inevitabil se impunea și problema statutului lor internațional, adică problema recunoașterii caracterului lor de sine stătător. Evident, în condițiile vremii, cînd realitățile social-politice se dezvoltau cu necesitate sub veșmint spiritual-bisericesc, și statul avea nevoie de o confirmare bisericească, și anume din partea autorității bisericești supreme. Două erau centrele de autoritate bisericească supremă de unde putea veni consacrarea statului: Roma și Bizanțul sau Noua Romă, care își împărțeau din punct de vedere spiritual spațiul european și care singure erau în măsură să asigure legătura cu sursa cea mai înaltă a puterii potrivit principiului neotestamentar: „non est potestas nisi a Deo”. Legătura directă cu unul din aceste centre era așadar indispensabilă pentru ca statele românești să-și asigure intrarea în legitimitatea statală europeană.

Ambele state au explorat, la începuturile lor, legătura cu Roma. Încă din secolul precedent, papalitatea recunoscuse fără dificultate statul creat de românii suddunăreni, statul Asăneștilor, pe temeiul acceptării de către acesta a supremației Romei. Ideea originii romane care avea să însoțească neapărat toate contactele și apropierile ulterioare ale Româ-

nilor cu Roma și care avea să devină una din componentele principale ale ideologiei naționale românești, apare și în această primă legătură ca motivație importantă a dialogului între papalitate și români.

O situație similară se constată la începutul domniei lui Alexandru, probabil în calitate de domn asociat al lui Basarab, când, cum s-a arătat, în procesul stabilirii legăturii directe între domn și scaunul papal, recunoașterea supremației Romei și recunoașterea de către aceasta a romanității și unității românilor au fost componente esențiale ale acestei noi faze a dialogului între papalitate și romanitatea răsăriteană. Dar, pe lângă remarcabila dezvăluire a acestor aspecte ale problemei românești în vremea sa, scrisoarea papei Clement VI mai înregistrează și ostilitatea regelui Ludovic față de o inițiativă care tindea să stabilească contactul direct între papalitate și români, peste ierarhia laică și ecleziastică a regatului ungar.

Oprirea de către Ludovic a scrisorilor expediate de papă nobililor români, între care se afla și Alexandru, cîștigați de biserica romană, a fost manifestarea clară a unui alt aspect al problemei românești în secolul XIV. Hotărîrea regelui Ludovic de a se interpune ca intermediar obligator între papalitate și masa românească din aria sa de dominație și de hegemonie, de a asigura convertirea românilor în cadrul și sub egida propriei ierarhii catolice, nu a fost însă un capriciu personal, ci expresia unei constante a politicii regatului ungar. Refuzul de a accepta legătura directă între români și Roma nu a fost decît manifestarea ecleziastică a efortului regalității ungare de a împiedica evoluția societății românești spre forme proprii de organizare politică.

Constituirea celui de al doilea stat românesc, prin emanciparea Moldovei de sub puterea regalității ungare, sub Bogdan, a dat o nouă dimensiune problemei românești și pe plan internațional. Acum papalitatea se decide la un pas însemnat; pe temeiul convertirii lui Lațcu la catolicism, prin mijlocire polonă, papa Urban V înzestrează tîrgul Siret cu o episcopie pe care o desprinde din dependența față de Halici, aducînd-o în dependență directă față de scaunul apostolic.

Actul papal nu numai consacra o nouă episcopie, dar și legitima pe plan internațional existența celui de al doilea stat românesc, recunoscut ca atare și devenit de sine stătător prin eliminarea dominației regatului ungar. O divergență considerabilă se manifesta astfel între politica papalității, gata să recunoască neatîrnarea celor două state o dată cu identitatea lor etnică comună, și politica regelui Ungariei pentru care acestea continuau să fie „terra nostra transalpina” și „terra nostra moldavana” sau cel mult „wayvodatus Moldaviae”.

Manifestarea cea mai evidentă a acestei divergențe de direcții politice se observă în cazul Moldovei în vremea lui Lațcu: recunoscută în 1370 ca stat de sine stătător de scaunul apostolic, cu o ierarhie ecleziastică direct dependentă de papalitate, deci independent de alte puteri lumești, contestată doi ani mai tîrziu de Ludovic de Anjou care, trecînd peste hotărîrea papală, revendică în 1372 dreptul de a decide soarta țării, împo-

triva căreia avea să organizeze după alți doi ani, în 1374, o expediție militară de împlinire a hotărîrii sale. Victoriile lui Ludovic în ultimii săi ani de domnie și restructurările politice pe care le-au determinat în spațiul est european au pus capăt acestei legături ecleziastice directe între Moldova și Roma.

Oprite de această stavilă în aspirația lor de a obține consacrarea ecleziastică de la Roma, Țara Românească și Moldova s-au orientat inevitabil spre al doilea centru de legitimare a puterii, Bizanțul.

Atitudinea Bizanțului față de români a fost mai complexă decît cea a Romei⁵¹. Față de românii suddunăreni și de încercările lor de a-și da forme de organizare statală proprii, Bizanțul a reacționat hotărît negativ. Orientarea spre Roma a statului Asăneștilor unde întemeietorii acestuia au găsit consacrarea puterii lor nu putea decît să sporească repulsia Bizanțului față de evoluția spre stat a românilor și față de afirmarea romanității lor.

Dar în secolul XIV situația s-a schimbat hotărît. Cucerirea Peninsulei Balcanice de către turci, restrîngerea ariei de dominație efectivă a Imperiului bizantin, efortul său de a găsi aliați atît împotriva turcilor cît și a puterilor catolice, deplasarea centrului de greutate a românilor de la sudul la nordul Dunării au dat problemei românești în optică bizantină o cu totul altă înfățișare decît în secolul precedent. Zdrobit în ordinea teritorial-politică, universalismul bizantin se apără cu mai mult succes în cea spirituală și ecleziastică, sprijinindu-se însă tot mai mult pe realitățile etnice și politice de sine stătătoare ale Europei sud-estice și răsăritene. Recunoașterea acestor noi realități și legitimarea lor a fost condiția *sine qua non* a viguroasei afirmări a patriarhiei și spiritualității bizantine în a doua jumătate a secolului XIV. Între aceste realități un loc însemnat l-au avut cele două state românești care își apărau neatîrnarea împotriva regatului angevin, hotărît să le-o conteste, și împotriva intoleranței formulei sale de prozelitism, care tindea să le subordoneze politic. Între Bizanțul în căutare de sprijin împotriva forțelor adverse covîrșitoare și statele românești în căutare de legitimitate înînlînarea s-a produs firească. La interval de un sfert de secol, Țara Românească și Moldova au intrat în aria de legitimitate a ceea ce s-a numit „Commonwealth-ul bizantin”. În 1359, marele voievod al Țării Românești, Alexandru, a fost investit de Bizanț cu calitatea de autocrat, adică domn, stăpîn independent, iar țara primea și instrumentul spiritual al independenței, instituția mitropoliei. O evoluție similară s-a produs sub Petru I în politica Moldovei, care a intrat la rîndul ei în sistemul de state recunoscute de Bizanț. Prin actele care au confirmat această evoluție cele două țări au fost recunoscute ca state românești, așadar cu fond etnic comun, și au fost investite cu atributele neatîrnării, firește în cadrul concepției medievale

⁵¹ Pentru atitudinea în general a lumii bizantine față de romanitatea răsăriteană, v. N.-Ș. Tanașoca, *Românii în izvoarele bizantine* (lucrare consultată în manuscris prin bunăvoința autorului).

asupra relațiilor interstatale. Jocul forțelor istorice a făcut ca intrarea statelor românești în sistemul statelor europene în secolul XIV să se realizeze în cele din urmă sub egida Bizanțului și a formulei sale de legitimare a statelor.

În concluzie: în istoria românilor secolul XIV a fost dominat de procesul constituirii statelor românești și de lupta lor de apărare împotriva tendințelor regatului ungar angevin de a le contesta dreptul la neatîrnare și de a le subordona propriilor sale organe politice și ecleziastice. Deși într-o dublă intrupare, statul românesc a apărut ca instrument de apărare a unei națiuni în devenire împotriva tendințelor de dominație directă și de subordonare națională a unei puteri străine care tindea din ce în ce mai conștient să asimileze populațiile heterogene larg predominante numeric asupra cărora își impusese dominația. Apariția limbii ca argument al opoziției românilor față de acest efort e unul din indiciile cele mai puternice ale intrării în scenă a națiunii și în istoria românească.

Succesul final al celor două state în lupta, purtată concomitent, în repetate rînduri, împotriva forței care tindea să le anihileze a fost consacrat pe plan internațional prin recunoașterea autonomiei lor ecleziastice; căutată la început în direcția Romei, care a recunoscut unitatea românilor norddunăreni, temelia etnică comună a celor două state, și, fi-rește, romanitatea românilor, dar care nu a fost capabilă să înfrîngă opoziția regatului ungar față de legătura directă între papalitate și români, legitimarea a venit în cele din urmă de la Bizanț, care a consacrat autocrația puterii domnești o dată cu înființarea mitropoliei celor două state.

Acestea au fost elementele principale ale „problemei românești” în secolul XIV.

STATUL ROMÂNESC ÎN SECOLELE XIV—XVI. ROLUL SĂU ÎN CONSOLIDAREA ENTITĂȚII POPORULUI ROMÂN*

Cu apariția statelor române în cursul secolului al XIV-lea, produs tirziu al unor procese social-politice lente și complexe, societatea românească a înfăptuit pasul ireversibil în direcția afirmării sale ca entitate autonomă, organizată politic de sine stătător. Apariția statului românesc feudal-centralizator, fie el și într-o dublă intruchipare — Țara Românească și Moldova — a asigurat poporului român un cadru propriu de organizare politică superioară, un cadru de afirmare a energiei sale pe plan politic, economic, bisericesc și cultural. Statul medieval propriu a fost învelișul protector al entității etnice și spirituale românești în îndelungatul interval care separă sfîrșitul epocii migrațiilor și al dominației popoarelor stepei de vremea închegării României moderne.

Constituirea Țării Românești și Moldovei a fost una din manifestările marelui proces istoric care, cu mari decalaje cronologice și cu deosebiri de modalitate de la un caz la altul, a impus statul centralizator și unificator ca forță dominantă în viața popoarelor europene, în detrimentul atît al formelor de organizare imperiale și universaliste, cît și al forțelor fărîmîțării, generatoare a unei multitudini de alcătuiți mărunte în cadrul aceluiași popor. Apariția acestui tip de stat, feudal-centralizator, cu tendința de a cuprinde integral sub puterea sa realitatea etnică pe care o reprezenta, a fost una din caracteristicile de seamă ale tranziției laborioase de la lumea medievală la cea modernă. Convergența lentă între stat și popor a dominat procesul constituirii națiunilor moderne.

Constituirea și structura statelor feudale române. Ca mai pretutindeni în Europa medievală și în spațiul românesc constituirea sau, în terminologia tradițională, „întemeierea” statului sau statelor feudal-centralizatoare¹ a fost rezultatul unui proces de *agregare* și *integrare*, sub do-

* Publicat în volumul colectiv *Națiunea română. Geneză, afirmare, orizont contemporan*, București, 1984, p. 234—252. Din vasta bibliografie a tematicii discutate am reținut doar cîteva din lucrările cele mai de seamă, care cuprind însă și datele bibliografice principale.

¹ Etapa centralizatoare a statului feudal se distinge de cea a fărîmîțării, care coincide cu predominarea puterilor universaliste. Centralizarea însă a fost un proces de lungă durată, care depășește în timp faza concentrării teritoriale și a consti-

minația unui centru unificator, a unor formații teritorial-politice mai modeste, aparținând aceleiași colectivități etnice, și paralel, de *emancipare* a lor de sub dominațiile străine.

Raritatea izvoarelor abia îngăduie constatarea liniilor generale de desfășurare a celui dintâi proces: în *sudul Carpaților*, tranziția de la *voievodatele lui Litovoi și Seneslau*, „lăsate” pe seama românilor de regalitatea ungară (1247, diploma cavalerilor ioaniți)², care a încercat perseverent în cursul secolului al XIII-lea să-și impună dominația asupra ansamblului spațiului carpato-dunărean, la *unitatea politică* realizată de efortul unificator al voievodului Litovoi în *Oltenia* (diploma regelui Ladislau Cumanul în favoarea magistrului Gheorghe, 1283)³, la *Țara Românească*, rezultat al integrării celor două centre de putere românești din stînga și dreapta Oltului — țările voievozilor Litovoi și Seneslau —, sub o conducere unică, în persoana lui Basarab, operă desăvîrșită de fiul și continuatorul său, Nicolae Alexandru, în părțile răsăritene, în detrimentul dominației tătare⁴; la *răsărit de Carpați*, unde evoluția e încă mai puțin clară, trecerea de la *voievodatul din valea riului Moldova*, ale cărui prime manifestări sînt înregistrate în izvoare în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea, la *formația politică mai cuprinzătoare*, urmare a unei extinderi spre nord, *sub familia nobiliară românească a Dragoșștilor* — supusă dinastiei angevine —, la *voievodatul de sine stătător Moldova*, instituit prin efortul îmbinat al țării, răsculată împotriva hegemoniei ungare, și al acelora dintre românii maramureșeni care, după ce încercaseră zadarnic să împiedice penetrația puterii regale în țara autonomă a Maramureșului, au găsit refugiu pentru spiritul lor de independență în „libertatea” românească constituită de cealaltă parte a munților și, în sfîrșit, la *unitatea istorică a Moldovei*, realizată prin integrarea, la sfîr-

uirii unor formații corespunzătoare unei etnii sau cu tendința de a o cuprinde. E evident însă, în același timp, că după constituirea sau „întemeierea” unui stat de acest tip nu se mai poate vorbi decît în chip impropriu de fărîmîtare, chiar dacă fenomenele fărîmîțării lasă urme profunde și cunosc recrudescențe de scurtă durată. Tot atît de eronată e concepția potrivit căreia un stat abia ieșit din formula fărîmîțării ar putea fi un stat care ar fi desăvîrșit centralizarea. În realitate, centralizarea, luarea sub control a teritoriului prin instituțiile corespunzătoare, continuă mult timp după încheierea unității teritoriale sau după încheierea unei etape însemnate a acesteia.

² *Documenta Romaniae Historica*, D. I, București, Ed. Academiei R. S. România, 1977, p. 21—28.

³ *Ibidem*, p. 30—35.

⁴ Pentru întreg procesul întemeierii Țării Românești în secolele XIII—XIV, v. mai recent S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241—1243) pînă la consolidarea domniei în Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotorpirii ungare, și Ș. Papacostea, Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1980, p. 41—95 și p. 165—193 (cu bibliografia temei).

șitul secolului al XIV-lea, a cursului inferior al Dunării și a țărmului Mării Negre („parathalasia”) în hotarele aceluiași stat⁵.

Avîntul creator de stat s-a împlinit nu numai prin concentrarea teritoriului românesc în cadre statale proprii dar și, concomitent, prin eliberarea acestui teritoriu de sub dominația puterilor străine; aceea a regatului ungar al dinastiei arpadiene, sub ultimii ei reprezentanți, iar, după stingerea lor, al urmașilor lor angevini, și aceea a imperiului mongol al Hoardei de Aur. După un secol și jumătate de înfruntări, efortul regatului ungar de a domina direct teritoriile de la sud și răsărit de Carpați a fost definitiv înfrînt, o dată cu „întemeierea” Țării Românești și Moldovei; ofensiva regatelor catolice, Ungaria și Polonia, împotriva Hoardei de Aur, spre mijlocul secolului al XIV-lea, acțiune la care românii din lăuntru și din afara arcului carpatic au avut o participare însemnată, a pus capăt ultimelor rămășițe ale dominației mongole în spațiul românesc⁶; formațiile teritoriale care se aflaseră în trecut sub puterea mongolă au fost astfel integrate în noile state românești⁷.

Cele două direcții principale de dezvoltare din care au rezultat statele române de sine stătătoare, agregarea teritorială și emanciparea de sub dominațiile străine, s-au prelungit după „întemeiere” în manifestările cele mai de seamă ale vieții politice interne și externe a celor două țări: *statornicirea raportului* între puterea centrală — *domnia* — și celelalte forțe politice ale societății românești — *clasele și stările privilegiate* — și *apărarea* noilor state, cu mijloacele armelor și ale diplomației, împotriva permanentei amenințări care le venea din partea marilor puteri vecine.

Viața politică internă a Țării Românești și Moldovei a fost determinată de raportul între puterea centrală, care, după ce a realizat cadrul teritorial, și-a continuat acțiunea prin efortul de centralizare instituțională, și forțele politice rezemate pe vechile realități teritoriale, particulariste, și mai ales pe cele întemeiate pe privilegiile smulse domniei.

Expresia cea mai înaltă și cuprinzătoare a politicii de centralizare a puterii, în opoziție cu particularismul local și cu privilegiul de clasă sau de stare, a fost instituția *domniei*. Moment culminant al „întemeierii” statelor române, tranziția de la voievodat la domnie — de la organisme statale multiple, modeste ca întindere și limitate în exercițiul puterii de dominațiile străine, la statul feudal de sine stătător și centralizator — a fost pe plan intern, ca de altminteri și pe plan extern, o afirmare de suveranitate. Proclamarea domniei, adică a puterii centrale autocrate, a însemnat, programatic cel puțin, subordonarea strictă a ce-

⁵ Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VI, 1973, p. 43—59.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

lorlalte puteri de stat față de *domn* (*dominus, authenticis, gospodar* sau *gospodin*), asumarea controlului întregii societăți de către acesta⁸.

Instituită după modelul bizantin, preluat direct sau indirect⁹, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, domnia autocrată se afirmă de drept divin, revendicată exprimată prin formula „din mila lui Dumnezeu” („Dei gratia”, „bojiei milostii”), înscrisă în titulatura domnului. Prin această afirmare a derivării puterii ei din harul divin, domnia nu numai s-a distanțat de ceilalți deținători de putere publică — distanțare care, în cazul Țării Românești, se realizase încă dinainte, prin titlul de mare voievod¹⁰ —, dar a revendicat chiar pentru sine o putere de esență superioară tuturor celorlalte dinlăuntrul statului pe care îl conducea și deci supremația asupra acestora.

Caracterul sacru nu putea fi conferit domniei decât de o instanță ecleziastică superioară, prin ungere; mitropoliile Țării Românești și Moldovei, instituite în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în dependență canonică de Bizanț — una din cele două surse supreme de legitimitate spirituală și politică ale Europei medievale — au asumat funcția de învestire a domniei cu caracter sacru. Produs al procesului de concentrare teritorială realizată de centrele unificatoare ale celor două state, mitropolia Țării Românești și cea a Moldovei, care și-au subordonat ierarhiile ecleziastice din cadrul formațiilor anterioare, au contribuit decisiv, paralel cu domnia, la crearea și consolidarea statului feudal¹¹.

Dinamica centralizării s-a manifestat hotărât prin extinderea autorității domniei de la domeniul propriu la întregul teritoriu al țării (*dominium eminens*), aspect decisiv al tendinței de a transforma, pe plan intern, suzeranitatea în suveranitate¹². Deschis probabil o dată cu alegerea *marelui voievod*, fapt care presupune măcar o delegație parțială de puteri asupra celorlalți voievozi și cneji și asupra teritoriilor supuse autorității lor, procesul acesta s-a afirmat în secolele XIV—XVI prin poli-

⁸ Val. Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1980, p. 41—46; Ș. Pașcoștea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue roumaine d'histoire”, XVII, 1978, 3, p. 391—392.

⁹ Val. Al. Georgescu, *op. cit.*.

¹⁰ P. Strihan, *Organizarea de stat. Voievodatul și domnia*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, București, Ed. Academiei R. S. România, 1980, p. 250—257; pentru variatele interpretări ale titlului de mare voievod, v. E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (până în secolul al XVI-lea)*, București, Ed. Academiei R. P. Române, 1960, p. 146—182.

¹¹ M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, București, Ed. Institutului biblic, 1980, p. 239—268 (cu bibliografia chestiunii).

¹² Valeria Costăchel, *Dominium eminens*, în vol. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, Ed. Științifică, 1957, p. 215—219; deși realizată într-un cadru feudal și prin intermediul unei instituții feudale, extinderea puterii domnești o dată cu aplicarea dominiului eminent a deschis calea afirmării absolutismului domniei într-o etapă următoare.

tica domniei de a asimila statutul domeniului boieresc patrimonial cu acela al concesiilor de pământ acordate de domnie cu titlu de beneficiu; această direcție de manifestare a politicii domniei a urmărit să subordoneze puterii centrale întregul teritoriu al țării. În virtutea rezultatelor, fie ele și numai parțiale, ale acestei politici, domnia și-a extins considerabil autoritatea asupra teritoriului țării, asupra potențialului ei uman și a resurselor ei economice, a participat la exploatarea acestora și a exercitat larg atribuțiile puterii de stat.

Asumarea progresivă a controlului asupra întregii țări a impus domniei să extindă actul de guvernare, cu multiplele sale fețe, de la domeniul propriu la ansamblul teritoriului asupra căruia domnea și să creeze instituțiile guvernării.

Principala instituție de guvernare a țării, în care se găseau reunite toate laturile puterii laice, era, firește, *domnia însăși*. Domnul era deopotrivă supremul judecător și legiuitor, comandantul oștii, deținătorul inițiativelor în problemele de politică internă și externă; în virtutea acestor atribuții, a funcției de conducere pe care o asumase, domniei îi revenea dreptul de a prelua, prin fiscalitate, o parte din produsul muncii societății pe care o guverna¹³.

Exercițiul unei puteri centrale care își extinsese într-atâta autoritatea presupunea însă organe de guvernământ corespunzătoare necesităților acestui stadiu de dezvoltare statală. Progresiv, pe măsura instituționalizării statului, au apărut și s-au dezvoltat organele centrale și regionale de guvernare.

La centru, alături de domnie, se constituie *sfatul domnesc*; inițial organ de consultare și de asigurare a cooperării între reprezentanții de frunte ai stăpînitorilor de pământ și alesul lor în funcția voievodală — în cadrul obligației reciproce de sfat și ajutor, *auxilium et consilium* —, sfatul se convertește lent, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în organ de guvernământ, expresie a politicii puterii centrale¹⁴. Demnitățile de curte cu care erau investiți inițial acești mai mari ai clasei stăpînitorilor de pământ capătă o funcție de guvernare care se precizează și se specializează pe măsura progresului centralizării și a complicării guvernării însăși. Pe plan secundar au rămas dregătoriile legate de slujba personală a domnului și a curții sale. În ciuda desprinderii lente și imperfecte a atribuțiilor speciale din confuzia originară — de fapt o specializare absolută și riguroasă nu s-a realizat decât după abolirea sistemului în secolul al XIX-lea —, dregătoriile au fost un instrument eficace al centralizării.

Punctul de reazem al centralizării la nivel regional au fost curțile domnești, în jurul cărora s-au organizat subdiviziunile administrative ale Țării Românești — *județele* — și ale Moldovei — *ținuturile*. Din cen-

¹³ P. Strihan, *op. cit.*; Val. Al. Georgescu, *op. cit.*

¹⁴ P. Strihan, *Sfatul domnesc*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 278—286.

trele acestor diviziuni s-au exercitat, de către titularii locali ai puterii, căpeteniile județelor și ținuturilor, sarcinile militare, judiciare și fiscale încredințate de domnie.

Gradul avansat al centralizării se constată în organizarea și funcționarea sistemului fiscal. Triumful principiului dominiului eminent s-a manifestat pe planul fiscalității prin dreptul cîștigat de domnie de a participa la exploatarea întregului teritoriu al țării prin mijlocirea *dijmelor* din produse, care reveneau *cămării* domnești. Ca exponentă a intereselor generale și în calitate sa de organizatoare a apărării țării împotriva primejdiilor externe, domnia preleva de la ansamblul țării *birul*, dare destinată să acopere, după caz, tributul extern sau cheltuielile de război¹⁵.

Oricît de remarcabile, progresele centralizării nu au putut anihila realitățile epocii precedente, a fărîmîtării, care, departe de a dispărea, se manifestă încă viguros după constituirea celor două state românești. Manifestarea cea mai spectaculoasă, nu însă și cea mai persistentă, a acestor vechi realități a fost tendința de a desface unitatea nou creată sau de a-i slăbi caracterul unitar prin accentuarea autonomiei elementelor intrate în componența sa (asocierile la domnie cu diviziunea teritoriului între domnii asociați, crearea băniei oltene, desprinderea Țării de Sus și a Țării de Jos în Moldova în timpul succesorilor la domnie ai lui Alexandru cel Bun)¹⁶. Dar manifestările extreme ale vechiului particularism au cedat, în cele din urmă, față cu tendința mai puternică a centralizării.

Mult mai tenace față de centralizare s-au dovedit microautonomiile domeniile care, deși amputate de progresul puterii centrale, nu au fost și suprimate. Vechea autonomie completă sau foarte largă a domeniului s-a metamorfozat acum în *privilegiu*, expresie a limitelor centralizării, concesie acordată de puterea centrală și investită deci cu caracter legal.

Privilegiile sînt fragmente de putere și de venituri publice pe care clasa marilor stăpîni de pămînt și, în subsidiar, alte categorii sociale le-au conservat sau obținut prin rezistență față de centralizare. Constituirea Țării Românești și Moldovei a fost însoțită sau urmată de progresiva transformare a stăpînilor de moșii cu diverse titluri în boieri *privilegiați* de domnie (ca, dealtminteri, și fundațiile religioase și domeniile lor). Privilegiul esențial și originar, care a salvat pentru stăpînii de pămînt zone însemnate de putere publică, a fost *imunitatea*; în virtutea acestui privilegiu, domnia lăsa pe seama stăpînilor de pămînt integral sau parțial dreptul de judecată, dreptul de urmărire administrativă, încasarea dărilor etc.¹⁷. Pe măsură ce imunitatea s-a îngustat ca urmare a

progresului centralizării, ea a fost convertită în scutiri de obligații, totale sau parțiale, pentru stăpînii de domenii și pentru celelalte categorii privilegiate; privilegiile recunoscute acestora de domnie, în etapele avansate ale centralizării, nu au fost decît produsul contracției imunității¹⁸.

Rezistența privilegiului și a forțelor sociale pe care le acoperea și-a găsit expresia politică în instituția *Marii Adunări a Țării* sau a *Adunării Obștești*, variantă a adunărilor de stări din alte state medievale¹⁹. Ca și sfatul domnesc, adunările de stări s-au născut din instituția feudală a sfatului și ajutorului. Dar, spre deosebire de sfatul domnesc, adunarea stărilor a fost și a rămas esențial un organ de reprezentare a intereselor privilegiaților. Prin intermediul acestei instituții, a cărei existență e atestată în secolul al XV-lea în Țara Românească și Moldova, dar care are neîndoiește rădăcini mai vechi, stările privilegiate au fost asociate la actul de guvernămînt, măcar la acțiunile decisive, interne și externe, care priveau țara în ansamblul ei. Deși reunite excepțional și deși uneori au fost convertite prin acte de forță de domnie în instrumente ale puterii centrale, adunările de stări și-au păstrat pînă la capăt rolul de pavază a privilegiului împotriva tendinței puterii centrale de a-l îngradi, de a-i amputa semnificația.

Statul feudal românesc a fost, așadar, expresia echilibrului realizat între domnia centralizatoare și categoriile sociale privilegiate care își împărțeau puterea publică. În afara vieții de stat s-a aflat masa populației neprivilegiate, îndeosebi țărănimea dependentă, al cărei număr a sporit considerabil o dată cu extinderea marelui domeniu în secolul al XVI-lea; pe umerii acestei mase neprivilegiate, pe produsul muncii ei, se rezemau în cea mai mare parte statul feudal și lumea privilegiului.

Dar, deși dominat de o minoritate privilegiată, statul medieval românesc a împlinit și funcții de interes general care priveau întreaga comunitate cuprinsă în sfera sa de autoritate și chiar, prin unele din manifestările sale, întregul popor român, împărțit în cadre statale diferite. Cea dintîi, cea mai directă și imediată dintre aceste funcții generale, a fost apărarea însăși a statului împotriva tendințelor puterilor străine de a-l subjugă sau chiar de a-l anihila.

Apărarea statului de sine stătător. Închegate în lupta împotriva dominațiilor străine, cele două state române, Țara Românească și Moldova, au fost permanent silite să-și apere existența împotriva marilor puteri vecine. După cum „întemeierea” însăși, care în chip tradițional e identificată cu înfruntarea militară decisivă — cea dintre Basarab și Carol Robert în 1330, cea sau cele dintre Bogdan și oștile lui Ludovic de Anjou

¹⁵ D. Mioc, VI. Hanga și N. Grigoraș, *Organizarea fiscală*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 327—351.

¹⁶ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 256—292; Val. Al. Georgescu, *Bănia Craiovei*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 300—304.

¹⁷ V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés roumaines aux XIV-e et XV-e siècles*, București, 1974; VI. Hanga, *Imunitățile feudale*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 241—245.

¹⁸ Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1971, p. 153—165.

¹⁹ Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele române*, Evry, 1977; Val. Al. Georgescu și Al. Herlea, *Adunările de stări*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 264—277.

— a fost realizată prin înlăturarea stăpînirii marilor puteri care domneau spațiul carpato-dunărean în secolele XIII—XIV, tot astfel și conservarea rezultatului obținut a impus un excepțional efort militar, fără de care statele nou create ar fi fost sortite dispariției. Disproporția dintre propriile lor forțe și cele ale marilor puteri vecine — Ungaria, Hoarda de Aur sau fragmentele desprinse din ea în secolul al XV-lea, Imperiul otoman și Polonia — față de care au fost în situația de a se apăra a impus celor două țări române să-și încordeze în gradul cel mai înalt resursele umane și materiale atunci cînd invaziile străine le-au periclitat existența.

Una din funcțiile primordiale ale domniei, înscrisă de altminteri chiar în titulatura domnească prin termenii de *voievod* sau *mare voievod*, era aceea de a coordona și comanda efortul militar al țării, adică de a supraveghea starea de pregătire a oștii și de a asigura apărarea în clipele de primejdie.

Puterea militară a celor două țări a reflectat fidel organizarea lor social-politică²⁰. Două au fost principalele surse constitutive ale oștii Țării Românești și Moldovei în epoca „întemeierilor” și în primele două secole care le-au urmat: *stăpînii de domenii*, îndatorați la slujba militară în schimbul pămîntului concedat de domnie sau confirmat de aceștia, în virtutea extinderii dominiului eminent la ansamblul țării (datoria de a participa la oaste exprimă de altminteri conținutul esențial al formulei „dreaptă și credincioasă slujbă” din actele de danie ale domnilor); *masa țăranilor liberi*, care păstrau încă în această epocă urme puternice ale vechilor legături comunitare și a căror obligație de a fi în permanentă pregătiți pentru slujba ostășească, atestată în secolul al XV-lea, s-a menținut pînă în secolul al XVIII-lea. Echilibrul social păstrat pînă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea între aceste două straturi rezultate din stăpînirea pămîntului — și unul și celălalt puternic legate de funcția ostășească — a asigurat forțele militare relativ numeroase pe care s-a rezemat rezistența celor două țări împotriva repetatelor asalturi ale puterilor străine. Ca factor militar subsidiar au participat la efortul militar al Țării Românești și Moldovei în acest interval de timp celele orășenești și unitățile de mercenari.

Potențialul militar al Țării Românești și Moldovei era mobilizat de domni fie parțial, fie integral, în funcție de proporțiile acțiunii întreprinse. Cînd primejdia era limitată, cînd efortul militar nu antrena ansamblul masei populației îndatorate la serviciul ostășesc — e cazul îndeosebi al expedițiilor peste hotare —, domnii foloseau nucleul permanent al oștirii, cetele de *slujitori* (*slugi*) sau *curteni*, organizate în jurul curților domnești, cea centrală, unde se afla domnul însuși, și cele provinciale (în *județe* și *ținuturi*). Cînd primejdia era deosebit de gravă,

²⁰ R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947; N. Stoicescu, *Organizarea militară*, în vol. *Istoria dreptului românesc*, I, p. 352—365.

cînd mari expediții ale puterilor ostile amenințau existența însăși a țării, domnii convocabau la oaste pe toți luptătorii (*oastea cea mare*).

Un rol însemnat în apărarea țării, îndeosebi în cazul Moldovei, a revenit cetăților a căror construcție și întreținere a fost una din preocupările de prim plan ale domniei în exercițiul funcției ei militare. Rezistența cetăților a zădărnicit în cele din urmă unele din cele mai mari încercări ale turcilor și polonilor de a subjugă țara.

Capacitatea de apărare a celor două țări și hotărîrea lor de a o folosi pentru a se apăra erau cunoscute peste hotare și luate în considerare cînd era preconizată o acțiune militară împotriva lor. Teamă inspirată de forța militară a Țării Românești l-a determinat pe Carol Robert să amîne expediția împotriva lui Basarab atunci cînd, după restabilirea puterii centrale în Ungaria, logica efortului său de restaurare integrală a pozițiilor pierdute de regat l-ar fi îndemnat să întreprindă campania la sud de Carpați. Un indiciu clar nu numai al forței acesteia, dar și al preocupării pe care o inspira la curtea regală ungară, în anii premergători expediției lui Carol Robert, ne-a parvenit din înseși cercurile conducătoare ale regatului; un izvor de recentă descoperire semnalează că un nobil, cuman de origine, de la curtea lui Carol Robert l-a ponegрит pe acesta afirmînd că „puterea domnului nostru regele nu poate întru nimic să stea împotriva și să se compare cu puterea lui Basarab”²¹.

Semnificativ pentru puterea militară a Țării Românești e faptul că, după înfrîngerea lui Carol Robert, regalitatea ungară nu a mai întreprins o mare campanie spre a realiza țelurile celei eșuate în 1330: anihilarea statului românesc dintre Carpați și Dunăre și restaurarea dominației sale directe în acest spațiu. Sprijinit pe forța sa militară organizată de voievodul Basarab, care probabil asumase deja titlul de mare voievod, cel dintîi stat românesc, Țara Românească, s-a impus ca fapt politic ireversibil. Mai mult decît atît, noul stat a devenit temelia pe care avea să se sprijine și lupta de emancipare a românilor de la răsărit de Carpați, încheiată cu constituirea celui de al doilea stat românesc; în perspectivă mai îndepărtată, constituirea primului stat românesc a pregătit eliberarea tuturor românilor de sub dominațiile străine.

Vitalitatea celor două state și capacitatea lor de a se apăra s-au manifestat viguros și cînd, abia ieșite din încercarea de putere cu regatul ungar, au fost cuprinse în aria de expansiune a unui adversar încă mai primejdios, Imperiul otoman. De la instalarea turcilor pe cursul inferior al Dunării la sfîrșitul secolului al XIV-lea, presiunea exercitată de puterea otomană a devenit o realitate permanentă care a absorbit covîrșitor energiile celor două state române. Efortul lor militar a urmărit, după împrejurări, fie să evite subjugarea lor de către turci, atunci cînd noua putere hegemonică în sud-estul Europei a încercat să le anihileze, fie să limiteze sarcinile impuse de Poarta otomană, care au crescut vertiginos

²¹ M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină și despre reflectarea campaniei din 1330 în diplomele regale și în „Cronica pictată”, „Studii. Revistă de istorie”, tomul 20, 1967, I, p. 42—43.*

în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fie să înlăture cu totul dominația otomană la Dunărea de Jos, sau chiar, în coalție cu alte puteri, să o elimine din Europa.

Rezistența opusă lui Baiazid I de Mircea cel Bătrîn a demonstrat turcilor marea dificultate dacă nu imposibilitatea de a aplica Țării Românești soluția impusă în sudul Dunării, cucerirea directă și transformarea țărilor cucerite în teritoriu islamic; ea i-a silit să-și limiteze pretențiile la o dominație indirectă, manifestată prin recunoașterea suzeranității Porții otomane și acceptarea condițiilor politice, economice și militare legate de aceasta. Rezultat al echilibrului realizat între forța de expansiune a Imperiului otoman în această direcție și capacitatea de rezistență a Țării Românești, formula suzeranității a guvernat pînă în secolul al XIX-lea raporturile româno-otomane. Nici încercările ulterioare ale unui Dan II, Vlad Dracul și Vlad Țepeș de a înlătura dominația turcească și nici veleitățile ulterioare ale Porții otomane de a transforma Țara Românească în pašalic, îndeosebi în vremea sultanului Soliman Magnificul, nu au modificat esențial raportul-cadru statornicit în vremea lui Mircea cel Bătrîn.

O evoluție similară, deși mai tîrzie, au cunoscut și raporturile Moldovei cu Imperiul otoman. Expansiunea otomană nu a lovit masiv în cel de-al doilea stat românesc decît în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în vremea lui Ștefan cel Mare, cu acțiunea căruia afirmarea și arta militară românească ating punctul culminant. Efortul militar de mari proporții, ofensiv și defensiv, desfășurat de domnul Moldovei în lupta cu turcii a angajat toate resursele țării; și, dacă încercarea sa grandioasă de a preveni instalarea turcilor la gurile Dunării, de a înlătura dominația otomană din nordul Peninsulei Balcanice prin presiunea exercitată asupra întregului curs inferior al fluviului și chiar de a izgoni, în cadrul unei largi coalții, pe turci din Europa, a eșuat în cele din urmă, ea a asigurat țării sale statutul cel mai favorabil cu putință în raport cu puterea hegemonică în sud-estul Europei și în bazinul pontic, statut statornicit spre sfîrșitul domniei lui Ștefan.

Un efort militar similar, desfășurat de Moldova lui Ștefan împotriva veleităților de dominație ale Ungariei și ale Poloniei, a dat două din cele mai strălucite momente ale luptei de apărare a țării (Baia, 1467 și Codrul Cosminului, 1497) și a permis reșezarea raporturilor cu cele două puteri pe o bază mult mai favorabilă Moldovei decît în trecut.

Cele două state românești și-au apărut existența nu numai cu mijloacele militare, dar și cu cele ale acțiunii politice, ale diplomației. Istoria politicii lor externe, încă atît de puțin elucidată istoriografic, a fost, în esență, desfășurarea efortului factorilor lor de conducere de a consolida sau de a salva cadrul statal creat în secolul al XIV-lea.

Acțiunea domnilor și a forțelor care cooperau cu ei la elaborarea politicii externe a urmărit, în special, să găsească în alianțele încheiate sprijin împotriva puterilor hegemonice cele mai amenințătoare, pentru ca, într-un context de echilibru de forțe, să poată asigura un grad cît

mai înalt de autonomie țărilor lor. Alianțele lui Basarab, Nicolae Alexandru și ale unora dintre urmașii lor cu puterile nord-balcanice au avut ca obiect principal contrabalansarea puterii regatului ungar, în acea vreme forța politică cea mai amenințătoare pentru Țara Românească. Cu Mircea, efortul de îndiguire a hegemonismului regatului ungar — în etapa politicii sale externe cînd aceasta a fost preocuparea dominantă —, s-a extins spre nord și s-a manifestat prin alianța cu Moldova și Polonia.

Împotriva puterii otomane, care a devenit în zilele lui principala primejdie pentru Țara Românească, Mircea a reluat legăturile cu Ungaria, reazemul cel mai important în lupta cu turcii; dar acțiunea sa diplomatică, inspirată de această confruntare, a fost mult mai vastă, extinzîndu-se la Bizanț, Veneția și în lumea beilor turci din Asia Mică, în lupta lor de apărare a autonomiei față cu Imperiul otoman. În efortul de apărare desfășurat de marele domn, acțiunea militară, defensivă și ofensivă, îmbinată larg cu cea diplomatică, a cunoscut cea mai viguroasă manifestare din istoria medievală a Țării Românești, pînă la Mihai Viteazul²².

Din a doua jumătate a secolului al XV-lea, după eșecul mării încercări a lui Vlad Țepeș de a elibera țara de sub dominația turcă, în cooperare cu Ungaria, a precumpănit politica de echilibru între cele două mari puteri vecine, pînă cînd prăbușirea Ungariei după Mohács a deschis vremea hegemoniei otomane.

O tendință similară a caracterizat politica externă a Moldovei. Față cu amenințarea pe care o constituise tendința de dominație a regatului angevin, Moldova începuturilor, a lui Lațcu și, poate, înainte chiar, a lui Bogdan, s-a orientat spre Polonia și, prin mijlocirea ei, spre papalitate. Stabilirea legăturilor directe cu papalitatea a fost prima manifestare cunoscută a politicii externe a Moldovei în căutarea unui sprijin pentru efortul de a-și consolida independența. Cu Petru Mușat, cu întregirea Moldovei în direcția gurilor Dunării și a Mării Negre, orizontul politicii externe a țării se lărgeste considerabil. Din 1387, o dată cu omagiul domnului față de Vladislav Jagiello, regele Poloniei²³, Moldova își fixează, ceea ce avea să rămînă timp de un secol opțiunea sa principală de politică externă, alianța cu Polonia, determinată precumpănitor de primejdia restaurării dominației ungare.

Și în cazul Moldovei vremea celei mai remarcabile afirmări a puterii ei militare a coincis cu cea mai largă acțiune diplomatică, cea anume din timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Preluînd domnia în condițiile grele create de luptele între pretendenți și facțiunile boierești, larg întreținute din afară de Ungaria și Polonia, Ștefan a căutat, în prima fază a domniei, sprijin în regatul polon. Odată angajat însă în lupta cu Im-

²² P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944 (capitolele consacrate politicii externe).

²³ M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 599—602.

periu otoman, el și-a extins considerabil legăturile externe, trecînd peste ceea ce fusese pînă atunci tendința puterilor suzerane de a interzice țării relații diplomatice cu alte puteri. Acum, în toiul luptei cu turcii, Ștefan a intrat în legătură cu regatul ungar, Venetia, papalitatea, hanatul lui Uzun Hasan, antagonistul lui Mehmet II în Asia Mică, cu Hoarda Mare a tătarilor de pe Volga, cu genovezii, cu principatul Mangup, pentru a lărgi coaliția antiotomană și a spori astfel șansele de succes ale țării sale în războiul în care se angajase. În ultima fază a domniei, Ștefan, angajat în lupta cu Jagiellonii, a stabilit legături de alianță cu marele cneaz al Moscovei și cu hanatul tătarilor din Crimeea. Ca și arta militară, diplomația românească, pusă în slujba apărării statului și a realizării țelurilor sale fundamentale, a atins apogeul în timpul și prin acțiunea lui Ștefan²⁴.

Acțiunea militară și diplomatică a celor două state române le-a asigurat supraviețuirea, autonomia și posibilitatea de a acționa ca factori de sine stătători, cu limitări impuse de situația geografică și politică, pe plan extern; acest rezultat a fost consacrat prin negocieri cu marile puteri vecine și confirmat în convențiile încheiate cu acestea.

Dacă înregistrarea scrisă a unor astfel de convenții nu s-a păstrat în raporturile dintre Țara Românească și Ungaria în secolele XIV și XV — existența lor e însă plauzibilă —, în schimb ne-au parvenit indirect informații cu privire la conținutul lor. Știm astfel că, cel mai tîrziu în 1324, anul din care ne-a parvenit știrea, Carol Robert a fost nevoit să recunoască, în urma unor negocieri prelungite cu Basarab, noua unitate politică constituită la sud de Carpați, fie și cu rezerva mintală de a o anihila mai tîrziu. Această înțelegere — unele din clauzele ei ne sînt cunoscute din relatarea cuprinsă în *Chronicon pictum* cu privire la negocierile dintre regele Ungariei și voievodul român în timpul campaniei din 1330 —, lărgită prin noile acorduri încheiate de regalitatea ungară cu urmașii lui Basarab — Nicolae Alexandru și Vladislav I —, a constituit baza raporturilor dintre cele două state pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea și chiar, cu modificări impuse de evoluția situației internaționale la Dunărea de Jos, pînă la prăbușirea regatului ungar. În esență, acest raport se întemeia pe cooperarea militară între cele două state — îndeosebi în lupta împotriva turcilor —, pe obligațiile vasalice asumate de domnii Țării Românești și pe concesiile corelate a unor feude transcarpatice de către regii Ungariei.

Spre deosebire de statutul raporturilor dintre Ungaria și Țara Românească, cel al legăturilor dintre Polonia și Moldova a lăsat urme directe mai abundente; un lung șir de acte omagiale ne îngăduie să cunoaștem unul din elementele generatoare ale raportului de alianță stabilit între cele două state, tot în cadrul specific medieval, feudo-vasalic, anume omagiul și jurămîntul de credință al domnilor Moldovei, începînd cu cel

al lui Petru I din 1387; alte documente, mult mai puțin numeroase, au conservat angajamentul concomitent al regilor poloni de a îndeplini, la rîndul lor, îndatorirea feudală de sfat și ajutor; o parte din aceste documente au înregistrat elemente de conținut, obligațiile concrete militare, politice și economice fixate în cadrul raportului de cooperare instituit de actul de închinare și luare sub protecție. Reduse la esența lor, aceste acte și raporturile pe care le-au consacrat au confirmat statutul de sine stătător al celui de-al doilea stat românesc²⁵.

Același a fost obiectul și același rezultatul efortului militar și diplomatic al țărilor române în raport cu Imperiul otoman. După primele șocuri, cînd turcii au înțeles dificultatea militară a convertirii Țării Românești și Moldovei în teritoriu islamic și, deopotrivă, inconvenientele internaționale ale acestei soluții, cînd obiectivul sultanilor s-a limitat la neutralizarea și apoi la atragerea celor două țări în sfera de influență a imperiului, ei au negociat cu domnii sau pretendenții la domnie, respectiv fracțiunile boierești care îi sprijineau, condițiile raporturilor dintre Poarta otomană și statele române a căror existență autonomă au fost determinați să o recunoască. Regimul raporturilor dintre Imperiul otoman, de-o parte, și Țara Românească și Moldova, pe de altă parte, a fost rezultatul negocierilor între turci și români, în contextul confruntărilor lor militare; rezultatul acestor negocieri a fost înscris în acte emise de Poarta otomană, hătișerifuri, sau în terminologia latină apuseană, capitulații. Mult timp contestată, existența acestor convenții este astăzi fapt stabilit, chiar dacă textele invocate de boierii români în 1774 s-au dovedit a fi, în forma lor, plămuiuri. Surse din cele mai demne de crezare confirmă realitatea acestor convenții în secolul al XV-lea. Italianul Filippo Buonaccorsi Callimachus, a cărui activitate politică la curtea regatului polon, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, l-a pus în contact direct cu realitățile românești și cu legăturile româno-turce, de care s-a ocupat chiar ca emisar al regelui Poloniei, a avut prilejul să constate existența unor reglementări negociate între turci și români, recunoașterea autonomiei statelor române de către cei din urmă și raportul direct între rezistența militară îndrîjită a românilor și acest rezultat. Subliniind disproporția de forțe între turci și români, umanistul italian afirmă, mai întîi în ceea ce privește Țara Românească: „Și totuși, acei dintre ei care se numesc Bessarabi nu numai au rezistat timp foarte îndelungat cu forțe atît de mici împotriva întregii puteri a turcilor, dar foarte adesea chiar i-au atacat, înainte de a-l pierde, din pricina luptelor interne crîncene, pe acel mare comandant și domn al lor, Vladislav Dracula [...] Mult timp după aceasta, au ajuns la supunere, astfel încît să-și păstreze toate legile lor, împreună cu averile și pînă aproape și libertatea...” (s.n.). Cît privește pe românii din Moldova, autorul constată că deși turcii

²⁴ Ș. Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare; puncte de reper*, „Revista de istorie”, tomul 28, 1975, 1, p. 15—31.

²⁵ Colecția acestor acte în volumul citat al lui M. Costăchescu și, pentru domnia lui Ștefan cel Mare, la I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913.

le-au răpit unele teritorii, ei „au provocat adesea în anii precedenți, în mai multe rînduri, pierderi atît de mari turcului, încît acesta a fost silit, în cele din urmă, să-l numească aliat și prieten pe Ștefan, domnul moldovenilor și vasal al ilustrului rege al Poloniei, care a cedat *nu sub presiunea armelor, ci condiționat*“ (s.n.). Și apoi, sintetizîndu-și constatarea cu privire la români, autorul conchide: „iar românii (valahii), după ce au respins armele și încercările ei (adică ale puterii otomane), *s-au învoit prin tratate, nu ca învinși ci ca învingători*“ (s.n.)²⁶.

Informația umanistului italian nu e izolată; alte numeroase izvoare, care nu au făcut încă obiectul unui studiu de ansamblu, atestă existența acestor convenții negociate între Poarta otomană și cele două state române în secolele XV și XVI²⁷.

Salvarea celor două state române prin efortul combinat al forței lor militare și al diplomației lor a făcut posibilă și dezvoltarea funcțiilor lor pozitive pentru evoluția ansamblului poporului român.

Statul medieval și poporul român. Crearea și menținerea statelor române a asigurat poporului român un cadru politic înlăuntrul căruia și prin care s-a afirmat conștiința sa colectivă; statul medieval român a fost, datorită și acestei funcții pe care a îndeplinit-o, o verigă însemnată în devenirea națiunii române.

Constituirea și consolidarea Țării Românești și a Moldovei au fost prin ele însele o hotărîtă afirmare a conștiinței colective românești, o manifestare a reacției poporului român împotriva eforturilor de a-l încadra în tipare de organizare care îi erau străine. Indiciu al acestei conștiințe e însuși numele celor două țări, care exprimă în același timp două realități divergente: conștiința identității etnice a românilor și dualismul statal românesc în evul mediu.

Cel dintîi stat românesc a adoptat — sau, mai exact, a continuat să poarte — numele multora din alcătuirile politice românești anterioare, care cuprindeau indicația etniei creatorilor lor: „terra blacorum“, „silva blacorum“, „Vlasca (zemlia)“, „Vlăsiia“, „Blaquie“, „Walachenland“ etc. Toate formațiile care purtau aceste denumiri și altele mai mărunte, cu nume de vale, rîu, depresiune etc., nu erau însă decît crîmpeie ale unei largi unități ideale, de tip arhaic, care corespundea întregului teritoriu locuit de români: „toate aceste părți — scria Nicolae Iorga — numite după rîuri formează pentru românii de oriunde o singură țară mare, care se numește Țara Românească; oriunde locuiesc români este pentru

²⁶ Philippi Callimachi *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, ed. I. Lichonka și Th. Kowalewski, Varsovie, 1964, p. 50.

²⁷ În problema mult dezbătută a „capitulațiilor“, v. St. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul“ pînă la Mihai Viteazul*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1970, p. 101—140; M. Maxim, *L'autonomie de la Moldovie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte, au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, „Revue des études sud-est européennes“, XV, 1977, 2, p. 207—232; S. Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV—XVI: ficțiune politică și realitate istorică*, în vol. *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1962, p. 93—106.

ei Țara Românească [...]. În toate veștile mai vechi ale trecutului nostru nu e alt nume de țară decît un nume de acesta general, după numele neamului care locuiește acolo [...]. Va să zică Țara Românească pornia cu cea din urmă așezare în Apus și mergea pînă la cea mai înaintată așezare românească în Răsărit [...]. Prin urmare iată cum ardelenii s-au găsit împreună cu românii de dincoace în aceiași Țară Românească...“²⁸.

Primul stat românesc de sine stătător a preluat în același timp cu numele și aspirația latentă dacă nu chiar misiunea cuprinsă în denumirea asumată de Țara Românească, aceea anume de a reconstitui unitatea poporului al cărui nume îl purta.

Și cel de-al doilea stat românesc a fost larg cunoscut sub aceeași denumire de Țara Românească (Valahia), îndeosebi în izvoarele străine, deși nu au lipsit și timide încercări în vremea începuturilor de a introduce termenul și în titulatura oficială a domnilor Moldovei. Încă din secolul al XIV-lea și mai frecvent în secolul al XV-lea, exprimînd conștiința proprie și cea europeană a unității de neam a locuitorilor din cuprinsul celor două state românești, cancelariile străine amintesc „cele două Valahii“, sau Valahia Mare și Valahia Mică. Exprîmînd clar și categoric realitatea implicită în denumirea celor două țări prin același nume, adică etniconul comun, umanistul italian Filippo Buonaccorsi Callimachus, mai sus citat, referindu-se la situația politică a românilor (valachi), amintește că ei sînt „un neam împărțit în două“, aluzie la cele două state românești, care pentru el sînt *Montana Valachia* (adică Valahia munteană) și *altera Valachia* (adică cealaltă Valachie sau Țara Românească, adică Moldova)²⁹. Încă și mai răspicat traduce ideea de unitate a celor două state un izvor de la începutul secolului al XVI-lea care se referă la „cele două provincii ale Țării Românești, anume Moldova și Transalpina“ (denumirea cancelariei ungare pentru Țara Românească)³⁰. Ideea potrivit căreia cele două state românești nu erau decît subdiviziuni ale aceleiași Țări Românești, cuprinzînd toate formațiile politice ale românilor, și, ca aspirație latentă, pe toți românii, e un fir al gândirii sau al conștiinței lor politice incontestabil atestat, deși încă insuficient cercetat istoriografic.

Legătura stabilită între cele două state de fondul lor etnic comun e exprimată și de denumirile de *Valachia Major* sau Țara Românească cea mare și *Valachia Minor*, aplicată celui de-al doilea stat. Distincția aceasta, care apare încă din secolul al XIV-lea, nu mult timp după întemeiere, a fost pentru străini un mijloc de a identifica cele două țări românești, iar pentru acestea însăși expresia necesității de a defini raportul ierarhic dintre ele. Faptul că domnul Moldovei, Ștefăniță, a revendicat în cadrul

²⁸ N. Iorga, *O conferință despre viața românească a Ardealului*, în „Calendarul Ligii Culturale“, 1909, p. 40—41.

²⁹ „*quae gens hodie in duas partes divisa...*“, Philippi Callimachi *Ad Innocentium VIII... oratio*, p. 50.

³⁰ Hurmuzaki, II, 1, București, Ed. I. V. Soccec, 1891, p. 28.

negocierilor cu Țara Românească în 1526 pentru sine titlul de mare voievod (*vayvoda maggiore*) lăsând domnului celei din urmă titlul de voievod (în izvor *vayvoda minore*)³¹, ceea ce însemna o răsturnare a raportului ierarhic tradițional între cele două state românești, dă la iveală limpede existența unei concurențe pentru înființate în cadrul a ceea ce, măcar vag și implicit, era înțeles ca o *unitate statală*.

Elementele de conștiință a unității nu au prevalat însă asupra factorilor care au generat și menținut dualitatea statală românească în evul mediu. Realități politice și economice mai puternice decât factorii de unitate au împiedicat în evul mediu desăvârșirea procesului de concentrare teritorială românească, măcar în afara arcului carpatic, de către un centru unificator.

Cel dintâi dintre factorii care au influențat în sens negativ această evoluție e strâns legat de împrejurările înseși ale apariției celor două state românești. Constituite în teritorii despărțite unul de celălalt, Țara Românească și Moldova și-au creat identități statale înainte de a fi intrat în contact teritorial direct, spre sfârșitul secolului XIV. Dar, mai decisiv decât această trăsătură a genezei lor, a cîntărit, în sensul menținerii dualității statale, structura raporturilor internaționale în Europa răsăriteană și sud-estică în evul mediu timpuriu. Desprinse din conglomerate politice străine prin acțiunea de eliberare, Țara Românească și Moldova au fost cuprinse, la scurt timp după întemeierea lor ca state de sine stătătoare, în grupări de forțe internaționale cu interese politice și economice divergente dacă nu chiar antagonice, situație care a decurs în mare măsură din tendințele de dominație în spațiul carpato-dunărean a marilor puteri din Europa centrală și sud-estică. În vreme ce Țara Românească s-a orientat fundamental spre cooperarea cu Ungaria, îndeosebi după instalarea turcilor la Dunărea de Jos, Moldova s-a asociat cu Polonia, pavăză împotriva expansionismului ungar. Rivalitatea cu multiple aspecte a celor două mari regate catolice s-a repercutat și asupra celor două state române. Un rol de prim plan în cadrul acestei rivalități între Polonia și Ungaria și, respectiv, între Moldova și Țara Românească, a revenit concurenței dintre cele două mari drumuri ale comerțului internațional care le străbăteau teritoriul, stabilind legătura continentală între Europa centrală și Marea Neagră, și luptei pentru controlul gurilor Dunării, element esențial al acestei legături³².

Rolul covârșitor al presiunii externe în menținerea separației celor două state române a fost învederat de desfășurarea evenimentelor la sfârșitul domniei lui Mihai Viteazul, când cele trei mari puteri cu aspi-

rații de dominație în spațiul românesc, Polonia, Imperiul habsburgic — succesor al pretențiilor dispărutului regat ungar — și Imperiul otoman, acționînd convergent, deși nu în acord, au destrămat uniunea personală realizată de marele domn. Realitățile relațiilor internaționale care s-au manifestat evident în destrămarea unității create de Mihai Viteazul au exprimat însă cadrul de forță permanent care a acționat din prima fază a existenței statelor române, în sensul menținerii dualității lor statale. Unitatea și comunitatea de origine au rămas în sfera ideilor, a conștiinței, în vreme ce realitatea politică s-a fixat în existența separată a celor două state românești.

Funcția politică, în sensul larg al cuvîntului, asumată de cele două state medievale române nu s-a limitat la părțile poporului român cuprinse în hotarele proprii, ci, fapt de excepțională însemnătate istorică, s-a extins și asupra românilor din Transilvania, în ciuda piedicilor pe care i le-a opus aici un cadru statal străin și ostil.

În Transilvania, formele de organizare politică autohtonă au dispărut treptat sub presiunea politicii regatului ungar; țările românești de tip arhaic dispar, sugrumate de noua organizare a provinciei introdusă de regalitatea ungară. Cele mai multe din aceste țări au dispărut fără a lăsa urme în documentația scrisă; unele din ele au fost înregistrate de izvoare în ajunul dispariției lor ca unități politice românești („terra blacorum” din sudul Transilvaniei, „țara Hațegului”)³³. Cel mai bine documentat e cazul „țării Maramureșului”, unde autonomia voievodală românească a opus o rezistență prelungită înainte de a fi suprimată de regalitatea angevină³⁴.

Apăsarea exercitată de regalitatea ungară asupra românilor din Transilvania nu s-a limitat la acest aspect. Încleștarea între regat și statele române în anii cînd, trecînd munții, voievodul maramureșean Bogdan a transformat vechea autonomie românească de la răsărit de Carpați într-un stat de sine stătător (1364—1365) a fost însoțită de o masivă agravare a politicii regale în raport cu românii din Transilvania, determinată în mare măsură de teama ca succesele luptei de eliberare a românilor de dincoace de Carpați să nu inspire atitudini similare în teritoriile direct controlate de regalitate³⁵. În acești ani hotărîtori, Ludovic de Anjou nu numai a introdus o justiție expeditivă în Transilvania, orientată în chip special și mărturisit împotriva românilor, dar a luat și un șir de alte măsuri care aveau să influențeze masiv și durabil soarta acestora: a generalizat principiul recunoașterii obligatorii a calității cneziale de către rege, a legat confirmarea stăpînirii nobiliare a pămîntului de apartenența la confesiunea catolică și a inițiat prigoana împotriva clerului ortodox. Prin măsurile lui Ludovic confesiunea ortodoxă a fost înlăturată

³¹ Hurmuzaki, II, 3, București, Ed. I. V. Socec, 1892, p. 524; E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 122.

³² P. P. Panaitescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?* în vol. *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, Ed. de Stat, 1947, p. 131—148; autorul are meritul de a fi pus problema într-un cadru istoric larg; evident tema este astăzi susceptibilă de a fi rediscutată pe o bază de informație mult mai cuprinzătoare.

³³ *Documenta Romaniae Historica*, D. I, p. 1—2 și 22.

³⁴ R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1979.

³⁵ Ș. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, p. 397.

din constituția Transilvaniei și o dată cu ea aderenții ei, poporul român și elita sa socială, au fost înlăturați din viața constituțională a țării; în această vreme și prin aceste măsuri s-a fixat una din trăsăturile constituției medievale a voievodatului și apoi a principatului Transilvaniei, întemeiată pe raportul dintre națiunile privilegiate și religie, mai târziu „religiile” recunoscute de puterea de stat³⁶.

În situația creată de aceste măsuri, rolul celor două state românești în asigurarea continuității măcar a unora din formele de organizare proprie ale românilor din Transilvania a fost esențial. Însăși vecinătatea lor constituia pentru românii de peste Carpați un sprijin, prin posibilitatea contactului cu realitățile politice și bisericești superioare, dezvoltate la adăpost de dominația străină. Dar influența celor două state s-a manifestat și altminteri decât prin acest sprijin pasiv. În primul rând prin concesiile la care a fost silită să consimtă regalitatea ungară atunci când a înțeles zădărnicia încercării de a impune Țării Românești și Moldovei dominația sa directă și s-a străduit să le obțină colaborarea; în cadrul acestor raporturi de cooperare, instituite mai întâi cu Țara Românească și apoi cu Moldova, regii Ungariei au acordat, cu titlu feudal, domnilor celor două țări un șir de teritorii înăuntrul Transilvaniei, *situație care a prelungit acțiunea statului românesc de la sud și răsărit de Carpați și dincolo de munți*.

Sub protecția acestei prezențe politice a statului românesc de dincoace de Carpați s-a exercitat influența bisericească a Țării Românești și a Moldovei asupra românilor transilvăneni. Încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în urma prigoanei confesionale dezlănțuite în regatul ungar, mitropolia Țării Românești a fost investită de Patriarhia constantinopolitană cu funcția de păstorire a masei populației ortodoxe din Transilvania și regatul ungar, lipsită de ierarhie bisericească superioară sau păstorită doar intermitent de vlădici proprii. Această delegație de puteri a fost înscrisă în titulatura mitropolitelor Țării Românești, care cumula cu această atribuție funcția de „exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor”³⁷.

Patronatul bisericesc al domnilor români din Transilvania, încă atât de puțin cunoscut în continuitatea sa, e ilustrat în formele sale superioare de politica celor mai de seamă deținători ai puterii supreme în Moldova și Țara Românească, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, a căror acțiune a depășit ca limite și însemnătate statele asupra cărora au dominit, și a investit o semnificație general românească.

Când, în a doua parte a domniei lui, Ștefan cel Mare a restabilit relațiile de colaborare cu regatul ungar, alianță necesară în lupta împotriva turcilor, el a obținut din partea lui Matia Corvin un întins domeniu peste munți cu centrul în cetatea Ciceu. Ștefan însuși și urmașii săi au extins considerabil domeniul adăugându-i noi sate și așezări fortificate,

creînd astfel o adevărată zonă de autoritate publică românească înăuntrul Transilvaniei. Dar mai presus de această semnificație e fundația bisericească a lui Ștefan de la Vad pe Someș, mănăstire cu funcție episcopală, cu un vlădică numit de domnul Moldovei pentru supușii săi din voievodatul transilvan. Cât timp s-a menținut această situație, porțiunea din teritoriul transilvan asupra căreia s-a exercitat autoritatea de stat a Moldovei a fost sustrasă regulilor de guvernare instituite de regalitatea ungară în secolul precedent.

Mai îndrăzneată încă, pentru că o îngăduia evoluția generală a situației, a fost în această privință acțiunea lui Mihai Viteazul. În negocierile sale cu principele Transilvaniei și, mai hotărât încă, în timpul scurt al domniei sale în Transilvania, Mihai nu numai a consolidat legăturile tradiționale ale bisericii române de aici cu Țara Românească, dar chiar a reușit să înalte mitropolia românească în însăși capitala principatului, Alba Iulia. Astfel, el a înfăptuit un act care, lăsat să se dezvolte, ar fi însemnat destrămarea constituției țării, întemeiată pe eliminarea confesiunii ortodoxe și o dată cu ea a poporului român din viața politică a țării.

Prin protecția asupra bisericii române din Transilvania, statul medieval român, adică domnia Țării Românești și a Moldovei, a asumat o funcție de însemnătate deosebită în dezvoltarea poporului român în ansamblul său: „...dar, în schimb, voievozii moldoveni și munteni, vor adăugi, cu un instinct politic minunat, așezămintele bisericești, Vlădiciile, în jurul cărora se va aduna de acum viața românilor din aceste părți... Cu neapăratele sale urmări culturale, el singur, acest sprijin bisericesc, era în stare să creeze o conștiință de unitate în aceste părți, o conștiință de legături firești între românii de acolo și cei de dincoace”³⁸.

Ocroțirea culturii românești în fașă a fost o altă funcție de seamă îndeplinită de statul medieval în raport cu întregul popor român. Fără o adevărată creație culturală proprie, nici o colectivitate etnică nu-și poate împlini destinul istoric, nu poate atinge formele superioare ale existenței colective. Cei mai de seamă dintre domnii țărilor române în secolele XIV—XVI au intuit — în unele cazuri actul de înțelegere e chiar evident — rostul colectiv esențial al operei culturale și, trecînd peste toate greutățile condiției istorice, i-au consacrat însemnate resurse materiale și energii umane. Ctitoriile bisericești, operele de artă cu care acestea au fost înzestrate, creația literară, covârșitor bisericească și ea, stimulată sau sprijinită de inițiativa domniei, au pus temelia culturii naționale române.

Semnificația superioară a operei de cultură promovată de domnie se înțelege limpede, în toată cuprinderea ei, în acțiunea lui Ștefan cel Mare, care, și în această direcție, s-a dovedit personificarea cea mai largă a istoriei noastre medievale. Opera sa arhitectonică de vaste proporții, care a înzestrat Moldova cu numeroase lăcașuri bisericești — mănăstiri și bi-

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ M. Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, I, p. 245.

³⁸ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915, p. 127.

serici — și cu un stil arhitectonic propriu, sinteză bizantino-gotică cu amprente originale, pictura bisericească dezvoltată în acest cadru și care avea să cunoască înflorirea supremă în generația următoare, au fost manifestări ale voinței domnului de a înzestra colectivitatea peste care domnea cu o conștiință de sine. Deosebit de limpede și direct s-a manifestat această voință în cîmpul activității istoriografice; din inițiativa lui Ștefan a fost întocmit, în diverse variante, letopisețul domniei lui, încadrată în întregul trecut al Moldovei, de la „întemeiere“, viziune care a reconciliat pentru prima oară istoriografic cele două dinastii ale întemeietorilor, Drăgoșeștii și Bogdăneștii. Opera de cultură a lui Ștefan a întregit acțiunea sa politică, militară și diplomatică, conferindu-i un sens superior și dimensiunea duratei lungi³⁹.

Expresie supremă a actului creator și sprijinitor de cultură al domnilor români din dinastia întemeietorilor, care se sting în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, creația culturală a primelor secole după apariția statelor române a constituit punctul de reazem al marilor realizări culturale din secolul al XVII-lea, componentă esențială a conștiinței naționale în proces de formare. Patronatul cultural al domniei a fost una din funcțiile cele mai însemnate ale statului medieval român.

Prin cadrul de viață politică proprie pe care l-a creat și apărut, prin creația culturală pe care a sprijinit-o și, o dată cu ea, prin conștiința colectivă pe care a consolidat-o, prin funcțiile sale generale privind ansamblul poporului român, statul medieval, deși dominat și instrumentalizat de o minoritate privilegiată, a fost un element esențial al devenirii națiunii române.

INCEPUTURILE POLITICII COMERCIALE A ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI (SECOLELE XIV—XVI) DRUM ȘI STAT*

În secolul al XIV-lea, Țara Românească și Moldova^{*} au fost cuprinse, prin marile drumuri ale comerțului internațional care le străbăteau teritoriul, în vastul sistem de schimburi comerciale în plină dezvoltare între Europa apuseană și centrală, pe de o parte, și lumea asiatică, pe de altă parte. Dezvoltarea acestor drumuri a fost una din consecințele multiple ale transformării Mării Negre în secolele XIII—XIV în principala arie de întâlnire și redistribuire a produselor Orientului și Occidentului. Agenții și beneficiarii cei mai de seamă ai acestui intens schimb comercial au fost venețienii și genovezii care, în secolul al XIII-lea, au eliminat zăvoarul bizantin de la Strîmtori și au început să exploreze și să exploateze larg itinerariile comerțului internațional legate de bazinul pontic. Integrarea celor două țări în marile circuite ale comerțului intercontinental, prin segmentele esențiale ale itinerariilor acestuia care treceau prin teritoriul lor, le-a conferit o însemnată funcție internațională și a determinat primele manifestări cunoscute ale politicii lor comerciale. Această funcție asumată de cele două state românești și implicațiile ei în evoluția politicii lor externe au reținut, firește, atenția medievistilor români și explică literatura relativ bogată consacrată drumurilor comerciale în istoriografia română. Dar în ciuda numărului și calității studiilor închinete acestei teme, rolul celor două mari drumuri comerciale care au legat, prin Țara Românească și Moldova, Europa Centrală cu Marea Neagră și, prin intermediul ei, cu lumea asiatică, e departe încă de a fi lămurit, chiar și în unele din aspectele sale esențiale. Rîndurile care urmează își propun să aducă un spor de lumină în acest domeniu și să contribuie la mai buna înțelegere a unui aspect însemnat al existenței timpurii a Țării Românești și Moldovei ca state de sine stătătoare.

I. ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎN ITINERARIILE COMERȚULUI INTERNAȚIONAL

Geneza legăturii comerciale între Brașov și gurile Dunării. Prin legăturile internaționale pe care le mijlocea, Marea Neagră a devenit o zonă de puternică atracție nu numai pentru Genova și Veneția, dar și

* Publicat în „Studii și materiale de istorie medie“, X, 1983, p. 9—55.

³⁹ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*. Redactat sub conducerea lui M. Berza, București, Ed. Academiei R. P. Române, 1958; *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare. Culegere de studii* îngrijită de M. Berza, București, Ed. Academiei, R. P. Române, 1964.

pentru puterile continentale care, prin poziția lor, puteau aspira să participe direct la exploatarea comerțului pontic. Două dintre aceste puteri, regatele ungar și polon, au dezvoltat o politică pontică bogată în consecințe pentru întreaga regiune cuprinsă în aria lor de acțiune.

Aspirațiile pontice ale regatului ungar au apărut mult mai timpuriu decât cele ale Poloniei. Încă din primele decenii ale secolului al XIII-lea, după căderea Constantinopolului sub latini, regalitatea arpadiană a manifestat o vădită tendință de a-și asigura legătura directă cu marea, atât cu Adriatică, cât și cu Marea Neagră, și de a obține astfel controlul asupra unor căi comerciale de însemnătate internațională¹.

Indiciile timpurii ale tendinței regatului de a-și asigura legătura directă cu zona Dunării de Jos și cu Marea Neagră sînt direct legate de desăvîrșirea cucăririi Transilvaniei și de expansiunea sa transcarpatică la începutul secolului al XIII-lea, cu concursul Ordinului teutonic și apoi cu mijloacele proprii. Unul dintre sensurile principale ale expansiunii regatului la răsărit și sud de Carpați se întrevește din privilegiul acordat cavalerilor teutoni de regele Andrei al II-lea în 1222, prin care le confirmă stăpînirile teritoriale, între altele castrul Cruceburg construit de ei, cu teritoriul pertinent, și de aici întreg pămîntul „ce merge pînă la hotarele brodnicilor și, de cealaltă parte, de la întăriturile Hălmeagului, pînă la izvorul apei ce se cheamă Bîrsa, și de aici înaintează pînă la Dunăre”². Realitate sau program, situația înscrisă în textul regal citat indică ceea ce avea să fie de acum înainte, timp de peste două secole și jumătate, una din marile direcții de expansiune ale regatului ungar, nemijlocit legată de interesele politicii sale comerciale. O realitate ecleziastică nouă s-a născut în teritoriile recent cuprinse în aria de dominație a regatului după izgonirea Ordinului teutonic, *episcopia cumană*, ea însăși expresie a tendinței sau realității politice noi rezultate din expansiunea ungară în aceste teritorii.

Programul regalității ungare de expansiune pînă la gurile Dunării și Marea Neagră, chiar în condițiile defavorabile create de invazia mongolă, e limpede exprimat de Bela al IV-lea în memoriul înaintat papei Inocențiu al IV-lea cu privire la primejdia tătară, în care dădea curs speranței că, cu sprijinul cavalerilor ioaniți, de curînd instalați la hotarul regatului, în vecinătatea bulgarilor și cumanilor, va fi în măsură să-și extindă stăpînirea „cît se întinde Dunărea, pînă la marea constantinopolitană”³. Expansiunea spre Marea Neagră era pentru regatul ungar o necesitate cu atît mai imperios resimțită cu cît participarea directă la comerțul în Marea Adriatică îi fusese blocată de riposta necruțătoare a Veneției la începutul secolului al XIII-lea.

Dezvoltarea vieții urbane pe drumul care lega sud-estul Transilvaniei

¹ N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age*, Paris, 1924, p. 89—90.

² UKB, I, p. 19; DRH, D, I, p. 1, 3; confirmarea papală din decembrie 1222, UKB, I, p. 23; DRH, D, I, p. 4, 6.

³ Hurmuzaki, I, 1, p. 261.

de cursul inferior al Dunării a fost larg favorizată de itinerariul comercial care a început foarte probabil să funcționeze acum. Brașovul, chemat să îndeplinească rolul principal, de centru redistribuitor, al acestui drum, e surprins într-un izvor ecleziastic încă înainte de marea invazie tătară din 1241⁴; o inscripție funerară din anul 1300 dă la iveală existența unui „comite de Cîmpulung”, probabil căpetenie a comunității săsești din această așezare, etapă însemnată pe principalul drum comercial care lega Brașovul cu Dunărea⁵.

Expansiunea regatului ungar spre Adriatică și Marea Neagră în prima jumătate a secolului al XIII-lea a fost blocată, în prima direcție, de Veneția, iar în cea de-a doua de marea invazie tătară din 1241. Constituția imperiului mongol al Hoardei de Aur și hegemonia tătară asupra unor întinse teritorii și state din răsăritul și sud-estul Europei, inclusiv cursul inferior al Dunării⁶, a zădărnicit timp de peste un secol tendința regatului ungar, atît de evidentă în primele decenii ale secolului al XIII-lea, de a-și deschide drumul spre Marea Neagră. Reluarea încercării presupunea înlăturarea în prealabil a dominației tătare la răsărit și sud de Carpați, în spațiul românesc, situație care nu avea să se realizeze decît spre mijlocul secolului al XIV-lea, ca urmare a ofensivei puterilor creștine, Polonia, Ungaria, țările române în curs de constituire. Deschisă în 1340 în cnezatul Halici, prin acțiunea regelui Cazimir al Poloniei, sprijinit de oastea ungară, ofensiva antitătară a cuprins curînd și spațiul românesc. După succesele înregistrate la începutul domniei lui Ludovic de Anjou, în 1345—1346, de expedițiile transilvane la răsărit și sud de Carpați, care au avut ca rezultat o nouă extindere a puterii regalității ungare în aceste teritorii, un al doilea val ofensiv, în anii 1352—1354, a redus dominația tătară în spațiul românesc la o zonă restrînsă a litoralului pontic; în următoarele trei decenii și această rămășiță a hegemoniei tătare avea să dispară⁷. Legătura directă cu Marea Neagră, obiectiv vechi al politicii regatului ungar, părea acum asigurată.

În 1358, regele acordă brașovenilor dreptul de a circula cu mărfurile lor „liber și în siguranță” între Buzău și Prahova, „adică din locul unde se varsă în Dunăre riul numit Ialomița, pînă în locul unde se varsă, de asemenea în Dunăre, riul numit Siret”⁸. Actul regal înregistrează așadar

⁴ G. Nussbächer, *Wann wurde Corona gegründet*, în vol. *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur Siebenbürgischen Heimatkunde*, Bukarest, 1981, p. 23—24.

⁵ E. Lăzărescu, *Despre piatra de mormînt a comitelui Laurențiu și cîteva probleme arheologice și istorice în legătură cu ea*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, IV, 1957, 1—2, p. 109—127.

⁶ A. Decei, *La Horde d'Or et les Pays roumains au XIIIe et XIVe siècles selon les historiens arabes contemporains*, în „Romanoarabica”, II, 1976, p. 61—63, a pus în lumină controlul tătar asupra gurilor Dunării, care l-a reactualizat de fapt pe cel cuman.

⁷ S. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 165—193.

⁸ Hurmuzaki, XV, 1, p. 1.

pentru prima oară existența legăturii comerciale între Brașov și Dunărea de Jos, urmare nemijlocită a succesului ofensivelor antitătare din anii precedenți.

În același an, Ludovic de Anjou a reușit să smulgă Venetiei stăpînirea țărmului dalmat (1358); regatul ungar își deschisese astfel două porți prin care putea să participe *direct*, cu concursul aliaților săi genovezi, la lucrativul comerț oriental. Dubla deschidere spre mare realizată de Ungaria la mijlocul secolului al XIV-lea a coincis cu adoptarea unui șir de măsuri menite să stimuleze masiv participarea regatului la comerțul internațional, să-l integreze în marile circuite ale schimbului de mărfuri, îndeosebi cele dintre Europa Apuseană și Centrală și Orientul asiatic. Privilegiile comerciale numeroase emise de Ludovic de Anjou au urmărit sistematic să promoveze legăturile comerciale cu unele din marile orașe ale Europei Centrale, cu Adriatica și Marea Neagră, și să constituie o rețea de itinerarii ale comerțului internațional prin teritoriul regatului ungar și spre marele beneficiu al acestuia.

La exploatarea perspectivelor comerciale deschise de dublul acces maritim realizat de regatul ungar în a doua jumătate a secolului al XIV-lea un loc eminent a fost rezervat celor două orașe sud-transilvane, destinate, prin poziția lor, să beneficieze cel mai mult de noile oportunități oferite comerțului internațional, Sibiul și Brașovul⁹. Firește, avantajul principal al legăturii cu Adriatica avea să revină Sibiului. În vara anului 1367, Ludovic de Anjou aducea la cunoștință celor îndreptățiți să perceapă vămi în Dalmația și Croația privilegiul acordat sibienilor de a circula liber cu mărfurile lor de orice fel, oriunde ar voi, „la Viena, Praga, Zara și Venetia și aiurea” și de a le desface în orice centru, inclusiv Buda, în ciuda vechiului drept de depozit al orașului, firește după plata vămile obișnuite¹⁰. În 1370, revenind asupra chestiunii, Ludovic a lărgit considerabil privilegiul sibienilor, îndeosebi al celor angajați în activitatea comercială legată de țaranul dalmat¹¹. Ansamblul privilegiilor acordate de Ludovic I sibienilor a fost confirmat și lărgit de Sigismund I de Luxemburg, continuator deosebit de zelos al politicii comerciale a predecesorului său. Dar pierderea Dalmației, recucerită de venețieni în 1409, eveniment care a modificat sensibil datele comerțului extern al Ungariei și care a generat grave și îndelungate convulsii internaționale, a pus capăt legăturii directe a sibienilor cu țărmul dalmat și seriei privilegiilor regale care îl acopereau.

Un loc încă și mai însemnat în constituirea acestui sistem de rețele ale comerțului internațional, rod al unei politici comerciale deliberate și

⁹ Pentru integrarea Transilvaniei în marile circuite ale comerțului internațional în secolul al XIV-lea, v. N. Iorga, *op. cit.*, p. 101—103; I. Moga, *L'orientation économique de la Transylvanie*, București, 1940, p. 11—15 (extras din „Revue de Transylvanie”, VI, 1).

¹⁰ UKB, II, p. 297—298.

¹¹ *Ibidem*, p. 337—339, 361—362; pentru extinderea pînă la Viena a activității negustorilor sibieni, v. *ibidem*, p. 393—394, 401 și 402.

de mare anvergură, a revenit legăturii cu Marea Neagră, efortului de a asigura circulația mărfurilor din bazinul pontic spre Ungaria și în sens invers. Acest țel, regalitatea ungară l-a urmărit pe două căi: prin deschiderea largă a porților regatului negustorilor genovezi și prin activitatea brașovenilor la Dunărea de Jos și Marea Neagră.

Cooperarea ungaro-genoveză a cunoscut cea mai largă dezvoltare în timpul lui Ludovic de Anjou cînd comunitatea de interese între cele două puteri a generat un șir de inițiative și acțiuni comune, cu funcție covîșitor antivenetiană¹². Amploarea cooperării comerciale și a proiectelor de cooperare se întrevește în textul marelui privilegiu din 24 iunie 1379 al lui Ludovic pentru negustorii genovezi¹³. În virtutea acestui act, regele Ungariei acordă genovezilor și celor care beneficiau de cetățenia genoveză dreptul de a circula liber cu mărfurile lor „pe apa Dunării și pe uscat, venind de la Orșova spre Timișoara pînă la Buda și de asemenea din regatul nostru al Dalmației, atît pe marea noastră cît și pe drumul Zarrei...”. Mărfurile vehiculate de genovezi erau scutite de vămile și de taxele de tot felul percepute asupra mărfurilor negustorilor de rînd de agenții regali, de nobili, clerici sau comunitățile de orice fel. Singura vamă la care erau supuși era *tricesima*, la Buda, și aceasta însă redusă la jumătate.

Activitatea genovezilor nu era limitată la import; ei aveau dreptul de a achiziționa orice mărfuri din regat — cu excepția aurului și argintului — și de a le scoate din țară, pe drumurile amintite, cu plata taxelor suportate de toți negustorii. La Buda și în toate centrele în care se stabileau, genovezii aveau dreptul la consuli proprii, cărora le revenea integral jurisdicția asupra lor.

Al doilea factor al comerțului pontic al regatului, al cărui rol avea să se dovedească mult mai durabil, a fost Brașovul. Deși nu s-a dezinteresat de legătura cu țărmul dalmat, deși a obținut la rîndul său cîteva privilegii care îi înlesneau realizarea acestei legături¹⁴, Brașovul era, firește, orientat cu prioritate spre gurile Dunării și Marea Neagră, care îi ofereau posibilitatea de a participa în condiții mult mai avantajoase la comerțul oriental.

Primele măsuri cunoscute ale lui Ludovic de sprijinire a activității brașovenilor la Dunărea de Jos aparțin, cum s-a văzut, anului 1358¹⁵, cînd

¹² Vom consacra un studiu special acestei cooperări și implicațiilor ei în sud-estul european.

¹³ *Liber iurium reipublicae Genuensis*, t. II, Augusta Taurinorum, 1857, în *Monumenta Historiae Patriae*, IX, col. 854—858. Privilegiul din 1379 nu a fost decît un act de confirmare și poate de lărgire a unui statut special deosebit de favorabil acordat genovezilor în Ungaria; în 1376, Florența solicita lui Ludovic un statut privilegiat similar celui de care beneficiau genovezii, *Monumenta Hungariae Historica, Acta externa*, ed. G. Wenzel, III, Budapesta, 1876, p. 131—132.

¹⁴ UKB, II, p. 354—355; *ibidem*, III, p. 128.

¹⁵ Actul din 1358 al regelui Ludovic de Anjou a fost interpretat felurit de istoricii români. Pentru N. Iorga, E. Lăzăreanu, Gh. Brătianu, actul e indiciul unei dominații efective a regatului la sud și răsărit de Carpați, culoar care asigura le-

regele a creat o zonă de liberă circulație, de scutire vamală, pentru brașoveni între Ialomița și Siret, deschizându-le astfel larg accesul la comerțul pontic.

În contextul politicii sale comerciale continentale cu implicații intercontinentale, legătura sigură cu Marea Neagră era, așadar, pentru Ludovic de Anjou o necesitate imperioasă. Schimbul de mărfuri cu una din zonele cele mai active ale comerțului oriental, legătura directă cu genovezii, factor dominant în bazinul pontic, care asumase de curând și controlul direct la gurile Dunării, prin așezările de la Chilia și Licostomo, era o verigă esențială a sistemului comercial internațional promovat de regele Ungariei. Aici însă, în această zonă, el a întâmpinat rezistența Țării Românești care își desăvârșea în acești ani organizarea statală. De interes nu mai puțin vital decât pentru regatul ungar era și pentru Țara Românească controlul asupra segmentului final al marelui drum comercial continental care lega Europa Centrală cu Marea Neagră, anume segmentul cuprins între Brașov și cursul inferior al Dunării. Prin amploarea intereselor legate de controlul și exploatarea acestui segment de drum comercial, reglementarea statutului său a devenit și a rămas vreme îndelungată o componentă esențială a raporturilor dintre Țara Românească și regatul ungar.

Față cu încercarea lui Ludovic de a crea o zonă de circulație liberă între Carpați și Dunăre, în favoarea brașovenilor, care urmau să vehiculeze mărfurile într-un sens și în celălalt, scutiți cu desăvârșire de vămi și taxe (1358), domnul Țării Românești, Nicolae Alexandru, își manifestă opoziția.

Conflictul care a reizbucnit între Țara Românească și regatul ungar încă din anul următor a avut neîndoielnic și o însemnată componentă comercială, expresie a luptei pentru controlul drumului comercial. Faptul nu e direct atestat, dar se deduce din acordul realizat zece ani mai târziu de fiul și succesorul lui Nicolae Alexandru, Vlaicu (Vladislav I), cu Ludovic de Anjou, acord cu multiple aspecte politice, teritoriale, militare, religioase și comerciale, între care cel din urmă a ocupat un loc însemnat, devenind un factor de lungă durată, de antagonism și cooperare, în raporturile dintre cele două țări.

Acordul comercial a îmbrăcat forma unui privilegiu conferit de Vlaicu negustorilor brașoveni¹⁶. Acest acord s-a încheiat sub suprave-

gherea regelui Ludovic¹⁷. Actul era menit, în propria sa formulare, să consacre, „legătura veșnică a păcii“ între Țara Românească, de o parte, și Brașov și Țara Birsei de alta („pro perpetuo pacis vinculo inter nos, parte ab una, et universos cives et provinciales de Brasso, vicinos et amicos nostros carissimos, parte ab altera...“).

Acordul a fost un compromis între cele două puteri; Țara Românească își vedea recunoscută stăpânirea asupra teritoriului ei răsăritean peste care se întinsese ambiția cuceritoare a regatului ungar; acesta, la rândul său, smulgea Țării Românești un privilegiu larg care asigura Brașovului legătura cu comerțul pontodanubian, în condiții de circulație a mărfurilor și oamenilor extrem de avantajoase, și pe deasupra o largă libertate comercială în lăuntrul Țării Românești. Culoarul teritorial între Brașov și Dunărea de Jos, preconizat de regalitatea ungară încă din primele decenii ale secolului al XIII-lea și reactualizat de Ludovic de Anjou, s-a transformat, în temeiul acestui compromis, în zonă de liberă circulație și de regim vamal privilegiat. Țara Românească se impusese ca factor participant la beneficiile exploatării importantului drum comercial care îi străbătea teritoriul, dar, în schimb, ea a trebuit să acorde un regim de privilegiu extrem de larg Brașovului și, prin intermediul emporiului ardelean, regatului ungar. Prin prevederile sale explicite și prin vastele sale urmări implicite, acordul din 1368 a fost prima manifestare cunoscută a politicii comerciale și vamale a Țării Românești.

Rezultatul confruntării dintre interesele comerciale și vamale ale celor două state și al raporturilor lor de forță a fost, pe acest plan, statutul legăturilor comerciale dintre Țara Românească și orașul Brașov, fixat, în elementele sale esențiale, prin privilegiul din 1368 și prin cel cuprinzând un șir de modificări, din 1413. Reconfirmarea acestui statut a devenit un element esențial — care în unele momente asumă chiar rol de condiție principală, *sine qua non* — al raporturilor dintre Ungaria și Țara Românească, atita timp cât a durat contextul internațional care i-a dat naștere. Regalitatea ungară a vegheat ca raportul comercial instituit în 1368 să nu se deterioreze pentru brașoveni; ea a intervenit în câteva rânduri direct în formularea textului privilegiului, a prototipului aces-

¹⁷ Cercetătorii chestiunii au constatat existența unui model de cancelarie regal pentru actul din 1368: „La formule dans sa partie finale au moins, est la même que celle des diplomes des rois de Hongrie ou de leurs voyvodes s'adressant aux états transylvains; cela ne signifie peut-être qu'une copie de ce modèle par la chancellerie valaque, qui rédigeait assez rarement le latin“; G. I. Brătianu, *Les assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des Etudes Roumaines“, XIII—XIV, 1974, p. 28; mergînd mai departe în direcția acestei constatări, un alt istoric afirmă: „analiza scrisului, formularului și limbii privilegiului arată că el nu a fost scris în cancelaria domnească, ci a fost pregătit și redactat în cancelaria regală, iar domnul Țării Românești l-a încuviințat și l-a autentificat“; R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, București, 1965, p. 26. Sigur e, în orice caz, că clauzele acordului au fost în prealabil negociate de cei doi parteneri.

¹⁶ V. nota 33.

tuia¹⁸. Domnii Țării Românești reconfirmau, de îndată ce erau înscăunați în domnie, privilegiul pentru brașoveni, fie textual, emițind noi acte privilegiale, fie prin referire la vechile privilegii. „Pacea” Țării Românești cu Brașovul era preludiul confirmării sau restaurării „păcii” cu regatul ungar, adică al restabilirii legăturii originare încheiate în vremea lui Vlaicu și Mircea. Dan al II-lea și Radu Praznaglava în rivalitate pentru domnia Țării Românești reinnoiesc în câteva rânduri privilegiul lui Mircea pentru brașoveni, indiciu al efortului de a obține, prin intermediul Brașovului, sprijinul sau măcar acceptarea, în cazul celui din urmă, din partea regatului ungar (ultima reinnoire, din partea lui Dan al II-lea, în 1431, e reproducerea textuală a privilegiului lui Mircea cel Bătrîn)¹⁹. Vlad Dracul reinnoiește și el în 1437 „așezămîntul” vechi, ultima confirmare largă, desfășurată, în secolul al XV-lea, a privilegiului brașovenilor de către un domn al Țării Românești²⁰.

În alte cazuri, fără a mai repeta textul privilegiului sau anticipînd momentul emiterii unui nou privilegiu, domnii Țării Românești îi reconfirmau valabilitatea prin referire la textul original sau prin enunțare rezumativă a conținutului său: „și să-mi fie ei (brașovenii) cu toată dreptatea — scria Radu Praznaglava la 17 mai 1421 — și domnia mea să le fie fiu lor cu dreptate; să fie slobozi și să nu se teamă de nici o răutate nici de pradă, nici de tilhărie, nici de opreală, nici de zălog...²¹; „Și am întocmit așa — scria Vladislav al II-lea, probabil în 1452, brașovenilor — ca să umble oamenii voștri slobozi pe aici, să se hrănească și să n'aibe grija de nimica [...] Cît pentru drumul Prahovei, să vă fie slobod și pe unde poftiți, și să ne ținem de așezămîntul cel vechi, de la domnii de mai înainte, și voi și noi²². „Și iau pe credința și pe sufletul domniei mele să țin pace bună cu voi, și să fie slobode toate drumurile, și să umble oamenii voștri la noi să cumpere și să vîndă slobozi fără nici o grije și fără

¹⁸ Pentru privilegiul lui Vlaicu din 1368, v. nota precedentă. Mai clar e raportul între actul regal și cel domnesc în cazul privilegiului acordat de Mircea cel Bătrîn negustorilor brașoveni (1413), variantă lărgită și modificată a celui din 1368; la baza privilegiului lui Mircea se află, evident, cel emis la 7 septembrie 1412 de Ștîbor, voievodul Transilvaniei, din inițiativa regelui Ungariei; UKB, III, p. 545—547; DRH, D., I, p. 191—195. Trei decenii mai tîrziu, la 2 martie 1443, voievozii Transilvaniei, Nicolae de Ujlak și Iancu de Hunedoara, reinnoiesc privilegiul brașovenilor, care invocaseră vechile privilegii acordate de regii Ungariei pentru comerțul cu Țara Românească; Vlad Dracul confirmă „toate cîte sînt în actele zișilor domni, Mircea, de fericită pomenire părintelui nostru, și Ioan de Huniade, voievozi ai Țării Românești și ai Transilvaniei”; Hurmuzaki, XV, I, p. 31—32; Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara și confirmarea privilegiului pentru negoțul brașovenilor și al birsenilor cu Țara Românească, în 1443*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, IX, 1966, p. 80—82; UKB, V, p. 106—108, 145—146.

¹⁹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, I, 1413—1508, București, 1905, p. 8—13, 15—28, 32—38.

²⁰ Vlad Dracul a emis două privilegii pentru brașoveni la interval de cîteva luni; *ibidem*, p. 71—73; DRH, D., I, p. 340—341 și p. 463—464.

²¹ I. Bogdan, *Documente*, p. 8—10; v. și textul de la p. 14—15.

²² *Ibidem*, p. 87—88.

pagubă, ca și cum ar umbla prin țara voastră”, scria Vlad Țepeș brașovenilor în 1458 sau 1459, înainte de marele său conflict cu sașii²³. Radu cel Frumos, instalat în contextul creat de invazia lui Mehmet al II-lea în Țara Românească, în 1462, și-a început domnia prin „pacea” încheiată cu Brașovul, îndată după înscăunare²⁴, deși avea să-și modifice ulterior sensibil atitudinea în problema comerțului brașovean. Basarab Laiotă își începe și el domnia printr-o garanție largă acordată brașovenilor²⁵. Revenit în domnie pentru scurtă vreme, Vlad Țepeș reafirmă categoric libertatea comercială a brașovenilor: „să fie și de aici înainte după acel vechi așezămînt” sau „cum a fost și mai înainte așezămîntul cel vechi și cum a fost și în zilele domniei mele, tot așa să fie și de-acum înainte, cît voi fi în viață domnia mea, ca să cumpere slobozi din toate cîte le va fi de trebuință și vor pofti²⁶. Basarab cel Tânăr dă la rîndul său, la începutul domniei, „carte de încredințare” brașovenilor „pentru neguțătorii voștri ca să vie la noi în pace și tot așa ai noștri să meargă la voi în pace²⁷. Mircea, fiul lui Vlad Dracul, pretendent impus scurt timp de Ștefan cel Mare, se angaja și el să țină „așezămîntul cel vechi”, adică cel acordat brașovenilor de domnii de odinioară²⁸. Aceeași cale au urmat Vlad Călugăruș²⁹ și Radu cel Mare și unii din succesorii lor din primele decenii al secolului al XVI-lea.

Tendințe divergente, abateri de la această normă, s-au manifestat în acest interval, uneori chiar flagrant contradictoriu în raport cu regula convenită. Regatul ungar a încercat sau a manifestat intenția de a reveni la situația ideală pe care o exprimă privilegiul lui Ludovic I din 1358: libertatea totală de circulație la Dunărea de Jos, fără taxe și vămi. În 1368, în anul însuși al acordului cu Vlaicu și al privilegiului emis de acesta, regele Ungariei a acordat scutire vamală negustorilor din stăpînirile lui „Dimitrie principele tătarilor” pentru ca brașovenii să beneficieze la rîndu-le de asemenea scutiri, într-o zonă care neîndoielnic asigura legătura cu Marea Neagră³⁰. Nici la începuturile domniei lui Sigismund ideea legăturii directe și total libere între Brașov și Dunărea de Jos nu era încă definitiv abandonată, după cum se constată lesne din reinnoirea de

²³ *Ibidem*, p. 93.

²⁴ La 15 august 1462, comitele secuilor îi autoriza pe brașoveni să respecte „treugas pacis cum illustri principi Radul, nunc Wajvoda parcium transalpina-rum...”; Hurmuzaki, XV, I, p. 58.

²⁵ I. Bogdan, *Documente*, p. 113.

²⁶ *Ibidem*, p. 95—97.

²⁷ *Ibidem*, p. 137—138; v. și p. 145—146, 157.

²⁸ *Ibidem*, p. 178.

²⁹ *Ibidem*, p. 183—186, 188—189.

³⁰ UKB, II, p. 315; DRH, D., I, p. 90. Localizarea stăpînirii lui Dimitrie propusă de N. Iorga ni se pare corectă: „Nicăieri aiurea decît în Cetatea Albă nu putem așeza pe acest prinț „tătăresc”, poate — judecînd după nume —, creștinat, care va fi avut supt stăpînirea sa părțile de jos ale Moldovei, dincolo și dincoace de Prut”; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIV, p. 6; localizare similară la G. I. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, în „Revue des Études Roumaines”, IX—X, 1965, p. 45—46.

către rege a privilegiului lui Ludovic din 1358, care legaliza „culoarul“, zona de liberă circulație la sud de Carpați³¹. De partea lor unii dintre domnii Țării Românești au încercat, în contexte politice favorabile, să se emancipeze de regimul comercial înscris în privilegiul acordat brașovenilor, dar încercările lor au rămas încă, în tot acest interval, momente excepționale, tendințe anticipatoare produse de situații de scurtă durată³². Situația a rămas fundamental nemodificată, în cadrul fixat de acordul din 1368 și de privilegiile comerciale următoare, inspirate din cel acordat de Vlaicu brașovenilor; ea a fost dominată de interesul regatului de a-și asigura legătura cu gurile Dunării și cu Marea Neagră, direcție dominantă a politicii sale răsăritene în secolul al XIV-lea și al XV-lea, și de necesitatea menținerii compromisului cu Țara Românească.

Regimul comerțului brașovean în Țara Românească. Compromisul realizat între Brașov, rezemat pe puterea regatului ungar, și Țara Românească a fost înscris în privilegiile care reglementau activitatea comercială a brașovenilor înăuntrul țării și tranzitul lor spre țări străine. Două au fost privilegiile care au creat cadrul legal, statutul negoțului brașovean în și prin Țara Românească, cel al lui Vlaicu, din 20 ianuarie 1368³³, și cel al lui Mircea cel Bătrîn, din 6 august 1413 (varianta latină din 25 august 1413)³⁴.

Statutul privilegiat al brașovenilor acoperea în primul rând legătura lor comercială cu Dunărea și Marea Neagră, așadar negoțul lor cu sud-estul european și cu Orientul Apropiat. Dreptul de a circula cu mărfurile lor în această direcție, asigurarea obținută prin acest statut împotriva unor eventuale măsuri de protecționism comercial — politică a cărei principală manifestare în această vreme era formula depozitului obligatoriu — a fost una din fețele privilegiului exorbitant impus de brașoveni Țării Românești; libera circulație a negustorilor era, e drept, răscum-părată prin acceptarea unor taxe vamale, dar în cadrul unui regim vamal deosebit de avantajos. Cea de a doua față a privilegiului smuls de brașoveni Țării Românești a fost libertatea excepțional de largă pe care și-au asigurat-o pe piața internă a țării.

Mărfurile tranzitate prin Țara Românească erau supuse unei vămi tricesimale (*tricesima, kumerk*) la intrarea în țară la Cîmpulung (1368)

³¹ UKB, III, p. 125—126; DRH, D. I, p. 142—143. Dacă privilegiul din 1395 e expresia unei realități sau doar a unei aspirații, legată de recenta campanie a lui Sigismund în Moldova și de perspectivele acțiunii sale iminente la sud de Carpați, e o chestiune care nu poate fi rezolvată cu mijloacele documentare la îndemână.

³² V. mai jos, p. 168—169.

³³ Hurmuzaki, XV, 1, p. 1—2; III, p. 306—307; DRH, D. I, p. 86—87.

³⁴ Textul slav: I. Bogdan, *Documente*, p. 3—6; DRH, D. I, p. 197—198; textul latin: I. Bogdan, *Documente*, p. 36—38; Hurmuzaki, XV, 1, p. 8—10; UKB, IV, p. 425—426; DRH, D. I, p. 198—201. Originalul lui Ștefan, care s-a aflat la baza privilegiului lui Mircea, UKB, III, p. 544—547; DRH, D. I, p. 191—195. Textele din 1413 sint mai amănunțite, dar înșirarea nediscriminată a diverselor categorii de mărfuri și vămi sau taxe îngreuiază înțelegerea lor.

— de fapt o vamă centrală —, înlocuită apoi (1413) printr-o taxă vamală fixă (*tributum, vama*)³⁵. La înapoiere, la Dunăre, mărfurile aduse de brașoveni erau de asemenea supuse vămii (*tricesima*)³⁶. Pe drumul Brăilei, privilegiul din 1368 a creat brașovenilor un regim încă mai favorabil, întrucît negustorii care urmau acest itinerariu nu plăteau vama decît la înapoiere, „la Cîmpulung sau în apropiere“³⁷. Așadar, potrivit așezămîntului vamal din 1368, aceeași marfă tranzitată de brașoveni prin Țara Românească era vămuită o singură dată, la intrarea în țară, la Cîmpulung și la Dunăre, iar pe drumul Brăilei marfa tranzitată de brașoveni nu era supusă vămii decît la înapoiere³⁸.

Așezămîntul vamal din 1413 a înlocuit vama tricesimală de la Cîmpulung printr-o taxă vamală fixă la Rucăr, dar limitată la un șir de produse³⁹; la ieșirea din țară și la înapoiere, mărfurile tranzitate de brașoveni erau supuse vămii (la vadul Dunării, la ieșire, și la Rucăr, la înapoiere)⁴⁰.

³⁵ Deosebirea între *tricesima* (*tricesimum*) și *tributum*, între vama principală și cea internă, de trecere printr-un centru urban privilegiat, foarte marcată în actul din 1368, s-a estompat cu timpul; cele două noțiuni s-au confundat, iar termenii slavi sau latini care le exprimau au fost folosiți nediscriminat.

³⁶ Vlaicu acordă „civibus et provincialibus de Brasso“, „quod universi mercatores de Brasscho et eius districtu per quamlibet viam terre nostre Transalpine, excepta via Braylan, ad regna extranea transeuntes, de rebus suis mercimonialibus tantum duo tricesima, unum scilicet transeundo et alterum redeundo, nobis solvere debebunt, ita videlicet quod ipsi, terram nostram intrando, tantum unum tricesimum, nobis in Longo Campo vel iuxta persolvant et ibidem, sigillo tricesimatoris nostri recepto, per terram nostram liberi et expediti transeant. Similiter autem redeundo, tricesimum nobis circa Danubium solvant et iterum, recepto sigillo, per terram nostram expediti procedant“.

³⁷ „Ipsi autem mercatores, cum rebus suis mercimonialibus per dictam viam Braylan ad regna extranea procedentes, tantum unum tricesimum, in Longo Campo, non transeundo, sed redeundo nobis solvere tenebuntur“. Ipoteza lui Gh. Brătianu, potrivit căreia Brăila nu aparținea încă la această dată Țării Românești, pentru că privilegiile lui Vladislav nu menționează explicit această apartenență, nu e întemeiată (*Demetrius princeps Tartarorum*, p. 43). E foarte probabil, dacă nu chiar sigur, că Brăila aparținea la această dată Țării Românești și că regimul mult mai favorabil creat negustorilor care urmau acest drum urmărea să asigure dezvoltarea acestui port dunărean.

Pentru raportul real dintre cele două centre, Brăila și Chilia, pentru dezvoltarea celui dintîi ca urmare a pierderii controlului asupra celui din urmă, v. Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara 1921, p. 14 (e posibil însă ca situația întrevăzută de autor să se fi creat mult mai timpuriu decît a presupus-o el).

³⁸ Deplasarea vămii impuse la înapoiere, de la vadul Dunării la Cîmpulung, era un avantaj suplimentar acordat brașovenilor, deoarece le scutea de vamă mărfurile importate din Orient și desfăcute în Țara Românească, așadar înainte de trecerea prin vama de la Cîmpulung.

³⁹ Supuse taxării la Rucăr erau baloturile de postav în tranzit și, probabil, în subsidiar, cele destinate comerțului *en gros* în țară, în vreme ce bucățile de postav tăiate și produsele manufacturate, șepci, pălării etc., erau scutite de taxă.

⁴⁰ „Primo, ut omnes cives, hospites et incole civitatis Brassoviensis et totius districtus Barzensis, Walachiam cum rebus seu mercimoniis suis intrantes, in tributo ad Ruffam arborem persolvant de panno Yppriensi vel Gallicali XXIII

De vămile interne, orășenești (*tributum*), pentru mărfurile tranzitate, brașovenii erau cu desăvîrșire scutiți, în virtutea privilegiului lui Vlaicu; mai mult încă, privilegiul din 1368 a suprimat *expressis verbis* vama internă de la Slatina, înlăturînd un obstacol din calea legăturii comerciale a Brașovului cu Vidinul, al cărui țar, Sracimir, fusese restaurat în domnie sau se pregătea să și-o reia⁴¹.

În privința comerțului înăuntrul Țării Românești, brașovenii erau scutiți prin privilegiul din 1368 cu desăvîrșire de vămi, atît la intrarea în țară cît și în orașe, cu excepția vămii orășenești (*tributum*) pe care urmau să o achite „la Cîmpulung sau în apropiere”⁴². Privilegiul din 1413 menține scutirea de vămile interne, cu excepția vămii de la Rucăr pentru postav — introdusă în locul celei desființate de la Cîmpulung —, a vămii tirgului „unde vor vinde acest postav” și a Dîmboviței, unde aveau să suporte jumătate din suma plătită la Rucăr⁴³. Scutite total de vămi în Țara Românească erau îndeosebi produsele meșteșugului brașovean (fier, in, pănură, pinză, săbii, cuțite, arcuri, funie etc.)⁴⁴. Produsele naturale ale Țării Românești cumpărate de brașoveni (pește, piei, animale, brînză) plăteau o taxă la Rucăr și, în cazul peștelui, taxe la Brăila, Tirgușor, Tirgoviște, Dîmbovița (în aceste din urmă trei locuri taxa era simbolică)⁴⁵.

ducatos, de Lobiensi XVIII, de Coloniensi XII, de Polonicali VI, de panno scisso, de caligisque et mitris nihil, et de eisdem pannis, in nullo alio loco Walachie, tributum dent, nisi in foro, ubi predictos pannos vendiderint, et ibi tributum dent ut est preexpressum, et nisi in Dombowycza, ubi tantum medietatem tributi, de supradictis pannis dare teneantur...; sed si cum mercimoniis suis transierint ultra Danubium, extunc, in vado Danubii de centum persolvant tria, et si sic persolverint, extunc redeundo cum rebus suis mercimonialibus nihil dare tenentur...”. Această clauză finală se referă neîndoiește la vadul Dunării: același privilegiu amintește însă obligația negustorilor care vin de peste mare sau de peste Dunăre de a plăti tricesima: „sed ipsi venientes de marinis partibus seu trans Danubium de centum persolvant tantum tria”.

⁴¹ „Insuper, universis mercatoribus de Brasso et eius districtu tributum nostrum in Salatina omnino relaxamus”. Textul privilegiului acordat de Sracimir, „țarul bulgarilor”, și discuția asupra datei sale probabile, 1369 sau 1370, la R. Dragulev, *Scrisoarea țarului Strașimir de la Vidin către negustorii brașoveni*, în „Revista istorică română”, IX, 1939, p. 289—295. Lupta lui Ludovic pentru Vidin, care în privilegiul lui Sracimir e calificat „gospodskiu kralja grad”, așadar cetate „a regelui”, a avut o însemnată componentă comercială, legată de funcția orașului în comerțul danubiano-balcanic.

⁴² „Cum autem ipsi mercatores bona mercimonialia infra terram nostram vendiderint aut mercati fuerint, nullum extunc tributum, nec tricesimum, de eisdem bonis nisi in Longo Campo vel iuxta, non tricesimum, sed tantum iustum et antiquum tributum nobis solvere tenebuntur”.

⁴³ V. nota 40.

⁴⁴ „ceterum de ferro, panno griseo, tela, lino, gladiis, bicellis, cultellis ac singulis artificiali manu factis, de arcubus, funibus, pelliciis, masticis et omnibus aliis rebus cuiuscunque generis existant, que ad Walachiam apportantur, in nullo loco Walachie tributa persolvant...”

⁴⁵ „Insuper ipsi de Walachia exeuntes, de curru piscibus vel aliis quibusvis onerato, in Brayl, XVIII ducatos, de curru piscium, in Novo Foro, unum piscem, in Tergoist, unum piscem in Dombowycza, de quolibet equo curru alligato unum

În sfîrșit, cele două privilegii amintite au statuat principiul răspunderii individuale a negustorilor brașoveni în Țara Românească, îndeosebi pentru datoriile contractate aici; locuitorilor Țării Românești le era interzisă despăgubirea pe socoteala bunurilor altor brașoveni, în virtutea vechiului principiu medieval al răspunderii solidare a membrilor diferitelor comunități umane⁴⁶.

Clauzele celor două privilegii, cel al lui Vlaicu și cel al lui Mircea, au constituit cadrul în care s-au dezvoltat relațiile comerciale între Brașov și Țara Românească, atît timp cît au continuat să prevaleze relațiile politice care impuseseră acest cadru. Privilegiile emise în favoarea brașovenilor de succesorii lui Mircea și confirmările în termeni generali ale acestor privilegii au reluat textual termenii actelor inițiale sau le-au exprimat fidel esența. Unele modificări introduse în aceste acte ulterioare nu contrazic ci, dimpotrivă, confirmă statutul originar.

În virtutea acestor acorduri, negustorii brașoveni erau asimilați ca regim cu localnicii în privința comerțului dincolo de hotarele Țării Românești și beneficiau de drepturi egale și probabil chiar superioare față de aceștia în activitatea lor comercială înăuntrul hotarelor țării. Beneficiind la tranzit de un regim care nu le impunea decît o vamă, la intrarea în țară, în drum spre sudul Dunării și spre Marea Neagră, și alta la înapoiere, la vadul Dunării, brașovenii aveau un avantaj egal cu al localnicilor⁴⁷. O însemnată deosebită a avut modificarea acestui regim prin privilegiul lui Mircea cel Bătrîn; desființînd vama de la Cîmpulung, înlocuită printr-o taxă vamală fixă pe produsele importate, percepută la Rucăr, privilegiul din 1413 a marcat un pas însemnat în direcția intereselor brașovenilor. A fost anulat caracterul de vamă de hotar al taxei la care erau supuse mărfurile brașovenilor introduse în țară, iar statutul drumului Dunării și al Mării Negre — „pe drumul Brașovului pînă la Brăila” — s-a apropiat încă mai mult de situația ideală, urmărită în secolul precedent de brașoveni cu concursul lui Ludovic. E situația expri-

ducatum, de curru piscium unum piscem, de equo zomentato, quidquid portet, duos ducatos, de equo non onerato, unum ducatum, de equestre unum ducatum, de pedestre unum banum. Hec ibi: in Ruffa arbore, de curru piscium VII pisces et XXXVI ducatos, de centenario cere XII ducatos, de bove vel vacca tres ducatos, de castrato unum ducatum, de porco duos, de cute cervi unum ducatum, sed de omnibus aliis cutibus nihil. De vermasio, vulgo temelturolt, unum ducatum, de equo zomentato, quidquid portet, tres ducatos, de equo non onerato II ducatos, de equestre duos ducatos, de pedestre unum ducatum”.

⁴⁶ „Ordinamus etiam quod nullus terricolarum nostrorum ratione debitorum ad civitatem Brasso vel eius districtu sub credencia traditorum quemquam de Brasso et eius districtu arrestare vel impedire modo aliquali valeat aut praesumat” (1368); mai clar e formulat principiul în privilegiul lui Mircea din 1413: „Volumusque ut nullus ipsorum in terra nostra Walachie ab hominibus nostris pro debitis vel delictis aliorum impignoretur aut quomodolibet impediatur. Sed quivis provideat quod cui bona sua assignat, ab eodem et valeat rehabere”.

⁴⁷ Avantajul special acordat de Vlaicu brașovenilor pe drumul Brăilei — o singură vamă, plătită la înapoiere — reflectă poate regimul general al comerțului în portul dunărean.

mată plastic de o formulă care apare în câteva rînduri în privilegiile acordate brașovenilor de urmașii lui Mircea, dar care se referă la regimul vamal instituit de el: „să fie ei [brașovenii și locuitorii țării Birsei] o singură țară cu țara domniei mele...” (Radu Praznaglava, 1421); „și să fie slobode toate drumurile și să umble oamenii voștri la noi să cumpere și să vînză slobози, fără nici o grijă și fără pagubă, ca și cum ar umbla prin țara voastră...” (Vlad Țepeș, 1458—1459) sau, într-un moment de reconfirmare răspicată a vechii libertăți de circulație a brașovenilor: „veniți cu pîne și cu marfă și vă hrăniți, căci a făcut Dumnezeu să fim acum o singură țară” (Vlad Țepeș în 1476, cînd a anulat opreliștile, scalele de hotar, instituite în anii precedenți)⁴⁸. E drept că, în schimbul vămii tricesimale de la Cîmpulung suprimate, brașovenii au fost siliți să achite la Rucăr o taxă vamală fixă pe baloturile de postav și încă jumătate din această taxă la Dîmbovița și taxa întreagă la locul de vînzare, pentru mărfurile desfăcute în țară, și vama tricesimală la trecerea Dunării, la dus și la înapoiere, pentru mărfurile tranzitate; și de asemenea e drept că, probabil tot acum, în contextul noilor înțelegeri, Mircea a intrat în posesia castelului Bran și a taxelor vamale percepute în acest loc de trecere. Dar aceste compensații erau departe de a fi echivalente, sub raportul veniturilor, cu vama de la Cîmpulung; pe de o parte, numeroase mărfuri introduse de brașoveni în țară erau scutite de vamă, iar pe de alta, taxa fixă impusă pe diversele mărfuri supuse taxării era desigur inferioară vămii tricesimale. De aceea, și în lipsa cifrelor acesta e indiciul cel mai important, încercarea domniei Țării Românești de a restaura vama de la Cîmpulung și de a reveni la așezămîntul lui Vlaicu a fost vehement combătută de brașoveni. Restaurată la o dată care nu poate fi fixată precis, între 1416 și 1427, vama de la Cîmpulung a fost din nou desființată de Radu Praznaglava, în cadrul politicii sale multiplu manifestate de captare a bunăvoinței brașovenilor: „iată, fiindcă m-ați rugat pentru vama de la Cîmplung, ca să nu mai fie [...] Am făcut domnia mea ca să fie după așezămîntul ce a fost în zilele lui Mircea voevod”⁴⁹. În schimb, domnul cerea, timid, brașovenilor să respecte statutul convenit pentru negustorii munteni care negustoreau la Brașov. Scrisoarea lui Radu Praznaglava care conceda Brașovului, la insistențele conducerii orașului, revenirea la așezămîntul vamal al lui Mircea, din 1413, e dovada că din punctul de vedere al intereselor brașovene acest așezămînt a însemnat un progres, și încă unul însemnat, în raport cu situația creată de așezămîntul lui Vlaicu.

⁴⁸ I. Bogdan, *Documente*, p. 8—10, 93, 97—98. Egalitatea de regim pentru negustorii din Țara Românească la Brașov proclamată în unele din aceste documente era nu numai formală, dar în ceea ce privește esențialul, inexistentă; v. mai jos p. 165—166.

⁴⁹ I. Bogdan, *Documente*, p. 13—14; DRH, D, I, p. 234 (datat 1424—1427 și, respectiv, 1425—1427). Nu e însă exclus ca documentul să aparțină primei domnii a lui Radu și să fie expresia efortului său evident de a neutraliza, prin mijlocirea brașovenilor, ostilitatea regalității ungare.

Deși informațiile disponibile sînt foarte firave, ele lasă totuși să se întrevadă un conflict vamal între Brașov și Țara Românească la sfîrșitul domniei lui Mircea și în scurta domnie a fiului său, Mihail. Stăpîni pe castelul Bran (Thercz, Turci), cei doi domni au impus brașovenilor în trecere spre Țara Românească și în sens invers taxe vamale al căror cuantum și arie de aplicație nu ne sînt cunoscute⁵⁰; reacția Brașovului a declanșat intervenția regelui Ungariei și a determinat, în cele din urmă, hotărîrea acestuia de a relua cetatea⁵¹. E foarte probabil că restaurarea vămii de la Cîmpulung a avut loc în contextul acestui conflict încheiat cu victoria brașovenilor, care au obținut revenirea la regimul privilegiului lui Mircea din 1413. În ultimii ani ai domniei lui Dan II, cel mai tîrziu, Branul era în stăpînirea regatului; taxe vamale continuau să fie percepute în cetate, dar acum victimele erau nu negustorii brașoveni, ci cei ai Țării Românești, care încercau prin mijlocirea domnului lor să-și capete dreptatea⁵².

Regimul raporturilor comerciale statuat, pe de o parte, de privilegiile originare ale lui Vlaicu și Mircea în favoarea negustorilor brașoveni și de modificările ulterioare ale acestora, neesențiale, iar pe de altă parte de concesiile brașovenilor pentru negustorii din Țara Românească, acestea din urmă doar indirect cunoscute, a consacrat un raport *flagrant*

⁵⁰ La 7 iunie 1419, Sigismund, sesizat de o delegație a Brașovului, ia act, într-o scrisoare adresată comitelui secuilor, de instaurarea taxei vamale la Bran. Brașovenii, spune regele, i s-au plîns „quomodo castellani castri nostri Turch vocati, per quondam magnificum Merche, partium Transalpinarum olim, et Mychaellem, filium eiusdem, nunc vayvalam, pro tempore constituti, ipsos diversimode in antiquis eorum libertatibus, per nos et etiam alios nonnullos divos reges Hungarie, felicium recordacionum, nostros scilicet predecessores ipsis [...] gratiose datis ei concessis, impedivissent, ymo de personis ipsorum propriis rebusque et bonis, tam mercimonialibus, quam aliis, eis, dictum castrum nostrum, auctoritate eorum propria signum tributii erigendo, solucionem tributariam inibi a quampluribus temporibus iam retroactis exigissent et extorsissent, exigique et extorqueri facere non cessarent etiam de presenti, in ipsorum preiudicium dicteque libertatis eorum predictae derogamen non modicum”; Hurmuzaki, XV, I, p. 11; DRH, D, I, p. 208.

Ca urmare a intervenției regale, Mihail poruncește vameșilor din Bran, Dîmbovița și Rucăr să respecte privilegiile brașovenilor, să le ia vama dreaptă, „și mai mult încă, să fiți îngăduitori cu ei”, „să nu se mai plîngă de voi părintelui domniei mele” (adică regele Ungariei, Sigismund); I. Bogdan, *Relațiile*, p. 6—7; DRH, D, I, p. 201. Fundalul raporturilor comerciale dintre Țara Românească și Brașov, presiunea regatului ungar în favoarea celui din urmă, se întrevade limpede și între rîndurile acestui document, ca de altminteri în atîtea alte cazuri.

⁵¹ Intenția lui Sigismund de a lua Țării Românești Branul e clar formulată în scrisoarea sa către comitele secuilor, citată în nota precedentă, în care îi atrage atenția ca după redobîndirea cetății —, a tempore quo vos gubernationem castellana predicti castri nostri Thurch adipsicimini — să suprime cu desăvîrșire încasarea taxelor percepute de la negustorii brașoveni.

⁵² v. scrisorile lui Dan al II-lea către brașoveni cu plîngerii împotriva vameșilor de la Bran la I. Bogdan, *Documente*, p. 30—31; DRH, D, I, p. 263—266; la începutul anului 1426, Sigismund interzice castelanilor și vameșilor de la Bran să impună la plata unei „tricesime” și vămii „nedatorate și nedrepte” pe negustorii din Țara Românească, invocînd represaliile la care sînt supuși din această pricină brașovenii în Țara Românească; UKB, IV, p. 248—249; DRH, D, I, p. 237—238.

inegal. Inegalitate în primul rînd juridică: în vreme ce brașovenii și-au asigurat libertatea de trecere prin Țara Românească spre regiunile transdanubiene și maritime, în zone de activitate comercială aducătoare de mari cîștiguri, negustorii din Țara Românească se loveau de dreptul de depozit al Brașovului, constituit și consolidat prin multiple privilegii acordate de Ludovic de Anjou⁵³.

Regimul vamal inițial — o singură vamă pentru aceeași marfă, la tranzit, deplasarea vămii de la Cîmpulung la Rucăr și modificarea caracterului și cuantumului ei —, largile degrevări vamale acordate pentru numeroase mărfuri i-au asimilat legal pe negustorii brașoveni cu cei din țară, creînd condiții extrem de favorabile legăturii lor comerciale cu Orientul prin Țara Românească. Formula „o singură țară” din privilegiile unora dintre domnii Țării Românești pentru brașoveni exprima „egalitatea” vamală, fictivă în mare măsură, între cele două entități componente; Țara Românească și Brașovul cu Țara Birsei. Regimul vamal, atît cît îl cunoaștem, a realizat poate în unele momente o situație de egalitate între negustorii celor două „țări” — Țara Românească și Țara Birsei cu Brașovul — dar, în vreme ce negustorii brașoveni beneficiau de imensele avantaje ale *comerțului direct* în regiunea pontodanubiană, cei din Țara Românească trebuiau, în virtutea dreptului de depozit al Brașovului, să cedeze brașovenilor beneficiul redistribuirii produselor vehiculate de ei pe piața transilvană și, mai departe încă, pe cea a Europei Centrale. Dreptul de depozit în vigoare la Brașov pentru negustorii munteni și dreptul de liberă trecere spre Dunăre și Marea Neagră pentru brașoveni prin Țara Românească sînt expresia inegalității fundamentale a raportului comercial instituit de cei doi parteneri în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și la începutul celui de al XV-lea, sub presiunea regatului ungar și în cadrul general al reglementării relațiilor dintre acesta și Țara Românească. Acest raport, înscris în privilegiile domnilor Țării Românești pentru Brașov, a fost prelungirea metamorfozată a legăturii stabilite între Țara Birsei și regiunea Dunării în primele decenii ale secolului al XIII-lea și apoi în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în cadrul „coridorului” deschis de regalitatea ungară, realitate politică cunoscută cel mai bine prin învelișul ei eclezias-tic, *episcopopia cumană* și respectiv, *episcopopia Milcoviei*⁵⁴. Legătura teritorială directă s-a transformat, în urma conflictelor și înțelegerilor cu Țara Românească, în zonă de liberă circulație comercială, cu regim vamal extrem de favorabil. Țara Românească și-a impus controlul asupra

⁵³ Dreptul de a ține iarmaroc, acordat în iunie 1364; UKB, II, p. 212—213; dreptul de depozit (decembrie 1369) în raport cu negustorii din Europa Centrală între care sînt menționați cei din Polonia, Germania și Cașovia, cărora le era de acum înainte interzis să transporte postavul dincolo de Brașov; *ibidem*, p. 336; privilegiile emise de Ludovic de Anjou au fost confirmate de Sigismund de Luxemburg; *ibidem*, III, p. 118—119; Hurmuzaki, XV, 1, p. 4—5; UKB, III, p. 120—121, 126—127, 142—143, 470—471.

⁵⁴ V. mai sus nota 15.

teritoriilor care asigurau legătura cu cursul inferior al Dunării, împotriva pretențiilor de dominație ale regatului ungar în această zonă, dar și-a consolidat acest drept prin concesii excepționale acordate Brașovului și, prin intermediul acestuia, regatului ungar.

Domnie și comerț. Politica comercială a domnilor Țării Românești s-a dezvoltat, așadar, timp de un secol, precumpănitor în cadrul creat de acordul general cu regatul ungar, care a asigurat Brașovului privilegiu exorbitant în tranzitul spre sud și în comerțul însuși al țării. Cum aceste privilegii și situația pe care au generat-o au constituit principalul factor de stingherire a comerțului Țării Românești și a intereselor vamale ale domniei, firește, și politica comercială a țării s-a definit în primul rînd în raport cu această realitate; întrucît reglementarea relațiilor cu Brașovul a avut caracter excepțional și prioritar, ea a produs și documentația cea mai abundentă, care oferă cercetării principalul material de investigație.

Cadrul primordial de manifestare a politicii comerciale a statului în evul mediu — în măsura în care o asemenea politică s-a dezvoltat — a fost cel vamal. Desfășurîndu-și activitatea într-o lume a privilegiului, comerțul medieval s-a împărțit din acest sistem și s-a organizat după criteriile lui. Concurența comercială, lupta pentru accesul la sursele de mărfuri și pentru piețele de desfacere, s-au dezvoltat sub protecția factorilor politici — orașul-stat sau monarhia feudală în stadiul ei avansat de dezvoltare —, care asigurau comercianților proprii condiții privilegiate în lăuntrul teritoriului lor și, cînd forța de care dispuneau o îngăduia, în afara acestuia, în arii mai mult sau mai puțin depărtate.

Sursa acumulărilor mari și rapide de capital mobilier în Europa Apuseană și Centrală în evul mediu a fost comerțul internațional, în primul rînd schimbul de produse cu Orientul asiatic. Accesul la itinerariile navale și terestre prin care se realiza acest comerț și controlul, adică posibilitatea de a exploata în condiții cît mai favorabile din punct de vedere comercial și fiscal (vamal) aceste drumuri, a constituit unul din aspectele esențiale, încă departe de a fi cunoscut în toate dimensiunile, manifestările și implicațiile sale, ale istoriei medievale, sau mai exact, ale raporturilor internaționale în evul mediu.

Politica comercială a domniei Țării Românești și-a găsit teren tim-puriu de manifestare în lupta pentru controlul și exploatarea segmentului de drum comercial internațional care îi străbătea teritoriul. În luptă cu regatul ungar, Țara Românească a reușit să-și afirme dreptul la teritoriul care îi era contestat și, o dată cu acesta, să preia controlul drumului care lega Brașovul cu cursul inferior al Dunării și Marea Neagră. Dar compromisul de ansamblu realizat între cele două state a comportat și renunțări multiple, dintre care unele, din cele mai sensibile, privesc interesele vamale ale domniei și cele comerciale ale țării. Într-adevăr, prin regimul vamal acordat brașovenilor, domnia a acceptat o drastică restrîngere a venitului pe care i l-ar fi furnizat exploatarea vămii pe drumul Brașovului, dacă brașovenii nu ar fi beneficiat de largi de-

grevări vamale, la tranzit și în activitatea comercială desfășurată în interiorul țării; și de asemenea, activitatea negustorilor Țării Românești a fost stingeră de concurența comerțului brașovean, favorizat de largi privilegii în interiorul țării și de dreptul de depozit care rezerva brașovenilor redistribuirea în restul Transilvaniei și în Europa Centrală a mărfurilor aduse de dincolo de munți⁵⁵. Cum era de așteptat, legătura comercială stabilită între Țara Românească și Brașov în asemenea condiții a generat și reacții, pe lângă solidaritatea de interese în raport cu alte drumuri concurente. Reacțiile au fost de două feluri: în cadrul sistemului creat de privilegiile originare și în afara acestui sistem, manifestare a tendinței de a-l înlătura.

Reacțiile în cadrul sistemului nu puteau fi decât foarte limitate. Ele tindeau fie să înlătore abuzurile brașovenilor și să restaureze „egalitatea” dintre negustorii brașoveni și cei ai Țării Românești, fie să suprimе unele piedici vamale din calea activității celor din urmă la Brașov. Invocarea principiului reciprocității în raporturile dintre cei doi parteneri comerciali exprimă, în corespondența domnilor cu Brașovul, grija acestora pentru negustorimea Țării Românești: „și să umble cu marfă oamenii domniei mele în țara voastră...”, nu uită să adauge Radu Praznaglava în cel dintîi act al său de confirmare a libertății de circulație a brașovenilor în Țara Românească⁵⁶; „am făcut domnia mea ca să fie după așezămîntul ce a fost în zilele lui Mircea voievod: și de aceasta mă voi ținea, numai și voi să vă țineți. Săracilor domniei mele nedreptate să nu li se facă, pentru că și domniei mele mi-e milă de voi”, le amintea brașovenilor același domn într-o corespondență mai tîrzie⁵⁷.

Mai concret decât această revendicare de reciprocitate și neîndoielnic mai util a fost efortul domniei de a sprijini negustorimea proprie împotriva asupririlor vamale la care era expusă în activitatea desfășurată în Țara Birsei. Preluarea controlului castelului și vămii de la Bran, în cadrul noilor acorduri realizate de Mircea cu Sigismund, a fost profitabilă nu numai domniei, care obținea astfel o compensație, măcar parțială, pentru un șir de sacrificii consimțite, dar și negustorimii Țării Românești, întrucît a înlăturat o piedică din calea activității ei⁵⁸. Cît de apă-

⁵⁵ Rolul brașovenilor în activitatea comercială a Țării Românești și urmările activității lor asupra comerțului țării a fost diferit apreciat de autorii care au abordat problema; Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, 1973, p. 173—182, a reținut efectul stimulator și profitabil pentru Țara Românească al negoțului brașovean; viziunea contrarie, în spiritul interpretării lui B. Cimpina, la N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 74—78.

⁵⁶ I. Bogdan, *Documente*, p. 9—10.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 13—14.

⁵⁸ Intrată în minile lui Mircea și ale fiului său Mihail, vama de la Bran a devenit o piedică pentru negustorii brașoveni, greu resimțită de aceștia, după cum rezultă din reacția lui Sigismund la plîngerea lor. În 1419, regele Ungariei îi învinuie pe cei doi domni că au înălțat la Bran un „însemn vamal” („signum tributii”) și că au impus plata vămii („solutio tributaria”), acțiune care contravenea vechilor „libertăți” concesate de regii Ungariei brașovenilor; Hurmuzaki, XV, 1. p. 19—11; DRH, D, I, p. 208—209.

sătoare le era vama de la Bran, cînd se afla în mîna dregătorilor regali, se vede limpede la lumina protestelor domniei pe lângă autoritățile regatului sau pe lângă brașoveni împotriva abuzurilor săvîrșite în acest punct de trecere; atrăgînd atenția pîrgarilor din Brașov că pîrcălabii de la Bran „pradă pe oamenii domniei mele și au ridicat vămii grele și prigonesc pe săraci și le fac rău”, Dan al II-lea îi soma să intervină pentru ca regimul vamal convenit să fie restabilit, amenințîndu-i, altminteri, cu represalii: „și de nu-i veți pedepsi, să știți că nu voi lăsa pe oamenii domniei mele în pagubă, ci voi răzbuna eu pe oamenii mei”⁵⁹. Dar, în ciuda intervenției lui Dan al II-lea, ca și a unora dintre succesorii săi, vama de la Bran a continuat să funcționeze, în anumite momente chiar atît de apăsător încît a declanșat noi reclamații, unele deosebit de categorice, din partea domniei Țării Românești⁶⁰.

Dar, oricît de viguroase, protestele și acțiunile domnilor nu puteau spera, în cadrul dat, decât să îngreuească sau să elimine abuzurile, actele de forță ale brașovenilor și ale demnitarilor regali, nu să suprimе inegalitatea instaurată în secolul XIV în raporturile dintre Brașov și Țara Românească și înscrisă în privilegiile lui Vlaicu și Mircea cel Bătrîn. Înlăturarea inegalității nu putea fi realizată decât în alt context politic, care ar fi îngăduit Țării Românești să se desprindă din suzeranitatea regatului ungar.

Tendința de a realiza acest obiectiv s-a manifestat limpede în vremea lui Mircea, în anumite momente, în cadrul politicii sale de apropiere și alianță cu Polonia, legătură care a avut o funcție net antiungară. Or, legătura politică stabilită de Mircea cu Vladislav Iagiello a fost însoțită și consolidată în două rînduri prin cuprinzătoare privilegii comerciale acordate negustorilor poloni. Deschizînd larg țara comerțului polon, scutit de vămii — cu excepția celei din reședința domnească, Tîrgoviște, „unde va fi dezlegarea mărfurilor... și după aceia ei să fie slobozi de a umbla în toată țara și provincia domniei mele vînzînd și cumpărînd prin toate orașele, prin toate schelele de pe Dunăre, începînd de la Porțile de Fier și chiar pînă la Brăila și prin toate căile din munți și nicăieri să nu plătească vamă, nici într-un tîrg și nici într-o schelă...”⁶¹ —, Mircea a opus comerțului brașovean o foarte primejdioasă concurență, admițînd că nu a încercat chiar substituiri ale lui prin activitatea negustorilor din Polonia și Lituania.

Alianțele Țării Românești cu Polonia au avut însă caracter episodic și, reflex al acestei situații, privilegiile domnilor munteni care acopereau

⁵⁹ I. Bogdan, *Documente*, p. 31; în alt răvaș adresat brașovenilor, Dan al II-lea le cerea în termeni cominatorii să obțină anularea vămii „de la cetate”, adică de la Bran; „...iar vama ce este acolo la cetate să nu fie, căci n-a fost niciodată”; *ibidem*, p. 30—31.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 77—79.

⁶¹ „Arhiva istorică a României”, I, 1865, p. 3—4; textul latin face distincția între „tricesima” din Tîrgoviște și vama (*theloneum*) din tîrguri; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 353. Contextul politic al privilegiului mai restrîns acordat de Vlad Dracul liovenilor în 1439 nu a fost încă cercetat.

activitatea negustorilor poloni nu puteau să aibă decît viață scurtă. În ceea ce privește Țara Românească, Polonia nu a reușit să devină un partener politic de durată și de aceea nu a fost în măsură să influențeze hotărîtor nici raporturile comerciale ale țării, să pună capăt statutului privilegiat al negoțului brașovean. Altul a fost factorul internațional care, creînd o nouă situație geopolitică la Dunărea de Jos, avea să modifice atît statutul politic, cît și cel comercial statornicit în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și la începutul celui de al XV-lea.

La mijlocul secolului al XV-lea, dominația otomană, consolidată în Peninsula Balcanică și la Dunăre, impune un nou echilibru în raporturile cu Ungaria, modificînd poziția și statutul internațional al Țării Românești. Și în deceniile anterioare, țara fusese constrinsă de invaziile turcești să plătească tribut, preț al răscumpărării păcii, și să accepte treptat și alte obligații față de Poarta otomană. Dar, la mijlocul secolului al XV-lea, regatul ungar s-a văzut silit să recunoască și să confirme, fie și numai pe termen limitat, raportul stabilit între Imperiul otoman și Țara Românească în detrimentul propriei sale autorități și pretenții. Armistițiul încheiat pe trei ani între Mehmed al II-lea și Iancu de Hunedoara în noiembrie 1451 înregistrează dubla legătură a Țării Românești, cea cu Imperiul otoman și cea cu regatul ungar, îndatoririle contractate față de unul și de celălalt și angajamentul celor două puteri de a respecta autonomia internă a țării, domnia și dreptul de alegere a domnului de către țară, în măsura în care și acesta își va respecta angajamentele⁶². Deși încălcat în repetate rînduri cu prilejul reluării ostilităților antiotomane, acordul din 1451, care a statuat dubla dependență a Țării Românești, a creat acesteia o situație de echidistanță diplomatic recunoscută în raport cu cele două mari puteri vecine, cadru favorabil afirmării autonomiei ei. Timp de trei sferturi de secol, atît cît s-a menținut raportul de forțe exprimat de acordul turco-ungar din 1451, dar mai ales din 1462, Țara Românească a beneficiat de pe urma acestei poziții, a cunoscut răgazuri politice prelungite, favorabile acumulării de valori materiale și creației spirituale⁶³; pe planul politicii economice, țara

⁶² N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1879, p. 23—27; idem, *Privilegiul lui Mahomed al II-lea pentru Pera (1-iunie 1453)*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. secț. ist., s. II, t. XXXVI, 1913, p. 21—22; DRH, D, I, p. 418—420.

⁶³ E intervalul cuprins între anul 1462 și cucerirea Belgradului de către turci, cînd Țara Românească, cu un șir de momente excepționale, datorate mai ales inițiativelor lui Ștefan cel Mare și Matiaș Corvin, s-a menținut în statutul nou creat de echilibrul dintre cei doi vecini ai ei; aceasta e și vremea domniilor lungi ale lui Radu cel Frumos (1462—1473), Vlad Călugărul (1482—1495), Radu cel Mare (1495—1508) și Neagoe Basarab (1512—1521); pentru situația nouă în care s-a aflat Țara Românească, e semnificativ angajamentul asumat de Iancu de Hunedoara de a nu mai interveni în viața politică a țării, ca urmare a acordului cu turcii: „Ad quam treugam eciam illustris princeps Wladislaus Vayvoda parcium transalpinarum est insertus, ita quod nos de hoc regno Hungariae contra ipsum Wladislaum Wayvodam nullam potenciam suscitari et in ipsum iuxta vires agredi permittemus”; Hurmuzaki, XV, 1, p. 37 și DRH, D, I, p. 423—424; în consecință, Iancu cerea brașovenilor să nu sprijine eventuala intenție de acțiune în țară a lui Vlad Țepeș.

a putut modifica, în favoarea ei, raportul comercial tradițional cu regatul ungar. Echidistanța politică a creat așadar o condiție favorabilă pentru încercarea Țării Românești de a prelua funcția de intermediar comercial între orașele transilvane și comerțul pontodanubian, tot mai hotărît controlat de puterea otomană în ascensiune⁶⁴.

Semnificativă pentru corelația dintre statutul internațional și cel al comerțului e coincidența în timp, în zilele voievodului Vladislav, între acordul turco-ungar care a consacrat echilibrul dintre cele două puteri în raport cu Țara Românească și primele manifestări ale unui nou curs în politica comercială a acesteia în raport cu regatul ungar. Faptul nou, modificador de curs, e acceptarea de către Iancu de Hunedoara aflat încă, după propria sa mărturisire, în conflict cu Vladislav, a principului liberei circulații a negustorilor din Țara Românească în regatul ungar⁶⁵. Adoptată sub presiunea domnului Țării Românești, astfel cum lasă să se înțeleagă contextul știrii, măsura e cea dintîi confirmare legală a dreptului acordat negustorilor din Țara Românească de a-și vehicula mărfurile și dincolo de Brașov și Țara Bîrsei. Cu această măsură impusă de domnia Țării Românești, într-un context politic internațional sensibil modificat, s-a deschis o fază nouă în politica comercială a țării. De acum înainte, revendicarea reciprocității efective în raporturile cu Brașovul, a cărei principală manifestare era suprimarea dreptului de depozit al orașului transilvan, a devenit o tendință de durată a politicii domniei. Refuzul Brașovului de a accepta în fapt aplicarea reciprocității a provocat, prin reacție, măsuri de îngrădire a comerțului brașovean în Țara Românească, crearea unui baraj de puncte comerciale terminus pentru brașoveni, scale, care echivalau cu instituirea dreptului de depozit în favoarea Țării Românești. Epoca hegemoniei regatului ungar în sud-estul Europei avusese drept manifestare pe plan comercial regimul de largi concesiuni impuse Țării Românești în favoarea Brașovului, înscrise în privilegiile acordate de domnii țării emporiului transilvan; epoca echilibrului ungaro-otoman în Țara Românească, începînd cu mijlocul secolului al XV-lea, a adus modificarea politicii comerciale a domniei, afirmarea reciprocității, libertății de negoț între cele două țări (nu numai în Țara Bîrsei, dar în întregul regat, în cazul Ungariei) și, cînd această formulă a eșuat, îngrădirea libertății comerțului brașovean la sud de Carpați.

Direcția fixată de Vladislav al II-lea în raporturile cu Brașovul, prin

⁶⁴ Observația primă a legăturii dintre „slăbirea suzeranității ungare” asupra Țării Românești și noua politică comercială, protecționistă, a domniei, la M. Cazacu, *L'impact ottoman sur les pays roumains et ses incidences monétaires (1452—1504)*, în „Revue roumaine d'histoire”, XII, 1973, 1, p. 159—192.

⁶⁵ Scrisoarea lui Iancu către brașoveni din 15 noiembrie 1455 în care amintește conflictul său cu Vladislav și intenția de a-l aplana, precum și hotărîrea sa de a permite locuitorilor Țării Românești să vină cu mărfurile lor în regatul ungar, Hurmuzaki, XV, 1, p. 41; DRH, D, I, p. 447—448. Formularea subînțelege opoziția brașovenilor care trebuia înlăturată.

intermediul lui Iancu de Hunedoara, a rămas tendința caracteristică a politicii comerciale a domniei în perioada următoare, timp de aproximativ un secol; dar aplicarea ei a fost oscilantă, deseori întreruptă, în funcție de fluctuațiile situației politice a Țării Românești, al cărei statut, așa cum îl fixase acordul dintre Iancu de Hunedoara și Mehmet al II-lea, a fost pus sub semnul întrebării, în repetate rînduri, de inițiative venite din afara țării. Cea dintîi acțiune care a modificat echilibrul politic al Țării Românești instituit în 1451 a venit de la însuși Iancu de Hunedoara în anul 1456, cînd, în ajunul unei noi mari înfruntări cu sultanul, a decis să readucă sub controlul său țara, unde l-a impus în domnie pe Vlad Țepeș. Readucerea Țării Românești în orbita exclusivă a regatului ungar însemna, firește, și revenirea la statutul comercial impus de acesta în favoarea Brașovului. De curînd instalat în domnie, fiul lui Vlad Dracul își proclamă fidelitatea față de regele Ladislau al Ungariei și încheie o convenție cu Brașovul în virtutea căreia, invocîndu-i pe înaintașii săi în domnie, anume domnii din „neamul lui Mircea“, asigură negustorilor brașoveni libera circulație prin țară, firește cu plata vămilor⁶⁶.

Relațiile lui Vlad Țepeș cu Brașovul și Sibiul, sensul conflictului său cu cele două orașe, ca de altminteri întreaga sa personalitate și activitate, sînt deformat ogîndite în istoriografie, în parte din pricina unora dintre izvoarele care i-au înregistrat faptele, povestirile în limba slavă și germană, împletire de realitate și legendă, în parte din pricina unui demers istoriografic care a situat teza înaintea izvorului și a cercetării. O stranie vitalitate a manifestat punctul de vedere care i-a atribuit lui Vlad Țepeș meritul de a fi imprimat o nouă direcție, protecționistă, politicii comerciale a Țării Românești, care ar fi fost ea însăși produsul impulsului venit din lumea, larg consolidată spre mijlocul secolului XV, a negustoriei țării⁶⁷. „Încurajat de cursul luat de politica regatului maghiar după înscăunarea lui Matia Corvin și de primele măsuri ale regelui, Vlad întărește presiunea asupra sașilor; la 13 iunie 1458, el trimite Brașovului un sol, căruia i se înmînaseră unele cereri ultimative. La începutul anului 1459, întemeind iarmaroacele de graniță, Vlad strînge pe toți negustorii sași găsiți în lăuntru Țării Românești și trage în țepă un număr însemnat din ei“. Și, după o analiză a sistemului iarmaroacelor de graniță, textul conchide: „Prin intermediul iarmaroacelor de graniță orașenii din Țara Românească încep să desfășoare o activitate incomparabil mai vie ca înainte, care le va permite, în cursul celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea, să ia în stăpînire piața internă“⁶⁸.

Viziunea aceasta asupra politicii lui Vlad Țepeș față de orașele să-

sești din sudul Transilvaniei, coerentă în logică abstractă, păcătuiește însă prin fragilitatea documentației pe care se reazămă, dacă nu vine chiar în contradicție cu ea. În realitate, înființarea iarmaroacelor de graniță de către Vlad Țepeș nu e atestată de nici un izvor. S-a invocat în sprijinul acestei ipoteze, prezentată de altminteri ca fapt cert, angajamentul asumat de Vlad Țepeș față de brașoveni, în 1476, înainte de ultima sa înscăunare, de a-i lăsa să circule liber prin țară și „ca de-acum înainte scala ce a fost să nu mai fie nicăiri în țara domniei mele“⁶⁹. Dar nicăieri în cuprinsul acestui document, invocat ca principală mărturie în sprijinul paternității lui Țepeș asupra acestei măsuri, sau în vreun alt text, domnul însuși nu o revendică; în schimb, e sigur, așa cum se va vedea mai jos, că fratele și succesorul său, Radu cel Frumos a instituit regimul depozitului obligator, care a îngăduit considerabil activitatea brașovenilor în Țara Românească și a interceptat în același timp legătura lor directă cu Dunărea de Jos. Revenind în 1476 în domnie, cu concursul oștilor regale, Vlad Țepeș se angaja de fapt să *anuleze măsurile lui Radu cel Frumos*. Dacă nu există nici un indiciu, provenind de la Țepeș, cu privire la instituirea iarmaroacelor de hotar de către el însuși, nu există nici vreo acuzație în acest sens de la sașii înșiși, care nu l-au cruțat pe domnul român, după cum se știe, de învinuiri multiple și grave. Povestirile cu privire la cruzimile lui Țepeș, în consemnarea scrisă a cărora sașii au avut un rol însemnat, și alte izvoare îi impută un șir de fărădelegi, nu însă instituirea locurilor de depozit obligatoriu. Se știe în schimb că după confirmarea în 1456, la începutul domniei, a vechii libertăți comerciale a brașovenilor în Țara Românească, Țepeș a reconfirmat această libertate în 1458, după prima sa reconciliere cu sașii, în urma conflictului desfășurat în regatul ungar între facțiunea regală și cea a Huniazilor, în cadrul căruia domnul român și orașele Brașov și Sibiu s-au aflat în tabere opuse: „Și să vă fie știut domniilor voastre că de toate cîte mi-a

Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*, p. 54—56: „Conflictul dintre Vlad Țepeș și brașoveni din primele luni ale anului 1459 se datorește deci ciocnirii dintre politica domnească de îngădire a privilegiilor negustorilor brașoveni în Țara Românească și de sprijinire a intereselor negustorilor munteni precum și strădaniei brașovenilor de a-și menține preponderența comercială la sud de Carpați și monopolul comercial în Transilvania de sud-est“. Însușindu-și această teză, N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p. 74—75, ajunge la concluzia: „măsurile protecționiste luate de domnul Țării Românești — urmate de acelea pe care s-au simțit datori să le ia succesorii săi — au dus la restrîngerea treptată a activității negustorilor străini în comerțul cu Țara Românească, locul lor fiind luat de negustorii valahi“. Alt monografist al domnului muntean, St. Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevăr istoric*, București, 1976, p. 67 afirmă: „se pare că, într-adevăr, în iarna 1456—1457, el a procedat la unele dispoziții protecționiste în privința comerțului desfășurat pe teritoriul Țării Românești. Numai așa se explică de ce, la nici un an după încheierea convențiilor separate cu Brașovul și Sibiul, domnul era silit să-și trimită oștile în sudul Transilvaniei“.

⁶⁹ I. Bogdan, *Documente*, p. 95—97.

⁶⁶ I. Bogdan, *Documente*, p. 316—317; Hurmuzaki, XV, 1, p. 45.

⁶⁷ Formulată pentru prima oară de B. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească în Lucrările sesiunii generale științifice din 2—12 iunie 1950 ale Academiei Republicii Populare Române*, București, 1950 (extras), teza a trecut în *Istoria României*, vol. II, București, 1962, și de aici în toate monografiile și în unele lucrări speciale consacrate lui Vlad Țepeș.

⁶⁸ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 468—469. Ideea e reluată de R.

poruncit stăpînul și fratele meu mai mare Mihail Siladi (corect Szilagy) vreau să mă țin; și iau pe credința și pe sufletul domniei mele să țin pace bună cu voi și să fie slobode toate drumurile și să umble oamenii voștri la noi să cumpere și să vînză slobози, fără nici o grijă și fără pagubă, ca și cum ar umbla prin țara voastră. Așisderea și oamenii noștri să meargă slobози la voi precum mi-a poruncit stăpînul și fratele meu Mihail Siladi⁷⁰.

Făgăduiala lui Vlad Țepeș nu era vorbă goală și brașovenii au început să circule liber în toate ținuturile Țării Românești. În primăvara anului 1459, la începutul noului conflict al lui Vlad Țepeș cu orașele săsești din sudul Transilvaniei și, de data aceasta, cu regele Matiaș Corvin însuși, pretendentul Dan, instalat la Brașov, invoca cruzimile comise de voievod împotriva brașovenilor și birsanilor care se aflau răspîndiți în țara sa: „Și pe toți neguțătorii din Brașov, din Țara Birsei, cîți s-au fost dus cu pace în Țara Românească, pe acei oameni pe toți i-a prins și le-a luat avutul; dar nu s-a putut satura numai cu avutul acelor oameni, ci i-a prins pe acei oameni și i-a tras în țeapă, pe 41 de inși. Nu i-a fost destul cu acei oameni, ci s-a îndrăcit și mai tare și a adunat 300 de băieți din Brașov și din Țara Birsei care se aflau la Țîrgoviște și prin toate ținuturile din Țara Românească; pe aceștia deci i-a adunat și pe unii i-a pus în țeapă, iar pe alții pe foc⁷¹.

Noua reconciliere, din 1460, între Țepeș și sași a restituit neîndoielnic acestora libertatea comercială în Țara Românească. Reconcilierea s-a produs în cadrul revenirii lui Vlad Țepeș la alianța cu Ungaria, la pregătirea acțiunii antiotomane, care a rămas direcția dominantă a politicii externe a domnului român. Dar o asemenea reintegrare a frontului antiotoman, alături de Ungaria, după modelul urmat de cei mai mulți dintre predecesorii săi, presupunea restabilirea vechilor raporturi între Țara Românească și regat, inclusiv cele care priveau comerțul brașovean și privilegiile care îi asigurau buna desfășurare. De altminteri, Vlad Țepeș însuși, în 1476, în actul de reconfirmare a statutului privilegiat al comerțului brașovean în Țara Românească, care condamnă regimul punctelor de depozit obligator, invocă „vechiul așezămînt“ acordat brașovenilor de Mircea cel Bătrîn, de Vlad Dracul și de el însuși: „ca să le fie lor după vechiul așezămînt, cum a fost și în zilele de mai înainte, încă din vremea marelui Mircea voievod și pînă în zilele părintelui domniei

⁷⁰ Ibidem, p. 93.

⁷¹ Ibidem, p. 101—102; o versiune latină a acestor informații, din 2 aprilie 1459, mai concisă, în Hurmuzaki, XV, 1, p. 50—51. În povestirea germană despre cruzimile lui Țepeș, negustorii din Țara Birsei sînt surprinși, în număr mare, de represaliile crîncene ale domnului, în drumul lor spre Dunăre și Brăila: „Item kouflut und ander lut mit waar gantzer Kouffmanschaft von Wuetzerland gegen der Thunou gegen Bregal in zal 600 mit allen irem gutt hatt er sy all lassen spitzen und das gutt zu im genomen“; I. Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896, p. 94—95.

mele, ale marelui Vlad voievod și apoi și în zilele domniei mele (s.n.). Tot așa a poruncit domnia mea să fie și de aci înainte după acel vechi așezămînt; ca de acum înainte scala ce a fost să nu mai fie nicăiri în țara domniei mele, ci să fie slobod și volnic fiecine om să facă negoț, și să cumpere și să vînză, fără scală. Și iarăși, și de lucrul cerii, am îngăduit domnia mea ca să fie slobози să cumpere în toate ținuturile și prin ținuturile și în toate locurile din țara domniei mele, cum a fost și mai înainte așezămîntul cel vechi și cum a fost și în zilele domniei mele (s.n.), tot așa să fie și de-aci înainte, cit voi fi în viață domnia mea, ca să cumpere slobози din toate cîte le va fi de trebuință și vor pofti⁷². Iată așadar, în cuvintele domnului însuși, caracterizarea propriei sale politici comerciale în raport cu Brașovul; cit de departe e acest text de „protecționismul“ comercial pe care i-l atribuie un curent istoriografic modern!

Infruntarea aprigă dintre Vlad Țepeș și orașele Brașov și Sibiu a fost așadar nu un război comercial cu manifestări politice, ci un conflict politic cu excrescențe comerciale⁷³.

Dacă, așa cum s-a arătat, represaliile aplicate de Vlad Țepeș orașelor Brașov și Sibiu și negustorilor lor au fost manifestarea unui conflict politic, dacă e mai mult ca îndoielnic că ele au avut trăsăturile unei politici comerciale protecționiste, atribuită cu insistență domnului fără vreun temei documentar, în schimb e sigur că tendința protecționistă, manifestată pentru prima oară clar în raporturile lui Vladislav al II-lea cu orașele transilvane, a fost reluată de Radu cel Frumos, care și-a cules puterea din ruinele lăsate de campania devastatoare a lui Mehmet al II-lea în Țara Românească în 1462.

⁷² I. Bogdan, *Documente*, p. 95—97.

⁷³ Caracterul eminamente politic al confruntării dintre Vlad Țepeș și orașele săsești se întrevide limpede în lumina documentelor publicate în timpul din urmă de G. Gündisch în articolele sale consacrate legăturilor domnului român cu Transilvania: *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456—1458*, în „Studii. Revistă de istorie“, XVI, 1963, 3, p. 681—696 și *Vlad Țepeș und die Sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens*, în „Revue roumaine d'histoire“, VIII, 1969, nr. 6, p. 981—992; informația nouă adusă de autorul acestor studii întregeste datele cunoscute din izvoarele anterior publicate. Cu deosebire clar rezultă din noile documente și din studiul care le precede implicarea lui Vlad Țepeș în conflictele politice din cadrul conducerii regatului și opțiunea sa pentru facțiunea huniazilor. Caracteristic pentru raportul între poziția sa politică și politica sa comercială e renunțarea la blocarea activității comerciale a brașovenilor, în 1458, după ce aceștia au încheiat pace cu Szilagy și exclusiv pentru durata acestei păci; v. mai sus p. 174.

Semnificativ în sensul concluziei de mai sus e și faptul că Sibiul a fost implicat în conflictul cu Vlad Țepeș, ceea ce nu se mai petrecuse pînă atunci și nu s-a petrecut nici după aceasta, pentru că, spre deosebire de Brașov, Sibiul nu a beneficiat de statut de privilegiu în Țara Românească; raporturile dintre Sibiu și Țara Românească au fost în general lipsite de tensiuni politice, tocmai pentru că comerțul sibian la sud de Carpați nu era acoperit de privilegiul smulse de puterea politică a regatului și care trebuiau apărute cu mijloace politice.

Domnia lui Radu cel Frumos a început sub auspiciile înțelegerii cu Brașovul, desigur prin reconfirmarea vechilor privilegiilor ale orașului, prim pas obligator pe calea reconcilierii cu regatul⁷⁴.

Timp de câțiva ani raporturile dintre Țara Românească și Brașov s-au desfășurat în cadrele fixate la începutul domniei; la această vreme de aplicare a vechiului privilegiu, reînnoit de Radu cel Frumos, se referea neîndoindnic Vlad Călugăru în 1482, când reconfirma, la rîndul său, vechiul statut de libertate comercială acordat brașovenilor de cei mai mulți dintre predecesorii săi⁷⁵.

Împrejurări necunoscute au pus capăt însă, cel mai târziu în 1468, acestui cadru al raporturilor comerciale între Brașov și Țara Românească. Încă din vara acestui an, Matiaș Corvin, stîrnit de reclamațiile brașovenilor, impută lui Radu cel Frumos noile condiții pe care le-a fixat negotului brașovenilor în țara sa, încălcînd „vechile lor drepturi, libertăți și obiceiuri”, îndeosebi însă prin atragerea litigiilor brașovenilor în sfera justiției domnești „ceea ce — scrie regele — nu le-a fost nicicînd obiceiul”⁷⁶. Intervenția hotărîită a regelui în problemele comerțului brașovean în Țara Românească e indiciul unei situații deosebit de grave, al unui impas general al relațiilor comerciale între cei doi parteneri.

Succesiunea inițiativelor, de o parte și alta, și factorii care le-au declanșat sînt imposibil de stabilit, în lumina documentației disponibile, altminteri decît cu titlul de ipoteză⁷⁷. Ceea ce se știe însă sigur e faptul că în cursul anului 1468 și al celor următori, Țara Românească și Brașovul și-au afirmat și, respectiv, consolidat atitudinile protecționiste. Replicînd revendicărilor și măsurilor lui Radu cel Frumos — cele incriminate de regele Matiaș Corvin în scrisoarea amintită, în enunțul ei general ca și în exemplificările sale —, brașovenii reafirmă dreptul lor de depozit în raport cu Țara Românească, ca de altminteri și cu Moldova. La 28 septembrie 1468, un act regal — cel dintîi de acest fel cunoscut în raporturile cu Țara Românească — impune negustorilor veniți de dincolo de Car-

⁷⁴ Încă la 15 august 1462, comitele secuilor a confirmat armistițiul, „treuga pacis”, încheiat de brașoveni cu Radu cel Frumos și a dat dispoziții corespunzătoare castelanilor de la Bran, semn că acordul privea circulația negustorilor; Hurmuzaki, XV, I, p. 58.

⁷⁵ „Dau de știre tuturor oamenilor ce se găsesc în țara noastră: și pîrcălabilor de prin toate orașele noastre și pîrgarilor și vameșilor ce sînt prin orașe sau la Dunăre, pe unde se vinează peștele, și oricărui alt om, că au venit soli de la bunii noștri prieteni, de la pîrgarii din Brașov, și ne-au cerut să întărim vechiul așezămînt ce a fost pe vremea altor domni și pe vremea fratelui meu Radul voievod, ca să se poată hrăni slobod și săracii noștri și ai lor, cum s-au hrănit și mai înainte...”; I. Bogdan, *Documente*, p. 183—184.

⁷⁶ Hurmuzaki, XV, I, p. 68—69.

⁷⁷ Dacă pierderea Chilie în 1465 și eșecul campaniei regale de recuperare din 1467 a influențat desfășurările comerciale din anii următori e imposibil de stabilit în condițiile documentației actuale.

pați să-și desfacă mărfurile la Brașov și le interzice să le transporte mai departe în interiorul Transilvaniei⁷⁸. La măsura adoptată la instigația brașovenilor, Radu a răspuns desigur cu măsuri similare, ceea ce a declanșat trimiterea unei solii regale la curtea domnului Țării Românești pentru aplanarea conflictului. Scrisoarea lui Radu către brașoveni din 6 martie 1470 scoate în evidență esența conflictului, în această etapă, și pozițiile părților. Relatîndu-le „învoiala” încheiată cu solul regal, domnul expunea brașovenilor în același timp cauza principală a tensiunii — instituirea depozitului obligator⁷⁹ — și soluția pe care o propunea pentru rezolvarea conflictului, libertatea de circulație în interiorul regatului, sau măcar pînă la Varazdin pentru negustorii munteni, libertate care urma să fie garantată printr-un privilegiu brașovean⁸⁰.

Misiva lui Radu cel Frumos e prima indicație certă cu privire la instituirea depozitului obligator în Țara Românească pentru negustorii brașoveni, așadar a scalei sau scalelor unde urmau să-și desfacă mărfurile. Ea a dat expresie obiectivului real al negustorimii muntene, acela de a înlătura obstacolul pe care îl constituia Brașovul în calea penetrației ei în interiorul Transilvaniei și al regatului ungar. Instituirea scalelor în interiorul Țării Românești nu a fost decît o măsură de represalii al cărei țel real era suprimarea mării „scale” de la Brașov. Situația creată de măsurile impuse de o parte și alta a Carpaților în vremea lui Radu cel Frumos a prefigurat soluția la care se va opri în cele din urmă evoluția istorică în raporturile comerciale dintre Țara Românească și centrele comerciale din sudul Transilvaniei, Brașovul și Sibiu. Nu însă înainte de a fi înregistrat noi și mari oscilații între soluțiile trecutului, pentru restaurarea cărora militau brașovenii, și cea preconizată de domnia Țării Românești, sub imboldul negustorimii autohtone și al propriilor ei interese.

⁷⁸ Privilegiul regal păstrat în arhivele orașului Brașov e semnalat de R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*, p. 43; publicat în UKB, VI, p. 355—356. Noi tensiuni comerciale din pricina abuzurilor castelanilor de la Bran sînt semnalate, cîteva săptămîni înainte de data emiterii actului referitor la dreptul de depozit al Brașovului, într-o scrisoare a voievodului Transilvaniei; Hurmuzaki, XV, I, p. 69.

⁷⁹ „Și iată vă dau de știre — scria domnul brașovenilor — cum știți foarte bine de cînd m-a adus Dumnezeu în țara mea de baștină, voi n-ați suferit de la mine nici o strîmbătate și nu s-a început nici o dată nici o răutate de la noi, ci s-a început tot de la voi. Căci mergeau acolo săracii mei și cu avutul lor; voi le luați avutul și cîștigați voi, iar săracii mei rămîneau de pagubă și nu erau slobози cu avutul lor. De aceea am făcut și eu (tot așa) oamenilor voștri...”; I. Bogdan, *Documente*, p. 107—109.

⁸⁰ „Și vă dau această carte, sub pecetea mea, ca să umble oamenii voștri în bună voie prin toată țara domniei mele și să cumpere orice alte mărfuri ar pofti, numai vulpi și jderi și riși să nu cumpere, căci acestea vin la vistieria mea. Dați-mi dar și voi cartea voastră, sub pecetea orașului, ca să umble și oamenii mei slobози, dacă pot să poarte negoț la voi; iar dacă nu pot, să fie slobози a merge cu marfa lor în țara domnului craiului, ori unde, măcar pînă la Varadin”; *ibidem*.

Noua direcție imprimată de acțiunea lui Ștefan politiciii Țării Românești în 1473 a pus capăt nu numai domniei lui Radu cel Frumos dar și politiciii inaugurate de el față de Brașov cu câțiva ani în urmă. Însăcunat de Ștefan și avizat la concursul lui și al regatului ungar pentru a putea face față unei inevitabile reacții turcești, Laiotă Basarab își începe domnia prin mari concesii făcute brașovenilor, adică prin revenirea la vechiul lor așezământ pe care se angaja, în limbaj plastic, să-l aplice în spiritul cel mai larg: „deci oricum v-a fost așezământul de la ceilalți domni, cu acest așezământ voi rămânea și domnia mea, ba gîndesc să-l și întăresc, de va da Dumnezeu; și orice neguțător sau orice om al vostru să umble slobod prin țara domniei mele și să tîrguiască pe unde-i va plăcea; și dacă ar purta chiar coroană de aur pe cap, tot slobod să umble”⁸¹. Neînțelegerile care par să fi apărut, spre sfîrșitul domniei lui Laiotă Basarab în relațiile acestuia cu Brașovul nu au avut timp să ia dimensiunile unui antagonism comercial instituționalizat. Revenit în domnie, cu ajutorul regatului, pentru scurtă vreme însă, Vlad Țepeș confirmă vechile privilegii larg favorabile brașovenilor și condamnă practica scalelor, a depozitului obligator⁸².

Formula „scalelor”, reacție a politiciii Țării Românești față de refuzul Brașovului de a îngădui trecerea negustorilor români înăuntrul Transilvaniei, tinde totuși tot mai mult să se impună ca soluție finală. Anulată în momentele cînd acțiunea politică a Ungariei permitea brașovenilor să revină la regimul original spre care năzuiau, cu concursul noilor domni instalați cu sprijinul regatului ungar și al lor înșiși, „libertatea” largă asigurată negustorilor brașoveni era din nou anulată de manifestările politiciii protecționiste ale chiar acelorași domni; capabil încă să intervină, cu intermitențe, în viața politică a Țării Românești și să aducă la conducerea ei pretendenți refugiați în Transilvania, regatul ungar nu mai avea însă și puterea de a smulge definitiv țara de sub autoritatea Porții otomane și de a o readuce exclusiv în orbita sa. Au continuat, firește, și manifestările pe planul politiciii comerciale ale acestei poziții de dublă legătură cu regatul ungar și cu Imperiul otoman.

Tot mai frecvent apare acum funcția de intermediar pe care negoțul și negustorii Țării Românești tindeau să o asume între Imperiul otoman și Transilvania: „dau de știre domniei voastre — scria Țepeluș brașovenilor, spre sfîrșitul domniei sale — că mi-au venit și mi s-au plîns săracii, care sînt neguțătorii cu marfă, că după ce vă tocmiți cu ei, voi nu le luați marfa cu soroc, ci îi țineți acolo și nu le plătiți; dar săracii noștri iau marfa de la turci, și aceștia le pun soroc, iar ei la soroc nu pot plăti, fiindcă nu le plățiți voi, ca să se plătească și ei de turci. Astfel aceștia aduc cărți de la împăratul și neavînd ei de unde să plătească, îi dăm

legai turcilor. Așa mi s-au sărăcit toți neguțătorii, căci voi nici nu le plătiți, nici nu-i lăsați să vînză altor neguțători din Țara ungurească” (s.n.)⁸³. În rîndurile răvașului domnului român se întrevăd limpede datele esențiale ale raporturilor comerciale dintre Țara Românească și Brașov; tendința negustorilor munteni de a împlini funcția de intermediar între comerțul pontic și sud-dunărean, acum controlat de turci, și cel al Transilvaniei și al regatului ungar, în contextul politic favorabil creat de echilibrul între Ungaria și Imperiul otoman, rolul de interpret al acestei tendințe asumat de domnia Țării Românești în a doua jumătate a secolului al XV-lea și refuzul Brașovului de a ceda vechea sa prerogativă, de a renunța la dreptul de depozit în raport cu Țara Românească.

Dar o nouă schimbare de domnie, înfăptuită cu concursul Ardealului, aduce o nouă revenire la formula libertății comerciale pentru brașoveni. Vlad Călugăru, scurt timp după înscăunarea sa cu sprijin ardelean, confirmă brașovenilor „vechiul așezământ ce a fost pe vremea altor domni și pe vremea fratelui domniei mele Radu voievod” (referire la începutul domniei acestuia); „De aceea poruncim tuturor oamenilor mai sus ziși, că oriunde vor veni brașoveni cu marfă, la orice tîrg sau la Dunăre sau oriunde, fie ca să vînză, fie ca să cumpere, ei să aibă voie și să vînză și să cumpere și prin tîrguri și la bălți și la Dunăre, pește sau orice altă marfă”⁸⁴. Dar, în cursul aceleiași domnii, forțele care se opuneau acestui regim și-au spus din nou cuvîntul. O primă alarmă la Brașov în legătură cu intenția domnului de a reintroduce punctele de desfacere obligatorii pentru brașoveni a fost dezmințită de acesta însuși: „Iar de alta ce mi-ați poruncit, că venind cineva la domnia voastră v-a spus că am fi zis noi cum că de-acî înaintea mai departe de Tîrgșor oamenii voștri n-au să meargă, să știți domnia voastră că pînă acum noi n-am știut nimic despre aceasta, nici nu este cu învățătura noastră. Ci așa să spuneți domnia voastră tuturor oamenilor voștri, că vor umbla slobodzi prin toată țara noastră, ca să tîrguiască și să se hrănească în bună voie, pînă la Dunăre”⁸⁵. Dar mai tîrziu, tonul domniei devine cominatoriu⁸⁶. Cînd brașovenii se opun hotărît încercării negustorilor munteni de a trece cu mărfurile lor dincolo de Brașov, Vlad Călugăru îi amenință cu închiderea drumului în Țara Românească⁸⁷. Libertatea smulsă de domnul român regalității ungare care, din considerente politice, a acordat negustorilor munteni dreptul de a neguțători dincolo de emporiile săsești din sudul Transilvaniei⁸⁸ a fost curînd anulată de acestea⁸⁹.

Alternanța tendințelor a continuat și în anii următori; dar în cele din urmă, refuzul brașovenilor de a renunța la aplicarea dreptului lor de

⁸³ *Ibidem*, p. 175—176.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 183—184; v. și 185—186.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 188—189.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 193—195.

⁸⁷ Hurmuzaki, XV, 1, p. 142; v. și I. Bogdan, *Documente*, p. 343.

⁸⁸ Șt. Meteș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul*, p. 94.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, p. 112—114; aproximativ doi ani mai tîrziu, Basarab Laiotă reconfirmă privilegiul „așezământului vostru cel vechi, precum a fost și în zilele tatălui domniei mele Dan voievod și precum a fost și pe vremea altor domni bătrîni...”; *ibidem*, p. 118—119.

⁸² V. mai sus p. 174—175.

depozit în raport cu muntenii a fixat și politica Țării Românești la formula centrelor de desfacere obligatorii pentru brașoveni. Măsura se precizează și se definitivează sub Neagoe Basarab, în a cărei politică comercială s-a desăvârșit reacția negustorimii autohtone împotriva protecționismului brașovean și efortul domniei de a trage beneficii cât mai largi de pe urma activității negoțului. Răspunzând solicitării brașovenilor de a restaura vechea lor libertate comercială cu Țara Românească, domnul le opune considerentele sale cu privire la protecția negustorilor proprii sale țări și le anunță instituirea târgurilor unde aveau să-și desfășoare obligații marfa, cu ridicata: Tîrgoviște, Tîrgușor și Cîmpulung. Nu fără a adăuga însă că era dispus să renunțe la aplicarea acestei formule dacă brașovenii s-ar fi învoit la recunoașterea reciprocității: „Dacă veți slobozi însă domnia voastră pe neguțătorii noștri să cumpere și să vînză peste tot prin țara înălțimeii sale craiului, și la Orode și la Cluj și la Timișvar și în Rîșnov și în Țara Bîrsei, atunci vom slobozi și noi pe oamenii domniei voastre peste tot în țara noastră, să fie volnici și să vînză și să cumpere în țara noastră”⁹⁰. În aceeași vreme cu măsurile de limitare a activității brașovenilor în Țara Românească, domnul a îngăduit drastic activitatea negustorilor turci, afirmînd astfel locul de intermediar comercial al Țării Românești pe drumul comercial care lega Europa Centrală cu Dunărea de Jos și Marea Neagră.

Dar evoluția evenimentelor nu a îngăduit Țării Românești să păstreze vreme îndelungată statutul acesta foarte avantajos: cîteva decenii mai tîrziu echilibrul politic în Europa Centrală a fost răsturnat în favoarea Imperiului otoman de ofensivele victorioase ale sultanului Soliman al II-lea. Sub învelișul protector al puterii otomane, negustorii turci și levantini din aria lor de hegemonie pătrund masiv în comerțul Țării Românești și în Transilvania. Apelului adresat de negustorii brașoveni și sibieni domnului Țării Românești pe care îl îndemnau să se opună invaziei negustorilor levantini, acesta le răspunde prin recunoașterea neputinței sale desăvîrșite în această privință, urmare a situației generale, drastic modificată în favoarea otomanilor: „Iar pentru greci, grațiozitatea voastră i-ați învățat astfel, și opriți-i precum știți, căci domnia mea nu vreau să-i opresc, fiindcă țara noastră este a domnului nostru cinstitul împărat și ei sînt: și s-au învățat a se hrăni astfel, și eu nu pot să-i opresc iar grațiozitatea voastră, măcar dacă o puteți, apoi voi opriți-i”⁹¹. În strigătul de neputință al voievodului Radu Paisie e cuprinsă o întregă nouă realitate a istoriei comerciale a țării, în contextul celei politice, de care nu poate fi despărțită: aceea a penetrației masive a levantinelor, sub protecția hegemoniei otomane.

⁹⁰ I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, p. 80—81; Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346—1603)*, București, 1931, p. 256—258 și 261—264.

⁹¹ *Ibidem*, p. 340—341.

II. MOLDOVA ÎN CIRCUITUL COMERȚULUI INTERNAȚIONAL

Geneza drumului moldovenesc. Ca și Țara Românească, dar cu un decalaj de cîteva decenii, Moldova a fost integrată, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în sistemul marilor itinerarii continentale, anume al celor care legau Europa Centrală și Marea Baltică cu Dunărea de Jos și Marea Neagră și, prin intermediul lor, cu Orientul⁹².

Vreme îndelungată drumurile care mijloceau schimbul de produse între Apus și lumea orientală prin spațiul rus au ocolit Moldova. Instaurarea hegemoniei mongole asupra Europei răsăritene la mijlocul secolului al XIII-lea și politica comercială a Hoardei de Aur au dat un puternic impuls itinerariului comercial terestru care străbătea teritoriile ruse apusene, cu însemnatele centre de la Vladimir, Halici și Lwów, apropiindu-se astfel de teritoriul românesc de la răsărit de Carpați⁹³.

În secolul al XIII-lea, în cnezatul Halici, orașul cu același nume a controlat o arteră însemnată a comerțului internațional care asigura legătura între interiorul Rusiei, îndeosebi teritoriile supuse Hoardei de Aur, și Europa Centrală⁹⁴. În secolul XIV, tot mai frecvent apare menționat Lwów-ul, care se substituie treptat orașului Halici în funcția de centru comercial principal al regiunii⁹⁵.

Ofensiva antitătără care, în decurs de aproximativ un sfert de secol, a adus cnezatele Halici și Vladimir sub controlul regatului polon a avut și vaste repercusiuni comerciale.

Regimul comerțului pe itinerariile continentale care conduceau spre sudul Rusiei, stabileau contactul cu Orientul și mijloceau schimbul cu produsele sale, a devenit de îndată prilej de contestație între factorii comerciali și politici îndreptățiți să sperie că vor putea beneficia de pe

⁹² Pentru geneza și începuturile drumului moldovenesc, v. între altele: St. Lewicki, *Lemberg's Stoppelrecht*, Lemberg, 1909, p. 82; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV., und XVI. Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 17—21; L. Charewiczowa, *Handel Lwowa z Moldawja i Multanami w wiekach średnich*, în „Kwartalnik Historyczny”, 38, 1924, 1—2, p. 37—67. P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, București, 1934, p. 3—8 (extras din „Revista istorică română”, III, fasc. 23).

⁹³ Invazia tătară și stabilirea dominației mongole în Rusia de sud a avut neîndoielnic însemnate urmări pentru comerțul internațional și pentru itinerariile sale continentale, încă insuficient studiate, în parte din pricina materialului documentar foarte lacunar.

⁹⁴ Încă înainte de invazia tătară, în 1236, la Halici e atestată o „poartă germană”, indiciu probabil al legăturii comerciale cu Germania pe drumul spre Kiev; H. Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau*, München, 1960, p. 42.

⁹⁵ Pînă la instaurarea dominației polone în Halici-Volhynia, în urma expedițiilor repetate întreprinse de Cazimir cel Mare, cu concursul lui Ludovic de Anjou, în intervalul 1340—1366, Vladimirul a deținut funcția de principal centru mijlocilor al legăturii între Europa Centrală — prin Breslau, Marea Baltică, Gdańsk și Toruń — pe de o parte, și centrele comerciale din sudul Rusiei, sub control tătar, pe de alta.

urma modificărilor petrecute, că vor participa în condiții avantajoase la râvnitul comerț oriental. Cîteva ani abia după primul val ofensiv polono-ungar în cnezatul Halici, germeii rivalității comerciale își fac apariția, prevestind viitoarele înfruntări pentru asigurarea legăturii cu zona comerțului oriental în Rusia, ale cărei centre principale erau acum aşezările genoveze și venețiene din Crimeea și de la gura Donului (Caffa și Tana). În 1344, regele Ungariei imputa lui Dimitrie Detko, „capitaneus Ruthenorum” — căpetenia care timp de cîteva ani a controlat cnezatul Halici, sub protecția recunoscută a lui Cazimir al Poloniei —, faptul că negustorii din Ungaria erau supuși la dări mai grele decît cei poloni în teritoriile sale și solicita regim de egalitate vamală între negustorii celor două regate⁹⁶. În 1352, Carol al IV-lea de Luxemburg, împărat german și rege al Boemiei, sub autoritatea căruia se afla și Silezia, acorda negustorilor din Breslau dreptul să aplice represalii supușilor regelui Cazimir al Poloniei, în cazul în care acesta le-ar fi blocat trecerea spre Polonia, Rusia sau Prusia⁹⁷. Cazimir însă afirma categoric în 1354 și în 1355 „că el a cucerit țara Rusiei cu propriii săi oameni și că aceea trebuie să fie deschisă numai oamenilor și negustorilor săi”⁹⁸. În 1356, în cadrul efortului său de a consolida pozițiile comerciale cîștigate, el înzestrează cu largi privilegii orașul Lwów⁹⁹, făcînd în același timp însă, sub presiunea intereselor contrarii coalizate, și însemnate concesii negustorilor străini

⁹⁶ G. Fejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, IX, 1, Budae, p. 209—210; cf. H. Paszkiewicz, *Z dziejów rywalizacji polsko-węgierskiej na terenie Rusi halicko-włodzimierskiej w XIV wieku* (Trzy traktaty z lat 1350—1352). în „Kwartalnik Historyczny”, 38, 1924, p. 283; la rîndul său, Ludovic acordă orașului „Cassa” (Cașovia) drept de depozit în raport cu „omnes mercatores extranei, de regnis scilicet Russiae, Poloniae et provinciis eorundem in regnum nostrum Hungariae venientes...”; G. Fejer, *Codex diplomaticus*, IX, 1, p. 210—212. Trei ani mai tîrziu, același Detko reînnoia privilegiul pentru negustorii din Toruń care urmau să-și reia activitatea la Lwów; *Monumenta Hungariae Historica, Acta Extera*, Budapest, 1877, ed. G. Wenzel, II, p. 259. Pentru legătura deschisă, în aceeași vreme, între Toruń și Ungaria, prin Sandomir, probabil identică cu „via nova” de la Toruń la Lemberg, v. Fr. Gruns-H. Weczerka, *Hansische Handelsstrassen*, I, Köln-Graz, 1967, p. 646.

⁹⁷ G. Korn, *Breslauer Urkundenbuch*, Breslau, 1870, p. 184; pentru un proiect de ocolire a Poloniei, prin Lituania, cu concursul Ordinului teutonic, v. H. Wendt, *Schlesien und der Orient. Ein geschichtlicher Rückblick*, Breslau, 1916, p. 20. Împotriva acestui proiect, care pare a fi devenit realitate sau care, cel puțin, era pe punctul de a fi pus în aplicare, Cazimir a protestat pe lângă papa Inocențiu al VI-lea, care la rîndul său l-a dojenit pe maestrul Ordinului teutonic, expunîndu-i pagubele pe care avea să le sufere regatul polon de pe urma noului drum și cîștigul pe care aveau să-l realizeze lituanienii păgîni; A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, 1217—1409, Roma, 1860, p. 577—578.

⁹⁸ G. Korn, *Breslauer Urkundenbuch*, p. 170—172.

⁹⁹ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*, III, Lwów 1872, p. 13—18; cf. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen*, p. 3. Pentru împrejurările care au precedat această evoluție, v. M. Malowist, *Les routes du commerce et les marchandises du Levant dans la vie de la Pologne au Bas Moyen Age et au début de l'époque moderne*, în vol. *Mediterraneo e Oceano Indiano*, Firenze, 1970, p. 160—163.

care urmăreau să obțină libertatea de a trece dincolo de centrul comercial rus, pentru a ajunge în orașele italiene nordpontice¹⁰⁰. Oscilațiile impuse de conjunctura politică schimbătoare și de forța concurențelor comerciali nu au putut anihila tendința Lwów-ului de a-și asigura monopolul legăturii comerciale terestre cu centrele comerțului italian din sudul Rusiei, prin Podolia, pe itinerariul care e numit în izvoarele vremii „drumul tătarăsc” („via tartarica”).

Uniunea personală polono-ungară înfăptuită sub Ludovic de Anjou după moartea lui Cazimir al Poloniei a creat o condiție favorabilă afirmării intereselor comerciale ale Ungariei în cnezatul Halici. În două rînduri, Ludovic asigură negustorilor din Ungaria facilități comerciale în Rusia haliciană în 1372, cînd le acordă, în egală măsură cu negustorii poloni, trecere liberă „ad civitatem nostram Lemburgensem, ac ad alias partes quaslibet et provincias terrae nostrae Russiae pro mercibus seu rebus mercimonialibus cuiuscunque generis, speciei, coloris seu materiei ac precii existant, emendis seu comparandis pariter ac commutandis...”¹⁰¹; („la cetatea noastră Lemberg și în oricare alte părți și provincii ale țării noastre a Rusiei, spre a cumpăra precum și spre a schimba mărfuri sau lucruri de negustorie de orice fel, speță, culoare, materie sau preț ar fi...”); a doua oară în 1380, așadar după alipirea la Ungaria a „regatului rus” — cnezatul Halici —, cînd reinstituie dreptul de depozit la Lwów, dar cu libertate pentru negustorii din Polonia și Ungaria de a trece mai departe „ad Tharthariam et ad quasvis Thartariae partes” mărfurile care nu vor fi fost vîndute după expunerea lor, timp de 14 zile, în centrul comercial rus¹⁰². Realizarea uniunii personale nu reușise așadar să suprimе rivalitatea ungaro-polonă pentru dominarea Ruteniei și pentru accesul la drumul comercial care lega, prin cîmpiile din sudul Rusiei, Lwów-ul cu centrele comerciale italiene; desprinzînd cnezatul Halici de Polonia și alipindu-l la Ungaria, Ludovic de Anjou încercase să asigure durabil legătura negustorilor din teritoriile dependente de regatul ungar cu aceste centre. Cîteva ani după moartea lui Ludovic, modificarea rapidă a situației politice avea să deplaseze centrul de greutate al rivalității polono-ungare, cu un însemnat conținut comercial, din Rusia apuseană în Moldova.

În prima etapă cunoscută a existenței ei istorice, Moldova apare ca un voievodat, o marcă așezată la poalele Carpaților răsăriteni, între Transilvania și statul halician. Dezvoltat desigur în jurul centrului urban de la Baia („civitas Moldaviensis”) pe valea Moldovei, de unde și-a tras și numele, voievodatul care apare pentru prima oară sub numele său în-

¹⁰⁰ H. Weczerka, *op. cit.*, p. 44; o infiltrație ceva mai tîrzie a unei case comerciale din Nürnberg pînă la Tana, pe drumul Lwów-ului, semnalată de W. Stromer von Reichenbach, *König Siegmunds Gesandte in den Orient*, în *Festschrift für Hermann Heimpel*, II, Göttingen, 1972, p. 604.

¹⁰¹ *Monumenta Hungariae Historica, Acta externa*, III, ed. G. Wenzel, Budapest, 1876, p. 30—31.

¹⁰² *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej*, III, p. 61—62.

tr-un act emis de Ludovic de Anjou („terra nostra moldavana“), începe să se manifeste încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, când un izvor narativ îl surprinde în conflict cu „bructenii“, probabil rușii cnezatului halician. Teritoriul său era străbătut de un drum care asigura, neîndoiește încă din secolul al XIII-lea, legătura între așezările transilvane de la Rodna și Bistrița și Halici, prin intermediul căruia se stabilea contactul cu emporiile din sudul Rusiei¹⁰³.

Cîteva ani după moartea lui Ludovic al Ungariei (1382), când criza dinastică a precipitat dezagregarea sistemului de state clientelare ținute sub dominația sa de mîna de fier a regelui angevin, Polonia, asociată cu Lituania, în cadrul unei uniuni destinate să devină pentru mai bine de două secole principala forță politică a Europei răsăritene, recîștigă, definitiv, cnezatul Halici (1387). Adaptîndu-se mișcării, Moldova se aliază cu noua putere, asociere manifestată prin omagiul lui Petru Mușat către Vladislav Jagiello (1387).

În aceeași vreme, Moldova atinge țărmul Mării Negre (între 1386, cînd sigur Cetatea Albă nu mai era controlată de tătari, și 1392, cînd Roman I se intitulează „domn de la munte pînă la mare“)¹⁰⁴. Alianța moldo-polonă și întregirea teritorială a Moldovei spre gurile Dunării și spre mare, procese larg sincronice, au avut însemnate consecințe de ordin comercial, dacă nu chiar au fost determinate de considerente comerciale. Fapt semnificativ, tot acum, adică în 1386, e atestat cel dintîi contact politic între Moldova, în plină afirmare, și centrul sistemului genovez pontic, Caffa.

În 1386 o solie a genovezilor din Caffa s-a înfățișat la curtea domnului Moldovei, Petru I, pentru consultări legate de războiul atunci încă în curs de desfășurare cu tătarilor¹⁰⁵. Informația, deși foarte laconică, pare să revele o acțiune coordonată împotriva tătarilor și e indiciul probabil al desfășurărilor militare care au pus capăt dominației tătare în sudul Moldovei. Dar legătura moldo-genoveză pe care o surprindem întîmplător în 1386 a avut probabil țeluri mai largi decît cooperarea politică și militară împotriva tătarilor; ea s-a aflat la originea unui nou itinerariu comercial, a unei noi legături, prin Moldova, între Lwów și drumurile al căror trafic îl colecta, pe de o parte, și Caffa genoveză, pe de altă parte¹⁰⁶.

¹⁰³ Cu prilejul reorganizării în 1412 a vămii de la Rodna, pentru negoțul cu Moldova, sînt invocate mărturii cu privire la chipul în care funcționase această vamă „tempore ab antiquo, ante predictum quondam Procopium ac suos successores“; Hürmuzaki, XV, 1, p. 7.

¹⁰⁴ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare I*, Iași, 1931, p. 7—8.

¹⁰⁵ Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în „Studii și materiale de istorie medie“, VI (1973), p. 45.

¹⁰⁶ Documentația disponibilă nu ne îngăduie să stabilim cu certitudine dacă încercarea făcută în acești ani a avut rezultate imediate, cum pare totuși probabil, sau dacă funcționarea efectivă și masivă a drumului moldovenesc nu a început decît în primii ani ai secolului XV, de cînd datează și primul privilegiu cunoscut al domnului Moldovei pentru lioveni.

Destrămarea Hoardei de Aur în a doua jumătate a secolului XIV, după dispariția hanilor Djanibeg și Berdibeg, fărîmîțarea hanatului și convulsiiunile prelungite cărora le-a dat naștere, conflictul de lungă durată între genovezii din Crimeea și tătari, de la care au preluat direct controlul asupra țărmului nordic și vestic al Mării Negre¹⁰⁷, au periclitat circulația pe drumul tătăresc și au pus acut problema alternativei la acest drum. În anii 1386—1392 condiția geopolitică favorabilă deschiderii unei noi legături între Lwów și Caffa a fost creată prin reintrarea cnezatului de Halici sub dominația polonă, prin stabilirea raportului de suzeranitate-vasalitate între Polonia și Moldova, prin integrarea în Moldova a teritoriului limitrof Mării Negre, „parathalasia“ cu centrul la Cetatea Albă și prin instituirea legăturii cu genovezii din Caffa. Exploatarea comercială a acestui cadru politic prielnic nu a întîrziat; încă din primii ani ai sec. al XV-lea, drumul moldovenesc apare, în primele izvoare care îl atestă, ca foarte atrăgător, de vreme ce, aidoma celui tătăresc, a iscat rivalitatea între negustorii din Cracovia și Lemberg pentru dreptul de a-l folosi¹⁰⁸. De acum înainte, drumul moldovenesc e tot mai mult frecventat, în vreme ce drumul tătăresc, fără a fi cu desăvîrșire abandonat, pierde simțitor din însemnătate. Moldova ținea acum sub controlul ei segmentul final al itinerariului continental care mijlocea schimbul de produse între bazinul pontic, regiunea Mării Baltice și o parte însemnată a Europei Centrale.

Cucerirea Rusiei haliciene de către Polonia și întregirea în sud a voievodatului Moldovei au avut însemnate urmări pentru regatul ungar, care a pierdut două legături cu comerțul oriental: cea prin Lwów și cea prin teritoriile lui „Demetrius princeps tartarorum“, intrate acum sub stăpînirea Moldovei. Singurul itinerar accesibil spre Marea Neagră care îi rămăsese era drumul Brăilei; de unde însemnătatea legăturii comerciale a orașului Brașov cu Țara Românească. Instaurarea controlului Moldovei și la gurile Dunării, prin Chilia, capacitatea pe care o dobîndise astfel de a opri tranzitul de mărfuri în amonte fluviului, constituia o primejdie serioasă pentru singura arteră comercială a regatului ungar în direcția Mării Negre. Necesitatea de a menține fluxul continuu prin această arteră a dat naștere problemei Chiliei în politica regatului ungar ca și a Țării Românești în sec. al XV-lea.

Datele fundamentale ale comerțului și, implicit, ale politicii comerciale a Moldovei în sec. XIV—XV — ca și cele ale Țării Românești, dar mai complexe decît ale acesteia — au rezultat din situația geopolitică a țării, care s-a manifestat prin: legătura feudo-vasalică cu Polonia și predominarea intereselor itinerariului comercial între Lwów și Marea Neagră, pe de o parte; presiunea permanentă a Ungariei pentru a-și asigura, prin Chilia, drumul liber spre Marea Neagră și, cînd era posibil, și piața de desfacere în Moldova, pe de altă parte.

¹⁰⁷ Ș. Papacostea, „Quod non iretur ad Tanam“, p. 209—217.

¹⁰⁸ P. P. Panaitescu, *La route commerciale*, p. 5—8.

Statutul drumului moldovenesc. În temeiul privilegiilor comerciale obținute de la domnii Moldovei, dintre care cel dintâi cunoscut este cel emis de Alexandru cel Bun, regatul polon și teritoriile dependente de el își asigurau legătura liberă cu bazinul pontic prin intermediul orașului Lwów, care a reușit în cele din urmă să-și consolideze monopolul funcției de intermediar atât pe drumul tătarăsc, cât și pe cel moldovenesc, îndeosebi împotriva principalului său concurent la exercițiul acestei funcții, Cracovia¹⁰⁹. Polonia își deschidea astfel un nou itinerar — mult mai convenabil, pentru că ocolea vămile tătarești, și mai sigur, mai la adăpost de vicisitudinile politice din lumea tătară — înspre Marea Neagră și spre centrele vitale ale comerțului pontic. În desfășurarea schimbului cu lumea orientală pe această cale, Lwów-ul îndeplinea față de regatul polon funcția pe care Brașovul o dobândise în sistemul de relații comerciale internaționale ale regatului ungar.

Ca și brașovenii în Țara Românească, liovenii își desfășurau negoțul prin și în Moldova în temeiul unor privilegii acordate de domnii țării. Aceste privilegii care reglementau legăturile între un oraș și o țară acopereau un raport de inegalitate, în primul rând pentru că acordau liovenilor trecere liberă prin Moldova înspre diverse teritorii străine, îndeosebi spre principalele emporii pontice, în vreme ce negoțul locuitorilor din Moldova se lovea, în Polonia, de regimul depozitului obligator de care beneficia Lwów-ul. Așadar în virtutea privilegiilor acordate liovenilor de domnii țării, Moldova era lipsită de ciștigurile foarte însemnate pe care i le-ar fi dat funcția de intermediar exclusiv al schimburilor realizate pe drumul care îi străbătea teritoriul. Dezvoltat în umbra raportului politic de suzeranitate — vasalitate cu Polonia și componentă însemnată a acestui raport, statutul comercial al drumului moldovenesc fixat de privilegiile domnilor Moldovei pentru lioveni s-a menținut atât timp cât și raportul care îl generase.

Similitudinea însemnată constatată între regimul comerțului brașovean în Țara Românească și al celui liovean în Moldova nu exclude însă și deosebiri sensibile între unul și celălalt; confruntarea privilegiilor brașovenilor și liovenilor dă în vileag condițiile vamale și comerciale net mai favorabile pentru țara lor fixate de domnii Moldovei liovenilor, în raport cu cele convenite de domnii Țării Românești în negocierile lor cu brașovenii.

Deosebirea principală, determinantă, a derivat din faptul că Lwów-ul și forța politică pe care se sprijinea nu și-au întemeiat, ca Brașovul, privilegiul pe o dominație anterioară sau pe revendicarea unei asemenea dominații, cu pretenții de libertate vamală totală în comerțul cu Marea Neagră. În vreme ce privilegiul care acoperea activitatea brașovenilor a rezultat din compromisul încheiat între regatul ungar și Țara Românească, în rivalitate pentru controlul culoarului teritorial care lega Brașovul cu gurile Dunării, privilegiul liovenilor a fost negociat între Țara Moldo-

vei, întregită sub raport teritorial prin includerea „parathalasiei“, și Polonia, reintrată de curînd în stăpînirea cnezatelor ruse apusene și căreia îi lipsea și puțința și voința de a-și extinde direct dominația la Dunărea de Jos. Cînd, în cîteva rînduri, în izvoarele vremii, răzbat proiecte polone de instaurare a unei dominații directe la Cetatea Albă, ca în 1412¹¹⁰ și în 1450¹¹¹, ele nu sînt decît reflexul unor proiecte sau acțiuni ale regatului ungar pentru a intra în posesia Chiliei și al necesității de a-și asigura, în cadrul situației create de revendicările Ungariei, comunicarea liberă cu Marea Neagră. Acest context politic diferit e la originea însemnatelor deosebiri calitative între cele două serii de privilegii.

Deosebirea s-a manifestat în primul rînd în gradul superior de exploatare vamală de către domnii Moldovei a drumului pe care îl controlau.

Sistemul vamal al Moldovei era organizat, ca și cel al Țării Românești, pe corelația dintre o vamă centrală, principală, și vămile secundare, de trecere, așezate pe diversele itinerarii străbătute de lioveni spre Marea Neagră, Crimeea, Țara Românească și Transilvania. Vama centrală s-a menținut constant la Suceava și la nivelul inițial, în cursul sec. al XV-lea, spre deosebire de Țara Românească, unde vama centrală de la Cîmpulung a fost desființată sub presiunea brașovenilor. Taxa vamală de la Suceava, vamă principală („golovnoe mîto“), era percepută pe circulația mărfurilor în ambele sensuri. *Postavul, principala marfă adusă de lioveni*, era taxat la vama din Suceava la valoare, 3 groși de grivnă, iar *marfa tătarească* (piper, diverse spîterii, mătase și alte țesături), *principalul obiect al importului de produse orientale* prin Moldova, suporta o taxare valorică identică; vama de 3 groși de grivnă era suportată de mărfurile care soseau la Suceava, fie că erau desfăcute sau achiziționate aici, fie că erau transportate mai departe sau cumpărate din centre comerciale mai îndepărtate.

Al doilea obiect de seamă al comerțului liovean erau animalele, blănurile și pieile, exportate spre „ținuturile tătarești“ din Polonia, uneori chiar din Moldova, sau îndrumate spre Polonia. Vitele cornute îndrumate spre ținuturile tătarești erau taxate la Suceava 4 groși una, iar suta de oi cu 60 de groși. Animalele, pieile și blănurile trecute la înapoiere prin vama Sucevei erau diferit taxate, dar în toate cazurile suportau vămi superioare celor percepute în alte țiguri. Un șir de mărfuri specificate (piperul), sau nu, erau vămuite la greutate (la „cîntar“).

Spre deosebire de brașoveni în Țara Românească, fie integral scutiți de unele vămi interne, fie parțial degrevați de acestea, liovenii aveau de făcut față în Moldova efectiv exigențelor vamale în toate centrele urbane prin care treceau și unde funcționau vămi. În virtutea raportului instituit între vama principală și vămile de trecere, cele din urmă

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Hurmuzaki, I, 2, p. 485—486.

¹¹¹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1900, p. 104.

percepeau o parte fixă din cuantumul impus la Suceava. Departe de a fi simbolică, taxa vamală percepută la vămile secundare, de trecere, reprezenta între o pătrime și jumătate din vama Sucevei: la *postav*, la Suceava se percepeau 3 groși de grivnă în vreme ce în celelalte țiguri cu vamă 2 groși sau, în trecere spre Transilvania, la Baia, Moldovița, Bacău, Troțuș, un groș și jumătate de grivnă; la „marfa tătarască” se percepeau 3 groși de grivnă la Suceava și 2 groși în celelalte țiguri (în cazul unor produse orientale — piper — sau autohtone — lina —, aduse din Țara Românească, se percepeau taxa de jumătate rublă de argint de 12 cîntare, la Bacău, și de o rublă de argint la Suceava); la *animale și piei* se percepeau diferențiat vămi, după cum luau drumul Lwów-ului, mai ușoare, sau erau îndrumate spre ținuturile tătarești, în care caz erau mai apăsătoare (deosebirea se menține însă între cuantumul vămii Sucevei și cel al celorlalte vămi); pentru *peștele* adus de la Brăila se percepea la Bacău sau la Bîrlad 1/2 groș de grivnă, iar la Suceava 3 groși de grivnă, și apoi la ieșire, la Siret din nou 1,1/2 groși și la Cernăuți vama pe car; ceara importată din Țara Românească și Transilvania era vămuită la fel la Bacău, la Suceava și la Siret, adică un groș de piatră; „*lucrurile mărunte*”, produse din postav, metalurgie etc., suportau cîte 3 groși de grivnă la intrarea în țară, la Siret, iar la ieșire, jumătate din cît erau vămuite la Suceava¹¹².

Organizarea vamală a Moldovei, astfel cum reiese din privilegiul acordat liovenilor de Alexandru cel Bun — confirmat în termeni identici sau cu modificări neesențiale de succesorii săi, inclusiv Ștefan cel Mare — și din alte acte, dă la iveală un sistem vamal puternic centralizat — chiar dacă a rezultat din înglobarea unor structuri vamale diferite¹¹³ —, sistem în centrul căruia se afla vama principală de la Suceava.

Funcția centrală a vămii din orașul de reședință a domniei rezultă din convergența deliberată, aici, a tuturor drumurilor comerciale însemnate care străbăteau teritoriul Moldovei: acelea care veneau din Polonia, prin Cernăuți și Siret, sau prin Hotin și Dorohoi, acela care se îndrepta către ținutul tătaresc, cu cele două direcții principale, Cetatea Albă și Crimeea, prin Tighina; acela care făcea legătura cu Transilvania — cea de nord-est prin Baia și Moldovița, cea sud-estică, prin Bacău și Troțuș; acela, în sfîrșit, care trecea spre Țara Românească, prin Bîrlad sau Bacău. Această convergență a făcut din Suceava punctul de trecere obligator pentru toate sau cele mai multe și valoroase mărfuri comercializate în Moldova sau tranzitate prin teritoriul ei. Ca în general în comerțul internațional medieval, organizat pe raportul între un centru comercial predominant — care concentra activitatea comercială a unei arii înținse sau era asociat la exploatarea vamală a acestei activități și era principalul ei beneficiar —, Suceava a asumat funcția de loc de întîlnire și de

„vamă principală”, obligatorie, pentru ansamblul relațiilor comerțului internațional în Moldova.

Această funcție principală rezultă și din elementele sau rudimentele de drept de depozit și de etapă pe care le dau la iveală privilegiile domnilor Moldovei pentru lioveni. Vama Sucevei, spre deosebire de celelalte vămi din Moldova, avea caracter de vamă a unui centru de desfacere obligator al mărfurilor, de „descărcare” a acestora (*isklad*); de aceea, la Suceava erau vămuite mărfurile chiar cînd, pentru aceeași marfă, erau percepute vămi la locul de achiziție, în alte țiguri: „iar cînd vor cumpăra marfă tătarască, în Suceava, pentru mătăsă, piper, camhă, tebenci, vin grecesc, de grivnă, în Suceava, cîte trei groși. Iar cînd vor cumpăra marfă tătarască în alte țiguri ale noastre, vor da acolo unde cumpără, de grivnă doi groși, iar la vama principală, în Suceava, de grivnă trei groși, și apoi vor putea să o vîndă cui le va plăcea”¹¹⁴. Dar sfera de aplicație a depozitului sucevean era totuși foarte îngustă, urmare a regimului statuat pentru lioveni prin privilegii; totuși, din marfa descărcată și vămuită la Suceava, cel puțin o parte, postavul bucăți — așadar nu baloturile — urma să fie vîndut pe loc, redistribuirea acestuia în lăuntru Moldovei fiind rezervată negustorilor localnici: „bucățile de postav le vor vinde la descărcare, în Suceava, iar în alte țiguri nu au voie să le vîndă”¹¹⁵.

Poziția privilegiată a Lwów-ului în comerțul intern și de tranzit al Moldovei nu a exclus activitatea comercială a transilvănenilor în cel de al doilea principat românesc; dar regimul comercial al acestora a fost larg dependent de marile fluctuații ale raporturilor politice între regatul ungar și Moldova.

După dispariția lui Ludovic de Anjou, Brașovul a pierdut legătura directă cu Marea Neagră prin teritoriile sudice ale Moldovei¹¹⁶ și a fost amenințat să-și vadă întreruptă și legătura prin Țara Românească. Cum primejdia s-a concretizat în cîteva rînduri, cum Moldova, în cooperare cu Polonia, a oprit la Chilia navigația în interior, asigurarea libertății de circulație la gurile Dunării a devenit o chestiune vitală pentru comerțul pontic al Ungariei. E ceea ce a conferit problemei Chilie un loc de frunte, hotărîtor, în raporturile dintre statele beneficiare ale celor două mari drumuri continentale care legau Europa Centrală cu bazinul pontic: Ungaria și Țara Românească prin drumul Brăilei, Polonia și Moldova, prin drumul moldovenesc.

În secolul al XV-lea, Chilia apare așadar ca măr al discordiei între marii beneficiari ai celor două drumuri continentale spre Marea Neagră. Amenințat să piardă legătura cu Marea Neagră, regatul ungar a desfășurat o acțiune perseverentă pentru a o menține în funcție și efortul său în această direcție, punct cardinal al politicii lui Sigismund de Luxem-

¹¹² M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 630—637.

¹¹³ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 83—87.

¹¹⁴ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești*, II, p. 630, 633.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 631, 634.

¹¹⁶ V. mai sus nota 31.

burg și Iancu de Hunedoara, a asigurat succesul acestui obiectiv. Dacă țelul imediat al campaniei lui Sigismund din 1395 în Moldova, pentru „recuperarea țării“, nu e mărturisit în izvoare, obiectivele politicii regale la răsărit de Carpați apar limpede în deceniile următoare. În 1411, în cursul negocierilor cu Polonia, care angajau un vast cîmp de probleme, Sigismund a făcut din reglementarea problemei Chilie o condiție esențială a reconcilierii, amenințînd că, altminteri, portul dunărean va deveni „scînteia declanșatoare a războiului“¹¹⁷. Acordul polono-ungar din 1412, cel dintîi statut cunoscut al Chilie în raporturile internaționale, a fost însoțit de cea dintîi reglementare, din care ne-au parvenit elemente. a relațiilor comerciale între Transilvania și Moldova¹¹⁸.

Și în Moldova, ca și Țara Românească, țelul principal al politicii comerciale a regatului ungar a fost acela de a asigura condițiile cele mai bune cu putință activității brașovenilor, de a le înlesni legătura cu centrele comerțului pontic, accesul la produsele orientale vehiculate pe drumul moldovenesc și, în sfîrșit, la schimbul între produsele proprii și cele ale localnicilor. Privilegiat prin excelență în comerțul cu Moldova, dintre orașele transilvane, a fost așadar Brașovul, în răstimpurile cînd contactul politic a impus acest statut de privilegiu, care nu făcea decît să prelungească, în forme noi, diminuate în diverse grade, vechea libertate de trecere a brașovenilor spre teritoriile de la gurile Dunării și țărmul Mării Negre în secolul al XIV-lea.

Cel dintîi privilegiu al cancelariei Moldovei în favoarea brașovenilor e din vremea lui Alexandru cel Bun; actul însuși, emis, ca și cel paralel al lui Mircea din 1413, nu mult timp după înțelegerea ungaro-polonă de la Lublau și în legătură nemijlocită cu aceasta, nu s-a păstrat; în schimb, referirile la acest act cu prilejul reînnoirilor sale de către succesorii lui Alexandru cel Bun în domnie sînt explicite și îi atribuie, toate, incontestabil, paternitatea celui dintîi privilegiu comercial emis de domnia Moldovei în favoarea brașovenilor¹¹⁹. Clauzele privilegiului pot fi reconstituite, aproximativ, din conținutul reînnoirilor sale din cursul secolului XV, deși nu e sigur că ele au rămas identice de-a lungul anilor.

Principalul cîștig rezultat pentru brașoveni din regimul privilegiului era libertatea de a circula și de a face comerț în Moldova. Textele pri-

¹¹⁷ Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii“, XVII, 1964, 5, p. 1135.

¹¹⁸ Ș. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue roumaine d'histoire“, XV, 1976, 3, p. 425—426.

¹¹⁹ Fiul lui Alexandru, Ștefan, reînnoiește în 1435, privilegiul brașovenilor, „precum au avut de la răposatul nostru părinte“, M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti*, II, p. 676—677. Tot el, în 1444, reconfirmă privilegiul, „in eadem libertate et paciencia sicut habuistis in tempore patris nostri, Wayvode Sandri“, *ibidem*, p. 724, 732, 740—741, 742—746, 752—753, 759—761, 771—772; DRH, D, I 313, 374, 393, 401—402, 407—409, 412—413, 427—429. Ștefan cel Mare cînd confirmă, la rîndul său, privilegiul brașovenilor, atribuie inițiativa primă bunicului său Alexandru; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 261—265.

viligiilor, sau măcar unele dintre ele, confirmă brașovenilor acest drept, în diferite formulări: „să meargă cu marfa lor în bună voie în țara noastră...“, stabilește, destul de vag, actul lui Ștefan voievod din 26 mai 1435¹²⁰; „pentru aceasta — se adresa Roman voievod în 1447 brașovenilor, anunțîndu-le înscăunarea sa —, văzînd această carte, voi veniți la noi și în țara noastră cu toate mărfurile și poverile voastre, netemindu-vă de nici o pagubă, căci țara noastră vă este deschisă, și nu veți avea de la noi nici o strîmbătate, ci vă vom ținea în același drept și obiceiuri, cum le-ați avut pe vremea sfînt răposatului părintelui nostru, Alexandru voievod“¹²¹; „ca să le fie lor tuturor slobod și cu bună voie a veni în țara noastră, cu marfa lor și să umble în țara noastră, vînzînd și cumpărînd marfă pretutindeni, prin țara noastră, prin țîrguri, cită le va trebui“, consemna privilegiul lui Petru voievod din 11 septembrie 1448¹²².

Libertatea aceasta nu era însă nelimitată. Primele privilegii pentru brașoveni nu se referă decît la activitatea lor în lăuntru țării, nu la tranzitul spre alte țări. Că în această primă etapă, brașovenilor nu le era îngăduit tranzitul mărfurilor lor prin Moldova, o afirmă explicit un alt act domnesc aproape concomitent (29 aprilie 1437), de la Ilie voievod care, după ce înșiră privilegiile recunoscute brașovenilor, adaugă: „și asemenea, cînd vin cu marfă, ei să-și descarce marfa lor în țara mea“¹²³.

Abia la mijlocul secolului al XV-lea, mai exact din 1449, e înscris în privilegii dreptul negustorilor brașoveni de a merge „peste mare“¹²⁴. Apariția, la o dată tîrzie, a clauzei cu privire la negoțul brașovenilor în baziul pontic, prin Moldova, exprimă așadar o situație nouă. Ea a fost urmarea instalării unei garnizoane ungare la Chilia, din ordinul lui Iancu de Hunedoara; controlul direct al Chilie de către regat a influențat neîndoielnic favorabil comerțul pontic al brașovenilor și a lipsit Moldova de o însemnată poziție comercială. Așadar, în ciuda concesiilor pe care i le-a impus acordul de la Lublau, Moldova și-a rezervat, pînă la mijlocul secolului XV, beneficiile funcției de mijlocitor al comerțului cu produse orientale în Transilvania prin teritoriul ei¹²⁵.

Chiar și în lăuntru Moldovei, regimul negoțului brașovean a suferit variații în funcție de raporturile politice dintre cei doi parteneri. Liber-

¹²⁰ M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti*, II, p. 676—677.

¹²¹ *Ibidem*, p. 731—732.

¹²² *Ibidem*, p. 740—742.

¹²³ *Ibidem*, p. 710—711.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 742—745; v. și 759—761.

¹²⁵ Mai mult încă, în momentele de criză acută a raporturilor sale cu Ungaria, Moldova bloca, în înțelegere cu Polonia, trecerea vaselor spre Chilia, în amonte de Dunării, cum s-a întîmplat în 1429 din ordinul lui Alexandru cel Bun; din 1438 s-a păstrat un proiect polon de deviere spre Polonia și Boemia a produselor importate din Orient prin Chilia; v. Ș. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, p. 432. Aceste acțiuni și proiecte constituiau o amenințare serioasă pentru legătura Brașovului cu lumea pontică; reacția lui Iancu de Hunedoara în 1448, ocuparea Chilie, a creat situația ideală pentru comerțul pontic al regatului ungar.

tatea de negoț era desigur foarte largă, dar apar în privilegiile domnești și unele îngrădiri, manifestare a tendinței de a asigura o funcție și negustorilor localnici. Astfel, Ștefan, fiul lui Alexandru, recunoaște în 1437 brașovenilor dreptul „să-și vîndă marfa lor, în toată țara noastră, numai cu cotul să nu vîndă”¹²⁶, ceea ce însemna că vînzarea cu amănuntul era rezervată autohtonilor, fragment salvat dintr-un drept de depozit general abandonat. În 1449, deși la această dată presiunea regatului ungar era la culme, domnia încă rezerva localnicilor desfacerea cu amănuntul a postavului: „însă pînza și boboul să le vîndă cu cotul, iar postavul să-l vîndă cu bucata, cu cine vor neguța”¹²⁷.

Variatatea sistemelor de vămuire înglobate în sistemul vamal al Moldovei face dificilă, dacă nu chiar imposibilă, compararea taxelor vamale la care erau supuși liovenii și brașovenii¹²⁸.

Comerțul Bistriței cu Moldova nu a fost supus, pînă în secolul XVI, regimului depozitului obligatoriu, probabil pentru că cel de al treilea centru comercial sînesc din Transilvania nu era sediul unui trafic intens în schimburile între Apus și Răsărit; comerțul între Bistrița și Moldova s-a desfășurat potrivit tarifului vamal stabilit de Stibor de Stiboricze, voievodul Transilvaniei, și celui fixat de Alexandru cel Bun, acesta din urmă pierdut¹²⁹.

O știre de primă însemnătate ne-a parvenit cu privire la politica lui Alexandru cel Bun față de negoțul tătar. Scrisoarea din 14 martie 1428 a hanului Hoardei de Aur, Ulug Muhamed, către sultanul Murad II, atestă oprirea de către domnul Moldovei a circulației negustorilor tătari prin țara sa spre ținuturile turcești: „Deși v-am fi trimis oameni, nu i-am fi putut pune pe drumuri, căci românii (Ulak) ziceau că nu pot trece [...] Așa sînd lucrurile comunică-mi cum ar fi mai bine să-l înlăturăm dintre noi pe ghiaurul ăsta de român. Negustorii pârtași mergînd și venind pe uscat și pe apă, să vadă traiul sârmanilor sâraci”¹³⁰.

Informații mult prea lacunare pentru a îngădui reconstituiri sigure de ansamblu ne-au parvenit cu privire la comerțul genovez în Moldova și la regimul acestuia. Din știri privitoare la mijlocul secolului al XV-lea se poate deduce că o vamă genoveză funcționa la Cetatea Albă, desigur

pentru negoțul genovez, semn al unei neîndoielnice autonomii comerciale genoveze în acest însemnat port pontic¹³¹. Penetrația genovezilor în comerțul Moldovei și relațiile lor cu Lwów-ul sînt și ele incontestabile¹³², deși nu sîntem în măsură să stabilim condițiile în care s-au desfășurat. Sigur este că în primele decenii ale secolului al XV-lea, genovezii puteau circula cu mărfurile lor pînă la Lwów pe drumul moldovenesc. Hotărîrea regală din 1444, care a reînnoit dreptul de depozit al Lwów-ului, atestă prezența în oraș a negustorilor „transmarini”, între care și „mercatores italici”, interzicîndu-le în același timp să desfacă în Moldova mărfurile cumpărate în centrul rutean, pentru a nu prejudicia interesele negustorilor lioveni¹³³. Dacă încordarea care a intervenit în aceiași ani între Moldova și Genova, a cărei conducere a luat hotărîrea de a aplica represalii comerțului moldovenesc, pe mare și pe uscat, ca urmare a confiscării de către voievodul Ștefan a mărfurilor unui mare negustor genovez¹³⁴, a fost sau nu în legătură cu îngrădirea de către poloni a activității comerciale a genovezilor în Moldova, e o chestiune care nu poate fi soluționată pornind de la informațiile disponibile. Oricum, raporturile moldo-genoveze au suferit de acum înainte o serioasă deteriorare, care s-a prelungit pînă spre sfîrșitul sistemului pontic genovez, în 1475¹³⁵.

Modificarea politicii comerciale a domnilor Moldovei. Și în Moldova ca și în Țara Românească, modificarea politicii comerciale a domniei — în raport cu principalul partener comercial — a fost urmarea unei schimbări decisive a contextului politic internațional; ca și în cazul Țării Românești, și în cel al Moldovei, factorul decisiv nou al acestui context

¹³¹ B. P. Hasdeu a semnalat existența unui privilegiu al lui Alexandru cel Bun în favoarea negoțului genovez în Moldova; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 184 a acceptat autenticitatea actului, care a fost însă respinsă justificat de N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 119.

¹³² În 1443, genovezul Christophoro Frago transportă din Lwów spre Moldova o însemnată cantitate de postav; I. Nistor, *op. cit.*, p. 31.

¹³³ „... secundo, ut mercatores italici vel alii quicumque pagani vel christiani de transmaritimis partibus, cum mercibus quibuscumque Leopoli venientes, ipsas merces sive res quascumque ultra depositum Leopoliense ducere non valeant neque praesumant, sed omnia ibidem deponere et vendere debent, venditisque mercibus predictis et aliis in Leopoli comparatis, illas in Valachia vendere non audeant, sed trans mare vendendo transferre teneantur, ne incolis, mercatoribus et deposito Leopoliensis civitatis praeiudicium causarent vel quovismodo inferrent; si autem contra nostram presentem inhibitionem mercatores Italici vel alii quicumque pagani vel christiani de transmaritimis partibus in Valachia eorum merces vel res quascumque venderent, excedentes, extunc ipsis civibus et consulibus Leopoliensibus presentibus omnimodam damus facultatem de talibus excessoribus et huius decreti transgressoribus penas secundum exigentiam et estimationem mercium transgredientis vel transgrediencium cum moderamine favoris capere et tollere”; *Akta grodzkie i ziemskie*, V, p. 133—134; cf. I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 185.

¹³⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 16—21.

¹³⁵ De remarcat că încordarea pare a se fi extins și la Polonia; *ibidem*, p. 22—23.

¹²⁶ M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti*, II, p. 709—710.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 743—745; confirmat mai pe larg în 1452, *ibidem*, p. 759—762 și de Ștefan cel Mare în 1458; I. Bogdan, *Documentele*, II, p. 261—265.

¹²⁸ Pentru cele trei formule de vămuire în Moldova secolelor XV—XVI — pe valoare, pe greutate (sau capacitate) și pe bucată —, v. I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen im 15. und 16. Jahrhundert*, în „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich”, 36, 1912, 1—2, p. 244—245.

¹²⁹ Hurmuzaki, XV, 1, p. 7—8.

¹³⁰ M. D. Popa, *Aspecte ale politicii internaționale a Țării Românești și Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun*, în „Revista de istorie”, 31, 1978, 2, p. 234—255 și considerațiile de la p. 262—264. Autorul consideră, probabil justificat, că măsura lui Alexandru cel Bun privea nu numai tranzitul tătar spre Imperiul otoman, dar și „comerțul practicat de tătari în interiorul țării”. Ne-am afla așadar în fața unui caz de aplicare absolută a dreptului de depozit în raporturile cu unul din partenerii comerciali ai Moldovei.

modificat a fost Imperiul otoman, a cărui expansiune la Dunăre și în bazinul pontic a răsturnat direcțiile inițiativelor politice și a dat naștere unei noi structuri a raporturilor internaționale. Comerțul și politica comercială s-au adaptat la noua situație creată de expansiunea otomană.

În destinul istoric al Moldovei, Imperiul otoman a început să cîntărească covîrșitor o dată cu ocuparea Constantinopolului și cu instaurarea controlului otoman la Strîmtori. Evenimentul prevestitor al îndelungatei hegemonii otomane a fost somația adresată de Poartă tuturor puterilor riverane de a-i recunoaște autoritatea și de a se supune plății tributului¹³⁶. În 1455—1456, după amînări și deliberări prelungite, Moldova a acceptat termenii somației¹³⁷.

De la început, prin însuși textul actului sultanal care confirma plata tributului de către Moldova, componenta comercială a acordului era afirmată. Luînd act de încheierea păcii și de „înlăturarea dușmăniei” dintre el și Petru, domnul Moldovei, sultanul Mehmet al II-lea adăuga: „și am poruncit ca negustorii aflați în ținuturile sale, la Akkerman, să vină cu corăbiile lor și să facă alîșverîș cu locuitorii la Adrianopol, și la Bursa și la Istanbul”¹³⁸. Clauza comercială a înțelegerii moldo-otomane răspundea unui interes esențial al Moldovei, anume acela al principalei legături a comerțului internațional care îi străbătea teritoriul. Dar asigurarea continuării funcției drumului moldovenesc răspundea în același timp și unui interes comercial de prim plan al Poloniei, care a avut o participare însemnată dacă nu la elaborarea clauzelor acordului moldo-otoman, cel puțin la acceptarea de către Moldova a ultimatumului sultanului Mehmet al II-lea¹³⁹. Acordul amintit nu pare așadar a fi modificat esențial datele comerțului extern al Moldovei și ale legăturii comerciale internaționale care îi străbătea teritoriul; abia evenimentele militare și politice din ultimul sfert al secolului al XV-lea aveau să determine modificări majore și pe plan comercial.

Răspunzînd încercărilor puterilor pontice de a se elibera de sub regimul tributului otoman și de a restaura libertatea comerțului în Marea Neagră, Mehmet al II-lea integrează în cursul a trei mari expediții pozițiile cheie ale litoralului acesteia în stăpînirile sale: 1461, cucerirea Trapezuntului și a întregului țărm nordic al Asiei Mici; 1475, cucerirea Caffei și lichidarea pozițiilor nord-pontice ale Genovei și Veneției; 1484, cucerirea Chiliei și Cetății Albe. Lupta lui Ștefan cel Mare cu turcii, segment al unei mari înfruntări pentru libertatea Mării Negre și a Dunării, s-a încheiat printr-o înfrîngere cu consecințe excepționale și de

¹³⁶ Ș. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453—1484)*, în „Münchener Zeitschrift für Balkankunde”, I, 1978, p. 219.

¹³⁷ Idem, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle*, în „Revue roumaine d'histoire”, XIII, 1974, 3, p. 447.

¹³⁸ M. M. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, I, 1455—1774, București, 1976, p. 2.

¹³⁹ Ș. Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle*, p. 445—461.

lungă durată. Controlînd acum toate centrele însemnate ale Mării Negre, în primul rînd zăvorul acesteia, Imperiul otoman începe exploatarea economică a teritoriilor riverane. Încercarea lui Ștefan de a preîntîmpina definitivarea dominației otomane asupra pozițiilor pontice ale Moldovei, în colaborare cu Polonia, efort în vederea căruia a acceptat să presteze omagiul vasalic regelui Cazimir (Colomeea, 1485) a devenit caducă o dată cu încheierea păcii turco-polone¹⁴⁰. Moldova era prinsă într-un ax vertical de interese otomane și polone convergente sau conciliate care avea să constituie aspectul principal al situației ei internaționale pînă în secolul XVIII. Orientîndu-și politica externă în funcție de această realitate, Ștefan a încheiat la rîndul său pacea cu turcii, așezată sub garanția alianței sale reînnoite cu Ungaria, și a rupt hotărît legătura stabilită la Colomeea cu Polonia. Noua orientare a deschis ultima fază a politicii sale externe, confruntarea cu Polonia, desfășurată pe plan politic, militar și, aspect mai puțin cunoscut, comercial. Echilibrul politic polono-otoman consacrat de pacea între cele două state a constituit cadrul în care s-a desfășurat încercarea domnului Moldovei de a pune capăt vechiului regim comercial, al liberei circulații între Lwów și Marea Neagră, prin țara sa, și de a conferi negustorilor acesteia funcția de intermediari obligatorii între Polonia și Imperiul otoman.

Pacea turco-polonă și confirmările ei succesive au stipulat, în termeni generali, libertatea comerțului între cele două state, ceea ce presupunea circulația nestingherită a negustorilor lor prin teritoriul Moldovei spre punctele de destinație comerciale fixate¹⁴¹. Dar acordului comercial turco-polon, Ștefan i-a opus propria sa concepție pe care a pus-o în practică începînd de la o dată care nu poate fi precizată, dar care în orice caz e legată de noua situație creată Moldovei prin pacea turco-polonă. Îndată după moartea lui Ștefan, încercînd să reglementeze din nou relațiile sale cu Imperiul otoman, conducerea statului polon a trimis la Poartă o însemnată solie, ale cărei instrucțiuni cuprindeau și prevederi de ordin comercial. Revelația cea mai însemnată a acestui text pentru înțelegerea politicii lui Ștefan se referă la măsurile pe care acesta le-a luat pentru a opri circulația negustorilor poloni și turci prin țara sa, fie direct, fie prin vămile exorbitante pe care le-a impus pe mărfurile lor: „Velit precipere — urma să recomande solia polonă sultanului Baiazid al II-lea — quod libere mercatores vadant, quorum libertatem olim Joannes Stephanus Woyevoda Walachie violabat, non permittebat mercatores turcos ad nos venire et nostros ad vos et quando non potuit transitum facere prohibere, tunc imponebat vectigalia maxima gravando sicque eos depactando, propter quas depactiones mercatores non venibant, qui tempore patris vestre serenitatis libertatem habuerunt et crescebat amicitia fraterna inter dominos. Crescebant etiam thesaurorum augmenta et

¹⁴⁰ Idem, *De la Colmea la Codrul Cosminului (Poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea)*, „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 535.

¹⁴¹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 296—297.

pax viguit tuta". („Să binevoiască să ordone ca negustorii a căror libertate odinioară o încălca Ioan Ștefan voievodul Moldovei să meargă liber; [acesta] nu îngăduia ca negustorii turci să vină la noi și ai noștri la voi și când nu putea împiedica tranzitul, atunci impunea taxe foarte mari, apăsându-i și storcându-i astfel [încît] din pricina acestor stoarceri nu [mai] veneau negustorii; [care negustori] în timpul tatălui Serenității Voastre aveau [această] libertate, [și astfel] prietenia fraternă creștea între stăpînii [lor]. Sporeau însă și tezaurele iar pacea era trainică")¹⁴². După aproape un secol de la instituirea sa, regimul privilegiului pentru lioveni a fost anulat de noua politică a lui Ștefan. Noua orientare comercială a fost direct legată de desprinderea Moldovei din legătura cu Polonia instituită de Petru Mușat; produs al unui context internațional care se manifestase prin suzeranitatea polonă asupra Moldovei, privilegiul a încetat să funcționeze o dată cu modificarea acestui context și cu încetarea suzeranității polone. Cu încercarea lui Ștefan de a asigura Moldovei funcția de intermediar comercial între Imperiul otoman și Polonia s-a manifestat un nou curs de politică comercială a cărui aplicare intermitentă avea să alterneze cu revenirile la vechiul regim comercial, cel al privilegiului liovenean, și la încadrarea în realitatea nouă impusă de acordurile polono-otomane care aveau să prevaleze în cele din urmă. Oscilațiile între cele două tendințe au urmat îndeaproape vicisitudinile situației politice.

Primii urmași ai lui Ștefan au urmat linia de politică comercială pe care acesta a fixat-o spre sfîrșitul domniei sale. Bogdan, deși prin pacea încheiată cu Polonia în 1510 se angaja să permită libera trecere a negustorilor poloni spre Turcia și Țara Românească, interzice în fapt trecerea acestora spre Dunărea de Jos¹⁴³. La începutul domniei lui Ștefăniță, sensul autentic al înfruntării e relevat de instrucțiunile unei solii regale polone trimisă la noul domn: „Secundo: quod sit libertas eundi in Turciam mercatoribus subditis sue Maiestatis juxta privilegia et federa antiqua, alioquin esset ea res inconueniens mutue concordie, amicitie et federi-

¹⁴² J. Garbacik, *Materiały do dziejów dyplomacji Polskiej z lat 1486—1516* (Kodeks zagrzebski), Wrocław—Warszawa—Kraków, 1966, p. 126. Concepția polonă despre libertatea acordată negustorilor moldoveni de a face comerț în Polonia e limpede exprimată de Ioan Albert în 1499, anul încheierii păcii moldo-polone: „subditisque suis mercatoribus cum mercibus generis et manierei cuiuslibet ad civitatem nostram Leopoliensem mercature gracia veniendi seu mittendi in eademque civitate nostra Leopoliensi mercandi et merces quaslibet, quas secum adduxerint seu illuc duxerint, exponendi, vendendi, res pro rebus commutandi et cambiendi et tandem in eadem civitate nostra standi, morandi et pausandi, quamdiu res et merces ipsorum vendiderint, vel pro rebus aliis commutaverint, exinde ad propria cum rebus et mercibus eorum si illas habuerint, redeundi tute, libere, secure sub tutela et protectione nostra...”; Hurmuzaki, II, 2, p. 446. E evident că hotarul liberei circulații a negustorilor moldoveni în Polonia era Lwów-ul.

Intr-o cu totul alta perspectivă decît cea a studiului de față și încadrată într-o coerență de idei proprie, tema instituirii protecționismului comercial în Moldova de către Ștefan cel Mare a fost susținută de B. Cimpina, *op. cit.*, p. 32.

¹⁴³ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 111.

bus; quodque cives leopolienses habent privilegia vetera de emporio et depositorio suo que illis per Maiestatem regiam violari non possunt"¹⁴⁴. („În al doilea rînd: negustorii supuși ai Majestății Sale să aibe libertatea de a merge în Turcia potrivit privilegiilor și tratatelor străvechi, altminteri ar fi o situație nepotrivită cu concordia mutuală, cu prietenia și cu tratatele; iar cetățenii lioveni să aibe vechile lor privilegii cu privire la emporiul și dreptul lor de depozit, care nu le pot fi încălcate de către Majestatea Regală."). Termenii instrucției regale care insista în favoarea restaurării vechiului raport comercial între Polonia și Moldova — întemeiat pe de o parte pe privilegiul liovenilor și libera lor circulație spre Imperiul otoman și Țara Românească, iar pe de altă parte pe dreptul de depozit absolut al Lwów-ului — dau la iveală evoluția concepției comerciale a domniei Moldovei. Refuzul Poloniei de a suprima în favoarea negustorilor moldoveni depozitul obligator la Lwów a atras represaliile comerciale ale domniei, în primul rînd anularea esenței însăși a privilegiului acordat liovenilor, libera lor circulație prin Moldova.

După campania victorioasă a lui Soliman al II-lea în Moldova în 1538, cursul politicii comerciale devine mult mai oscilant. Tratatul moldo-polon din 1539 confirmă vechea libertate de circulație a negustorilor poloni spre Imperiul otoman¹⁴⁵. Dar, restaurat în domnie, Petru Rareș revine la politica de îngrădire a comerțului polon în țara sa. Instrucțiunile înmîinate în primăvara anului 1546 solului polon trimis la Petru Rareș iau act de hotărîrea sa de a înființa „obroace“ la hotar pentru comerțul cu boi, îngrădire pe care regele o consideră inacceptabilă; fapt semnificativ, regele condamnă măsura în numele tratatului turco-polon care stipula libera circulație a negustorilor între cele două țări¹⁴⁶. În toamna aceluiași an, sensul conflictului apare mai limpede în textul unor noi instrucțiuni regale, înmîinate de data aceasta reprezentanților poloni la comisia mixtă de la hotar. Luînd act de refuzul lui Petru Rareș de a se încadra în prevederile tratatului turco-polon, actul regal constată instituirea de către domn a unui „nou antrepozit, care nu voiește să îngăduie să fie ocolit, iar dacă îngăduie atunci face greutăți acelora care se întorc în statele noastre, le ia mărfurile, îi bagă la închisoare, iar pe unii dintre ei i-a dat morții, prin care fapt este călcat nu numai acest tratat, pe care domnul îl are de la noi, ci și acela pe care îl avem cu împăratul turcesc“. În continuare apare argumentul moldovenesc al controversei: „Dacă vor zice că și negustorilor moldoveni nu le este îngăduit să meargă decît prin [corect: la] Liov, comisarii noștri vor spune că antrepozitul din Liov este străvechi și că după el am dat domnului voievod tratatul, iar că antrepozitele domnului voievod sînt noi, făcute în urma tratatului, astfel că n-ar trebui să pricinuiască pagube supușilor noș-

¹⁴⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943, p. 515.

¹⁴⁵ Hurmuzaki, Supl. II, 1, p. 119, 124.

¹⁴⁶ I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea* București, 1979, p. 107.

tri¹⁴⁷. Dar Iliș, succesorul imediat al lui Petru, reconfirmă polonilor vechea libertate¹⁴⁸. În activitatea lui Alexandru Lăpușneanu, cele două tendințe s-au întâlnit. Începîndu-și domnia sub semnul suzeranității polone reînnoite, Lăpușneanu întărește și el regimul liberei circulații a negustorilor poloni prin țara sa¹⁴⁹. Mai târziu însă el instituie iarmaroace la hotar, unde avea să se desfășoare comerțul moldo-polon¹⁵⁰. Dar în ultimile decenii ale secolului XVI, direcția de politică comercială inaugurată de Ștefan cel Mare o dată cu anularea privilegiului liovean a fost părăsită sub presiunea acțiunii turco-polone conjugate¹⁵¹.

III. DRUM ȘI STAT: DRUMURILE COMERCIALE INTERNAȚIONALE ȘI GENEZA STATELOR ROMÂNE

În cercetarea evului mediu românesc, funcția drumului internațional de comerț în constituirea statelor a fost ignorată pînă cînd Nicolae Iorga, precursor și în acest domeniu ca în atîtea altele, a stabilit corelația între aceste două realități istorice. Cu privirea cuprinzătoare și pătrunzătoare care îi caracterizează opera istorică, N. Iorga a descoperit și subliniat răspicat rolul politic covârșitor, din secolul al XIV-lea, al drumurilor de comerț internaționale care au străbătut teritoriul Țării Românești și Moldovei, punînd în evidență contribuția lor la constituirea celor două state: „Alcătuirea politică îndoită, adică Țara Românească și Moldova — scria istoricul român în 1912 — o cereau și mari nevoi de viață economică universală, care au prezidat la unificarea tîrzie a vieții țărănești libere în jurul celor două centre domnești“. Și, după înfățișarea drumurilor care legau Carpații meridionali de linia Dunării și a împrejurărilor apariției legăturii comerciale a Poloniei prin Moldova, autorul conchidea: „Ca și principatul muntean, ea, Moldova, a păzit drumul, a garantat liniștea, a asigurat comerțul“¹⁵². „S-a observat cu dreptate și am spus-o mai de mult — afirmă istoricul român în 1920 — că întemeierea Principatelor noastre, întîi principatul Țării Românești în Argeș, pe la 1300, și pe urmă principatul Moldovei, la Baia, pe la 1360, a fost în legătură cu o arteră de comerț care trecea de la Miazănoapte la Miazăzi, sau mai bine, cu cele trei ramificări ale ei care s-au diferențiat pe urmă, trecînd prin principatul muntean, pe lîngă una sau două care treceau prin Moldova“¹⁵³. Și, doi ani mai târziu, în cadrul unui ciclu de conferințe ținute la Sorbona: „Linia de comerț a Dunării de Jos avea

să dea naștere unui stat, iar cealaltă linie comercială, a Crimeii și a Caffei [...] avea să creeze un alt stat paralel cu celălalt, care s-a întemeiat mai întîi în Carpați, pentru a coborî curînd pînă la Dunăre. Această a fost necesitatea întemeierii, cu rasa română, a unui principat român de o parte, pentru a sluji linia Dunării inferioare, și aceea a întemeierii, după cîteva zeci de ani, spre 1359—1360, a principatului Moldovei, în văile Nistrului, Prutului și Siretului“¹⁵⁴. Ideea și-a găsit întruparea supremă în lucrarea care înscrie în titlul ei gîndirea autorului: *Drumurile de comerț creatoare ale statelor românești* (București, 1928)¹⁵⁵.

Viziunea lui Nicolae Iorga despre raportul drum — stat în geneza Țării Românești și Moldovei a fost preluată, integral sau parțial, de unii din cei mai de seamă medievști din generația elevilor săi. Încercînd să explice dualitatea statală în istoria medievală a românilor, P. P. Panaitescu așeza în rîndul întîi între factorii creatori de stat în istoria noastră în secolul al XIV-lea „deschiderea de drumuri comerciale“¹⁵⁶. Mai categoric însă, cercetînd împrejurările apariției arterei internaționale principale care a străbătut Moldova, din secolul al XIV-lea, Gh. I. Brătianu constata că principatul, la începuturile sale, s-a instituit paznic al acestui drum comercial în devenire, că „aici drumul a putut să creeze statul“¹⁵⁷.

Modificarea în deceniile din urmă a unghiului de vedere al cercetării asupra întemeierii statelor române, deplasarea accentului investigației asupra proceselor social-economice interne — dezvoltarea bazei economice și constituirea unei clase nobiliare feudale, generatoare de stat feudal — a condamnat la uitare dacă nu chiar la discredit concepția lui N. Iorga asupra funcției creatoare de stat a marelui drum internațional de comerț în istoria noastră medievală. Și totuși, adîncirea în ultimul timp a conceptului însuși de „întemeiere“ a statelor noastre medievale, înțeleasă astăzi ca un proces extrem de complex și de lungă durată, ca de altminteri geneza oricărui stat feudal, și cuprinderea sa în realitățile de istorie generală cărora le aparține și fără de care nu poate fi corect descifrat, au readus la suprafață corelația drum — stat stabilită de N. Iorga, integrînd-o, cu nuanțările de rigoare, impuse de investigația cea mai recentă, în țesătura de factori care au dat naștere statelor medievale române. Să încercăm să desprindem locul drumului comercial în acest complex de factori.

¹⁵⁴ N. Iorga, *Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient au Moyen Age*, Paris, 1924, p. 93—94.

¹⁵⁵ Spre sfîrșitul activității sale, istoricul și-a atenuat în oarecare măsură teza, repetat și răspicat afirmată în trecut, despre drumurile comerciale și geneza statelor române: „... ar fi o greșeală să se creadă — afirma el în 1939 — că numai drumurile de comerț au creat țările noastre“; N. Iorga, *Elemente economice în cultura noastră, în Conferințe și prelegeri*, București, 1943, p. 50.

¹⁵⁶ P. P. Panaitescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?*, în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 132.

¹⁵⁷ Gh. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, București, 1940, p. 111.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 121.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 146—147.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 187.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 194—196.

¹⁵¹ I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen*, p. 246—247.

¹⁵² N. Iorga, *Trei lecții de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912, p. 23—24.

¹⁵³ N. Iorga, *Drumuri vechi*, București, 1920, p. 9—10.

Încetarea monopolului bizantin asupra Mării Negre, odată cu instaurarea cruciaților la Constantinopol (1204), a transformat bazinul pontic, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și îndeosebi în secolul următor, în principala verigă a comerțului între lumea mediteraneană și Asia Centrală și Răsăriteană, cel mai de seamă mijlocitor al marelui comerț internațional, care a contribuit masiv la modificarea realităților social-economice și politice ale Europei. Marea Neagră, unde, potrivit unui izvor venețian autorizat de la mijlocul secolului al XIV-lea, se afla „izvorul tuturor mărfurilor” și căile de acces spre ea devin obiectul unei aprigi concurențe, manifestată prin multiple și îndârjite confruntări politice și militare. Trei mari conflagrații veneto-genoveze, cu largi aderențe în rîndul forțelor politice ale lumii mediteraneene și pontice, au fost urmarea nemijlocită a rivalității celor două republici comerciale pentru controlul comerțului Mării Negre.

Atracția bazinului pontic s-a exercitat puternic nu numai asupra lumii mediteraneene dar, cu un decalaj de aproximativ un secol, și asupra Europei Centrale, și a Mării Baltice — arie acoperită în mare măsură de regimul Hansei —, zone care s-au străduit să intre direct sau măcar indirect în contact cu Marea Neagră, devenită principalul loc de întâlnire a drumurilor comerciale care legau Europa și Asia.

Circulația mărfurilor între Europa Centrală, respectiv Baltica și Marea Neagră, cîștigă în intensitate în secolul al XIV-lea, iar controlul drumurilor care asigurau această legătură a generat rivalități nu mai puțin înverșunate între puterile acestei părți a continentului decît cele care au opus thalasocrațiile mediteraneene pentru bazinul pontic. Așadar, în cursul secolului XIV, Marea Neagră a devenit locul de întâlnire principal al marilor linii ale comerțului internațional, al itinerariilor asiatice, mediteraneene și central-europene; sau, pentru a invoca formula fericită a celui mai de seamă cercetător al istoriei Mării Negre, Gh. I. Brătianu, aceasta devenise acum „placa turnantă” a economiei de schimb „mondiale”, bazinul colector și redistribuitor al unor mari artere maritime, fluviile și terestre.

Două serii de desfășurări pe plan internațional, concomitente, studiate de cercetările recente, au influențat decisiv evoluția legăturilor continentale cu Marea Neagră: ofensiva puterilor creștine în Europa Răsăriteană împotriva Hoardei de Aur, care a pierdut acum însemnate teritorii în aria apuseană a dominației ei, și instaurarea controlului genovez asupra țărmului nordic și apusean al Mării Negre, inclusiv gurile Dunării, de asemenea în detrimentul hegemoniei mongole; modificări politice și teritoriale strîns legate de interesele comerțului internațional și în mare măsură determinate de acestea. În acest context politic modificat s-au dezvoltat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea legăturile comerciale între Europa Centrală și Marea Neagră prin teritoriul românesc, cuprins acum în marele trafic de mărfuri între Orient și Occident.

Instalarea genovezilor la gurile Dunării ca putere dominantă și efortul regalității angevine din Ungaria de a deschide prin teritoriile sale o

legătură comercială cu Marea Neagră, pentru interesele propriului său negoț și pentru a-și asigura participarea la beneficiul tranzitului de mărfuri între Occident și lumea orientală, s-a aflat la originea principalului drum al Țării Românești, cel care lega Brașovul cu Brăila și de aici cu bazinul pontic. În 1358, Ludovic de Anjou creează o zonă de imunitate vamală între rîurile Ialomița și Siret, în folosul brașovenilor, principalii agenți și beneficiari ai noului itinerar comercial; în anul următor se deschide o nouă etapă a conflictului dintre regatul ungar și Țara Românească, în cadrul căreia un rol important a revenit luptei pentru controlul segmentului de drum dintre Brașov și Brăila și, desigur, pentru teritoriul pe care îl străbătea. La capătul acestei lupte, în cursul căreia Țara Românească atinge și în răsărit hotarul ei istoric, își desăvîrșește independența și se înzestrează cu instituțiile statului de sine stătător, drumul comercial Brașov—Brăila s-a aflat sub controlul Țării Românești. În 1368, moment însemnat în fixarea pe termen lung a raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria, privilegiul brașovenilor pentru circulația și negoțul pe drumul Brăilei e reinnoit, dar nu de Ludovic, ca în 1358, ci de Vlaicu. În lupta pentru controlul segmentului Brașov — Dunărea de Jos din marele drum continental european care lega Europa Centrală de Marea Neagră, prin Ungaria și Transilvania, Țara Românească a sfîrșit prin a-și face recunoscut dreptul.

Și în cazul Moldovei, lupta pentru controlul drumului internațional de comerț a coincis cu etapa finală a întemeierii statului. Se știa mai de mult că închegarea teritorială, în limitele sale istorice, a celui de al doilea stat românesc s-a desăvîrșit prin înglobarea „parathalasiei” — litoralul mării —, emancipată de sub dominația tătară, fapt petrecut între sfîrșitul domniei lui Petru Mușat și începutul domniei lui Roman, care înseamnă evenimentul în titulatura sa prin adăugirea formulei „domn de la munte pînă la țărmul mării”. Ca și în cazul Țării Românești, și aici, această ultimă etapă de închegare teritorială a statului a fost însoțită de afirmarea domniei autocrate și de înființarea Mitropoliei, instituții ale statului de sine stătător. Dar, fapt la fel de important, aceste înnoiri au coincis cu o nouă orientare externă în care firul drumului comercial apare în evidență.

În 1386, genovezii din Caffa în plin război cu tătarii, stabilesc legătura cu principatul Moldovei lui Petru I, prin Cetatea Albă — termen *ante quem* al eliberării acesteia de sub tătari; un an mai tîrziu, Moldova aceluiași domn își orientează politica externă spre Polonia, care și-a restaurat stăpînirea asupra Rusiei haliciene (înstituirea raportului feudovasalic prin omagiul de la Lwów, 1387); desfășurări pe plan politic cărora e legitim să se presupună că le-a corespuns instituirea unei noi legături comerciale între Polonia și Marea Neagră controlată de genovezi. Acum s-a produs deplasarea sesizată încă de mult de istoricii români și poloni de la drumul tătăresc (*via tartarica*), — care lega Lwów-ul și întinsa zonă din Europa Centrală și Marea Baltică, al cărei comerț cu Orientul îl centraliza, cu Marea Neagră, prin Polonia și stepa nord-pontică —,

la drumul moldovenesc (*via valachica*). Informația izvorului nu demult descoperit în arhivele Genovei cu privire la legătura stabilită între Caffa și Moldova în 1386 dă consistență ipotezei acelora dintre istorici care au fixat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea deplasarea spre Moldova a marelui itinerariu care lega Lwów-ul cu Marea Neagră și a făcut chiar posibile însemnate precizări cronologice în legătură cu această mutație decisivă.

Împrejurările apariției celor două drumuri ale comerțului internațional în Țara Românească și Moldova au determinat și statutul lor, definit în raport cu interesele comerciale ale statelor vecine, pentru care cele două țări române constituiau poarta spre Marea Neagră: regatul ungar și regatul polon. Regimul drumurilor în raport cu cele două state vecine a fost înscris în privilegiile acordate orașelor care îndeplineau funcția de etapă obligatorie a legăturii cu Marea Neagră: Brașovul și Lwów-ul. Prototipul și conținutul esențial al acestor privilegii au fost rezultatul negocierilor și al compromisului dintre regatul ungar și Țara Românească în vremea lui Ludovic de Anjou și Vlaicu și, respectiv, între Polonia și Moldova, cu toată probabilitatea în zilele lui Vladislav I Iagiello și ale lui Petru I. Privilegiile comerciale acordate de domnii români orașelor Brașov și Lwów au fost o parte constitutivă esențială a raporturilor lor cu cele două regate vecine¹⁵⁸.

Sensul predominant al celor două serii de privilegii, conținutul lor principal, era asigurarea libertății de circulație a brașovenilor și liovenilor la gurile Dunării și Marea Neagră și a traficului lor nemijlocit cu centrele comerțului pontic. Așadar, prin mijlocirea acestor privilegii, Ungaria și Polonia și-au fixat și apoi menținut legătura deschisă cu Marea Neagră prin Țara Românească și Moldova, impunând astfel unul din obiectivele principale ale intereselor și politicii lor comerciale. Privilegiile eliminău posibilitatea instituirii dreptului de depozit de către domnia Țării Românești și a Moldovei și deci a întreruperii acestei legături directe; aplicarea acestei modalități a protecționismului comercial medieval de către domnii români era așadar exclusă cât timp dănuia regimul creat de privilegiile originare. Mai mult încă, raporturile comerciale sancționate de aceste privilegii erau neparitare, întrucât negustorii Țării Românești nu puteau depăși Brașovul și Țara Birsei, iar cei ai Moldovei nu aveau dreptul să treacă dincolo de Lwów, ocrotite și unul și celălalt de dreptul de depozit conferit lor de regalitatea ungară și, respectiv, polonă.

În schimb, cele două state române, adică domnii lor, și-au afirmat dreptul de a participa la beneficiul exploatării drumurilor de comerț internațional care le străbăteau teritoriul; această participare s-a realizat prin sistemul de vămi impuse asupra circulației mărfurilor pe segmen-

¹⁵⁸ Unii istorici, ca P. P. Panaitescu și C. Racoviță, au derivat chiar raportul feudo-vasalic dintre Polonia și Moldova din legătura generată între cele două țări de drumul comercial.

tele de drumuri comerciale pe care le controlau. O sensibilă deosebire se constată între regimul vamal convenit pentru comerțul brașovean prin și în Țara Românească, caracterizat prin foarte largi degrevări de taxe, și cel al negoțului liovean prin și în Moldova, supus unei taxări mai riguroase și chiar unor rudimente de drept de depozit. Deosebirea între cele două regimuri vamale își are explicația în originea lor diferită: în vreme ce statutul comerțului brașovean în Țara Românească a fost rezultatul unui compromis al cărui punct de pornire fusese efortul regatului ungar de a stabili o legătură teritorială directă cu Dunărea de Jos și Marea Neagră și de a asigura astfel Brașovului libertatea totală în comerțul cu zona bazinului pontic, o tentativă similară nu a existat și nu putuse exista la originile raporturilor comerciale între Polonia și Moldova.

Produs al hegemoniei regatelor ungar și polon în spațiul carpato-danubian, regimul privilegiului pentru brașoveni și lioveni a încetat o dată cu această supremație politică. Stăpîni pe bazinul pontic din a doua jumătate a secolului al XV-lea și controlînd întregul curs al Dunării mijlocii și inferioare de la Buda pînă la vărsarea în Marea Neagră, turcii otomani au organizat după concepția și în folosul lor activitatea comercială pe itinerariile tradiționale. Circulația mărfurilor s-a menținut, dar sensul pulsațiilor comerciale pe aceste itinerarii s-a inversat; negustorii brașoveni și lioveni încetează de a mai fi agenții principali ai acestor legături pe drumurile Țării Românești și Moldovei, tot mai intens bătute, în sens invers, de negustorii turci sau mai degrabă levantini sub protecția puterii otomane, care pătrund în aria de interese a negustorilor transilvani și poloni și, firește, asigurîndu-și libertatea de trecere prin teritoriul Țării Românești și al Moldovei.

Între hegemonia regatelor din Europa Centrală, a cărei manifestare pe plan comercial, în raport cu Țara Românească și Moldova, au fost privilegiile pentru brașoveni și lioveni, și hegemonia otomană, care a asigurat agenților comerțului otoman libertatea de circulație spre Europa Centrală și a inclus apoi cele două țări în regimul capitulațiilor, pînă în secolul al XIX-lea, s-a aflat un scurt interludiu de politică comercială protecționistă a celor două țări române.

Dezvoltată în cadrul favorabil creat de echilibrul marilor puteri ale regiunii, această politică s-a manifestat prin efortul de a impune paritatea în raporturile comerciale cu regatul ungar și cel polon, adică dobîndirea libertății pentru negustorii proprii de a circula dincolo de Brașov și Lwów, cu alte cuvinte de a elimina stavila pe care o constituia pînă atunci dreptul de depozit al celor două orașe; și, cînd acest efort a eșuat, politica protecționistă a celor două state s-a manifestat prin instituirea punctelor comerciale de hotar și asumarea funcției de intermediar obligator între cele două centre și comerțul pontico-danubian. Începutul noului curs de politică comercială a Țării Românești în raport cu Ungaria aparține domniei lui Vladislav al II-lea (1446—1456), iar manifestarea sa cea mai viguroasă lui Radu cel Frumos și Neagoe Basarab; în

Moldova, cursul nou a fost inițiat de Ștefan cel Mare, după pierderea Chilie și Cetății Albe, în contextul creat de acest eveniment și a continuat sub succesorii săi pînă la mijlocul secolului al XVI-lea.

În concluzie, pentru a reveni la problema drum — stat în viziunea lui Nicolae Iorga:

1. — Drumul nu a „creat” statul, cum afirmase marele istoric, în exuberanța descoperirii unei deosebite însemnate corelații a istoriei noastre; și totuși nu e mai puțin adevărat că drumul comercial și lupta pentru controlul acestuia a fost o componentă hotărîtoare a etapei finale de constituire a statului feudal, atît în cazul Țării Românești cît și al Moldovei; ea a precipitat constituirea teritorială a celor două state în limitele lor istorice și a imprimat direcția acestui proces (gurile Dunării și Marea Neagră).

2. — Asigurarea controlului asupra marilor drumuri comerciale, aspect însemnat al desăvîșirii întemeierii celor două state, a fixat și una din direcțiile principale ale politicii lor externe timp de un secol și jumătate. Legăturile politice externe dezvoltate în raport cu funcționarea acestor drumuri și rivalitățile și conflictele derivate din utilizarea și concurența lor în secolele XIV—XV au dominat raporturile externe ale celor două țări. Manifestarea cea mai evidentă a acestei realități a fost lupta pentru Chilia și, prin ea, pentru controlul (Moldova și Polonia) sau, respectiv, libera circulație la gurile Dunării (Țara Românească și Ungaria).

3. — Contextul politic internațional în care s-a desăvîșit constituirea statelor române și apariția marilor artere ale comerțului internațional care le străbăteau teritoriul au fixat și trăsăturile dominante ale politicii lor comerciale, înscrise în privilegiile acordate de domnii Țării Românești orașului Brașov și de cei ai Moldovei Lwów-ului, statut a cărui existență s-a prelungit pînă cînd progresul puterii otomane în Marea Neagră și la Dunărea de Jos a modificat sensibil și datele comerțului internațional.

INTREGIRI LA CUNOAȘTEREA VIETII BISERICESTI A ROMÂNILOR ÎN EVUL MEDIU (SECOLUL XIV)*

Raritatea izvoarelor scrise cu privire la românii nord-dunăreni în evul mediu, în vremea care precede constituirea statelor românești și chiar după încheierea acestui proces, se răsfrînge negativ și asupra cunoașterii vieții lor bisericești. Puținele documente care ne stau la îndemînă în această privință ne îngăduie să cunoaștem unele date generale despre organizarea bisericească a românilor — existența mai multor episcopii în spațiul românesc în secolul XIII și apoi înființarea mitropoliilor statelor de sine stătătoare în secolul XIV, dezvoltarea vieții monahale și punerea ei în concordanță cu tendința dominantă în monahismul răsăritean, curentul isihast, confruntarea cu puternica presiune exercitată de catolicism, îndeosebi prin intermediul regatului ungar, și rezistența față de această presiune; rămîne însă cu totul sau aproape cu totul necunoscută viața interioară a bisericii, poziția clerului local în controversele de doctrină, ritualul urmat la săvîșirea tainelor, așadar particularismul liturgic, și alte aspecte ale vieții bisericești a românilor în îndelungatul răstimp al cristalizării vieții lor statale.

Două izvoare, publicate în urmă cu mai bine de cincisprezece ani dar rămase pînă de curînd neobservate în istoriografia noastră, revarsă un fascicol de lumină într-un domeniu aproape cu desăvîșire cufundat în întuneric din pricina tăcerii cvasi-absolute a documentelor cu privire la acest aspect al trecutului nostru. Știrile care ne vin din aceste izvoare nu numai că adaugă informație neașteptată la ceea ce se cunoștea despre viața noastră spirituală în secolul XIV, dar oferă și puncte de reazem solide pentru mai buna înțelegere a datelor anterior cunoscute. Operă a unui misionar franciscan, italian de origine, dar al cărui zel convertitor s-a consumat în cea mai mare parte în slujba regatului ungar, în a doua jumătate a secolului XIV, textele aduse în discuție în studiul de față sînt direct legate de masivul efort de realizare a „unității de credință” — se înțelege catolică — desfășurat în Ungaria și în teritoriile dependente de ea în această vreme.

Dezbinarea bisericească progresivă între Roma și Bizanț, proces complex și de lungă durată, a fost însoțită de o preocupare aproape continuă

* Publicat în „Biserica ortodoxă română”, XCIX, 1981, 1—2, p. 107—122.

de restaurare a unității între cele două biserici. Dar, departe de a fi fost suprimată de încercările de apropiere, prăpastia care le despărțea s-a adâncit neconținut. Inițiată pe terenul primatului și al concurenței pentru ariile de obediență, opoziția de interese și-a găsit teren de manifestare în divergențele dogmatice, pentru a se extinde apoi asupra deosebirilor de ritual. Treptat, de-a lungul secolelor, coborînd în adîncul vieții spirituale, divergențele și conflictul de interese între conducerile celor două lumi și între realitățile politice pe care se sprijineau au luat dimensiunile unui antagonism de civilizații, devenit el însuși o componentă esențială și durabilă a istoriei europene.

Cruciada, mișcare care a postulat explicit sau implicit restaurarea „unității”, a agravat de fapt cezura între cele două biserici și între lumile pe care le reprezentau. Contactul direct și de lungă durată între cruciați și lumea răsăritului ortodox a sporit conștiința marilor deosebiri care îi separau, a devenit prilej de nenumărate fricțiuni și ciocniri de interese și a alimentat puternic ostilitatea dintre cele două confesiuni¹. Asaltul și cucerirea Constantinopolului de către latini în 1204 — realizare a unui program care își croise loc încă dinainte în proiectele conducătorilor apuseni — a dat, prin consecințele sale imediate sau de lungă durată, o acuitate excepțională antagonismului, agravat de actul de forță al ocupației și de politica pe care noua situație i-a inspirat-o papalității. Controlînd direct, în urma cuceririi, centrul însuși al bisericii răsăritene, papalitatea încearcă să suprimă prin toate mijloacele schisma, considerată a fi fost lipsită de orice temei de drept acum, după dispariția patriarhiei grecești din Constantinopol². Începută prin subordonarea ierarhiei răsăritene față de Roma, noua politică a papalității s-a străduit, progresiv, să readucă la unitate bisericile răsăritene în toate privințele, inclusiv sub raportul ritualului³. Aplicarea acestui curs de politică ecleziastică în teritoriile bizantine intrate în stăpînirea cruciaților și pretutindeni în lumea răsăriteană, în sfera de influență a puterilor catolice, a făcut din înfruntarea celor două confesiuni și a componentelor lor definitorii simbolul marilor conflicte politice din acest spațiu.

Cu deosebită rigurozitate a aplicat papalitatea secolului XIV această politică uniformizatoare și unificatoare. Îndeosebi după repudierea de către Bizanț, revenit sub autoritate greacă în 1261, a unirii de la Lyon (1274) — scurtă reconciliere pe care masa populației și clerul grec nu au acceptat-o —, papalitatea nu a mai întrevăzut alte soluții pentru restaurarea unității decît cruciada de recucerire a Constantinopolului sau subordonarea totală, sub toate aspectele, a bisericii răsăritene. Vremea papi-

lor din Avignon a fost și cea a maximei intransigențe a Apusului față de Răsărit în privința modalităților Unirii⁴.

Una din zonele cele mai puternic afectate de efortul papalității de a realiza Unirea, în sensul vederilor ei, a fost regatul ungar și aria sa de expansiune⁵.

La începuturile creștinării ei, Ungaria ezitase între Roma și Bizanț. Cuvîntul hotărîtor a aparținut însă în cele din urmă descendentei lui Arpad care, în persoana lui Geiza și, îndeosebi, a fiului său Ștefan, a optat pentru varianta apuseană a creștinismului, chemat să devină confesiunea oficială a regatului. Această opțiune nu a însemnat însă și dispariția de îndată a confesiunii răsăritene și nici măcar prigonirea ei; dimpotrivă, timp de două secole, ritul răsăritean și instituțiile care îi asigurau existența, bisericile și mînăstirile, și-au menținut pozițiile în regatul ungar. Puternica masă de creștinătate ortodoxă pe care o cuprinsese regatul ungar sub autoritatea sa, vecinătatea teritorială a Bizanțului pînă la sfîrșitul secolului XII, poziția de mijloc pe care o ocupa Ungaria între Imperiul bizantin și cel apusean, au dat naștere unui echilibru extern și intern favorabil menținerii confesiunii răsăritene în hotarele sale. După 1204 însă, echilibrul s-a rupt și în această zonă ireversibil. Prăbușirea Bizanțului și rigorismul politicii papale în problema Unirii au deschis și în regatul ungar vremea reunificării forțate a confesiunilor și a prigoanei confesionale. Oscilantă încă sub ultimii arpadieni, prinși în vârtejul crizei interne a regatului și a situației create de invazia mongolă din 1241 și de urmările acesteia, politica confesională a regalității devine intransigentă sub dinastia angevină, care face din efortul de a reduce la catolicism marea majoritate a populației țării și a provinciilor dependente, una din direcțiile fundamentale ale regimului ei. Îndeosebi după restaurarea pozițiilor regalității, grav zdruncinate în tranziția de la o dinastie la alta, Carol Robert inițiază un vast prozelitism care nu atinge însă punctul culminant decît în timpul domniei fiului său, Ludovic de Anjou (1342—1382). În acțiunea necrutătoare a acestuia față de celelalte credințe din lăuntrul regatului, idealul papalității angevine, expri-

⁴ W. de Vries, *Die Päpste von Avignon und der christliche Osten*, „Orientalia Christiana Periodica“, XXX, 1964, 1, p. 85—128.

⁵ Din vasta bibliografie referitoare la situația creștinismului de rit răsăritean în regatul ungar în evul mediu cităm cîteva din lucrările mai însemnate: E. Darkó, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Weimar, 1933; E. Ivanka, *Griechische Kirche und Griechisches Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn*, în „Orientalia Christiana Periodica“, VIII, 1942, p. 183—194; M. Gyóni, *L'Eglise orientale dans la Hongrie du XIe siècle*, în „Revue d'Histoire Comparée“, XXV, 1947, p. 42—49; Gy. Moravcsik, *The Role of Byzantine Church in Medieval Hungary*, în „American Slavic and East European History“, VI, 1947, p. 134—152; Gy. Györffy, *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szávaszentdemeter (Srmska Mitrovica) aus dem 12. Jhr.*, în „Studia Slavica Acad. Scientiarum Hungaricae“, V, 1959, p. 9—74; Aloisio L. Tăutu, *Griechische Klöster im mittelalterlichen Ungarn*, în „Acta Historica“, Societas Academica Dacoromana, IV, 1965, p. 43—66; J. P. Ripoché, *La Hongrie entre Byzance et Rome: problème de choix religieux*, în „Ungarn Jahrbuch“, VI, 1974—1975, p. 9—23.

¹ W. Norden, *Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergang des Byzantinischen Reiches (1453)*, Berlin, 1903; S. Kindlimann, *Die Eroberung von Konstantinopel als politische Forderung des Westens im Hochmittelalter. Studien zur Entwicklung der Idee eines lateinischen Kaiserreichs in Byzanz*, Zürich, 1969.

² E. Winter, *Russland und das Papsttum*, Berlin, 1960, p. 72.

³ W. de Vries, *Rom und die Patriarchate des Ostens*, München, 1963, p. 191.

mat prin formula *unitas fidei*, s-a îmbinat cu efortul regalității de a asigura obediența populațiilor neungare, covârșitoare numeric. Sub al doilea rege angevin al Ungariei, măsurile confesionale au luat caracter deosebit de coerent și de profund; ele au implicat aspecte decisive ale vieții social-politice și s-au transformat într-o realitate de lungă durată⁶.

Regiunile din nord-vestul Peninsulei Balcanice, pe linia Dunării și a bazinului ei, au constituit unul din principalele terenuri de manifestare a prozelitismului catolic sub manta protecției a regalității ungare. Obiect de contestație între Ungaria și Bizanț⁷, ele au devenit, după prăbușirea dominației bizantine la Dunăre, la sfârșitul secolului XII, motiv de înfruntare între regatul ungar și noile puteri care se afirmau în nord-vestul Peninsulei Balcanice, statul român-bulgar și Serbia⁸. Conflictul cu cel de al doilea țarat pentru regiunea Sirmium, cu centrele principale de la Belgrad și Branicevo, s-a transformat în antagonism total după ce Ioan Asan II a rupt legătura cu Roma iar papalitatea a dat mandat de cruciadă regelui Ungariei, acordându-i dreptul de a anexa și Bulgaria⁹; acum se manifestă hotărât în politica ungară intenția de cucerire a Vidinului, etapă a unui program balcanic mult mai larg. Expansiunea regatului ungar și la sud de Sava și Dunăre și constituirea banatelor de Ozora, So și Mačva, tendința regalității ungare de a cuprinde și Serbia în aria ei de dominație a generat un conflict îndelungat și cu cel de al doilea stat sud-slav.

Pînă în ultimul sfert al secolului XIII, cînd regatul arpadian începe să se dezintegreze sub acțiunea conjugată a factorilor interni de diso-

⁶ Pentru politica confesională a lui Ludovic de Anjou, cadrul de istorie generală în care s-a desfășurat și consecințele ei pe termen lung pentru românii din Transilvania, v. Ș. Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în „Revue roumaine d'histoire”, XVII, 1978, 3, p. 389—407.

⁷ V. Laurent, *La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade*, în „Revue historique du sud-est européen”, XVIII, 1941, p. 109—130; Gh. I. Brătianu, *Byzance et la Hongrie*, în „Revue historique du sud-est européen”, XXII, 1945, p. 145—157; F. Dölger, *Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik*, în „Archivum Europae Centroorientalis”, VIII, 1942, 3—4, p. 315—342 (reprodus în vol. *Paraspora*, Ettal, 1961, p. 153—177); Gy. Moravcsik, *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des Comnènes*, în vol. *Studia byzantina*, Budapest, 1967, p. 314—319; A. B. Urbansky, *Byzantium and the Danube Frontier*, New York, 1968.

⁸ Al. L. Tăutu, *Le conflict entre Johanitsa Asen et Emeric roi de Hongrie (1202—1204)*, (Contribution à l'étude du problème du second empire valaque-bulgare), în vol. *Mélanges Eugène Tisserant*, III, 2, Città del Vaticano, 1964, p. 367—393; J. R. Sweeney, *Innocent III, Hungary and the Bulgarian Coronation: A Study in Medieval Papal Diplomacy*, în „Church History”, 42, 1973, p. 320—334.

⁹ Conflictul între regatul ungar și cel de-al doilea țarat, redeschis în 1231—1232, cînd regele Andrei II ocupă importante centre de la Belgrad și Branicevo, a luat o nouă dimensiune după 1234, cînd papalitatea a investit regalitatea ungară cu misiunea de cruciadă în sud-estul Europei, în Bosnia, Slavonia și apoi și în Bulgaria, care părăsise unirea cu Roma; B. Hóman, *Geschichte des Ungarischen Mittelalters*, II, Berlin, 1943, p. 111—112.

luție și a celor externi, dominația ungară în aceste regiuni a fost un prilej de continuă înfruntare cu Bulgaria și Serbia¹⁰.

Pierdute în mare parte ca urmare a acestei crize prelungite, pozițiile nord-balcanice au fost recuperate după reconstituirea unității regatului de către Carol Robert. Expedițiile acestuia împotriva Serbiei și mai ales cele ale fiului său, Ludovic I¹¹ — atît împotriva regatului sîrb cît și a Vidinului — au readus însemnate teritorii sud-slave sub controlul regatului ungar.

O conjunctură deosebit de favorabilă se crease astfel pentru reluarea și adîncirea efortului misionar în aceste teritorii în care vicisitudinile frecvente ale dominațiilor politice s-au împletit permanent cu alternanțe ale influențelor confesionale. Cel mai de seamă și cel mai cunoscut efort de a impune aici catolicismul aparține vremii lui Ludovic de Anjou, îndeosebi anilor care au urmat cuceririi Vidinului de către oștile regale (1365), cînd expansiunea regatului în direcția Peninsulei Balcanice, programul de cruciadă și „unirea bisericească” s-au îmbinat strîns în politica regelui. Rolul de căpetenie în încercarea de a smulge credinței căreia îi aparținea masa populației din teritoriile sudice ale regatului ungar, dintre care unele de curînd cucerite, și de a o aduce în obediența catolicismului, a revenit acum ordinului franciscan, din rîndurile căruia s-a evidențiat, în cadrul acestui efort, italianul Bartolomeu de Alverna, vicarul Bosniei.

Înființat în 1340, vicariatul Bosniei, subdiviziune teritorială a ordinului franciscan, a cuprins în a doua jumătate a secolului XIV — vremea maximei sale întinderi — o parte din teritoriile sudice dependente de regatul ungar, în care masa covârșitoare a populației era străină catolicismului: Bosnia, provincie tradițional „eretică”, Ozora, Mačva, teritoriile țaratului de Vidin, în măsura în care și cît timp s-au aflat sub controlul direct sau indirect al Ungariei, și banatul Timișoarei¹². În rîndu-

¹⁰ B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, Roma, 1938, p. 126—127.

¹¹ Pentru expansiunea ungară în nordul Peninsulei Balcanice sub Ludovic I de Anjou, v. între altele: A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die Ungarischen Vasallenländer*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, XXXVI, 1885, 1—2, p. 1—44; B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290—1403*, p. 382—388; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină (Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 7—62.

¹² Vicariatul Bosnia era împărțit în mai multe custodii, nominalizate în listele de provincii (provinciale) ale ordinului în sec. XIV; L. Waddingus, *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, IX (1377—1417), Quaracchi, 1932, p. 294—296, unde sint enumerate custodiile vicariatului Bosniei, cu așezările franciscane. În cadrul custodiei Bulgariei se aflau următoarele așezări franciscane: Severin, Orșova, Caransebeș, Srim (probabil Ceri), Govăjdia; în custodia Cuvin se aflau așezările Armeniș, Cuvin și Chran (probabil Horom); v. și *Acta Gregorii P. P. XI (1370—1378)*, ed. A. L. Tăutu, Roma, 1966, p. 66. În această vreme, autoritatea vicarului Bosniei s-a extins și asupra Hațegului și a Țării Românești; *ibidem*, p. 64—66.

rile populațiilor din aceste teritorii, bosniaci, sîrbi, români și bulgari, și-a exercitat activitatea și zelul misionar, timp de cîteva decenii, vicarul Bosniei, Bartolomeu de Alverna¹³. În activitatea acestuia, politica papilor din Avignon de realizare a „unității bisericești” prin orice mijloace și efortul regatului ungar de a-și impune dominația asupra unor populații care nu o acceptau de bună voie s-au îmbinat perfect.

Direct legate de activitatea sa de misionar sînt cele cîteva scrieri care ne-au rămas de pe urma lui, dintre care trei au fost descoperite în timpul din urmă în Biblioteca Universității din Basel. Cea dintîi dintre aceste noi scrieri ale lui Bartolomeu de Alverna, consacrată purcederii Sfîntului Duh, cuprinde variațiuni pe această temă centrală în înfruntarea dintre cele două biserici pe planul dogmei¹⁴. Reformulare a tradiționalei poziții catolice în această chestiune și lipsită de originalitate, scrierea era probabil destinată să ofere argumente misionarilor franciscani din subordinea sa în dezbaterile susținute cu reprezentanții locali ai bisericii răsăritene. Cu totul alta e însemnătatea, datorită elementelor concrete și referitoare la situațiile locale pe care le cuprind, a celorlalte două scrieri, dintre care una înfățișează ceea ce autorul numește „erorile” și „ereziiile” „schismaticilor și ereticilor sîrbi, bulgari și români din regatul Ungariei”¹⁵, iar cealaltă, complementară, furnizează argumente în favoarea convertirii silite a amintirilor „schismatici”¹⁶. Acest din urmă text, care ne îngăduie să surprindem aspectele și implicațiile politice ale conversiunii, a format, parțial, obiectul unei cercetări anterioare¹⁷. Cel consacrat „erorilor” constatate de autor în credința și practica bisericească a popoarelor amintite ne apropie de realitățile vieții lor spirituale în această vreme. Observațiile autorului se întemeiază pe contactul său direct cu realitățile locale și în parte sînt rezultatul controverselor susținute cu reprezentanții clerului și ai populației din regiunile aflate în vicariatul său; e ceea ce conferă un considerabil spor de valoare informațiilor din scrierile sale cele mai recent ieșite la iveală cu privire la viața bisericească a celor trei popoare¹⁸.

*

¹³ Date sumare cu privire la biografia lui Bartolomeu de Alverna în introducere la ediția scrierilor sale recent descoperite, Dionysius Lasič, O.F.M., *Fr. Bartholomaei de Alverna, Vicarii Bosniae 1367—1407, quaedam scripta hucusque inedita*, în „Archivum Franciscanum Historicum”, LV, 1962, 1—2, p. 59—81.

¹⁴ *Septem suppositiones et rationes de processione Spiritus Sancti ex Patre Filioque*, la D. Lasič, *op. cit.*, p. 63—65; titlul e atribuit scrierii de editor.

¹⁵ *Errores schismaticorum orientalium*, la D. Lasič, *op. cit.*, p. 66—68; titlul e atribuit de editor. Fraza introductivă a autorului la acest text e de fapt un titlu mult mai cuprinzător și mai precis: „Isti sunt errores et haec sunt haereses istorum schismaticorum atque haeticorum: Rascianorum, Bulgarorum atque Vlachorum in regno Hungariae” (citată în continuare sub titlul prescurtat *Errores*).

¹⁶ *Epistula fratribus Vicariae Bosnae*; D. Lasič, *op. cit.*, p. 68—81; titlul e atribuit scrierii de editor (citată în continuare sub titlul prescurtat *Epistula*).

¹⁷ Ș. Papacostea, *op. cit.*

¹⁸ Pentru celelalte scrieri ale lui Bartolomeu de Alverna, v. D. Lasič, *op. cit.*, p. 60—62.

La loc de frunte în confruntarea locală dintre cele două confesiuni, ca și în cadrul ei general dealtminteri, se afla, firește, refuzul lui *filioque* de către reprezentanții bisericești ai celor trei nații, care urmau în această privință învățătura bisericii răsăritene, deși, potrivit polemistului franciscan, își luau anumite distanțe față de tradiția acesteia, dar în chip confuz¹⁹.

Urmează, cum era de așteptat, contestarea primatului papei și al caracterului universal al bisericii romane, punct decisiv întrucît le implica, practic, pe toate celelalte; mai mult încă, interlocutorii franciscanilor învinuiau de apostazie pe papă și întreaga ierarhie superioară a bisericii apusene²⁰. Potrivit exponenților bisericilor locale, patriarhul de Constantinopol e capul legitim al tuturor bisericilor, iar căpeteniile lor bisericești, patriarhii lor, se află în adevărata unitate a bisericii²¹.

Contestarea primatului papal și a caracterului universal al bisericii romane atrăgea, firește, și negarea universalității ritualului latin pe care, din secolul XIII tot mai insistent, Roma încerca să-l impună bisericilor răsăritene intrate în raza ei de acțiune. Cu deosebită tărie par să fi apărat reprezentanții bisericilor locale ale celor trei popoare specificul lor în materie de ritual, contestînd categoric aserțiunea misionarilor potrivit căreia mîntuirea nu se poate dobîndi decît în sînul bisericii romane și urmînd ritualul acesteia; combătînd cu tărie acest punct de vedere, ei susțineau că „fiecare om se poate mîntui în ritul său”²².

Prin refuzul de a recunoaște autoritatea bisericii romane și a clerului ei, bisericile răsăritene — în cazul de față cele ale românilor, bulgarilor și sîrbilor — s-au îndepărtat, prin forța lucrurilor, potrivit autorului, de singurul ritual autentic, cel apusean. Urmare a acestei abateri, susține el, săvîrșirea tainelor a fost grav viciată în practica clerului ortodox și e, în consecință, lovită de nulitate. Botezul, aspect principal al confruntărilor între Apus și Răsărit pe terenul ritualului, reține cu pre-

¹⁹ „Primo, ipsi Spiritum Sanctum nullo modo credunt a Patre et Filio procedere, sicut Graeci; et auctoritatibus Graecorum doctorum non credunt, et confuse hoc loquuntur”, *Errores*, p. 66.

²⁰ „Secundo unam sanctam catholicam et apostolicam ecclesiam non credunt, dicentes quod beatus Petrus et successores non sunt principales super Christianitatem, sed unusquisque Apostolus et Patriarcha aequali funguntur auctoritate”; „Septimo, dicunt, quod Papa et Romana ecclesia non est caput omnium ecclesiarum, sed dicunt eum esse apostatam a fide et omnes Episcopos ecclesiae Latinae”; *ibidem*, p. 66 și 67.

²¹ „Et quod Patriarchae eorum sunt in vera unitate ecclesiae et Constantinopolitanus est caput omnium (ecclesiarum) mundi”; *ibidem*, p. 67.

²² „Tertio asserunt unumquemque hominem posse salvari in suo ritu, quia dicunt impossibile fieri, quod Deus omnes alios homines damnaret praeter christianos”; *ibidem*, p. 66; consecvent, autorul rezervă termenului de creștin accepția de membru al bisericii romane.

cădere atenția vicarului Bosniei, în cadrul criticilor formulate la adresa reprezentanților bisericilor locale și a „erorilor” comise de ei.

Autorul constată varietatea foarte mare a modalităților botezului și a formulelor invocate la botez de preoții locali, în rîndul cărora, afirmă el, „cu greu vei găsi din douăzeci, doi, care să boteze în același chip”. Absența, în această privință, a unui ritual unic, fie el și cel bizantin, a lăsat teren liber adaptărilor și inițiativelor locale, formulelor variate, din care Bartolomeu de Alverna și-a cules cîteva exemple²³. Tot atît de regre-

²³ „Sed unusquisque format sibi verba, sicut sibi videtur; et dum infundit aquam super caput baptizandi, unus legit: „Beati quorum”; alter: „Asperges me”; alter legit: „Quotquot baptizati estis, Christum induistis”; alter vero „Alleluia” tribus vicibus; alter: „Baptizatur servus Dei nomine sancti Petri vel Demetrii”, sicut vult quod habeat nomen. Et de XX vix invenies duos concordans in baptizando, sed unusquisque laudat se super alios. Et tot trumphas super baptizando faciunt, quod christiano intelligenti abominabile est scire aut videre; *Error*es, p. 66. Problema botezului a ocupat din secolul XIII un loc de frunte în polemica dintre cele două biserici; problemă de ritual, concretă, care a luat proporții excepționale în vremea înfruntării lor directe, pretutindeni unde o populație de rit răsăritean a intrat sub dominația unei puteri catolice cu veleități de prozelitism: deosebirea în săvîrșirea botezului erau accesibile unui număr mare de locuitori, firește mult mai mult decît dogmele controversate. Contestarea de către cele două biserici a validității formulei aplicate la botez de biserica rivală a pus în discuție legitimitatea chipului de săvîrșire a acestui act capital în procesul mîntuirii. De aici, în același timp, gravitatea și ecoul foarte larg, s-ar putea spune popular, al polemicii în jurul formulei botezului. Primele investigații cu caracter sistematic asupra formulei orientale a botezului par a fi fost întreprinse de curia romană în rîndurile greco-catolice suditalice, cel dintîi fragment de populație de rit răsăritean smuls obedienței Patriarhiei constantinopolitane. Cercetările întreprinse aici din ordinul papei Grigore IX au dat în vileag deosebirea între formula latină „ego te baptizo”, care atribuie un rol însemnat sacerdotului, și cea greacă „βαπτίζω”, care estompează mult acest factor. După ezitări inițiale, Grigore IX a condamnat formula greacă: „Graeci qui sub hac forma verborum „baptizetur talis in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti” baptizati ab aliquo extiterunt, non sunt, cum non fuerint secundum formam evangelicam, baptizati et ideo tam illos quam de cetero baptizandos sub hac forma: „ego te baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti” precipimus baptizari”; cu rigurozitate, papa conchidea: „cum una sit fides, unum baptisma et una esse debet in hoc sacramento conformitas”; vezi G. Gianelli, *Un documento sconosciuto della polemica tra Greci e Latini intorno alla formula battesimale*, în „Orientalia Christiana Periodica”, X, 1942, p. 150—160.

Încă dinainte, grecii, care contestau formula apuseană a botezului, îi rebotezau în ritul lor pe cei botezați după ritul apusean, așa cum constată conciliul IV Lateran: „Baptizatos etiam a Latinis et ipsi Graeci rebaptizare ausu temerario praesumebant, et adhuc, sicut accepimus, quidam agere hoc non ventur”; *Acta Innocentii P. P. III (1198—1216)*, ed. Th. Halušynskyi, Città del Vaticano, 1944, p. 482; pentru contestarea valabilității botezului latin, prin „aspersiune”, de către biserica răsăriteană, v. scrisoarea patriarhului Calist al Constantinopolei către biserica bulgară (15 dec. 1355), citată de către O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, Varșovia, 1930, p. 52; cazuri de rebotezare, după ritul grec, a unor catolici, imputate de Inocențiu VI lui Ștefan Dușan, în 1353; *Acta Innocentii P. P. VI (1352—1362)*, ed. Al. L. Tăutu, Città del Vaticano, 1961, p. 51.

Proporții excepționale a luat însă procesul rebotezării în aria dominată de Ungaria, în secolul XIV, îndeosebi sub Ludovic de Anjou. La Vidin, cucerit în 1365, călugării franciscani au procedat la rebotezarea în masă a populației, ceea ce avea să provoace reacția violentă a acesteia, cînd Vlaicu, domnul Țării Româ-

tabii i se pare autorului faptul că localnicii nu recunoșteau decît preoților dreptul de a boteza, inclusiv în cazurile de forță majoră, și că nu admiteau botezul decît după cel puțin opt zile de la nașterea copilului²⁴.

Alte „erori” constatate și incriminate de Bartolomeu de Alverna în practica religioasă a celor trei popoare prinse în obiectivul investigației sale privesc prepararea mirului și interpretarea funcției mirungerii. Potrivit interlocutorilor săi — în cazul de față el citează pe episcopul, preoții și călugării din Vidin —, pregătirea mirului era prerogativa exclusivă a patriarhului. Cum, în asemenea condiții, mirul nu era întotdeauna lesne de procurat, el era conservat cît putea dura, chiar și douăzeci de ani, afirmă autorul, și la nevoie era sporit cu grăsimi animală și vegetală. Majoritatea interlocutorilor localnici ai franciscanilor afirmau că doar ungerea conferă validitate botezului și că, fără aceasta, chiar efectuată conform formulelor în vigoare, taina e lipsită de valoare. Dar, în această privință, misionarul franciscan constată și opinii discordante, pe care însă nu se simte îndatorat să le expună mai îndeaproape²⁵.

Alt domeniu al ritualului local care a reținut atenția polemistului franciscan e cel legat de săvîrșirea cuminecăturii. „Al optulea — în înșiruirea „erorilor” și „erezilor”, arată el — ei înfăptuiesc ritualul cu intenția de a sfinți trupul lui Hristos — care, potrivit sîrbilor se numește *brasansa* și potrivit bosniecilor în același chip, iar potrivit bulga-

nești, a alungat garnizoana ungară din cetate. După evenimentele din 1376—1377, înfrîngerea răscoalei popoarelor subjugate, operația rebotezării a luat proporții generale; e indicată pentru un singur an cifra de 400 000 suflete supuse rebotezării, *Epistola*, p. 74—75. Pentru a satisface îndoiala, „dubiul”, unora din însăși tabăra catolică cu privire la legitimitatea și utilitatea operației, cu atît mai mult cu cît, în principiu, botezul e nereiterabil, a fost elaborat conceptul de „botez condiționat”, adică valabil numai dacă botezul prim nu respectase formele canonice: „si baptizatus es, non te rebaptizo, sed si nondum baptizatus es, ego te baptizo in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti Amen”; *Acta Gregorii P. P. XI (1370—1378)*, p. 193. Cît arbitrar a domnit în aplicarea acestor directive, date fiind și divergențele în conducerea catolică a regatului, e lesne de înțeles.

²⁴ „Sexto, quod quacumque necessitate faciente, nullus dicunt potest baptizare, nisi sit sacerdos. Item nullus debet baptizari, etiam si mors imminet, nisi sint completi octo dies a suo ortu usque ad diem baptismi. Et plures et similes errores dicunt de baptismo”; *Error*es, p. 67.

²⁵ „Quinto, chrisma eorum est de XX annis, aut tantum quantum substantia potest durare. Et secundum opinionem eorum, non potest fieri ab aliquo Episcopo nec Metropolitanum, nisi a Patriarcha. Haec est conclusio Episcopi schismaticorum et omnium calugerorum litteratorum et sacerdotum suorum de Vidino et quod sit de XX herbis. Sed et sacerdotes istius regni, quando deficit eis chrisma, augmentant aut cum arvina, vel medullis, vel oleo canapi. Et circa chrisma diversi diversimodo sentiunt. Et aliqui dicunt, quod numquam potest fieri baptizatus, nisi chrismetur asserentes, quod maior virtus est in chrismate quam in infusione aquae, etiam cum verbis ordinatis. Et pauci discordant in hoc, respectu contrarie partis”; *Error*es, p. 66—67. Într-o formă mai sumară obiecția cu privire la prepararea mirului e adresată „grecilor” în general, cu un secol mai devreme, de un alt text polemic catolic: „Item raro conficiunt chrisma. Apponunt ibidem multitudinem specierum, cum tamen deberent esse contenti oleo et balsamo”; H. Finke, *Konzi-lienstudien zur Geschichte des 13. Jahrhunderts*, Münster, 1891, p. 118.

rilor și românilor se numește *komka*²⁶ —, prin aceste cuvinte pe care le rostesc în chip impur, când își pregătesc potirul și plinea dospită: „Ca o oală spre junghiere...” etc. Iar asupra potirului în care se află vinul, spun: „Și unul din ostași cu sulița coasta lui a împuns și îndată a ieși sînge și apă”. Și atunci cred ei că atunci (așa în text) este trupul și sîngele lui Hristos. Și după Epistolă și Evanghelie slujitorii ies din altar și întreg poporul se prosternază la pămînt, adorînd ca și cum ar fi Dumnezeu și trupul lui Hristos. Și cînd după aceea se cîntă *Praefatio* și *Sanc-tus* și se citește în taină *Canonul*, iar cuvintele sacramentale se citesc atît de tare încît tot poporul le poate auzi și înțelege, ei însă nu înge-nunchează și nici nu adoră căci zic: „Am adorat mai înainte”. Și atunci a fost mai înainte, cînd au adorat doar vin curat și pline curată. Și în această materie cei mai mulți împărtășesc multe erori prostește și se deose-besc între ei. Unii păstrează struguri tot anul, precum românii. Și cînd vor să slujească liturghia, storc unul sau mai multe boabe din acel stru-gure deasupra potirului, spunînd că așa trebuie să fie. Alții pun mai multă apă sau tot atît cît și vin; alții cînd socotesc (pun) năut; alții (amestecă) cu mied, alții cu vin făcut din ierburi; și alții cu vin curat, fără apă; și fiecare după cum i se pare. Dar oricum, (s-a afirmat) în chip con-clusiv de către doi, de către un episcop, de către un arhiepiscop, în Serbia, și de către preoții lor că prin aceste cuvinte se face trupul lui Christos: „Precum oala” etc., iar sîngele: „Și unul dintre oșteni”. Și ast-fel se afirmă în general de către acești eretici din regatul ungarilor²⁷.

²⁶ Pentru preluarea în slava veche a termenului de *komka* și *komkati* din la-tinul *communicare*, probabil în spațiul panonic-danubian, v. Fr. Miklosich, *Die christ-liche Terminologie der slawischen Sprache*, în „Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, 1876, p. 31.

²⁷ „Octavo, formam cum intentione consecrandi corpus Christi, quod secun-dum Rascianos vocatur brasansa, et secundum Bosnenses eodem modo; sed se-cundum Bulgaros et Vlachos vocatur komka. Per ista verba, quae dicunt impuro modo, quando parant suum calicem cum pane fermentato: „Sicut ovis ad occisio-nem ductus” etc. Super calicem vero, ubi est vinum, dicunt: „Et unus militum Jan-cea latus eius aperuit, et inde exivit sanguis et aqua”. Et tunc credunt, quod tunc est corpus et sanguis Christi. Et post epistolam et evangelium exeunt ministri de concilio, et totus populus prosternitur se ad terram, adorantes tamquam Deum et corpus Christi. Et cum postmodum cantantur Praefatio et Sanctus, et Canon legi-tur submisce, et verba sacramentalia leguntur tam alta voce, quod totus populus potest audire et intelligere. Sed non flectunt genua neque adorant, quia dicunt: „Prius adoravimus”. Et tum fuit prius, quando adoraverunt purum panem et vi-num. Et circa istam materiam habent plurimi multos fatuos errores, et sunt inter se diversi. Aliqui servant uvae per totum annum, sicut Vlachi. Et quando volunt letorgiare missam suam, unum granum aut plures expriment super calicem de illa uva, dicentes, quod sic debet esse. Alii autem plus ponunt de aqua vel tantumdem, quantum de vino. Alii autem quando eis placet cicera. Alii cum medone. Alii cum confecto vino de herbis. Et alii cum puro vino absque aqua. Et unusquisque sicut sibi videtur. Sed quidquid sit, a duobus, uno Episcopo et altero Archiepiscopo, in Rascia deinde fuit conclusive et a sacerdotibus eorum, quod ex istis verbis conficitur corpus Christi: „Sicut ovis” etc.; et sanguis: „Et unus militum” Et sic dicitur communiter ab ipsis haereticis de regno Hungarorum”; *Error*es, p. 67—68.

Afirmațiile atît de categorice ale lui Bartolomeu de Alverna cu privire la

Legată de cuminectură e chestiunea, atît de controversată între cele două biserici, a folosirii piinii dospite; autorul constată, firește, afirma-rea categorică de către interlocutorii săi localnici a împărtășirii exclusiv în acest chip, practică în legătură cu care înregistrează o tradiție, neîn-doielnic populară, cu privire la o a doua cină în cursul căreia, spre deo-sebire de cea dintîi, Iisus Hristos ar fi folosit pline dospită²⁸.

Decisiv însă pentru soarta pe termen lung a convertirii avea să fie efortul de a subordona sau de a elimina clerul ortodox din teritoriile cu-prinse în vicariatul Bosniei; scrierile lui Bartolomeu de Alverna, care ne aduc în această privință cîteva din revelațiile lor cele mai însemnate, stau mărturie a înțelegerii de către misionarul franciscan a rolului hotărîtor pentru opera pe care o întreprinsese a încercării de a „soluționa”, în sen-sul preconizat de el, problema clerului ortodox.

Repetînd argumentele și, pe alocuri, și formulele unora din predece-sorii săi — argumente și formule care aveau de altminteri să apară și în unele scrieri polemice mai tîrzii —, Bartolomeu de Alverna impută cle-ricilor „schismatici”, români, bulgari și sirbi, faptul că popoarele păsto-rite de ei se mențineau în starea de „schismă” și rezistau efortului de a le converti. Pentru autor, acești preoți, nefiind canonic consacrați, sînt, prin forța lucrurilor, „falși preoți” (falsi sacerdotes)²⁹. Acești „preoți

săvîrșirea tainei cuminecturii la cele trei popoare de rit oriental aflate sub au-toritatea sa misionară fie vădese o practică liturgică inspirată dintr-o confuzie cu privire la momentul liturgic esențial, fie o confuzie a autorului, nu străină de spiritul polemic al scrierii sale. Evident, doar studii de specialitate asupra evo-luției cultului liturgic în aria ortodoxiei balcanice și dunărene — în măsura în care documentația disponibilă îngăduie astfel de investigații — vor putea aduce răspunsul cuvenit cu privire la afirmația franciscanului italian. Pentru înge-nunchierea credincioșilor și venerarea darurilor la Vohodul mare, la Bizanț, și pen-tru justificările invocate de unii teologi bizantini în favoarea acestei practici, v. P. Vintilescu, *Liturghierul explicat*, București, 1972, p. 204—205; pentru varietatea formelor cultului liturgic în Biserica răsăriteană, de la popor la popor, v. E. Bran-niște, *Unitate și varietate în cultul liturgic al bisericilor ortodoxe autocefale*, în „Studii teologice”, VII (1955), 7—8, p. 423—444; pentru unele adausuri spontane la cult, v. idem, *Despre „inovații” în săvîrșirea serviciilor divine*, în „Studii teolo-gice”, V (1953), 3—4, p. 279—303.

²⁸ „Nono, dicunt, quod Christus confecit corpus suum in azimo prius, sed postmodum fecit eadem nocte unam cenam secrete, in qua confecit cum fermento. Quapropter numquam debet fieri corpus Christi nisi cum fermento”; *Error*es, p. 68.

²⁹ „Quod vero obicitur de sacerdotibus et prima eorum fide, dico, quod si illi eorum sacerdotes essent rite ordinati, et in illa eorum secta esset aliqua spes sal-utis, recte obiceretur. Sed, cum sint falsi et deceptores, et iam propter suam rusticitatem perdidierunt omnem ritum ecclesiasticum et formam sacramentorum, maxime inter istos Slavos et Vlachos, ut dicitur infra, et populus ille in hac secta salvari non possit, maxime, qui credunt suam sectam meliorem nostra. Nec Eccle-sia baptizati (sunt). Et adhuc (si) essent, vel feruntur, baptizatos se (esse) crede-rent. Ex quo extra Ecclesiae unitatem morantur, salvari non possunt, potissime adulti cum calugis Ecclesiam blasphemantes”; *Epistula*, p. 71—72.

Încă din secolul XIII, în vremea expansiunii la sud și răsărit de Carpați a regatului ungar, papalitatea a contestat canonicitatea clerului local. În mult dis-cuțatul act din 14 noiembrie 1234, papa Grigore IX constata existența unor pseu-

„falsi“, adaugă el, nu respectă formele consacrate la săvârșirea tainelor, nici pe cele latine și nici măcar pe cele grecești — bizantine —, îndeosebi în privința botezului, și nu se încadrează așadar, în nici una din cele două „legitimități“ bisericești medievale³⁰. Constatarea acestei „necanonicități“ a clerului și, pe cale de consecință, a „nulității“ tainelor pe care le săvârșea — de unde și justificarea rebotezării localnicilor — e consolidată de autor prin invocarea unor autorități din lumea bizantină, corect sau abuziv citate. Potrivit autorului, însuși împăratul Ioan V. Paleologul, cu prilejul călătoriei sale la Buda, în iarna anului 1365—1366, ar fi justificat rebotezările, sub pretextul că clericii locali nu respectau „nici forma greacă și nici pe cea romană“. Mai vehementă încă ar fi fost, potrivit lui Bartolomeu de Alverna, luarea de poziție a călugărilor greci sosiți de curind în părțile Banatului; aceștia ar fi contestat categoric calitatea sacerdotală a clericilor din partea locului³¹.

doepiscopi ai românilor, „care țin ritul grecilor“, și cerea înlocuirea lor printr-un vicar al episcopului cumanilor; Hurmuzaki, I, 1, p. 132—133; DRH, D, I, p. 20—21.

Desigur, așa cum s-a susținut de curind, „pseudo-episcopii noștri erau, așadar, firește, socotiți ca atare nu pentru că erau de rit grec, n-ar fi avut un sediu stabil ori ar fi reprezentat o concurență periculoasă pentru titularul diecezei cumanilor, ci numai datorită faptului că nu fuseseră sfințiți în chip canonic“; R. Constantinescu, *Note privind istoria bisericii române în secolele XIII—XV*, în „Studii și materiale de istorie medie“, VI, p. 189; totuși nu trebuie pierdut din vedere că argumentul nu era decât o modalitate de a contesta clerul „schismatic“. În fapt, pentru Roma, ca și pentru Bizanț de altminteri, pseudo-episcopii, pseudo-preoții, pseudo-călugării, sint, esențial, cei care se află în afara legitimității bisericești pe care o recunoșteau sau, mai exact, o revendicau cele două centre. „Pseudo-preoți“ și „pseudo-episcopi“ apar și în secolul XV, în Transilvania, cu prilejul noului și puternicului val de prozelitism catolic prilejuit de cruciada antiotomană și de acțiunea franciscanului Ioan de Capistrano în spațiul nostru, în 1455—1456. Din nou e afirmată convingerea că izgonirea clerului ortodox e condiția *sine qua non* a convertirii românilor: „Valachi difficulter reduci poterant, dum pseudo presbyteri perpetuos instillabant errores, atque hi hauriebant a pessimo et subdolo viro, Joanne de Capha Wladica, pseudo episcopo, summae auctoritatis in populo“. Capistrano îl convinge pe lăncu de Hunedoara „ut e suis dominiis pseudo presbyteros expelleret, et Wladicam tandem comprehenderet...“; sugestie care a devenit hotărâre scurt timp după aceasta. Ca și alți alții din predecesorii și urmașii săi, Ioan de Caffa era învinuit că nu respecta nici ritualul roman, nici cel grec: „Hic gerebat cum multitudine sequacium et complicitum suorum neque Romanum neque Graecum ritum tenebat“; L. Waddingus, *Annales Minorum*, XII (1448—1456), Quaracchi, 1932, p. 365—366; pentru ierarhia noastră bisericească medievală, v. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a 2-a, București, 1978, p. 49—71.

³⁰ „Ad hoc dicendum, quod, si formam istam Graecorum servarent, scilicet: „Baptizatur servus Christi in nomine“ etc., numquam aliquem baptizarem. Sed pro certo repperimus per multas examinationes et vias, quod isti sacerdotes Sclavorum propter ignorantiam et rusticitatem nullam debitam formam et certam servant, et illam quam sciunt non applicant ad materiam. Immo, altero anno, quando rex CCCC milia baptizavit inter quadringentos sacerdotes schismaticos non fuerunt inventi, (qui) formam servarent“; *Epistula*, p. 74—75.

³¹ „Etiam Ioannes, imperator Constantinopolitanus, quando ad regem venit, dixit, audientibus multis: „Bene facit rex baptizare istos Sclavos, quia nec Graecam nec Romanam formam sequuntur“, Insuper pridie in Ceni coram fratribus nostris dixerunt calugeri, venientes de confinibus Graeciae, contra istos sacerdotes; „Isti

Cercetarea clerului ortodox, cu prilejul marii opere de convertire silită întreprinsă în ultimii ani de domnie ai lui Ludovic de Anjou, nu a dat la iveală, din totalul de patru sute de preoți investigați, nici unul care să cunoască și să folosească în practica liturgică ritualul consacrat, afirmă, în aceeași ordine de idei, polemistul franciscan³². În aceste condiții, susține el, tainele săvârșite de acești „pseudo-preoți“ sînt nule, iar masa încredințată grijii lor duhovnicești e condamnată. Mai grav încă i se pare faptul că mulți catolici, care trăiau în acest mediu, îmbrățișau credința și ritualul localnicilor și le urmau soarta³³.

Deosebită vehemență asumă invectiva lui Bartolomeu de Alverna cînd se referă la călugării localnici, calificați și ei drept „pseudo-călugări“; înversunării polemistului franciscan împotriva lor le corespunde, după cum lasă să se înțeleagă textul însuși, vehemența poziției lor anti-latine³⁴.

Concluzia firească a acestor constatări ale lui Bartolomeu de Alverna cu privire la clerul ortodox din vicariatul său e necesitatea de a-l constrînge să accepte principiile credinței și practica bisericii catolice, sau, în caz contrar, izgonirea acestuia, pentru a sustrage masa populației de sub influența sa. Propunerea privitoare la alungare, răspicat și repetat formulată de autor³⁵, e pentru el condiția *sine qua non* atît a convertirii

non sunt sacerdotes sed canes; nec vere baptizant. Propterea nos eos baptizamus sub conditione, quia non dicitur iteratum, quod ignoratur esse factum“. Dato etiam, quod quidam eorum bene baptizarent, maxime quia noviter calugeri expulsi Atmetis de Graecia per istas partes aliquos docuerunt. Tamen quia pauci sunt, eos distinguere ab aliis non possumus. Et cum etiam hoc esset, magna intricatio in tali examine (esset), nec reputarent se suscipere veram fidem, nec sub conditione baptizarentur. Et omnia fiunt pro bono; nec ex hoc iteramus baptismum, nec abutimur sacramentis, quia non fides sacramentis, sed sacramenta fidei deserviunt“; *Epistula*, p. 75. Editorul textului identifică localitatea Ceni din textul lui Bartolomeu de Alverna cu Cenei, în Banatul Timișoarei; mult mai probabilă e însă identificarea cu Chery, important centru în această vreme și sediu al unei așezări franciscane; vezi C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 310.

³² Vezi nota 30.

³³ „Insuper, dicti schismatici non solum ipsi pereunt, sed etiam nostros christianos, cum quibus conversantur et matrimonia contrahunt, ducunt ad perditionem. Quare innumeri, ut nobis constat, negantes catholicam fidem, facti sunt schismatici et ab eis rebaptizati. Unde non solum ad fidem veram cogendi sunt, sed nolentes et protervi, tamquam membra putrida et oves morbidae et infectae de medio tollendae“; *Epistula*, p. 71. Și în actul mai sus pomenit al papei Grigore IX apare preocuparea pentru catolicii care trăiau în mijlocul românilor: „et nonnulli, de regno Ungarie, tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi, morandi causa cum ipsis transeunt ad eosdem, et sic cum eis, quia populus unus facti cum eisdem Walathis eo contempto, premissa recipiunt sacramenta, in grave orthodoxorum scandalum et derogationem non modicam fidei christiane“; Hurmuzaki, I, 1, p. 132—133; DRH, D, I, p. 20.

³⁴ Vezi nota 29.

³⁵ „Ergo omnibus modis cogi debent pro earum salute, vel expellendi sunt tales protervi, ut puta falsi sacerdotes et pseudo religiosi, ne alios inficient“; *Epistula*, p. 71; „Et si tam cito sufficientes curatos habere non possunt, paulatim, procurabunt habere, quando primi expelluntur“; *ibidem*, p. 72.

durabile a localnicilor, cît și a readucerii catolicilor căzuți în „schismă“, în urma legăturilor stabilite cu băștinașii, la crezul și ritualul roman. Numai prin asimilarea clerului local sau, mai degrabă, prin înlocuirea lui cu clerici catolici, întrevădea misionarul franciscan posibilitatea cîștigării definitive a populației băștinașe — români, sîrbi și bulgari — la credința catolică. Lipsa clerului catolic din teritoriile cuprinse în vicariatul Bosniei era, potrivit lui Bartolomeu de Alverna, unul din factorii însemnați ai stărilor de lucruri bisericești pe care le condamnă; de îndată ce preoții și călugării ortodocși vor fi izgoniți, golul de cadre clericale avea să se umple de la sine, prin apelul la clerici catolici³⁶.

Împlinirea acestei condiții avea să asigure acceptarea confesiunii catolice de către masa populației care, potrivit autorului — constatare deosebit de însemnată — avea cunoștințele de bază cu privire la învățătura creștină, în egală măsură cu poporul de rînd din țările catolice³⁷. Odată înlăturat obstacolul pe care îl constituia clerul propriu, românii și slavii, bulgari și sîrbi, vor fi lesne de convertit, chiar fără mijloace de constrîngere fizică, se arăta convins călugărul franciscan³⁸.

Ultima „eroare“ combătută de Bartolomeu de Alverna privește afirmarea de către localnici a competenței egale a preoților cu ierarhii superioari ai bisericilor în materie de dezlegare a păcatelor, regim care contrasta cu cel al bisericii romane³⁹.

Cunoașterea curentelor spiritual-culturale din spațiul românesc în evul mediu e simțitor întregită de una din informațiile, pe cît de sumară pe atît de însemnată, ale izvorului franciscan anume cea care atestă, pen-

³⁶ Unii dintre locuitorii provinciilor din care era alcătuit vicariatul Bosniei s-au îndepărtat de la formele consacrate ale cultului bisericesc din pricina lipsei de contact cu clerul catolic: „aliqui, quia non sunt inter pastores deputati a suis superioribus Romanis aut Hungaris episcopis“; *Errores*, p. 66; vezi și nota precedentă.

³⁷ „Ad quod dicendum, quod quantum ad fundamentum fidei et illa, quae necessaria sunt ad salutem, aequae bene sunt instructi ab antiquo sicut nostri christiani simplices. Sufficit enim eis fides implicita cum confessione beatae Trinitatis. Non enim sunt sicut Iudaei vel pagani, sed christiani a nobis divisi et oves errantes, quae non solum vocibus sed flagellis ad ovile veri pastoris reduci habent“; *Epistula*, p. 71. Autorul combate în acest paragraf argumentul celor care susțineau că convertirea localnicilor prin rebotezare trebuia precedată de instruirea lor în noua credință. Contradicția între aceste afirmații ale autorului și cele care tind să scoată în evidență ignoranța clerului și a laicilor din provincia sa misionară pune în evidență tendința polemică a scrierilor sale.

³⁸ „Quia nec est nec unquam fuit natio quae sic de facili converteretur sicut isti Sclavi et Vlachi. Non cum gladio, non carcere, non verberibus, sed simplici verbo vel praecepto conversi essent etiam omnes. Item perfecti christiani (essent), et nullus remansisset in regno schismaticus, si non impediret negligentia dominorum et praelatorum, ac avaritia seu potius simonia aliquorum, de quibus taceo“; *Epistula*, p. 74. În alte pasagi ale scrierilor sale autorul recomandă însă, fără teamă de contradicție, adoptarea mijloacelor de constrîngere pentru convertirea localnicilor.

³⁹ „Decimo, quod unusquisque presbyter tantum potest absolvere, quantum quicumque sub caelo, sive Papa, sive Episcopus, aut Archiepiscopus; quia claves habet et datae sunt sibi sicut Episcopis“; *Errores*, p. 68.

tru prima oară direct și explicit, existența unui focar de erezie dualistă în Țara Românească în secolul XIV⁴⁰.

Întemeiați pe informații mai tîrzii, pe interpretarea literaturii populare, pe unele texte religioase de probabilă inspirație heterodoxă sau pe referințe, vagi însă, în textele unor ierarhi ortodocși din această vreme, unii istorici români au detectat influența unui curent paulician sau bogomil în spațiul românesc în această vreme⁴¹ sau au afirmat chiar prezența bogomililor la nordul Dunării⁴². Acum însă, prin scrierea lui Bartolomeu de Alverna despre „erorile“ schismaticilor din aria sa de acțiune misionară, presupunerea devine certitudine: într-adevăr, încercînd să explice abaterile constatate în practica religioasă a locuitorilor din ținuturile aflate sub supravegherea sa, îndeosebi în ceea ce privește ritualul urmat la botez, misionarul franciscan le atribuie unui șir de factori între care amintește și legăturile întreținute de locuitorii din aceste regiuni „cu paulicienii din Țara Românească și cu ereticii din Bosnia“⁴³.

Deși tangențială, dat fiind caracterul ei de explicație pentru alt fenomen, observația lui Bartolomeu de Alverna aduce nu numai dovada contestabilă a prezenței unui focar de erezie dualistă în Țara Românească, în vremea cînd misionarul își redacta textul; ea ne dă și posibilitatea

⁴⁰ Pentru dualism în general și pentru larga sa răspîndire în Peninsula Balcanică în evul mediu, vezi: D. Obolensky, *The Bogomils, A Study in Balkan Neomanichaeism*, Cambridge, 1948; St. Runciman, *Le manichéisme médiéval*, Paris, 1972; M. Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Prague, 1974; D. Dragoilović, *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloi Azii, I. Bogomilski radonačalniti* (cu rezumat francez), Beograd, 1974.

⁴¹ Vezi larga incursiune istoriografică în studiul lui A. Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române*, în „Romanoslavica“, X, 1964, p. 19—71; importante considerații asupra luptei lui Nicodim, întemeietorul Voditei și al Tismanei, împotriva ereziei, în Țara Românească, dedusă din răspunsurile pe care i le-a adresat Eftimie, patriarhul Tîrnovei, și în general asupra bogomilismului în spațiul românesc, la R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 245—256; v. și Gh. Cantacuzino, *Les tombes des Bogomiles découvertes en Roumanie et leurs rapports avec les communautés hérétiques byzantines et balkaniques* în vol. *XIVe Congrès International des Etudes byzantines, Bucarest, 6—12 Septembre 1971, Résumés-Communications*, p. 134—136.

⁴² „Este probabil că, precum în veacul al XVII-lea pavlichienii bulgari, spre a scăpa de prigoniri, căutau adăpost la nordul Dunării, tot astfel și străbunii lor bogomili să-și fi căutat mîntuirea prin meleagurile noastre în vremurile de grea urgie ale regilor Ștefan Nemanja, Boril și Alexandru din veacurile XII—XIV. Li-manurile noastre puteau oferi atunci nu numai adăpost, dar și tărîm prielnic pentru propagandă, cu atît mai ușor cu cît nu aveau încă o organizație bisericească, în stare să opună rezistență. Resturile bogomilice dăinuiesc în părțile ungurene pînă în secolul al XV-lea, cînd vin peste ele curente de reformă“; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească. Epoca influenței sud-slave*, București, 1974, p. 48.

⁴³ „Quarto ad tantam dementia et ignorantiam devenerunt, quod formam et modum baptizandi perdidierunt; aliqui propter obstinationem, aliqui propter conversationem quam habent cum Paulitinis de Vlachia et cum haereticis de Bosnia“; *Errores*, p. 66.

de a înțelege însemnătatea acestui focar și de a contribui la fixarea locului său în viața spirituală a țării.

Însemnătatea centrului sau centrelor de erezie dualistă din Țara Românească se deduce lesne din rolul pe care i-l atribuie autorul în procesul de „corupere“ a ritualului tradițional în viața bisericească a populațiilor ortodoxe nord-balcanice; asimilându-l, în privința influenței, factorului eretic din Bosnia, unde s-a aflat cel mai tenace dacă nu și cel mai puternic centru al ereziei medievale, autorul relevă însemnătatea focarului paulician din Țara Românească și puterea sa de iradiere. Dar influența puternică pe care i-o atribuie Bartolomeu de Alverna, desigur și în scopuri polemice, adică pentru a sluji tendința sa de amalgamare a schismei cu erezia, presupune o stabilitate și o vechime relativ mare, ceea ce pare a confirma viziunea istoricilor care au presupus infiltrații „eretice“ timpurii în nordul Dunării. Oricum, informația polemistului franciscan cu privire la paulicienii din Țara Românească⁴⁴ ilustrează această însemnată realitate a vieții spirituale a societății noastre în a doua jumătate a secolului XIV și, foarte probabil și a secolului anterior, dacă nu și a vremurilor dinainte. Cercetătorii rolului ideologiei dualiste în vechea noastră cultură obțin astfel un nou punct de reazim pentru investigațiile lor.

Aderenți ai paulicianismului sînt atestați în Țara Românească și spre sfîrșitul secolului XVI⁴⁵. E foarte probabil însă că, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, ca urmare a instituirii mitropoliei Țării Românești și a acțiunii desfășurate de monahismul de inspirație isihastă, influența dualismului a scăzut simțitor și, odată cu ea, firește, numărul aderenților săi. Ingrădită în sfera vieții bisericești de progresul organizării canonice a bisericii, influența curentului dualist s-a sublimat în folclor și scrierile apocrife.

*

Pe temeiul izvoarelor cunoscute, puține la număr, și al știrilor cuprinse în memoriile lui Bartolomeu de Alverna, se poate încerca o caracterizare de ansamblu a vieții bisericești a românilor în secolele XIII—XIV; reconstituire lacunară desigur, dată fiind natura documentației, și încheagată din informații referitoare la diferite ținuturi românești, dar care totuși poate constitui un punct de sprijin pentru noi eforturi de lărgire a cunoștințelor și de adîncire a înțelegerii istoriei noastre bisericești medievale.

⁴⁴ Pentru confuzia frecventă între „pauliceni“ și „bogomili“, vezi D. Obolensky, *op. cit.*, p. 233, 238 și D. Dragoilović, *op. cit.*, p. 215—216.

⁴⁵ „Pavlicienii sînt departe de Silistra cale de cinci zile; aceștia sînteretici maniheeni. Nu se poate aștepta nimic de la ei, sînt încăpăținați, nu cinstesc crucea și nimeni nu poate sta de vorbă cu ei; căci nu au ochi să vadă pe creștini“, constata prelatul catolic Ieronim Arseno, cu prilejul vizitei sale în Țara Românească, în 1581; *Călători străini despre țările române* II, București, 1970, p. 510.

Intrată de timpuriu, direct sau indirect, în aria bisericească a Bizanțului, biserica română, ca și cea bulgară și sîrbă, a împărtășit sistemul de credințe fundamentale ale bisericii bizantine, așa cum s-au cristalizat de-a lungul veacurilor. Desprinsă însă vreme îndelungată din dependența canonică a Bizanțului, ca urmare a vicisitudinilor istorice din nordul Peninsulei Balcanice și din spațiul nord-dunărean, supusă unor influențe variate și lipsită de un centru unificator, ea a dezvoltat o largă varietate de rituri, firește în cadrul formulei bizantine, varietate surprinsă și subliniată, nu fără intenții polemice, de izvoarele de proveniență catolică din secolele XIII—XIV. Inițiativele locale și, în cadrul lor, uneori, intervenția factorului popular, neîngrădite de acțiunea uniformizatoare a unui centru unificator, ca și neîndoielnică raritate a cărților de cult, au contribuit la diversitatea riturilor, care a persistat mult timp în viața noastră bisericească.

Preoți, protopopi și episcopi sînt treptele ierarhiei bisericești semnalate de izvoarele vremii. Condamnați de biserica apuseană ca „pseudo“-clerici, ei erau contestați probabil și de Bizanț, pînă cînd în cele din urmă biserica Țării Românești și a Moldovei s-a așezat sub autoritatea centrului lumii ortodoxe.

Rădăcinile adînci, sociale și istorice, ale acestei ierarhii s-au dovedit prin rezistența pe care ea a opus-o valurilor succesive de prigoană, îndeosebi în teritoriile românești care nu s-au dezvoltat autonom. Înțelegînd că acest cler — „pseudo“-preoți, „pseudo“-episcopi și „pseudo“-călugării izvoarelor latine — e piedica principală în calea efortului lor de convertire, reprezentanții locali ai bisericii apusene au urmărit să-l asimileze sau să-l înlăture din calea lor.

În secolele XIII—XIV, biserica română ca și întreaga biserică răsăriteană, cea bizantină, cea bulgară, sîrbă și rusă, a fost supusă de biserica apuseană unei puternice presiuni, care a cunoscut cea mai mare intensitate, în spațiul nostru, în teritoriile direct cuprinse în aria de dominație a regatului ungar.

În condițiile favorabile create de situația politică și de realitățile bisericești de la nordul Dunării au ființat aici comunități aparținînd ereziei dualiste, alcătuite din refugiați veniți din sudul Dunării încă din secolul XIII, dacă nu chiar cu mult înainte.

Puternica amenințare pe care a constituit-o pentru autonomia vieții politice și bisericești a românilor expansiunea regatului ungar și, sub protecția acestuia, presiunea catolicismului au accelerat procesul de constituire a statelor române de sine stătătoare care s-au orientat sub raport eclesiastic spre Bizanț, în a doua jumătate a secolului XIV. Întemeierea mitropoliilor Țării Românești și a Moldovei a încununat această tendință și a fixat definitiv locul bisericii române în cadrul bisericii universale.

O teză larg răspândită în istoriografia română atribuie umaniștilor italieni meritul de a fi descoperit originea romană a poporului român și de a fi răspândit în Europa această opinie. Așadar, afirmarea de către cronicarii noștri a descendenței românilor din colonii romani s-ar datoră exclusiv contactului citorva fii de boieri cu scrierile savanților umaniști în școlile străine, îndeosebi polone¹. Un aspect fundamental al etnogenezei românilor — conștiința originii lor romane — ar fi fost absent

* Publicat în limba franceză în „Revue roumaine d'histoire“, IV, 1965, 1, p. 15—24.

¹ Ne vom mărgini să semnalăm în această privință două afirmații mai recente. Astfel, P. P. Panaitescu, în studiul intitulat *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, publicat în volumul *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 79—80, afirmă: „Umaniștii noștri la sfârșitul veacului al XVI-lea și la începutul celui următor, oameni învățați, au descoperit că poporul român „se trage“ din romani, că limba noastră este continuarea celei latine... Umaniștii apuseni s-au aplecat ei cei dintii asupra originii românilor, ramură depărtată și răzleată a romanilor... Se pare că toți oamenii învățați știau acest lucru, numai noi nu-l știam, pentru că nu aveam oameni învățați. Prin Polonia, prin Germania și Ungaria umanismul a pătruns la noi în secolele XVI—XVII“. Același punct de vedere e susținut și de T. Vianu: „Die rumänische Renaissance und der rumänische Humanismus bedeuten an erster Stelle eine Fühlungnahme mit den Quellen der klassischen Kultur und somit ein Wiederaufleben des Bewusstseins der lateinischen Herkunft unseres Volkes, jenes Gefühls der Zusammengehörigkeit mit Rom das später solche Bedeutungsvolle Auswirkungen auf die rumänische Kultur zur Folge hatte“; T. Vianu, *Die Rezeption der Antike in der rumänischen Literatur*, în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, I, Berlin, 1962, p. 330.

Între aderenții mai vechi ai acestui punct de vedere, îl vom aminti pe N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, II, ed. a doua, București, 1928, p. 92 și A. Sacerdoțeanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu*, București, 1936, p. 2. Mai târziu, N. Iorga a semnalat raportul prezentat în 1514 de episcopul de Gnezno, Jan Laski, la conciliul de la Lateran, raport din care rezultă cunoașterea de către români a descendenței lor romane (v. mai jos p. [229]) și a subliniat însemnătatea acestei mărturii în raport cu informațiile lui Della Valle pe care istoricul român le consideră a fi de proveniență umanistă; N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, în „Anal. Acad. Rom.“, Mem. sect. ist., s. III (1935—1936), p. 260—263. Permanența conștiinței originii romane a românilor a fost susținută foarte recent în ultima sinteză de istorie românească; cf. *Istoria României*, I, București, 1960, p. 798.

în vremea formării poporului român și nu ar fi apărut decât ca împrumut tirziu vehiculat într-un mediu cărturăresc îngust. Dar confruntarea acestui punct de vedere cu sursele istorice dezvăluie totala sa lipsă de fundament. Afirmațiile cuprinse în scrierile savanților străini din secolul XV dovedesc din plin că nu cronicarii moldoveni din secolul XVII au afirmat cei dintii, între români, descendența romană a poporului român. Într-adevăr, savanții străini își întemeiază concluziile relative la originea romană a poporului român nu atât pe propriile lor investigații și descoperiri cât, în primul rând, pe înseși mărturiile românilor, mărturii cunoscută de ei direct sau indirect. Lucrarea de față — fragment al unui studiu mai vast consacrat chestiunii complexe a conștiinței apartenenței la comunitatea romană și a unității poporului român — își propune să înlăture, pe temeiul unor texte ignorate sau insuficient aprofundate, ideea eronată care atribuie unei influențe străine apariția conștiinței originii romane în gândirea istorică românească și să urmărească persistența tradiției relative la descendența romană pe întreaga arie a romanității orientale.

Locul ocupat de țările române în lupta de îndiguire a expansiunii otomane în secolul XV le-a asigurat un prestigiu internațional care se oglindește în scrierile epocii; acest rol le-a conferit un loc aparte în planurile de acțiune antiotomană și a atras atenția cercurilor europene asupra politicii domnilor români. Scrierile umaniștilor italieni din secolul XV au reflectat interesul european pentru lupta antiotomană a poporului român și au răspuns la această preocupare furnizând, la nivelul cunoștințelor vremii, date referitoare la originea și istoria românilor. Larga difuzare europeană asigurată de umaniști părerilor lui Enea Silvio Piccolomini asupra descendenței românilor din colonii romani a indus și ea în eroare pe istoricii din zilele noastre care au văzut în opera savantului papă și, în general, în lucrările umaniștilor, cea dintii afirmare a originii romane a românilor în istoriografia europeană. Au fost ignorate sau lăsate la o parte sursele care, consemnând mărturiile românilor înșiși asupra originii lor, dovedesc prioritatea tradiției autohtone față de teoriile savante ale umaniștilor. Una din aceste surse e scrierea *Libellus de notitia orbis*, mic tratat de geografie redactat la începutul secolului XV de arhiepiscopul Ioan de Sultanieh și cuprinzând informații de cea mai mare valoare, atât pentru chestiunea discutată cât și pentru alte aspecte ale istoriei noastre în evul mediu.

Ioan de Sultanieh a avut un rol de primă însemnătate în negocierile dintre Tamerlan și puterile Europei centrale și occidentale în ultimii ani ai secolului XIV și la începutul secolului XV². Numeroasele sale ambasade care, în câteva rânduri, l-au pus pe drumuri în spații întinse, cuprinse între Persia și Anglia, i-au prilejuit cunoașterea a numeroase

² Anton Kern, *Der „Libellus de notitia orbis“, Johannes III. (De Galonifontibus?)*, O. P., *Erzbischofs von Sultanieh*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum“, VIII, 1938, p. 83—123.

regiuni din Asia și Europa, printre care și țările române³. Întemeindu-se pe cunoștințele sale directe și, pentru regiunile pe care nu le-a cunoscut direct, pe relatările altor misionari sau ale unor negustori, arhiepiscopul de Sultanieh și-a redactat în 1404 tratatul său de geografie universală, considerat cu drept cuvânt de către editorul său a fi „de mare însemnătate pentru cunoașterea Orientului la sfârșitul evului mediu”⁴.

Informațiile cuprinse în relatarea arhiepiscopului Ioan de Sultanieh asupra romanității balcanice sînt de interes primordial. Autorul a constatat existența pe teritoriul Bulgariei — complet supusă la această dată dominației otomane și greu lovită de efectele cuceririi turcești („modo devastata per Turcos”) — a unei mase compacte de populație romanică. Observațiile lui Ioan de Sultanieh cu privire la istoria și limba populației romanice din Bulgaria constituie nu numai o confirmare a locului important ocupat de elementul romanic în structura etnică a Bulgariei medievale, dar și dovada incontestabilă a existenței și a persistenței conștiinței originii ei romane la această populație. După cîteva referințe la Serbia, autorul descrie situația regiunilor care fuseseră odinioară sub dominația statului bulgar și care continuau să poarte numele de Bulgaria în geografia epocii:

„Ultra ad aquilonem est Vulgaria sive Bulgaria et fuit bona patria, sed modo devastata per Turcos. Ipsi habent linguam propriam et quasi latinam et, ut fertur, ipsi exiverunt de Romanis, quia cum quidam imperator romanus obtinisset illas terras, scilicet Macedoniam, quaedam societas Romanorum videntes bonam patriam, recipientes uxores, remanserunt ibidem. Ideo vocantur Vulgari a lingua Vulgarica romana. Ipsi ideo jactant se esse Romanos et patet in lingua (s.n.), quia ipsi locuntur quasi Romani...”. („Dincolo spre miazănoapte este Vulgaria sau Bulgaria și a fost o țară mănoasă dar acum e devastată de turci. Ei au o limbă a lor și aproape ca latina și, după cum se povestește, se trag din romani, căci atunci cînd un împărat roman a pus stăpînire pe acele țări — adică pe Macedonia —, un grup de romani văzînd că țara e mănoasă, înșurîndu-se acolo au rămas acolo. De aceea sînt numiți vulgari de la limba romană vulgară. De aceea ei se fălesc că sînt romani și lucrul se vădește în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii...”).⁵

Populația vlahă din Bulgaria, care jucase un rol important în revolta antibizantină din 1185, reprezenta încă la începutul secolului XV o realitate demografică atît de însemnată încît autorul, considerînd greșit că elementul romanic constituia întreaga populație a Bulgariei, atribuie o etimologie fantezistă numelui bulgarilor, din necesitatea în care se afla de a demonstra originea lor romană. Dar ceea ce se cuvine neapărat re-

³ Dovada prezenței lui Ioan de Sultanieh în țările române se află în indulgența pe care a acordat-o bisericii Sfînta Maria din Brașov în însuși acest oraș, la 26 iulie 1409; v. F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, Sibiu, 1902, p. 481; cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, p. 325.

⁴ Anton Kern, *op. cit.*, p. 88.

ținut din textul arhiepiscopului de Sultanieh e persistența tradiției relative la originea romană a vlahilor. Desigur, Ioan de Sultanieh nu a descoperit cel dintîi originea romană a vlahilor suddunăreni; cu mult înaintea lui, unii istorici bizantini făcuseră această constatare în scrierile lor⁶. Un moment însemnat al afirmării acestei origini e legat de revolta antibizantină a bulgarilor și vlahilor suddunăreni. Tendința noului stat de a se substitui Imperiului bizantin explică încercarea de a legitima această aspirație prin afirmarea categorică a originii romane, atît a populației vlahe cît și a căpeteniei ei, în corespondența dintre Ioniță (Kaloioan) și papa Inocențiu III⁶.

Acum însă, la începutul secolului XV, afirmarea originii romane a vlahilor din Bulgaria nu numai apare ca un fenomen de conștiință colectivă — „ei afirmă cu mîndrie că sînt romani” —, fără a fi legată de o politică de stat alimentată de aspirații imperiale, dar se află în raport direct cu o tradiție referitoare la împrejurările colonizării romane. Deși foarte sumar rezumată în opusculul lui Ioan de Sultanieh, această tradiție lasă să se întrevadă cît se poate de limpede ideea pe care vlahii suddunăreni și-o făceau despre originea lor. Încă din secolul XII, Kinnamos, referindu-se la vlahi, îi caracteriza astfel: „οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικοὶ πάλαι εἶναι λέγονται” („cei despre care se spune că sînt din vechime coloni ai celor din Italia”)⁷. Tradiția la care face aluzie Kinnamos — „λέγονται” — e neîndoiebnic aceeași cu cea consemnată mai bine de două secole mai tîrziu de Ioan de Sultanieh, dar acum mai amănunțit și într-o formulare din care rezultă cu certitudine că afirmația aparține vlahilor înșiși. Anterioară corespondenței lui Ioniță (Kaloioan) cu papa Inocențiu III, această tradiție nu îi este așadar tributară.

Argumentul lingvistic — similitudinea între latină și limba vlahilor — invocat de Ioan de Sultanieh în favoarea romanității lor e considerat de el o dovadă decisivă în favoarea acestei tradiții⁸.

⁵ Pentru fragmentele din Kekaumenos și Kinnamos referitoare la această chestiune, v. D. Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, în *Opere complete*, I, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1946, p. 327—329.

⁶ La 22 februarie 1200, Inocențiu III îi scria lui Ioniță (Kaloioan): „Nos autem, audito quod de nobili urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint, et tu ab eis et sanguinis generositatem contraxeris, et sincere devotionis affectum, quem ad apostolicam sedem geris quasi hereditario jure, jampridem te proposuimus litteris et nuntiis visitare”; J. Dujcev, *Inocentii Papae III epistolae ad Bulgariae historiam spectantes*, Sofia, 1942, p. 21; la 27 noiembrie 1202, papa scria Ioniței: „Expedi enim tibi tam ad temporalem gloriam quam salutem eternam, ut sicut genere, sic sis etiam imitatione Romanus et populus terre tue, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse, ecclesie Romanae instituta sequatur...”; *ibidem*, p. 25. Pentru însemnătatea acestei afirmații, v. *Istoria României*, I, București, 1960, p. 798.

⁷ D. Onciul, *op. cit.*, p. 329.

⁸ O parte a textului lui Ioan de Sultanieh referitor la romanitatea suddunăreană e reproducută de Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1945, p. 69—70.

Citeva decenii după călătoria arhiepiscopului de Sultanieh, sursele istorice înregistrează și pentru ramura norddunăreană a romanității orientale conștiința descendenței ei romane. Umanistul italian Poggio Bracciolini figurează printre primii savanți care au acordat atenție în scrierile lor chestiunii originii românilor. Constatările sale relative la sudetul european se întemeiază pe informațiile culese de acei dintre compatrioții săi care călătoriseră în aceste regiuni. Aceștia avuseseră ocazia de a constata numeroasele elemente comune latinei și române și de a înregistra o tradiție locală (*ut aiunt*) potrivit căreia populația românească din nordul Dunării descindea dintr-o colonie fondată de Traian: „Apud superiores Sarmatas colonia est ab Traiano ut aiunt derelicta. . .” (s.n.)⁹. („La sarmații de sus există o colonie după cât se spune lăsată de Traian.”). Dacă originea autohtonă a acestei tradiții e discutabilă în ceea ce privește textul lui Poggio Bracciolini, ea apare incontestabilă în lucrările altora dintre contemporanii săi.

Fără a mai lăsa loc altei interpretări, Flavio Biondo afirmă dintru început, într-un text redactat în 1453, originea romană a românilor și conștiința acestei descendențe la românii cu care venise în contact. Umanistul italian arată că românii cu care avuseseră ocazia de a se întreține la Roma invocau cu mândrie originea lor romană: „Et qui e regione Danubii item adiacent Ripenses Daci, sive Valachi, *originem suam quam ad decus prae se ferunt praedicantque Romanam* (s.n.), loquela ostendunt, quos catholice christianos Romam quotannis et Apostolorum limina invisentes, aliquando gavisi sumus ita loquentes audiri ut, quae vulgari communique gentis suae more dicunt, rusticam grammaticam redolent latinitate”¹⁰. („Iar dacii ripensi sau valahii din regiunea Dunării care de asemenea se află în vecinătate dovedesc prin vorbire originea lor romană ca pe un lucru de cinste pe care o pun în evidență și o invocă; pe aceștia, venind anual la Roma și la pragul apostolilor în calitate de creștini catolici, ne-am bucurat cândva de a fi auzit că vorbesc astfel încât cele pe care le spun potrivit tradiției vulgare și comune a neamului lor sînt o gramatică rustică cu savoare de latinitate”). Așadar, nu studiul autorilor antici, în cadrul mai vast al studiului antichității clasice, a revelat umaniștilor italieni originea romană a românilor ci afirmarea de către aceștia a originii lor romane, în demonstrarea căreia argumentul cel mai elocvent era însăși limba pe care o vorbeau.

Afirmată de românii înșiși, cunoscută de umaniști fie prin mijlocirea scrierilor misionarilor catolici în orient — de felul lui Ioan de Sultanieh —, fie, într-o etapă ulterioară, prin contact direct cu populația românească, ideea originii romane a românilor a intrat în circuitul științific european grație consacării pe care i-a conferit-o autoritatea marelui umanist care a fost Enea Silvio Piccolomini, devenit papă sub numele de

⁹ R. Sabbadini, *Quando fu riconosciuta la latinità del romeno?*, în „Atene e Roma”, XVIII, 1915, n-rele 195—196, p. 83—85.

¹⁰ Alexandru Marcu, *Riflessi di storia romana*, în „Ephemeris daco-romana”, I, 1923, p. 362—363.

Pius II. Neîndoielnic, o parte însemnată a informației pe care s-a întemeiat opera geografică a lui Enea Silvio a provenit din amplele relatări furnizate curiei romane de călugării dominicani și franciscani a căror activitate cuprindea largi zone din Asia și Europa¹¹. Și dacă e incontestabil că teoria originii romane a românilor îi datorează lui Enea Silvio o largă răspîndire, e tot atât de adevărat că înclinația savantului italian de a găsi soluții etimologice adeseori fanteziste pentru propriile sale incertitudini explică de ce generalul roman Flaccus a fost mult timp considerat erou eponim al românilor¹².

În vremea în care papa Pius II redacta vasta scriere geografică destinată să acrediteze deducțiile sale etimologice privitoare la români, Nicolae de Modrusa, colaboratorul său, care a continuat seria mărturiilor de acest fel, a înregistrat afirmarea de către români a originii lor romane. Însărcinat de papă să împlinească misiuni politice în Europa răsăriteană, Nicolae de Modrusa a avut ocazia nu numai de a discuta cu episcopul de Oradea, Ioan Vitez — remarcabilă personalitate a umanismului ungar, care întreținea strînse legături cu papa Pius II —, dar și de a-l întâlni în 1463, la curtea regelui Matias Corvin, pe fostul domn al Țării Românești, Vlad Țepeș.

În lumina acestor date, informația furnizată de eruditul prelat în scrierea sa *De bellis Gothorum*, redactată înainte de 1473 și rămasă în cea mai mare parte în manuscris, cu excepția câtorva fragmente, capătă o semnificație deosebită: „*Vlachi originis suae illud praecipuum prae se ferunt*

¹¹ N. Popescu-Spineni, *Geograful Sylvius Aeneas și Țările Românești*, Cluj, 1938, p. 4 (extras din „Revista geografică română”, I). Umanistul italian își mărturisește uneori el însuși sursele de informare; de pildă în cazul știrii pe care i-o furnizase un misionar franciscan cu privire la înrudirea ungarilor din cîmpia panonică cu populațiile turanice din stepa nordpontică; cf. Georg Voigt, *Enea Silvio de' Piccolomini, als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*, II, Berlin, 1862, p. 308—309.

¹² Această etimologie fantezistă, destinată unei largi difuzări, a fost contestată de unii umaniști; Philip Melanchton, de exemplu, a combătut explicația dată de Pius II numelui românilor. Istoricul Georgius Hornius, care cunoștea opinia lui Melanchton în această privință, după ce invocă explicațiile lui Paolo Giovio și ale lui Sebastian Münster cu privire la etimologia numelui vlah — simple repetări ale explicației lui Pius II —, adaugă: „quod Melanchtoni fabulosum videtur”; *Historia politica universalis*, p. 340—341; cf. A. Oțetea, *Wittenberg et la Moldavie*, în vol. *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, t. I, Berlin, 1962, p. 304. Se cuvine să observăm că Miron Costin, primul cronicar român care a consacrat un studiu special chestiunii originii romane a poporului român, a combătut și el etimologia fantezistă a numelui poporului român elaborată de papa Pius II și adoptată, între alții, de Grigore Ureche, a cărui cronică a continuat-o: „Și întîi unfi Enea Silvie și cu următorii lui: însă acesta istoric nu așa greu nepriietin ieste, cît numai acest nume vlah de pe Fleac hatmanul Rîmului că ieste, scrie, unde s-au luncatu și sârăcul Urêchie vornicul. Credem neputînții omenești”; M. Costin, *De neamul moldovenilor*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 243. Respingerea etimologiei lui Aeneas Sylvius se întemeia în primul rînd pe constatarea că *vlah* era numele folosit de străini pentru a-i numi pe români, dar că aceștia păstrasera de-a lungul întregii lor istorii numele care mărturisea originea lor romană.

argumentum, quod quamvis Mysorum lingua, quae Illyrica est, omnes utantur, vernaculo tamen sermone hoc est latino haud prorsus obsoleto ab incunabulis loquuntur (s.n.) et cum ignotis congressi, dum linguae explorant commercium, an Romane loqui norint interrogant¹³. („Valahii aduc ca argument al originii lor faptul că deși se folosesc cu toții de limba moesică, care e ilirică, totuși vorbesc de la origine o limbă populară, care e latina, al cărei uz nu l-au părăsit deloc; și cînd se întîlnesc cu străinii cu care încearcă să intre în vorbă îi întreabă dacă știu să vorbească romana.“)

În raport cu textele menționate în rîndurile precedente, care semnalează conștiința la români a originii lor romane, textul lui Nicolae de Modrusa aduce cîteva precizări noi de cel mai mare interes¹⁴. În acest text a străbătut prima oară deosebirea constatată de românii înșiși între funcția limbii române, limbă folosită de popor (*loquuntur*), și cea a limbii slave, folosită ca instrument de exprimare a culturii scrise (*utantur*). E evident că interlocutorii români ai prelatului catolic înțelegeau clar deosebirea între funcția limbii române, înțeleasă ca mijloc esențial de comunicare folosit de autohtoni (*vernaculus sermo*), și cea a limbii slave a cărei funcție era limitată la sfera comunicării scrise, în cancelaria domnească și în biserică.

Textul lui Nicolae de Modrusa indică limpede conștiința continuității romane lingvistice la românii secolului XV; ei știau că vorbeau „din leagăn“ (*ab incunabulis*) o limbă de origine latină și că folosirea limbii slave în cancelaria domnească și în biserică era datorată unor circumstanțe determinate. Ne aflăm așadar în prezența unei mărturii valoroase cu privire la nivelul cunoștințelor istorice ale românilor la mijlocul secolului XV. Acest text înlesnește reconsiderarea ansamblului informațiilor din secolele XVI și XVII cu privire la originea poporului român. Așadar, meritul de a fi descoperit sub veșmîntul slav al culturii medievale române realitatea originii romane nu mai poate fi atribuit cronicarilor moldoveni din secolul XVII. Textul lui Nicolae de Modrusa nu revelă numai conștiința pe care o aveau românii secolului XV despre originea lor latină — atestată, cum s-a văzut, și de textele umaniștilor care l-au precedat —, dar și cunoașterea de către ei a raportului istoric dintre funcția limbii române și cea a limbii slave.

Originea romană a românilor era cunoscută românilor din cele trei țări române cu mult înaintea apariției cronicarilor secolului XVII, căroro li se atribuia în general meritul de a fi afirmat-o prima oară. Dacă informațiile lui Nicolae de Modrusa par legate de evenimentele istorice

¹³ Giovanni Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrusiense*, în *Opere Minori*, IV, Città del Vaticano, 1937, p. 247. De notat cu privire la explicarea numelui românilor că autorul rămîne tributار tezei lui Pius II.

¹⁴ Textul e discutat de R. Sabbadini, *op. cit.*, și de R. Ortiz, *Romanità del popolo e della lingua rumena*, în volumul *Manualetto romeno*, București, 1936, p. 11—12.

din acea vreme din Țara Românească pe care le expune în scrierea sa, alte surse atestă același fenomen în Moldova și Transilvania.

În primăvara anului 1514, Jan Laski, episcop de Gnezno, înfățișă conciliului de la Lateran un raport asupra perspectivelor de organizare a unei cruciade antiotomane, în cadrul căreia un rol important era rezervat Moldovei. Cu acest prilej, prelatul a comunicat conciliului unele informații relative la Moldova și la locuitorii ei, semnalînd între altele afirmarea de către aceștia a originii lor romane: „*Nam dicunt se esse Romanorum quondam milites* (s.n.) ad praesidia Pannoniae contra Scythas missos...¹⁵. („Căci ei spun că sînt ostași de odinioară ai romanilor, trimiși aici pentru apărarea Panoniei împotriva sciților...“). Informația episcopului Jan Laski e valoroasă nu numai pentru că atestă și în Moldova conștiința originii romane înainte de scrierile cronicarilor, dar și pentru că înlesnește înțelegerea tradiției cronicilor cu privire la întemeierea statului în Moldova.

Semnificativă pentru largă răspîndire în societatea moldoveană a secolului XVI a cunoștințelor referitoare la originea romană semnalate de Jan Laski e proclamația către locuitori lansată de domnul țării, Iacob Heraclide Despot, în februarie 1562. Textul cuprinde programul său de luptă antiotomană și o reafirmare a descendenței romane. În proclamația sa, Despot se angaja „*di guerigiar di et notte con li infideli et maledetti turchi, [...] con voi valenti homeni et gente bellicosa discesi dali valorosi Romani, quali hanno fatto tremar il mondo...* (s.n.). Et à questo se faremo cognoscer à tutto il mondo li veri Romani et discesi da quelli et il nome nostro sarà immortale et conergeremo l'immagine di nostri padri...¹⁶. („să lupte zi și noapte cu necredincioșii și blestemații turci [...], împreună cu voi oameni viteji și neam războinic coborîtori din valoroșii romani care au făcut lumea să se cutremure. Și în acest fel vom face să se cunoască de către lumea întreagă adevărații romani și pe descendenții lor, iar numele nostru va fi nemuritor și vom cînsti (?) imaginea părinților noștri...“).

În lumina relatării lui Jan Laski, apelul lui Despot la acest argument e dovada existenței unui fenomen de conștiință colectivă și nu numai de preocupările cercului restrîns al cărturarilor moldoveni. Invocarea descendenței romane era considerată de domnitor, care își căuta el însuși rădăcini în trecutul roman, ca un puternic mijloc de a-i atrage la luptă pe români în a căror conștiință originea latină era o realitate permanentă. De reținut, pe deasupra, e și apariția pentru prima oară a afirmării romanității în legătură cu un program politic al cărui scop principal era redobîndirea independenței.

Așadar, moldovenii nu au trebuit să-l aștepte pe Grigore Ureche pentru a afla că „de la Rîm ne tragem“; o tradiție multiseclară precedase, în această privință, pe cronicarii moldoveni care aveau să descopere

¹⁵ N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, p. 261.

¹⁶ Hurmuzaki, II, 1, p. 416.

în operele erudiților europeni contemporani noi argumente ale romanității poporului român.

O mărturie valoroasă a conștiinței originii romane, de data aceasta la românii din Transilvania, se află în opera lui Giovanandrea Gromo, bun cunoscător al realităților Principatului, unde a slujit în oastea lui Ioan Sigismund Zapolya între 1564 și 1565. Referindu-se la românii din Transilvania, Gromo arată că ei „*fanno professione d'essere discesi da Colonia Romana* (s.n.) quindi prima condotte da Tiberio contro Dicebale re, poi guardia di quel paese da Adriano ivi lasciate, cosi ancora usano lingua assomigliante alla antica Romana”¹⁷. („declară că se trag dintr-o colonie romană, care a fost adusă mai întâi de Tiberiu contra regelui Decebal, apoi lăsată de împăratul Adrian ca pază a acestei provincii; și încă mai folosesc o limbă asemănătoare romanei vechi”). Așadar, interlocutorii români ai lui Gromo rezumau și ei cele două componente fundamentale ale conștiinței originii lor romane: descendența din colonii romane și caracterul latin al limbii lor. Așadar, și în Transilvania cercetările întreprinse de cărturarii români din secolul XVIII cu privire la originea poporului român nu au alcătuit decât dezvoltarea la nivel superior a conștiinței romanității.

În lumina constatărilor care se desprind din sursele analizate e clar că dezbateră desfășurată în jurul faimosului text al lui Della Valle¹⁸, text mult timp considerat mărturie unică a conștiinței originii romane la romanitatea nord-dunăreană, a devenit caducă, de vreme ce, cum s-a văzut, ea e precedată de un șir întreg de atestări incontestabile privitoare la conștiința poporului român despre originea sa romană. De proveniențe diferite și referindu-se la ansamblul ariei romanității orientale, textele menționate nu lasă loc nici unei îndoieli cu privire la cunoașterea de către români a originii lor romane. Nu umaniștii italieni ai secolului XV au făcut această descoperire pe care nici măcar nu au revendicat-o; ea le-a fost atribuită în chip eronat de unii istorici contemporani. Mai târziu, cronicarii moldoveni care au cunoscut scrierile umaniștilor au deplasat chestiunea originii romane a românilor din aria tradiției în cea a istoriografiei. Meritul lor e de a fi dat un fundament erudit — firește la nivelul cunoștințelor timpului — conștiinței străvechi a originii romane din care Școala ardeleană avea să facă în secolul XVIII o armă în lupta pentru emancipare națională și socială a românilor.

¹⁷ Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în „Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine”, XVI, 1929, p. 15.

¹⁸ „La lingua loro è poco diversa dalla nostra italiana, si dimandono in lingua loro Romei, perchè dicono esser venuti anticamente da Roma in quel paese...”; Cl. Isopescu, *op. cit.*, p. 15. Considerând că astfel de tradiții erau absente la români, N. Iorga a văzut în textul lui Della Valle un simplu ecou al erudiției umane, transmis prin intermediul franciscanilor din Țirgoviște; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, ed. a 2-a, București, 1928, p. 92.

ROMANIA, ȚARA ROMÂNEASCĂ, VALAHIA: UN NUME DE ȚARĂ*

Cercetătorii istoriei românilor din epoca apariției lor ca entitate etnică și pînă în vremurile apropiate nouă știu cît de hotărîtoare a fost ideea de romanitate în asigurarea continuității spirituale și politice românești. De la apariția în izvoarele istorice a românilor sud și nord-dunăreni, spre sfîrșitul epocii migrațiilor, și pînă la desăvîrșirea idealului național, ideea de romanitate a însoțit neînterupt existența istorică a poporului român căruia i-a fost scut și matcă spirituală în același timp. Numeroase sînt în acest lung interval mărturiile conștiinței de sine la români, precum numeroase sînt și atestările străinilor despre romanitatea românilor. Semnele principale ale acestei identități etnice neînterupt invocate de români și străini au fost limba și numele însuși al românilor. „De aceea ei se fălesc că sînt romani și se vadește în limba lor, căci ei vorbesc ca romanii”, afirmă despre românii sud-dunăreni, la începutul secolului al XV-lea, un excelent cunoscător al realităților etnice și politice ale sud-estului și răsăritului european, arhiepiscopul Ioan de Sultanyeh¹. Că această afirmare de romanitate demonstrată prin limbă nu era un simplu act de cunoaștere istorică, că ea îndeplinea o funcție activă însemnată, conștient înțeleasă, o arată alt cunoscător direct al realităților spațiului românesc — de data aceasta e vorba de cel nord-dunărean —, anume italianul Antonio Bonfini: „Înnecate sub valul de barbari, ele (coloniile romane din nordul Dunării) totuși mai grăiesc limba romană și se împotrivesc cu atîta îndrîjire să nu o părăsească cu desăvîrșire încît par că luptă mai mult pentru păstrarea neatinsă a limbii decît chiar a vieții”².

Indisolubil legat de cunoașterea originii limbii române și de înțelegerea funcției ei istorice se află numele poporului român, care a perpetuat direct amintirea Romei. Dacă semințiile străine care au venit în contact cu ei în vremea migrațiilor i-au numit *vlahi*, *valahi*, *volohi*, *blaci*, *olahi* etc., denumire care îi definește ca *popor romanic*, românii înșiși

* Publicat în „Luceafărul”, XXII, 1979, nr. 3.

¹ *Călători străini despre Țările române*, vol. I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 39.

² A. Bonfini, *Rerum ungaricarum decades*, Basileae, 1568, p. 543.

și-au păstrat în forma sa originală numele de popor moștenit de la Roma, anume *români*. „Olachi Romani“ îi numea papa Clement al VI-lea pe români în 1354, îmbinând astfel numele pe care și-l dădeau ei înșiși cu traducerea lui de către străini. Exprimând mai limpede și mai științific decît toți cei care discutaseră anterior numele poporului român, Miron Costin afirma: „Așa și neamul acesta, de carele scriem, al țărilor acestora, numele vechiu și mai dreptu ieste rumân, adică Rîmlean, de la Roma“³.

Dar dacă conștiința originii romane reflectată în numele poporului român și afirmarea caracterului latin al limbii sale sînt larg atestate de izvoare, cum stau lucrurile în privința numelui țării?⁴

Una din consecințele masivei restructurări etnice și politice petrecute în Europa răsăriteană și sud-estică în urma marilor deplasări de populații din secolele III—XIII a fost apariția în spațiul carpato-balcanic a unui șir de „țări“ locuite de romanicii răsăriteni — români — numite Vlahii, în diverse limbi și variante (Vlahia Mare, Vlahia Mică, Vlahia de Sus, Blaquie, în sudul Dunării, Terra sau Silva Blacorum, Codrul Vlăsiei, Wallachenland, Valahia Mare, Valahia Mică etc. în nordul Dunării).

Produs al fragmentării romanității orientale în vremea migrațiilor, aceste Vlahii — pe lângă care au existat desigur și altele neatestatate documentar — sînt semnalate între secolele XI și XIV la date diferite, în funcție de evenimentele și procesele care le-au adus în reflectorul istoriei. Varietatea datelor la care își fac apariția ca și a denumirilor care le desemnează nu modifică însă întru nimic caracterul lor esențial comun, cel de „Romanii autonome“, adică unități teritorial-politice în care își desfășurau existența membrele dispartate ale romanității orientale, românii. E ceea ce Nicolae Iorga a numit, în cadrul uneia din interpretările sale cele mai profunde și fecunde în domeniul istoriei evului mediu timpuriu, *Romaniile populare*; cu precizarea necesară, socotim, că în înțelegerea acestor *Romanii* accentul trebuie pus nu asupra discutabilului lor caracter popular, ci asupra *autonomiei* lor.

Rămîne deschisă problema denumirii acestor țări, a căror romanitate e neîndoielnic înscrisă în numele lor, dar atestată doar în veșmînt străin — slav, german, grec — sau în latina medievală, care a preluat-o prin acest intermediar. A fost, așadar, folosit termenul de *Romania* sau un derivat al său pentru a desemna aceste țări? Există analogie între

echivalențele *roman, român = vlah, valah* și *Romania = Vlahia, Valahia*? Cu alte cuvinte, se confirmă conștiința romanității la autohtoni și prin numele de țară, după cum e dovedită prin numele de popor sau prin afirmarea latinității limbii? Sau dimpotrivă, a fost dat numele acestor țări de străini pe baza cunoașterii etniei locuitorilor lor?

Prima ipoteză, derivarea termenului de *Vlahia* din *Romania* s-ar impune cu forța unui adevăr elementar dacă lipsa unei atestări documentare a numelui de *Romania*, măcar în cazul uneia dintre aceste *Vlahii*, nu ar furniza un argument puternic, fie el și negativ, celei de a doua ipoteze. Singurul caz care ar putea fi invocat în favoarea existenței originare a termenului de *Romania* ca denumire pentru *Romaniile* răsăritene, cel al Țării Românești, e recuzabil pe temeiul că nu ar fi decît traducerea tîrzie, din vremea adoptării limbii române în cancelarie, a terminologiei din actele slave. Dar un izvor de curînd ieșit la iveală aduce la suprafață, din tezaurul de cuvinte latine pierdute în limba română de-a lungul secolelor, termenul însuși de *Romania*, într-una din variantele sale, ca denumire evident autonomă față de *Valahia* sau *Țara valahă*. Un iezuit ungar, care și-a desfășurat activitatea pe meleagurile noastre în adoua jumătate a secolului al XVI-lea, pe nume Ștefan Szántó, ne oferă prima înregistrare cunoscută pînă acum, după știința noastră, a acestui termen. Într-un memoriu înaintat Curiei papale în care preconiza înființarea la Roma a unui colegiu nu numai pentru națiunea ungară, dar și pentru popoarele țărilor care se aflaseră în trecut în legături cu regatul ungar acum dispărut, Ștefan Szántó arată că punerea în aplicare cît mai grabnică a acestei inițiative e solicitată de toate aceste țări pe care le înșiră: „rogat universa Ungaria, obtestatur nobilissima Transylvania, orat Dalmatia, obsecrat *Romaniolia sive Valachia inferior*. . .“ („...o cere întreaga Ungarie, o invocă prea nobila Transilvanie, o roagă Dalmația, o imploră *Romaniolia sau Valachia inferioară*. . .) (s.n.). Mai explicit e autorul în al doilea exemplar al textului său, în care, în dreptul cuvintelor *Valachia Inferior*, se simte îndatorat să adauge o explicație: „*Valachia inferior, quae Romandiola et Romaniola dicitur* (s.n.), est provincia annexa Transylvaniae, quae olim Dacia dicebatur. Incolae eius loquuntur italice, sed corrupte; ita tamen ut possint a veris italibus intelligi“ („*Valahia inferioară* care e numită *Romandiola* și *Romaniola*, e o provincie anexată Transilvaniei, care odinioară se numea Dacia. Locuitorii ei vorbesc italice, dar corupt; totuși astfel încît pot fi înțeleși de către italici adevărați“). Memoriul lui Ștefan Szántó aduce așadar atestarea incontestabilă a termenului de *Romania*, într-una din variantele sale, aplicat uneia din multiplele *Valahii* mai sus enumerate, anume Țara Românească. Între această denumire și afirmarea romanității limbii române legătura se stabilește spontan în scrierea amintită, chiar dacă nu e explicit formulată.

³ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 268.
⁴ Lucrările de bază asupra acestei chestiuni și în general asupra temei discutate în articolul de față sînt: N. Iorga, *La „Romania“ danubienne et les barbares au VIe siècle*, în „Revue belge de philologie et d'histoire“, III, 1924, p. 35—50; E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia“ și sensurile ei*, în „Studii. Revistă de istorie“, 21, 1968, 6, p. 1105—1123; A. Armbruster, *Sinn und Bedeutung des Begriffs „România“ im rumänischen Mittelalter*, în „Dacoromania“, 1, 1973, p. 124—131; V. Arvinte, *Le nom ethnique român et la création du nom de l'état national Roumain*, în „Revue roumaine d'histoire“, XVI, 1973, 3, p. 439—454.

⁵ *Monumenta Antiquae Hungariae*, ed. L. Lukács, B.T., I, 1550—1579, Roma, 1969, p. 755.

Așadar, în cazul uneia din Romaniile-Vlahii medievale, a apărut dovada sigură a folosirii termenului de Romania într-unul din derivatele sale, aflat în afara oricărui raport de dependență față de echivalentele străine ale noțiunii. Această Romanie — Țara Românească — e tocmai cea care a păstrat definitiv în denumirea ei realitatea etnică din care s-a născut, populația romanică. Faptul însă nu e rezultatul unei întâmplări.

Țara Românească a fost cea dintâi formație politică a romanității nord-dunărene care și-a câștigat prin luptă independența, ridicându-se la forme superioare de viață statală și care, în temeiul acestei întîietăți de putere și prestigiu, a manifestat vocația de centru unificator al spațiului locuit de români, de o parte și de alta a Carpaților. Această vocație s-a manifestat, firește embrionar și în forme specific medievale, atît în direcția Transilvaniei cît și a Moldovei.

Cînd „țările“ românești dinlăuntrul arcului carpatic au fost anihilate de expansiunea Ungariei arpadiene și angevine și integrate în sistemul ei administrativ, cînd românii transilvăneni au rămas fără organizații statale proprii și fără o ierarhie bisericească superioară, care în evul mediu putea constitui un substitut de stat, Țara Românească și-a asumat protecția vieții spirituale românești din aceste părți. O legătură puternică s-a stabilit astfel între românii de o parte și cealaltă a Carpaților, sub autoritatea protectoare a Țării Românești.

În raport cu Moldova, afirmarea de întîietate a Țării Românești s-a manifestat în cadrul complex creat pe de o parte de unitatea de origine a poporului celor două țări, afirmată răsplat de izvoarele vremii — „care neam (românii) e împărțit astăzi în două părți“ scrie un contemporan despre cele două țări românești⁶ —, iar pe de altă parte de pluralismul statal în cadrul aceleiași națiuni, fenomen cvasigeneral în Europa medievală. Unitatea de origine s-a exprimat prin identitatea numelui — Valahia — sub care sînt desemnate cele două țări în izvoarele străine; raportul ierarhic între ele s-a manifestat prin calificativele adause celor două Valahii: Valahia Mare, pentru Țara Românească, Valahia Mică, pentru Moldova, noțiunile de *mare* și *mic* exprimînd un raport de putere și întîietate. De altminteri, după vagi veleități inițiale, Moldova a renunțat în cele din urmă la denumirea de Valahia în titulatura oficială a domnilor și s-a fixat asupra denumirii preluate de la nucleul ei unificator.

Numele vechilor Romanii a fost păstrat pînă la capăt de Țara Românească dintre Carpați și Dunăre, cea care a creat cel dintîi stat românesc independent și și-a asigurat o întîietate de prestigiu și putere.

⁶ Filippo Buonaccorsi Callimachus, *Ad Innocentium VIII de bello Turcis inferendo oratio*, Varșovia, 1964, p. 50.

Acest nume conservat cu tenacitate exprima un întreg program: „Țara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulți l-au uitat și unii nu l-au înțeles niciodată; ea însemna tot pămîntul locuit *etnograficește de români*“⁷. Cînd programul implicit în această denumire s-a realizat cîteva secole mai tîrziu, realitatea statală căreia i-a dat naștere a luat în chip firesc numele vechilor Romanii pe care le-a continuat și însumat.

⁷ N. Iorga, *Români și Slavi, Români și Unguri*, București, 1922, p. 9.

I. — EUROPA RĂSĂRITEANĂ

1. — *Sfârșitul hegemoniei Hoardei de Aur*¹. În primele decenii ale secolului al XIV-lea, dominația Hoardei de Aur s-a menținut intactă în Europa răsăriteană și sud-estică, astfel cum se așternuse după marea invazie din 1241 și în cursul următoarelor campanii tătare. În afara ariei de dominație directă — îndeosebi stepa nord-pontică pînă la Dunărea de Jos —, tătarii își impuseseră suzeranitatea unui șir de state aflate în raza acțiunilor lor militare, îndatorate toate să le plătească tribut, să participe cu contingente la expedițiile lor și să-și trimească căpeteniile pentru confirmare la Hoardă. Cel mai apăsător au resimțit dominația tătară cnezatele ruse cele mai apropiate de centrul puterii Hoardei de Aur; în partea apuseană a ariei de dominație a Hoardei se aflau, în diferite grade de dependență, Lituania, cnezatul Halici, formațiile politice de pe teritoriul Moldovei, Țara Românească, Bulgaria și, cu intermitență, Serbia.

În anul 1340, invaziile tătare erau însă la fel de temute la Bizanț, care se aștepta la un mare asalt din partea Hoardei de Aur, ca și în Un-

* Publicat în „Revista de Istorie”, 34, 1981, 5, p. 899—918.

Studiul de față e un capitol din tratatul de *Istorie universală*, volumul II (consacrat evului mediu), în curs de elaborare. Întrucît apariției și rolului țărilor române în secolele XIV—XV le-au fost rezervate un loc aparte în această sinteză, ele nu figurează decît incidental în rîndurile de mai jos.

Indicațiile bibliografice trimit doar la cîteva din lucrările cele mai de seamă consacrate temelor dezbătute; informație bibliografică suplimentară poate fi găsită în lucrările citate.

¹ Pentru declinul Hoardei de Aur, v. R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila. Gengiskhan, Tamerlan*, Paris, 1939; B. D. Grekov și A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953; M. G. Safargaliev, *Raspad Zolotoi Ordî*, Saransk, 1960; B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502*, Wiesbaden, 1965.

Pentru ofensiva polonă și ungară în spațiul rus apusean și românesc aflat sub suzeranitatea Hoardei de Aur, v. între altele: H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa, 1925; G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung und geistige Auswirkung. I. Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln—Graz, 1945; P. W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy. Piast Poland in East-Central Europe*, Chicago—London, 1975; Ș. Papacostea, *Triumful luptei pentru neatințare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 165—193.

garia și Polonia. Forța militară a tătarilor părea așadar capabilă să mențină controlul asupra întregului spațiu supus Hoardei de Aur. Dar încă în deceniul următor, hegemonia tătară începe să fie contestată cu succes, îndeosebi în teritoriile ei apusene; apoi, încurajată de criza dinastică devenită endemică după moartea hanului Berdibeg (1360/1361), mișcarea de emancipare cuprinde arii din ce în ce mai întinse. Eforturile repetate de restaurare a unității Hoardei de Aur și a ariei ei de dominație au reușit doar să încetinească procesul de dezagregare a puterii tătare în Europa răsăriteană, nu însă și să o restabilească durabil.

În apus, primele lovituri au venit din partea regatelor polon și ungar, ieșite ambele dintr-o grea criză de fărîmîtare feudală, cel dintîi sub ultimii regi din dinastia Piaștilor, Wladislav Lokietek și Cazimir cel Mare, cel din urmă sub noua dinastie a regilor angevini, Carol Robert și Ludovic I.

Sub Carol Robert, Ungaria a încercat în cîteva rînduri, fără succes însă, să îndepărteze de la hotarele ei primejdia tătară. Doar alianța încheiată cu Polonia și acțiunea comună a celor două regate în răsărit avea să le îngăduie însemnate progrese în detrimentul Hoardei de Aur. Acțiunea a fost precedată de desprinderea Poloniei din conflictul cu Boemia regelui Ioan de Luxemburg, în favoarea căruia regele Cazimir renunță la Silezia (1339), și din cel cu Ordinul teutonic, căruia regele polon îi recunoaște stăpînirea asupra gurilor Vistulei și Pomeraniei (tratatul de la Vișegrad, noiembrie 1335, apoi într-o formă lărgită, tratatul de la Kalisz, iulie 1343), cucerite de cavaleri la începutul secolului al XIV-lea. Încheind această înțelegere cu Ordinul teutonic, Polonia a renunțat pe termen îndelungat la efortul de restabilire a contactului direct cu Marea Baltică, devenită una din zonele cele mai înfloritoare ale marelui comerț internațional. Concomitent însă, Polonia s-a angajat în politica de expansiune în răsărit care avea să aibă drept rezultat cucerirea unor însemnate teritorii ale Rusiei apusene (1340—1366), crearea uniunii polono-lituaniene (1385) și instaurarea suzeranității polone asupra Moldovei (1387), fapt în urma căruia statul polon avea să devină o putere pontică.

Deschisă în 1340 de campania la Halici a regelui Poloniei care revendica moștenirea cnezatului rus rămas vacant după moartea ultimului său titular, cneazul Iurii Boleslav, acțiunea celor două regate s-a lovit de rezistența boierimii locale, ostilă programului inițial de catolicizare al regelui Cazimir, precum și a tătarilor, amenințați să piardă unul din teritoriile aflate în dependența lor, și a lituanienilor, care revendicau și ei drepturi asupra teritoriilor ruse apusene. După un șir de înfruntări cu tătarii și după repetate expediții „cruciate” împotriva lituanienilor, pîgîni încă la această dată — acțiuni la care au luat parte alături de Polonia și Ungaria, Ordinul teutonic, Boemia și Imperiul —, Cazimir a reușit în 1349 să încorporeze cnezatul Halici la regatul său; rezultatul avea să fie consolidat în cursul anilor următori în urma unor noi mari campanii ungaro-polone împotriva lituanienilor și a tătarilor. În 1366,

în cadrul unei noi extinderi a ariei de dominație ungară și polonă în Europa răsăriteană și sud-estică, regele Cazimir a adus în dependența regatului său Volhinia și Podolia.

Nu mult timp după deschiderea acțiunii la Halici a început și ofensiva regatului ungar la răsărit de Carpați, în direcția gurilor Dunării. Reconcilierea dintre Ludovic de Anjou și Nicolae Alexandru, domnul Țării Românești, și cooperarea lor în lupta împotriva tătarilor au făcut posibilă respingerea dominației Hoardei de Aur din regiunea Dunării de Jos, în urma campaniilor din 1345 și 1346. Tot acum, în împrejurările legate de aceste acțiuni militare la Halici și în regiunea Dunării de Jos, apare Moldova, la început ca o căpitănie regală, apoi ca stat de sine stătător. În urma acestor desfășurări, tătarii nu au mai păstrat în spațiul românesc decât o enclavă pe țărmul Mării Negre, pînă în ultimele decenii ale secolului XIV. Din Lituania pînă în regiunea gurilor Dunării, dominația Hoardei de Aur a suferit o îngustare sensibilă ca urmare a ofensivei puterilor creștine.

Blocați în expansiunea lor în spațiul rus și folosind conjunctura favorabilă creată de criza dinastică din statul tătar, lituanienii, a căror expansiune în răsărit începuse încă din secolul anterior, înaintează acum în teritoriile de sub stăpînirea Hoardei de Aur. Victoria cîștigată asupra tătarilor de cneazul lituanian Olgiard la Sinie Vodî (Apele albastre, afluent al Bugului) în 1362 sau 1363 a deschis larg calea expansiunii lituaniene în Ucraina și Podolia. Kievul însuși, vechea capitală a Rusiei, avea să intre cîrind sub stăpînirea lituaniană, care avea apoi să se întindă pînă la țărmul Mării Negre.

Încurajat de eroziunea puterii tătare, cneazul Moscovei începe să-și manifeste tot mai hotărît tendința de emancipare de sub dominația Hoardei de Aur. Sub cneazul Dimitrie (1362—1389), Moscova nu numai că întreprinde acțiuni hotărîte pentru a-și asigura titlul de mare cneaz — nu ca în trecut prin supunere față de Hoarda de Aur ci înfruntînd politica acesteia —, dar se și opune cu forța armelor încercărilor tătare de a stăvili progresele puterii sale; după o primă înfrîngere suferită în 1378 pe malurile riului Voja (afluent al riului Oca), tătarii sînt înfrinți zdrobitor pe cîmpia Kulikovo pe Don de cneazul Moscovei Dimitrie, care a fost supranumit, în urma acestei victorii, Donskoi.

În Crimeea, genovezii din Caffa își extind dominația teritorială asupra principalelor centre comerciale de pe țărm, înlăturînd astfel concurența pe care acestea o făceau principalului centru al activității lor pontice. Încercările repetate ale tătarilor de a redobîndi așezările ocupate de genovezi s-au încheiat cu un eșec; în 1387, prin tratatul încheiat cu genovezii, tătarii le-au lăsat în stăpînire genoveză.

Destrămarea Hoardei de Aur în urma acestor pierderi de poziții și de prestigiu a fost încetinită de un șir de reacții restauratoare venite din zona Hoardei Albe al cărei centru se afla în regiunea fluviului Sir-Daria. Vasală inițial față de Hoarda de Aur, Hoarda Albă s-a autonomizat în cursul primei jumătăți a secolului al XIV-lea; apoi, în a doua jumătate

a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului următor, căpeteniile ei au încercat în repetate rînduri să restaureze în beneficiul lor unitatea politică și teritorială a Hoardei de Aur.

Prima mare încercare, încununată de succes, a fost aceea a oglanului Toktamîș care, cu ajutorul lui Timur Lenk, a cucerit puterea în Hoarda Albă și apoi în Hoarda de Aur (în 1378 ocupă Sarai Berke, în 1380 îl înfrînge pe emirul Mamai pe riul Kalka). În urma acestei victorii, Toktamîș aduce sub ascultarea sa celelalte teritorii ale Hoardei de Aur, întreprinde o mare expediție de represalii împotriva Moscovei (1382) și o readuce la condiția de stat tribut, ca și pe celelalte cnezate ruse de altminteri. Refăcută o clipă, unitatea Hoardei de Aur s-a destrămat însă din nou în urma încercării lui Toktamîș de a readuce sub controlul său Transcaucazia și Horezmul — vechi obiect de litigiu între Hoarda de Aur și statul mongol din Iran, în cadrul căruia concurența drumurilor comerciale intercontinentale a avut un rol însemnat. Timur întreprinde două expediții împotriva Hoardei de Aur (1391 și 1395) în cursul cărora nimicește marile centre comerciale Urgengi, Tana, Astrahan și Sarai Berke. Înfrînt zdrobitor în cursul celei de a doua expediții, în bătălia de pe valea riului Terek (15 aprilie 1395), Toktamîș fuge în Lituania la Vitold. Încercarea marelui cneaz lituan de a-și impune controlul asupra Hoardei de Aur prin mijlocirea lui Toktamîș a fost înfrîntă de noul han instalat cu sprijinul lui Timur Lenk, Timur Kutlug, și de emirul Edighei pe Worskla (1399), unde trupele lui Vitold și ale aliaților săi au suferit o înfrîngere totală.

Noua restaurare a Hoardei de Aur sub conducerea efectivă a lui Edighei a fost însă și ea de scurtă durată. Luptele dinastice endemice și presiunea factorilor externi au precumpănit asupra factorilor de unitate. Centrele de putere locală se consolidează și se instituționalizează în cursul secolului al XV-lea. Din Hoarda de Aur se desprind durabil trei mari formații autohtone: *Hanatul Crimeei* sub dinastia Ghirai, care a gravitat în sfera de interese a uniunii polono-lituaniene, înainte de a intra sub suzeranitatea Porții otomane (1475); *Hanatul de Kazan*, întemeiat de Ulug Muhammad, aflat în raza de acțiune a Moscovei și absorbit cel dintîi de aceasta (1552); *Hanatul de Astrahan* pe cursul inferior al fluviului Volga, supus dublei presiuni a tătarilor din Crimeea și a hoardelor nomade ale tătarilor nogai din regiunea Ural, anexat scurt timp după hanatul de Kazan de marele cneaz al Moscovei (1556).

2. — *Rivalitatea între Lituania și Moscova pentru hegemonie asupra lumii ruse*². Declinul puterii mongole în Europa în a doua jumătate a

² Din vasta bibliografie consacrată istoriei Lituaniei și a Moscovei și concurenței lor pentru dominație în lumea rusă, semnalăm: L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, I, 1377—1499, Warszawa, 1930; H. Jablonowski, *Westrussland zwischen Wilna und Moskau*, Leiden, 1955; J. Ochmanski, *Historia Litwy*, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1967; I. B. Grekov *Vostočnaia Evropa i upadok Zolotoi Ordî (na rubeje XIV—XV vv.)*, Moskva, 1975.

secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea a lăsat din ce în ce mai mult teren puterilor concurente pentru dominație în lumea rusă. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, două centre de putere, Lituania și Moscova, au concurat pentru înțietate în vastul spațiu ocupat de slavii răsăriteni și au revendicat dreptul de a restaura sub controlul lor vechea unitate a Rusiei kieviene.

Prioritatea în efortul de a atinge acest țel a aparținut Lituaniei, a cărei expansiune în teritoriul rus, începută în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, s-a intensificat în secolul XIV cuprinzând vaste teritorii ale Rusiei Albe și ale Rusiei Roșii. Ocuparea Kievului în a doua jumătate a secolului XIV a dat și un temelie juridic revendicării cnezilor lituanieni la înțietate în lumea rusă. Olgierd, în timpul căruia lituanienii realizează mari progrese de-a lungul Niprului și se instalează definitiv la Kiev, a asumat titlul de mare cneaz, care exprimă veleitățile de dominație ale Lituaniei asupra întregului spațiu rus.

Lituania a atins cel mai înalt grad de putere în lumea rusă în timpul marelui cneaz Vitold (1392—1430); acesta a adus sub controlul său Podolia (1393), Smolenskul (1395, apoi reînnoit în 1404), a anexat cnezatul Vjazma (1403), a impus tratate de alianță Tverului și Riazanului și altor cnezate de însemnătate mai mică. Frontierele atinse de marele cneaz al Lituaniei sub Vitold aveau să se mențină în linii generale până la sfârșitul secolului al XV-lea.

Rezistența efectivă față de expansiunea lituaniană a venit din partea orașelor Novgorod și Pskov și mai ales din partea marelui cneaz al Moscovei, care după o perioadă de înclinare față de Vitold, al cărui protectorat îl acceptă, și după domnia frământată de lupte interne a marelui cneaz Vasile II Orbul (1425—1462) preia hotărât lupta pentru controlul asupra lumii ruse.

Tendința dominantă în desfășurarea concurenței celor două puteri rivale s-a răsturnat în a doua jumătate a secolului al XV-lea în favoarea Moscovei, în vremea marelui cneaz Ivan al III-lea (1462—1505). Reușind să încarneze ideea legitimității ruse mult mai eficient decât Lituania, a cărei conducere catolică s-a identificat tot mai mult, după moartea lui Vitold, cu interesele regatului catolic polon, Moscova, devenită încă din secolul precedent sediu al mitropoliei „întregii Rusii“, a exercitat o atracție din ce în ce mai puternică asupra lumii ruse. Succesele obținute de Ivan al III-lea în efortul de subordonare a cnezatelor ruse autonome, dintre care unele gravitaseră în sfera de influență a Lituaniei, și în deosebi conflictul său cu Novgorodul pe care l-a silit în cele din urmă să i se închine (1478), au creat o puternică tensiune între Moscova și uniunea polono-lituaniană. Antagonismul din ce în ce mai marcat între cele două puteri rivale, Moscova și Lituania, se împletește acum cu conflictele dintre statele tătare rivale desprinse din Hoarda de Aur. Ivan al III-lea se aliază cu hanatul Crimeii, în vreme ce Lituania încheie alianță cu hanul Ahmed al Marii Hoarde de pe Volga, căruia cneazul Moscovei refuzase să-i mai plătească tributul. Hanul tătar invadează teritoriul Moscovei

întind până la râul Ugra, dar nefiind sprijinit de polono-lituanieni este silit de marele cneaz al Moscovei să se retragă (1480). Cu această înfruntare, Moscova s-a emancipat definitiv de sub dominația tătară. Slăbită de puternicele atacuri ale nomazilor nogai, Hoarda cea Mare, încetează de a mai fi o primejdie pentru Moscova; în hanatul Kazan, Ivan III intervine tot mai eficient și îl subordonează politiciii sale, în vreme ce cu hanatul Crimeei a stabilit legături de cooperare.

Eliminarea primejdiei tătare a sporit presiunea Moscovei asupra teritoriilor ruse ale Lituaniei a cărei arie de dominație începe să se restrângă. Defecțiunea unui șir de cnezi din regiunile de frontieră care trec în slujba lui Ivan III subminează stăpânirea lituaniană provocând o tensiune permanentă între cele două puteri. În două rânduri fricțiunile din zona de frontieră se transformă în război declarat (1492—1494 și 1500—1503); păcile încheiate de Ivan III cu Lituania în urma acestor războaie i-au adus nu numai câștiguri teritoriale dar și recunoașterea titlului de „mare cneaz al întregii Rusii“.

În cursul conflictului cu Lituania și în legătură cu aceasta, Moscova a desfășurat o vastă activitate diplomatică; legăturile de cooperare cu hanatul Crimeii și cu Moldova, contactele cu Poarta otomană, cu Ungaria și cu Habsburgii au introdus pentru prima oară statul moscovit în sistemul politicii europene. Mai mult decât atât, incitat de marile sale succese împotriva tătarilor și a polono-lituanienilor, marele cneaz al Moscovei începe să-și descopere acum vocația imperială.

3. — *Uniunea Polono-Lituaniană*³. Expansiunea spre răsărit a *Ordinului teutonic*, tendința sa de a-și asigura legătura terestră cu ramura livoniană, *Ordinul purtătorilor de spadă*, prin încorporarea Samogitiei, au constituit o gravă primejdie pentru statul lituanian, amenințat în ultimele decenii ale secolului al XIV-lea să piardă legătura cu marea Baltică și să devină principalul teren de expansiune al celor două ordine reunite. Împotriva acestei primejdii, Lituania avea să-și găsească salvarea în uniunea cu Polonia, desăvârșită prin căsătoria marelui cneaz lituanian Jagiello, convertit la creștinism, cu Jadviga, moștenitoarea tronului polon după dispariția tatălui ei, Ludovic de Anjou. Prin tratatul de la Krewo (14 august 1385), noul rege al Poloniei, Wladislaw Jagiello, s-a angajat să-și convertească supușii lituanieni la creștinism și să unească toate teritoriile lituaniene și ruse aflate sub autoritatea sa cu regatul polon. Asocierea celor două state, reînnoită în câteva rânduri (1401, Uniunea de la Vilna și Radom, 1413, Uniunea de la Horodlo, 1432, Uniunea de la Grodno) avea să devină uniune personală instituționalizată în secolul

³ Pentru uniunea polono-lituaniană și evoluția ei, v.: O. Halecki, *Dzieje Unii jagiellońskiej*, I—II, Kraków, 1919—1920; H. Paszkiewicz, *O genezie i wartości Krewa*, Warszawa, 1938.

al XVI-lea; ea a dat naștere celei mai puternice grupări de forțe în Europa răsăriteană și a determinat o hotărâtoare restructurare a raporturilor internaționale în această parte a continentului.

Constituirea Uniunii polono-lituaniene a îngăduit celor două puteri asociate să-și urmărească cu succes țelurile de politică externă îndeosebi în două direcții: în nord, în lupta cu Ordinul teutonic, care controla cea mai mare parte a țărmului sudic al Baltice și se străduia să domine și Samogiția, și în sud, în confruntare cu regatul ungar pentru controlul teritoriilor emancipate în cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea de sub dominația tătară, îndeosebi pentru controlul gurilor Dunării. Factorii de coeziune ai Uniunii polono-lituaniene s-au dovedit mai puternici decât cei care, dinlăuntru sau din afară, tindeau să o desfacă; în ciuda acțiunii persistente a acestor din urmă factori, îndeosebi regatul ungar și Ordinul teutonic, principalele puteri prejudiciate de constituirea Uniunii polono-lituaniene, aceasta s-a menținut și și-a consolidat poziția de mare putere în Europa la sfârșitul secolului al XIV-lea și în cursul celui de al XV-lea.

Asocierea cu Lituania a modificat esențial politica externă a Poloniei care se angajează acum într-o îndelungată înfruntare cu Ordinul teutonic pentru a-și asigura ieșirea la marea Baltică și într-o rivalitate și mai îndelungată încă cu Ungaria pentru supremație în spațiul carpato-dunărean, îndeosebi pentru stăpânirea gurilor Dunării și a Chiliei.

4. — *Lupta pentru gurile Vistulei*⁴. Traficul comercial între apusul și răsăritul Europei prin Marea Baltică, „Mediterrana nordului“, a luat o deosebită amploare în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea, antrenând, firește ca pretutindeni, o luptă îndrăjită pentru controlul drumurilor comerciale și al punctelor cheie care le dominau. Postavul produs în Flandra, Brabant și Anglia se îndreaptă acum în cantități din ce în ce mai mari spre Europa răsăriteană și, prin mijlocirea acesteia, spre Orient; în schimb, Apusul solicită tot mai multe produse economiei agricole a Europei răsăritene, în primul rând a zonei baltice; cu deosebire sînt căutate cerealele și lemnul, materie primă necesară construcțiilor navale. Atracția tot mai mare exercitată de comerțul pontic și deschiderea unor noi și însemnate legături între centrele producătoare de postav ale Apusului și centrele comerțului pontic, legături dintre care

unele treceau prin Marea Baltică, au sporit simțitor în această vreme funcția comercială a acesteia și avantajele participării directe la comerțul baltic. Pentru Polonia, despărțită teritorial de Marea Baltică de la începutul secolului al XIV-lea, în urma cuceririi gurilor Vistulei și a Pomeraniei de către Ordinul teutonic, accesul direct, liber de intermediari, cu țărmul baltic a devenit tot mai imperios necesar, pe măsura integrării ei în rețeaua de legături comerciale ale regiunii.

Alt factor însemnat în realizarea acestui obiectiv a fost opoziția tot mai îndrăjită a stărilor privilegiate din teritoriile controlate de către Ordinul teutonic, nobilimea și orașele, față de seniorul lor colectiv. Stingherite în aspirațiile lor politice, de participare la conducerea provinciilor din care făceau parte, și în aspirațiile lor economice, de exclusivismul Ordinului și de activitatea sa comercială, nobilimea și orașele își orientează tot mai hotărît speranțele de emancipare spre Polonia; etapa finală a încorporării Pomeraniei de către Polonia a început tocmai cu însușirea stărilor privilegiate împotriva Ordinului teutonic.

Faptul care a modificat raportul de forțe între Polonia și Ordinul teutonic și a permis regalității polone să reia cu succes lupta pentru asigurarea ieșirii la Marea Baltică a fost crearea Uniunii polono-lituaniene. Un șir de războaie și de păci fragile s-au succedat pînă cînd cele două puteri asociate au triumfat împotriva Ordinului teutonic. Cea dintîi care și-a realizat aspirațiile a fost Lituania, al cărei cneaz, Vitold, a recucerit Samogiția (1404), separînd din nou teritoriile apusene și cele răsăritene ale Ordinului teutonic. Refuzul Ordinului de a se resemna cu această pierdere și hotărîrea Poloniei de a relua lupta au dus în anii următori la prima mare înfruntare militară între cele două tabere.

Incitat de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, care în 1392 formase planul de a dezmembra, în cooperare cu cavalerii teutoni, Uniunea polono-lituaniană și statul polon însuși, Ordinul se angajează într-un șir de acte de forță care au declanșat în 1409 războiul. Marea victorie cîștigată la Grünwald (Tannenberg, 15 iulie 1410) de coaliția polono-lituaniană sprijinită de contingentele puterilor asociate, între care și cel trimis de domnul Moldovei, a marcat începutul declinului Ordinului teutonic. Deși succesul militar nu a fost însoțit de cîștiguri teritoriale corespunzătoare, din pricina unui șir de factori — retragerea prematură a lui Vitold și a trupelor sale în Lituania, rezistența încununată de succes a marelui maestru al Ordinului la Marienburg și perspectiva unui război cu Ungaria în urma intrării în acțiune a lui Sigismund —, bătălia de la Grünwald a înclinat totuși balanța în favoarea uniunii polono-lituaniene. Chiar dacă în urma păcii încheiate cu Polonia (Toruń, 1411), Ordinul teutonic nu a suferit pierderi teritoriale — în afara Samogiției —, totuși prestigiul său militar a fost grav amputat; ca urmare a acestui fapt, și prestigiul intern al Ordinului a scăzut, iar revendicările nobilimii și ale orașenilor s-au intensificat.

⁴ Pentru rolul Mării Baltice în comerțul internațional în evul mediu tîrziu, v. M. Malowist, *Croissance et régression en Europe. XIV-e—XVIII-e siècles. Recueil d'articles*, Paris, 1972. Situația internă și politica externă a statului baltic dominat de Ordinul teutonic e larg tratată în sinteza lui K. Górski, *L'Ordine teutonic. Alle origini dello stato prussiano*, Torino, 1971. Bătălia de la Grünwald a fost tratată monografic mai recent, de St. Kuczinsky, *Wielka wojna z Zakonem krzyżackim w latach 1409—1411*, Warszawa, 1955; pentru politica lui Sigismund de Luxemburg față de Polonia, pînă la Grünwald, v. Z. Nowak, *Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*, Toruń, 1964; pentru Războiul de treisprezece ani, M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z zakonem krzyżackim 1454—1466*, Warszawa, 1967.

Nici următorul război între Polonia și Lituania, de o parte, și Ordinul teutonic, de cealaltă (1414—1422), încheiat prin tratatul de la Melno, nu a adus modificări teritoriale majore; el a confirmat însă declinul Ordinului teutonic. Aminată timp de încă trei decenii, ca urmare a disensiunilor care s-au ivit între Polonia și Lituania la sfârșitul domniei lui Vitold și în anii următori morții sale, punerea de acord a statutului politic și teritorial cu raportul real de forțe s-a produs în urma *Războiului de treisprezece ani* (1454—1466), încheiat cu o înfrângere zdrobitoare pentru Ordinul teutonic.

Dezlănțuit de revolta stărilor privilegiate din Pomerania grupate în *Liga prusacă* împotriva Ordinului teutonic și de apelul lor la regele Poloniei, războiul a început cu proclamarea încorporării Prusiei la regatul polon (*Actul de încorporare*, 6 martie 1454). În ciuda rezistenței sale prelungite, mult mai eficace decât păreau să o anunțe desfășurările inițiale, Ordinul a fost silit în cele din urmă să se încline în fața superiorității forțelor externe și interne conjugate împotriva sa și să capituleze. Al doilea tratat de pace de la Toruń (19 octombrie 1466) în preambulul căruia apare între beligeranți, de partea polonă, și Ștefan cel Mare, a constatat înfrângerea cavalerilor teutoni care au fost siliți să renunțe în favoarea regatului polon la gurile Vistulei și la teritoriile situate la apus de fluviu, denumite de acum înainte *Prusia regală*; au rămas în stăpânirea Ordinului teutonic teritoriile de la răsărit de fluviu, dar cu titlul de feudă a regatului polon.

Al doilea tratat de la Toruń a pus capăt situației create cu mai bine de un secol și jumătate înainte de Ordinul teutonic care înlăturase Polonia de la Marea Baltică. Eliberat de stingheritorul intermediar teuton, comerțul baltic al Poloniei s-a dezvoltat rapid influențind puternic viața economică și social-politică a țării. Consolidată de câștigul teritorial însemnat realizat în urma *Războiului de treisprezece ani* și de contracția corespunzătoare a puterii Ordinului teutonic, redus acum la situația de stat vasal, legată mult mai strâns decât în trecut de marele ducat al Lituaniei, Polonia a înregistrat un simțitor spor de putere și prestigiu care i-a îngăduit să se angajeze într-o politică hegemonică de largă anvergură în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În 1471 unul din membrii dinastiei, Vladislav, ajunge rege al Boemiei, iar în 1490 rege al Ungariei.

5. — Rivalitatea pentru gurile Dunării⁵. Înlăturarea dominației Hoar-

⁵ Pentru rivalitatea drumurilor comerciale continentale care străbăteau țările române și pentru concurența puterilor central și sud-est europene pentru controlul gurilor Dunării, v.: O. Górka, *Zagadnienie czarnomorskie w polityce polskiego srednowiecza*, I, 1359—1459, Warszawa, 1933 (extras din „Przegląd historyczny”, I, 2); P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în „Revista istorică română”, III, 1933, p. 172—193; Ș. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XV, 1976, 3, p. 421—436; idem, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare: puncte de reper*, în „Revista de istorie”, 28, 1975, p. 15—31.

dei de Aur din teritoriile apusene pe care le controlase până la mijlocul secolului al XIV-lea a lăsat teren liber de manifestare rivalităților pentru stăpânirea acestui întins spațiu. În rîndul întîi al competiției pentru dominarea teritoriilor din care s-a retras autoritatea mongolă au fost Polonia și Ungaria, la care s-a adăugat Lituania, care revendica teritoriile ruse apusene.

Rivalitatea ungaro-polonă s-a manifestat în germene din vremea ofensivei comune a celor două regate împotriva tătarilor, în ciuda încercării lor de a reglementa prin tratate statutul teritoriilor smulse dominației Hoardei de Aur. Ajuns rege al Poloniei în 1370, după moartea lui Cazimir cel Mare, Ludovic de Anjou a desprins Haliciul de coroana polonă în 1378 — după contraofensiva sa victorioasă împotriva lituanienilor care invadaseră provincia — și a alipit-o la Ungaria. Unul din principalele interese disputate în cadrul competiției pentru cnezatul Halici era legătura cu bazinul pontic prin „drumul tătar”, care lega diversele itinerarii ale comerțului hanseatic cu Marea Neagră, prin orașul Halici și mai tîrziu prin Lemberg.

Constituirea Uniunii polono-lituaniene a avut și în această privință urmări hotărîtoare și imediate. La începutul anului 1387, Rusia haliciană reintră sub dominație polonă, iar cîteva luni mai tîrziu, Moldova aderă și ea la noua constelație de puteri, prin omagiul depus de Petru Mușat regelui Vladislav la Lemberg.

Desăvîrșirea unității teritoriale a Moldovei care la sfîrșitul domniei lui Petru Mușat sau la începutul celei a lui Roman devine stat pontic a atras și o însemnată modificare de itinerariu comercial în această parte a Europei; de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și tot mai mult în cursul secolului următor, drumul tătar își pierde însemnătatea în avantajul drumului moldovenesc, care lega Lembergul de Cetatea Albă și, prin acest însemnat port, de principalele centre ale Mării Negre. Mai mult decât atît, întemeindu-se pe alianța polonă, Moldova preia prin Chilia controlul gurilor Dunării, primejduind grav interesele drumului comercial care lega centrul Europei, prin Ungaria, Transilvania și Țara Românească de Marea Neagră. Aceste modificări de ordin comercial și politic petrecute în regiunea gurilor Dunării la sfîrșitul secolului al XIV-lea au deplasat centrul de greutate al rivalității polono-ungare din cnezatul Halici în Moldova și au făcut din problema gurilor Dunării și a Chiliei principalul punct de fixare a rivalităților politice și a conflictelor militare în spațiul carpato-danubian.

Rivalitatea ungaro-polonă pentru gurile Dunării a dat naștere unui șir de confruntări politice și militare, prin interpuși, pretendenți instalați la domnie în Moldova de oștile celor două țări, și unui șir de reglementări negociate ale problemei Chiliei. În 1395, Sigismund de Luxem-

burg, ieșit din criza succesiunii dinastice, întreprinde o mare expediție militară în Moldova, acțiune care a redat probabil Ungariei libera folosință a gurilor Dunării. Noua încordare care a intervenit în raporturile dintre cele două regate în legătură cu războiul între Polonia și Ordinul teutonic (1410) s-a răsfrint și la gurile Dunării, blocate din nou pentru regatul ungar. În cursul negocierilor de la Lublau care au restabilit pacea între Ungaria și Polonia (1412), libera folosire a gurilor Dunării a fost asigurată din nou celei dintii, în cadrul unui vast program de acțiune antiotomană. Potrivit prevederilor acordului de la Lublau, domnul Moldovei era îndatorat să participe la lupta împotriva turcilor, iar în caz contrar țara urma să fie împărțită în două de Ungaria și Polonia, cea dintii rezervându-și Chilia și cea de a doua Cetatea Albă. Actul de partaj de la Lublau trădează interesul fundamental — drumurile de legătură cu bazinul pontic și îndeosebi gurile Dunării — care a animat rivalitatea polono-ungară în secolele XIV—XV în spațiul românesc.

Cu prețul compromisului realizat cu Polonia în 1412 și reînnoit în câteva rânduri, Sigismund de Luxemburg a reușit să asigure regatului său, cu scurte întreruperi, legătura cu Marea Neagră prin gurile Dunării. Compromisul a fost prelungit și în timpul uniunii personale polono-ungare sub regele polon Vladislav (care a domnit și în Ungaria între 1440 și 1444). Dar în anii următori, rivalitatea celor două puteri s-a manifestat fățiș în Moldova în legătură cu problema Chilie. După un șir de acțiuni și contraacțiuni ungare și polone, Iancu de Hunedoara instalează în 1448 o garnizoană ungară la Chilia, asigurându-se astfel de ceea ce constituia obiectivul principal al acțiunilor sale în Moldova.

Convulsii interne din Moldova în anii următori, pînă la înscăunarea lui Ștefan cel Mare, s-au desfășurat în cadrul creat de acțiunile militare și politice ale Poloniei, menite să anuleze situația creată de Iancu de Hunedoara în 1448, și de contraacțiunile regatului ungar pentru a păstra Chilia. Ștefan însuși, de îndată ce și-a orientat politica în direcția Poloniei, și-a fixat drept principal obiectiv de politică externă recăștigarea Chilie, obiectiv pe care, după un eșec în 1462, îl realizează în 1465.

Replica la acțiunea reușită a lui Ștefan a fost marea campanie întreprinsă de Matiaș Corvin în Moldova la sfîrșitul anului 1467 și încheiată cu un eșec desăvîrșit. În locul Ungariei, absorbită de alte fronturi, intră acum în scenă, cu revendicări asupra Chilie, Țara Românească, ceea ce avea să ducă la lupte îndîrjite între cele două țări române, pînă la intrarea în acțiune a turcilor și la cucerirea gurilor Dunării de către ei (1484).

Deschizînd perspectiva înlăturării dominației otomane de la gurile Dunării, marea expediție întreprinsă de Ioan Albert în 1497, încheiată cu retragerea precipitată a oștii polone în Moldova, a reaprins încă o dată vechea rivalitate polono-ungară pentru Chilia.

1. — *Declinul puterii bizantine și afirmarea Serbiei*⁶. Una din trăsăturile principale ale evoluției raporturilor internaționale în Europa sud-estică în secolele XIV—XV a fost progresiva contracție a Imperiului bizantin pînă la dispariția sa totală în 1453, o dată cu cucerirea Constantinopolului de către turci.

Restaurația imperială înfăptuită doar parțial de Mihail VIII Paleologul și urmărită de acesta cu prețul maximei încordări a resurselor umane și financiare ale statului bizantin și al unor grave renunțări în raport cu Apusul catolic își manifestă tot mai puternic slăbiciunile în timpul succesorilor săi, Andronic II (1282—1328) și Andronic III (1328—1341).

Secătuirea surselor de venit ale Bizanțului, îndeosebi a celor provenite din comerț și vămi, a silit conducerea imperiului să-și restrîngă drastic forțele armate. Sub Andronic II, Imperiul bizantin, care își întemeiasă în trecut acțiunea internațională pe o puternică thalassocrație, renunță la flota sa de război, resemnîndu-se la condiția de modestă putere terestră; încercările tîrzii de reconstituire a unei puteri navale bizantine, în vremea lui Ioan VI Cantacuzino, aveau să se încheie cu un eșec, ca urmare a opoziției hotărîte a genovezilor, beneficiari ai declinului puterii navale bizantine.

Paralel cu lichidarea flotei au fost reduse forțele terestre pe care imperiul nu le mai putea menține la nivelul atins în vremea lui Mihail VIII. Apăsate de o fiscalitate din ce în ce mai strivitoare, unitățile de ostași agricultori din Asia Mică se destramă încă de la sfîrșitul domniei restauratorului imperiului, lăsînd tot mai mult teritoriile bizantine din această zonă pradă agresiunii emiratelor turcești.

Declinul rapid al capacității sale militare a accelerat destrămarea Imperiului bizantin, supus unei presiuni puternice din afară, din partea vecinilor săi sirbi și bulgari în Europa, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, și turci în Asia Mică și apoi în Tracia, după instalarea lor definitivă pe continentul european (1354). Concomitent, Bizanțul a continuat să piardă însemnate poziții insulare în favoarea Genovei și a Venetiei, centre care, ca și în trecut, influențează puternic viața politică a imperiului.

Amenințarea otomană asupra teritoriilor europene ale Imperiului bizantin și a înseși capitalei sale și incapacitatea acestuia de a-i face față, cu mijloace proprii, a silit conducerea Bizanțului să-și rezeme tot mai

⁶ Pentru situația Imperiului bizantin și a celorlalte puteri balcanice, v.: Ch. Diehl și colaboratorii, *L'Europe orientale de 1081 à 1453*, Paris, 1945; *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, *The Byzantine Empire*, 1, Cambridge, 1966; G. Ostrogorski, *Storia dell'Impero bizantino*, Torino, 1968; D. Obolensky, *Il Commonwealth bizantino. L'Europa orientale dal 500 al 1453*, Bari, 1974.

mult speranțele de salvare pe sprijinul puterilor europene. În alegerea aliaților însă s-au manifestat două direcții divergente în a doua jumătate a secolului XIV: cea urmată de împăratul Ioan V Paleologul, de colaborare cu Apusul catolic și de acceptare a condiției acestuia, Unirea cu Roma; cea preconizată de conducerea bisericii bizantine, sprijinită de majoritatea populației, care refuza să accepte Unirea și care căuta alternativa la această politică în colaborarea cu statele ortodoxe din Peninsula Balcanică. În prima direcție s-au înscris câteva însemnate inițiative diplomatice ale împăratului Ioan V Paleologul — călătoria sa la Buda în 1365—1366, urmată de cea la Roma în 1369, unde împăratul a acceptat Unirea, pe care însă a respins-o biserica bizantină; în cea de a doua direcție se înscriu inițiativele patriarhilor Calist și Philotei Kokkinos, care prin reconcilierea cu biserica sîrbă și bulgară au netezit calea spre cooperarea politică și militară cu statele balcanice.

Locul de frunte între puterile balcanice, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, îl ocupă regatul sîrb în plină ascensiune, care își manifestă tot mai hotărît veleitățile de hegemonie în sud-estul Europei. Folosind slăbiciunea Imperiului bizantin, Serbia își extinde stăpînirile în detrimentul acestuia, cucerind, în vremea regelui Milutin I (1282—1321), nordul Macedoniei, cu însemnatul centru de la Skoplje; incapabil de o reacție eficientă, Bizanțul a fost silit să se resemneze și cu această pierdere teritorială.

Afirmarea aspirațiilor hegemonice ale Serbiei în Peninsula Balcanică a continuat sub Ștefan Uroș III (1321—1331) care, folosind conjunctura favorabilă creată de lupta pentru tron între Andronic II și Andronic III, și-a extins aria de dominație în Macedonia. Încercarea Bizanțului de a recupera teritoriile pierdute și de a stăvili, în cooperare cu Bulgaria, progresele regatului sîrb s-au spulberat în urma mării victorii câștigate de oștile sîrbe împotriva țarului bulgar și a aliaților săi la Velbjud (28 iunie 1330).

Bătălia de la Veluljd a deschis faza celei mai puternice afirmări a regatului sîrb pe planul relațiilor internaționale sub Ștefan Dușan (1331—1355). După incorporarea unor noi părți din Macedonia bizantină, împreună cu centrul de la Ohrida, în primii săi ani de domnie, Ștefan Dușan reia expansiunea în condițiile favorabile create de lupta pentru domnie dintre Ioan V Paleologul și Ioan VI Cantacuzino. Extinderea ariei sale de dominație în detrimentul celei a Bizanțului, atît în Albania cît și în Macedonia și Tracia, trezește veleități imperiale în Ștefan Dușan care se proclamă în 1345 „împărat al sîrbilor și al Romeilor” și creează instituția corespunzătoare a patriarhiei sîrbești.

Țelul suprem al acțiunii lui Ștefan Dușan, cucerirea Constantinopolului, s-a dovedit însă irealizabil, ca urmare a refuzului Veneției de a colabora cu flota la împlinirea acestui proiect și din pricina amenințării

unei acțiuni militare ostile din partea Ungariei. Încercarea lui Ștefan Dușan de a conjura primejdia unui atac ungar prin înțelegere cu papalitatea s-a încheiat și ea, după negocieri prelungite, cu un eșec. Îndată după dispariția lui Ștefan Dușan, factorii de disoluție pe care personalitatea lui i-a comprimat au acționat rapid provocînd destrămarea „imperiului” său, fragmentat acum într-un șir de state autonome. Ca și țaratul bulgar, împărțit în trei formațiuni independente în secolul XIV, regatul sîrb se destramă după moartea lui Ștefan Dușan, devenind o pradă lesnicioasă pentru cuceritorii turci.

Cînd insuficiența politicii de sprijinire pe alianța celor două state balcanice ortodoxe a devenit evidentă, în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea, Bizanțul a reluat negocierile cu Apusul în vederea unirii bisericesti, condiția prealabilă a relansării cruciatei. Realizată într-un tîrziu la conciliul de la Florența (1439), Unirea nu avea să dea rezultatele așteptate de conducerea Bizanțului; ultimele acțiuni întreprinse de puterile catolice s-au dovedit incapabile să salveze ceea ce mai rămăsese din Imperiul bizantin.

2. — *Lupta între Genova și Veneția pentru controlul Strîmtorilor și al comerțului pontic*⁷. Tratatul de la Nymphaion prin care Bizanțul își asumase obligația de a interzice venețienilor navigația în Marea Neagră a înlăturat singura concurență primejdioasă pentru comerțul genovez, lăsînd practic în mîna negustorilor republicii ligure exploatarea principalelor drumuri comerciale care asigurau prin bazinul pontic legătura lumii mediteraneene cu Asia Centrală și Extremul Orient. Timp de trei decenii, genovezii au vegheat la menținerea acestei situații privilegiate care le-a îngăduit să realizeze imense beneficii și să facă din așezarea lor de la Caffa unul din cele mai însemnate centre comerciale ale Europei medievale.

Încercarea venețienilor la sfîrșitul secolului al XIII-lea de a rupe interdictul genovez și de a-și deschide drumul cu forța spre Marea Neagră, pentru a întemeia la rîndul lor contoare proprii privilegiate, a eșuat. Primul „război al Strîmtorilor” care a opus Veneția și Genova în cadrul concurenței lor pentru comerțul în Marea Neagră, război desfășurat în ultimul deceniu al secolului al XIII-lea, s-a încheiat cu o pace albă, care lăsa genovezilor beneficiile cele mai însemnate ale comerțului pontic.

⁷ G. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris 1929; idem, *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIV-e siècle La politique du Sénat en 1332—1333 et la notion de Latinité*, Bucarest, 1939; idem, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969; M. Balard, *La Romanie Génoise (XII-e — début du XV-e siècle)*, Paris, 1978; Ș. Papacostea, „Quod non iretur ad Tanam”. *Un aspect fondamental de la politique génoise dans la Mer Noire au XIV-e siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, XVII, 1979, 2, p. 201—217.

Folosind declinul puterii navale bizantine și nevoia tot mai evidentă a Bizanțului de a se sprijini pe mijloacele lor navale, genovezii și-au consolidat pozițiile în Imperiul bizantin la începutul secolului al XIV-lea. Pera, așezarea genoveză care asigură legătura între Mediterană și bazinul pontic, obține noi și însemnate privilegii din partea împăratului Andronic II Paleologul în 1303—1304 și își sporește considerabil veniturile vamale, în detrimentul vămilor imperiale. Mai mult decât atât, genovezii intră acum în stăpânirea insulei Chios (1304), importantă poziție strategică și economică, asupra căreia împăratul bizantin nu mai exercită decât o autoritate nominală.

O nouă etapă a rivalității veneto-genoveze în Marea Neagră începe o dată cu masiva penetrație a venețienilor în bazinul pontic în condițiile favorabile create de lupta dezlănțuită la Genova între facțiunile guelfilor și ghibelinilor, conflict care s-a repercutat și în coloniile din Mediterana răsăriteană și în Marea Neagră. Folosind dificultățile Genovei, îndeosebi atitudinile divergente ale metropolei și ale coloniilor ei pontice, venețienii ocupă poziții comerciale de primă însemnătate în Marea Neagră, mai întâi la Trapezunt (privilegiul împăratului Alexios II din iulie 1319), apoi la Bizanț, unde obțin largi concesiuni pentru comerțul în imperiu și în Marea Neagră (privilegiul împăratului Andronic II Paleologul din octombrie 1324); această masivă străpungere venețiană în bazinul pontic a culminat cu instalarea unei așezări la Tana, la gura Donului, în temeiul unui privilegiu acordat de hanul Uzbek al Hoardei de Aur (1333).

Succesul venețienilor în bazinul pontic, după mai mult de jumătate de secol de încercări eșuate, a declanșat reacția genovezilor, care își vedeau acum grav amenințată situația de principali intermediari ai legăturii comerciale între Orientul asiatic și Europa Centrală și Apuseană prin Marea Neagră. Întârziată din pricina crizei interne a Genovei și a urmărilor ei, reacția genoveză a suferit o nouă amânare ca urmare a războiului pe care cele două republici italiene, atacate simultan de Hoarda de Aur, au trebuit să-l poarte împotriva acesteia. Dar la sfârșitul războiului cu tătarii (1343—1347) în cursul căruia Caffa a fost asediată zadarnic de trupele hanului Djanibek, genovezii își proclamă fățiș programul de înlăturare a prezenței venețiene de la Tana, tendință care se manifestase de altminteri și în cursul conflictului cu Hoarda de Aur. Măsurile adoptate de genovezi pentru a-i împiedica pe venețieni de a mai face comerț la Tana, măsuri între care cea mai gravă a fost blocarea Bosforului, au declanșat „al doilea război al Strimtorilor” (1350—1355). Obstrucția genoveză la intrarea în Marea Neagră a provocat riposta Veneției, căreia i s-a alăturat Aragonul (1350) și apoi Imperiul bizantin sub Ioan VI Cantacuzino (1351), într-o supremă încercare de emancipare de sub tutela din ce în ce mai vlăguitoare a Genovei. Marea bătălie navală din Marea de Marmara — bătălia Bosforului — (februarie 1352) — a rămas însă nedecisă, iar după retragerea flotei venețiene în Mediterana, Impe-

riul bizantin, incapabil să reziste cu slabele sale mijloace flotei genoveze, a fost silit să capituleze, să renunțe la efortul de reconstruire a unei puteri navale proprii și să se resemneze cu fortificațiile construite de genovezi în jurul așezării lor de la Pera, care făceau din vechiul cartier al capitalei imperiului un adevărat „stat în stat” (6 mai 1352).

Războiul împotriva Veneției s-a prelungit încă timp de trei ani, fără ca Genova să reușească să-și impună programul; pacea încheiată la 1 iunie 1355 cu republica rivală lăsa să subsiste contoarul venețian de la Tana, care însă nu avea să-și reia activitatea, potrivit clauzelor tratatului veneto-genovez, decât trei ani mai târziu.

În cursul celui de „al doilea război al Strimtorilor”, în toiul confruntării navale din Marea de Marmara, s-a statornicit alianța dintre Genova și turcii otomani, al căror concurs a permis flotei genoveze, blocată de forțele navale ale adversarilor ei, să reziste. Cu scurte intermitențe, cooperarea dintre genovezi și turcii otomani avea să devină una din realitățile de seamă ale relațiilor internaționale în Europa sud-estică, până la mijlocul secolului al XV-lea.

Statornicirea prezenței venețiene în nordul Mării Negre în urma păcii din 1355 a accelerat tendințele fundamentale ale politicii genoveze manifestate în această regiune încă din deceniul anterior; într-adevăr, pentru a stăvili penetrația venețiană în această zonă, genovezii desăvîrșesc acum acțiunea de preluare sub control direct a pozițiilor strategice și comerciale cheie de pe țărmul nordic și apusean al Mării Negre, care se aflaseră înainte sub stăpânirea tătară sau bizantină. Ocuparea principalelor centre de pe țărmurile Crimeii (Cembalo și Soldaia), a așezărilor de la Chilia și Licostomo la gurile Dunării și controlul instaurat la gurile Niprului (castelul Lerici) le-a asigurat genovezilor posibilitatea de a înlătura concurența venețiană din vastele teritorii dominate din punct de vedere comercial de aceste așezări.

Instaurarea controlului genovez asupra celei mai întinse părți a țărmului pontic dominat în trecut de tătari a declanșat un război de lungă durată cu Hoarda de Aur care, timp de un sfert de secol, s-a străduit să recupereze însemnatele poziții pierdute la Marea Neagră. În cele din urmă însă, Hoarda de Aur, silită să se resemneze cu pierderea pozițiilor sale pontice, a sancționat printr-un tratat stăpânirea genoveză asupra întregii fișii de țărm crimeean situată între Cembalo și Soldaia (1387).

Rivalitatea permanentă cu Veneția în Mediterana orientală și în Marea Neagră a apropiat tot mai strâns Genova de un alt mare adversar al republicii lagunelor, regatul ungar. Dacă alianța încheiată de genovezi cu regele Ludovic de Anjou în timpul celui de „al doilea război al Strimtorilor” nu a dus la o cooperare militară efectivă, cucerirea țărmului dalmat de către unguri, care l-au smuls venețienilor în 1358, și legătura cu genovezii la Dunărea de Jos au deschis calea cooperării celor două puteri

pe tărîm comercial. Deosebită însemnătate a avut în această privință deschiderea unui mare drum comercial care lega Marea Neagră și gurile Dunării cu Europa Centrală pe Dunăre sau prin Transilvania și efortul de a stabili un intens trafic comercial între centrele dalmate, aflate acum sub autoritatea regatului ungar, și interiorul continentului european.

Progresele acestei politici de cooperare comercială între regatul ungar și genovezi care tindeau să restrângă simțitor aria negoțului venețian în Europa, precum și un șir de conflicte în Mediterana orientală au fost la originea celui de „al treilea război al Strîmtorilor“, cunoscut sub denumirea de „războiul de la Tenedos“ sau „războiul Chioggiei“ (1376—1381).

Amenințată de succesele adversarilor ei și de perspectivele negative pe care i le deschideau, Veneția încearcă să împiedice dezvoltarea situației într-o direcție defavorabilă intereselor ei fundamentale; în 1376, Veneția reia un vechi proiect, care își croise drum prima oară în timpul precedentului război cu genovezii, și obține din partea împăratului Ioan V Paleologul insula Tenedos; stăpînirea acestei insule, așezată la intrarea în Strîmtori, ar fi dat venețienilor posibilitatea să intercepteze întreaga circulație între Mediterana și Marea Neagră.

Acțiunea venețiană a provocat reacția genovezilor și a forțelor solidare cu ei, în primul rînd regatul ungar, care a intrat la rîndul său în acțiune. Început la Tenedos, conflictul s-a deplasat apoi în vecinătatea Veneției, asediată naval de genovezi, care au ocupat insula Chioggia, și terestru de oștile regatului ungar. Amenințată acum să piardă însăși poziția ei de mare putere comercială și politică, Veneția desfășoară o remarcabilă rezistență care îi îngăduie să-și salveze interesele fundamentale. Pacea încheiată la Torino (1381) o silea însă să renunțe la stăpînirea insulei Tenedos și să recunoască dominația regatului ungar asupra coastei dalmate. În schimb, ea își vedea confirmat dreptul de a menține colonia de la Tana, care urma să-și reia activitatea doi ani după încheierea păcii.

Pacea de la Torino a confirmat situația creată în bazinul pontic după instalarea venețienilor la Tana; dacă genovezii și-au păstrat preponderența în Marea Neagră, îndeosebi în Crimeea și pe tărîmul apusean, venețienii au reușit să-și păstreze pozițiile cîștigate în deceniile precedente, situație care avea să se mențină pînă în vremea cuceririi bazinului pontic de către turci.

Ca și precedentul război veneto-genovez pentru Marea Neagră, războiul de la Tenedos a înlesnit mult progresele puterii otomane în sud-estul Europei.

3. — *Expansiunea otomană în Peninsula Balcanică; cruciata antiotomană*⁸. De la mijlocul secolului al XIV-lea, raporturile internaționale în

⁸ Pentru pătrunderea și cuceririle otomane în Peninsula Balcanică și încercările de a o stăvili, v: N. Iorga, *Latins et Grecs d'Orient et l'établissement des Turcs en Europe (1342—1362)*, în „Byzantinische Zeitschrift“, XV, 1906, p. 179—222; O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'Union*

sud-estul Europei au fost dominate de rapida afirmare a puterii otomane și de încercările statelor creștine de a o opri.

Rezemată pe o forță militară deosebit de eficientă, expansiunea otomană a progresat fulgerător în Peninsula Balcanică, în conjunctura favorabilă creată de incapacitatea de apărare a Imperiului bizantin, de destrămarea țarului bulgar și de fărîmîțarea puterii în Serbia, după moartea lui Ștefan Dușan.

Ocuparea orașului Gallipoli în 1354 de către trupele turcești conduse de Suleiman, fiul lui Orcan, a asigurat legătura între turcii anatolieni și cei instalați în anii și deceniile anterioare în Tracia, în împrejurările favorabile create de luptele dinastice la Bizanț. Extinderea rapidă a ariei lor de dominație în Tracia prin noi cuceriri (1361, Didymotichos, 1361 (?), Adrianopole și 1363, Filipopole), consolidate prin colonizări masive de elemente turcești din Asia Mică, a provocat prima mare reacție a lumii catolice față de noua primejdie care se profila în sud-estul Europei. Expediția victorioasă a regelui Ludovic I de Anjou la Vidin, în 1365, care deschidea perspectiva unei mari acțiuni antiturcești, l-a determinat pe împăratul Ioan V Paleologul să întreprindă o călătorie la Buda, unde s-a angajat să accepte Unirea cu Roma. În anul următor, o expediție navală condusă de contele Amedeu de Savoia recucerește de la turci orașul Gallipoli, întrerupînd astfel legătura între cele două mari zone ale dominației otomane. Elanul acestei duble ofensive care părea să vestească noi acțiuni decisive în vederea eliminării turcilor din Europa a scăzut însă brusc în anii următori în urma eșecului Unirii la Bizanț, în ciuda adeziunii personale a împăratului Ioan V la Roma, în 1369. Turcii europeni au obținut astfel răgazul necesar pentru a-și relua cucerirea în Tracia. În 1371, la Cirmen, pe Marița, turcii înfrîng oastea regelui sîrb Vukașin și a despotului Uglieșa, care încercaseră să le stăvilească expansiunea, eveniment care a provocat o sensibilă modificare a relațiilor internaționale în sud-estul Europei. Îndată după înfrîngere, cnezii sîrbi din regiunile sudice ale regatului recunosc suzeranitatea turcă; în 1373, Imperiul bizantin acceptă și el suzeranitatea otomană, angajîndu-se să plătească tributul Porții și să participe la acțiunile ei militare, cale pe care a urmat-o și țaratul de Tîrnovo.

O nouă conjunctură favorabilă, cea creată de izbucnirea războiului veneto-genovez din 1376—1381, a permis lui Murad I să obțină din partea

des églises et pour le défense de l'Empire d'Orient, 1355—1375, Warszawa, 1930; A. S. Atiya, *The Crusade in the later Middle Ages*, London, 1938; Fr. Babinger, *Beiträge zur Frühgeschichte der Türkenherrschaft in Rumelien, 14.—15. Jahrhundert*, Brunn — München — Wien, 1944; *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, *The Byzantine Empire*, 1, Cambridge, 1966; I. Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Monachii, 1967; *A History of the Crusades*, vol. III, *The fourteenth and fifteenth centuries*, ed. H. W. Hazard, Wisconsin, 1975.

Bizanțului retrocedarea orașului Gallipoli și să restabilească astfel o legătură continuă între stăpînirile sale anatoliene și cele europene. Oprită din nou de victoria regelui Ludovic de Anjou în 1377, expansiunea otomană se desfășoară furtunos în anii de criză pentru regatul ungar care au urmat morții celui de al doilea rege angevin. Momentele cele mai de seamă ale acestei expansiuni au fost ocuparea Sofiei (circa 1383/1385), a Nișului (1386) — eveniment care atrage după sine intrarea în vasalitatea turcă a cneazului sîrb Lazăr —, a orașelor Serres și Salonic (1387). Nici marea victorie cîștigată de sîrbi, bulgari și bosniaci la Pločnic în 1387 nu a putut opri cuceririle turcești. Revenit din Asia Mică, Murad I e ucis la Kossovopolje, dar oastea sîrbă a cneazului Lazăr e zdrobită (iunie 1389). Revolta țarului Șişman de la Tirnovo a fost reprimată de Baiazid I, succesorul lui Murad, prin ocuparea capitalei acestuia și anexarea țaratului (1393).

Atingînd linia Dunării în urma acestor mari succese, turcii amenință direct Ungaria și Țara Românească, aceasta din urmă fiind acum silită pentru prima oară să plătească tribut. Asigurat din direcția Dunării, Baiazid începe asediul Constantinopolului. Pe temeiul acestor succese a căror încununare prin cucerirea Bizanțului părea iminentă, Baiazid asumă, cu asentimentul califului din Cairo, titlul de „sultan al Rum” (imperiul de răsărit). Reacția tîrzie a puterilor europene la aceste rapide progrese turcești s-a încheiat cu catastrofa de la Nicopole (25 septembrie 1396), care a dovedit superioritatea organizării militare otomane asupra celei a feudalității europene.

Vertiginoasa expansiune otomană nu a fost oprită nici de rezistența popoarelor balcanice și nici de cruciata venită din Apus ci tot de o putere islamică rivală, imperiul lui Timur Lenk. Rivalitatea dintre cele două puteri pentru controlul Asiei Mici a dus în cele din urmă, după repetate încercări de conciliere, la marea bătălie de la Ankara (20 iulie 1402) în cursul căreia oastea lui Baiazid a fost zdrobită și sultanul însuși a căzut în captivitatea adversarului său. Puternica manifestare, după Ankara, a tendințelor particulariste în cadrul statului otoman, încurajate de adversarii acestuia, care au sprijinit pe diverșii pretendenți la domnie, a oprit timp de peste un deceniu elanul cuceririi turcești. Puterile creștine s-au dovedit însă incapabile să folosească prilejul favorabil creat de criza statului otoman pentru a pune capăt dominației sale în sud-estul Europei.

Domnia lui Mehmet I (1413—1421) a însemnat în același timp restaurarea puterii centrale în statul otoman și reluarea expansiunii sale în Europa și Asia Mică. Dacă încercarea de a înzestra statul otoman cu o însemnată forță navală, capabilă să sprijine decisiv politica sa de cucerire, a fost zdrobită de venețieni la Gallipoli (mai 1416), dacă expansiunea turcilor în Marea Egee a fost astfel oprită pentru o jumătate de secol, în schimb cuceririle lor se succed rapid, în același interval, pe continent.

Direcția principală a acțiunii militare turcești în vremea lui Mehmet I a fost Dunărea de Jos, de unde venea și principala primejdie pentru dominația otomană în Peninsula Balcanică. Campaniile întreprinse împotriva Ungariei (1415), Țării Românești (1416, 1420) și a cetăților pontice ale Moldovei (1420) au permis statului otoman să se fixeze solid la Dunărea de Jos și chiar să ocupe poziții la nordul fluviului (cetățile Giurgiu și Turnu); readusă la situația de stat tribut al Porții otomane în urma acestor acțiuni militare, Țara Românească devine pentru cîteva decenii obiect de rivalitate și confruntare între regatul ungar și Imperiul otoman.

Expansiunea otomană înregistrează noi însemnate succese sub Murad II (1422—1451), care readuce Bizanțul în situația de stat tribut al Porții otomane (1424), recucerește Salonicul de la venețieni (1430), înaintează în Epir și relansează ofensiva la Dunărea de Jos, al cărei principal succes a fost cucerirea fortăreței Golubaț (1428); în două rînduri oastea otomană invadează acum Transilvania (1432 și 1438).

Agravarea primejdiei turcești atît pentru Bizanț cît și pentru Europa Centrală a readus pe primul plan al preocupărilor cercurilor politice ale lumii creștine problema cruciatei și cea a unirii bisericii răsăritene cu cea apuseană. După negocieri prelungite care au dus la un șir de compromisuri în problemele controversate a fost proclamată la Florența Unirea celor două biserici (iulie 1439), act de care erau legate angajamentele de acțiune militară antiotomană ale puterilor catolice. În acest cadru se desfășoară ultimele mari încercări de a salva Bizanțul și de a înlătura dominația otomană din Europa sud-estică.

Acțiunea militară cea mai însemnată întreprinsă sub semnul Unirii de la Florența a fost ofensiva regatului ungar sub regele Vladislav I (1440—1444), care a realizat uniunea personală între Ungaria și Polonia.

Eliminînd unul din antagonismele politice din centrul Europei care înlesnise mult progresul puterii otomane la Dunărea de Jos, uniunea polono-ungară a creat o situație deosebit de primejdioasă pentru dominația Porții în sud-estul Europei. Puternica acțiune militară a regatului ungar, al cărui principal exponent a fost Iancu de Hunedoara, părea să apropie sfîrșitul stăpînirii turcești în Peninsula Balcanică. Preluînd ofensiva, după repetatele incursiuni turcești în Transilvania și Țara Românească, Iancu de Hunedoara, care a reușit în cîteva rînduri să realizeze unitatea de acțiune cu țările române transcarpatice, pătrunde adînc în teritoriul otoman. Campania din 1443 s-a încheiat cu un mare succes; dar în anul următor, noua campanie menită să elimine pe turci din Europa s-a încheiat cu catastrofa de la Varna (noiembrie 1444), în cursul căreia a murit însuși regele Vladislav, fapt care a pus capăt uniunii ungaro-polone și a îndepărtat Polonia de la politica antiotomană. O nouă încercare a lui Iancu de Hunedoara de a înfrunta puterea otomană în Peninsula Balcanică, în cooperare cu aliatul său Gheorghe Castriotul,

supranumit Skanderbeg, care răsculase Albania împotriva turcilor, a fost înfrântă de sultanul Murad II la Kossovopolie (1448). Calea era acum deschisă pentru o acțiune otomană decisivă împotriva Bizanțului.

Cucerirea Constantinopolului a revenit fiului lui Murad II, sultanul Mehmet II Cuceritorul (1451—1481). Înțelegând însemnătatea intereselor în joc la Constantinopol, Mehmet II a pregătit cu excepțională grijă din punct de vedere militar și diplomatic asediul Bizanțului. Armistițiul încheiat de noul sultan cu Ungaria și cu Veneția nu a avut alt sens decât de a neutraliza aceste forțe, potențial cele mai primejdioase în momentul suprem al atacului împotriva capitalei Imperiului bizantin, care a căzut la 29 mai 1453.

Cucerirea Constantinopolului de către Mehmet II a însemnat nu numai sfârșitul Imperiului bizantin, ale cărui ultime fragmente, Morea și Trapezuntul, aveau să intre și ele în decurs de un deceniu sub dominația otomană; fapt mult mai însemnat, ea a adus și statornicirea acestei dominații în sud-estul Europei. De acum înainte ideea cruciatei antiotomane, în declin la sfârșitul secolului anterior, pierde tot mai mult teren, iar dominația otomană se întinde treptat asupra întregii Peninsule Balcanice cuprinzând teritoriile care rămăseseră pînă atunci în afara ei. Dar intrarea Constantinopolului sub stăpînire turcească a mai atras și modificarea statutului Strîmtorilor și a situației Mării Negre, evoluție cu consecințe de mare însemnătate pentru istoria popoarelor balcanice și a riveranilor bazinului pontic.

4. — *Instaurarea dominației otomane în Marea Neagră*⁹. Instaurarea stăpînirii turcești la Bosfor a marcat și începutul unei noi etape în istoria Mării Negre. Încă din primii ani după cucerirea Constantinopolului, Imperiul otoman aduce în condiția de tributari puterile riverane ale Mării Negre care nu îi erau supuse încă dinainte. Moldova, Caffa — împreună cu întregul sistem de colonii genoveze pe care îl prezida, — Imperiul de Trapezunt, acceptă acum (1455/1456) să plătească tribut sultanului și să-i recunoască autoritatea. Angajat în luptele de la Dunăre împotriva regatului ungar și în încercarea de a preveni prin cucerirea Belgradului orice nouă acțiune din această direcție — încercare care a eșuat în vara anului 1456 —, Mehmet II își limitează în această primă etapă țelurile față de Marea Neagră la impunerea tributului și la satisfacerea nevoilor de aprovizionare ale aparatului său militar. Modificarea statutului de dependență creat în acești ani și încorporarea țărmului pontic aveau să

vină ca reacție la încercările puterilor riverane de a se elibera de forma de dominație care le fusese impusă.

Prima din aceste reacții ale Mării Negre împotriva stăpînirii otomane a venit de la Trapezunt, care, sub protecția hanului turcmen Uzun Hasan și în cooperare cu principatele georgiene și cu emirul din Sinope, s-au răsculat, refuzînd să mai plătească tribut (1460). Desfășurată în legătură cu pregătirile de cruciată preconizate la congresul de la Mantova, organizat din inițiativa papei Pius II, acțiunea a atras reacția imediată a lui Mehmet II. În cursul campaniei din 1461, sultanul cucerește Sinope și Trapezuntul și încorporează în imperiul său întregul țărm meridional al Mării Negre. În Europa a intrat în acțiune Țara Românească, sub Vlad Țepeș, care a atacat și nimicit dispozitivul otoman de la Dunărea de Jos. Campania sultanului din 1462, deși neconcludentă din punct de vedere militar, a reușit să readucă Țara Românească în orbita puterii otomane și să o elimine ca factor activ al coaliției antiotomane.

A doua etapă a cuceririi țărmului pontic s-a desfășurat în cadrul marelui război veneto-turc (1463—1479) pentru supremația în Marea Egee. Coaliția organizată de Veneția după 1470 — an în care Mehmet II a cucerit Eubea, făcînd demonstrația mării puteri navale turcești recent constituite — a antrenat în acțiune din nou Marea Neagră. Folosind situația favorabilă creată de noua ofensivă a lui Uzun Hasan, Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, smulge Țara Românească sferei de influență a Porții otomane, amenințînd pozițiile imperiului de la Dunărea de Jos. După ce a respins oastea otomană comandată de beglerbegul Rumeliei, Soliman (Vaslui, ianuarie 1475), Ștefan s-a străduit să lărgească coaliția antiotomană, antrenînd în luptă și puterile din Crimeea, pentru a face legătura cu Uzun Hasan. Marelui program pontic al domnului Moldovei, sultanul i-a răspuns cu expediția navală care a dus la cucerirea Caffei (iulie 1475) și a întregului țărm al Crimeii. În urma acestei expediții, hanatul tătar al Crimeii a intrat sub suzeranitatea Porții otomane, eveniment care a modificat radical situația politică în Europa răsăriteană.

Încercările imediate ale lui Ștefan de a restabili situația din Crimeea și de a alunga stăpînirea turcească au fost abandonate o dată cu ieșirea Veneției din luptă (1479), fapt care a sancționat dominația otomană în Morea, Albania și în Marea Egee. Noua încercare a Moldovei de a înlătura dominația otomană de la Dunărea de Jos, în cooperare cu Ungaria, în 1481, imediat după moartea lui Mehmet II, a eșuat și ea. Trei ani mai tîrziu, în vara anului 1484, noul sultan, Baiazid II, întreprinde o campanie terestră și navală împotriva Chiliei și a Cetății Albe — ultimele mari centre libere ale bazinului pontic — și le cucerește.

Cucerirea țărmului pontic de către Imperiul otoman, urmare a preluării controlului Strîmtorilor în 1453, a avut consecințe multiple pe plan local și general. Din punct de vedere politic, Poarta otomană, prin pozițiile strategice însemnate pe care le-a ocupat, a fost în măsură să exercite o influență directă asupra statelor riverane aflate în aria ei de ac-

⁹ M. Malowist, *Kaffa kolonia genueska na Krymie i problemu wschodni w latach 1453—1457*, Warszawa, 1947; C. M. Kortepeter, *Ottoman imperial policy and the economy of the Black Sea region in the sixteenth century*, in „Journal of the American Oriental Society”, 86, 1966, p. 86—113; G. I. Brătianu, *La Mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, Monachii, 1969; Ș. Papacostea, *Die politischen Voraussetzungen für die wirtschaftliche Vorherrschaft des Osmanischen Reiches im Schwarzmeergebiet (1453—1484)*, in „Münchener Zeitschrift für Balkankunde”, I, 1978, p. 217—245.

țiune directă. Din punct de vedere economic, ea a preluat marile venituri vamale ale centrelor pontice încorporate în teritoriul său și a început să organizeze exploatarea resurselor economice ale regiunilor riverane, exploatare care avea să se agraveze în secolele următoare. Pe un plan mai general, cucerirea bazinului pontic de către turci a pus capăt marii funcții îndeplinite de acesta în secolele anterioare, ca zonă de legătură directă între lumea apuseană și cea a orientului asiatic. Urmarea acestei situații, agravată în deceniile următoare de noile cuceriri turcești în bazinul răsăritean al Mediteranei, a fost accelerarea tendinței lumii apusene de a găsi noi drumuri spre Orient și sporirea decalajului între Europa apuseană și cea răsăriteană.

Redactor: ȘERBAN POLVEREJAN
Tehnoredactor: L. HLAVATHY

Apărut: 1988. Bun de tipar: 8.09.1988. Comanda nr.: 2959.
Coli de tipar: 16,25. Hirtie: scris I A 70 g/mp.
Format: 16/61×86

Tiparul executat sub comanda nr. 338/1988
la ÎNȚEPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ
Municipiul Cluj-Napoca
B-dul Lenin nr. 146.
Republica Socialistă România

